

2021

БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ СБОРНИК ДОКЛАДОВ

*Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған
«Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын
қорғау: сот практикасы мәселелері»
V жыл сайынғы ғылыми- тәжірибелік конференциясы*

*V ежегодная научно-практическая конференция магистрантов
«Защита прав и свобод человека и гражданина:
вопросы судебной практики»,
посвященная 30-летию Независимости Республики Казахстан*

ӘОЖ 342
КБЖ 67.400
К 55
ISBN 978-601-08-1083-9

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясының ректоры З.Х. Баймолдинаның редакциясымен.

Редакциялық алқа: Биебаева А.А., Егембердиев Е.О., Ибышев Е.С., Нурышева Т.С.

V жыл сайынғы магистранттардың ғылыми-тәжірибелік конференциясының «Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау: сот практикасы мәселелері» баяндамалар жинағы. «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі Академиясы» РММ баспасы, 2021 жыл — 345 бет.

Жинақта 2021 жылы 14 сәуірде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі Академиясында өткен «Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау: сот практикасы мәселелері» атты Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған V жыл сайынғы магистранттардың ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары басылған.

Конференция жұмысы заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру мәселелеріне арналған үш секция бойынша жүргізілді.

©Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Жанындағы Сот төрелігі Академиясы, 2021.

Под редакцией кандидата юридических наук, ректора Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан Баймолдиной З.Х.

Редакционная коллегия: Биебаева А.А., Егембердиев Е.О., Ибышев Е.С., Нурышева Т.С.

Сборник докладов V ежегодной научно-практической конференции магистрантов «Защита прав и свобод человека и гражданина: вопросы судебной практики». Издательство: РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан», 2021 год — 345 стр.

В сборнике опубликованы материалы V ежегодной научно – практической конференции магистрантов, посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан «Защита прав и свобод человека и гражданина: вопросы судебной практики», прошедшей 14 апреля 2021 года в Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан.

Работа конференции проводилась по трем секциям, посвященным вопросам совершенствования законодательства и правоприменительной практики.

УДК 342
ББК 67.400
К 55

ISBN 978-601-08-1083-9

© Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы / Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, 2021

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

I ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

<i>Айтжанова А.Н.</i> Судьяның этикалық мәдениетін қалыптастырудың кейбір мәселелері	8
<i>Алимханова М.Ж.</i> Юридическая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан	15
<i>Аманкулов А.Х.</i> Сокращенное производство по делам об административных правонарушениях: некоторые вопросы применения	24
<i>Базарбаев У.Б.</i> Пилотный проект «Ночной суд»	28
<i>Байбекова Г.О.</i> Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді уәкілетті органдардың (лауазымды адамдардың) өз құзыреті бойынша қарау практикасы	33
<i>Баяков А.А.</i> Принцип презумпции невиновности в административно-деликтном законодательстве Республики Казахстан: вопросы реализации	38
<i>Бегенбаева А.С.</i> Проблемы определения пределов административного усмотрения	43
<i>Давлетбаев Ж.А.</i> Дисциплинарная ответственность судей	47
<i>Жуманова А.Е.</i> Әкімшілік құқық бұзушылық және қылмыстық теріс қылықты ажырату критерийлері бойынша мәселелер	53
<i>Зетов У.А.</i> Денежное взыскание – новый механизм защиты прав гражданина в административном судопроизводстве	59
<i>Кабдышева Ж.Е.</i> Актуальные вопросы применения законодательства об установлении особых требований к поведению правонарушителя	65
<i>Кошенов А. Ж.</i> Әкімшілік акт және оның күшін жою	69
<i>Кыдыралин Р.К.</i> Меры административно-правового воздействия	74
<i>Ли А.В.</i> К вопросу о реализации права на реабилитацию	78
<i>Мактаева М.С.</i> Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау ерекшеліктері	83

<i>Мырзалипов Б.М.</i> Бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібін бұзумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық мәселелері	89
<i>Онласбекова Г.А.</i> Жаңа әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс – әкімшілік әділеттің Қазақстандық үлгісі ретінде	95
<i>Примбетова А.А.</i> Әкімшілік сот ісін жүргізуде дәлелдемелерді бағалау ерекшеліктері	100
<i>Сатаева А.Е.</i> Разумный срок как фундаментальный принцип правосудия	105
<i>Сатанов Ж.С.</i> Предъявление прокурором иска в административный суд	111
<i>Сатыбалдин Д.А.</i> Әкімшілік істер бойынша сот шешімі – істі мәні бойынша шешетін сот әділдігі актісі ретінде	118
<i>Сейткалиев Р.М.</i> Судьяның кәсіби қызметін бағалау институты: қалыптасу ерекшеліктері	124

II ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ФИЗИЧЕСКИХ И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

<i>Абенов Б.А.</i> Актуальные вопросы, связанные с возмещением вреда, причиненного незаконными действиями государственных органов	130
<i>Абилханова М.С.</i> Ответственность за неправомерное пользование чужими деньгами как вид законной неустойки	134
<i>Адилбеков Ш.А.</i> Электронные (цифровые) доказательства в гражданском судопроизводстве проблемы и перспективы	138
<i>Бірімқұл Б.Б.</i> Денсаулыққа келтірілген зиянды өтеуге байланысты еңбек дауларын қарау барысында адам мен азаматтардың құқықтарын қорғау мәселелері	143
<i>Бопенова А.К.</i> Истребование имущества из чужого незаконного владения	149
<i>Джанглишбаева Г.Д.</i> Сапасыз медициналық қызметтер көрсетілген кезінде тұтынушылардың құқықтарын қорғау институты	153
<i>Есенов А.Б.</i> Исполнительная надпись нотариуса как способ защиты обязательственных прав	159
<i>Зубкова И.В.</i> Проблемы разграничения понятий «освоение» и «использование» земельного участка	166
<i>Ибраева Д.С.</i> Атқарушылық жазба маңызды құқықтық құрал ретінде	171

<i>Куралбеков А.С.</i> Правовая природа контракта на недропользование	178
<i>Малдыбаева К.М.</i> Правовое регулирование суррогатного материнства	182
<i>Оспаналиев Н.К.</i> Правовое содержание диффамации в СМИ	187
<i>Сарсенбаев А.К.</i> Қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті шектеу, тоқтата тұру және тоқтату түсінігі	194
<i>Серикова А.С.</i> Институт несостоятельности (банкротства) в Республике Казахстан: проблемы правового регулирования и правоприменения	199
<i>Сулейманова Б.К.</i> К вопросу о современном состоянии пенсионных правоотношений в Республике Казахстан	205
<i>Сулейменов Е.М.</i> Место нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда в системе законодательства РК	210
<i>Тажигулова М.Т.</i> Гражданско-правовое регулирование возмещения морального вреда по законодательству Республики Казахстан	217
<i>Умбеткулова А.Г.</i> Сақтандыру шарттарынан туындайтын даулар бойынша сот практикасы	224

III УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ПРАВ, СВОБОД И ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

<i>Абуова А.</i> Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануды саралау мәселелері	230
<i>Акмолдина Г.И.</i> Причинная связь в уголовном праве: понятие и признаки	235
<i>Алмасбекулы О.</i> Қылмыстық жаза тағайындаудың жалпы негіздерін құқықтық реттеу мәселелері	242
<i>Алменов Д.К.</i> Назначение наказания по совокупности уголовных правонарушений и приговоров	247
<i>Асан А.А.</i> Особенности привлечения к уголовной ответственности за заражение венерической болезнью, заражение ВИЧ/СПИД	253
<i>Байгулина А.Қ.</i> Понятие соучастника уголовного правонарушения	258
<i>Бакирова З.Б.</i> Практика назначения лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград	264

Бекбосинов Е.К. Половая неприкосновенность несовершеннолетних как объект уголовно-правовой охраны	271
Бекмагамбетова М.Ж. Жекеше айыптау істері бойынша соттылықты анықтаудың процестік тәртібі	275
Бижанов А.А. Приговор как важнейший акт правосудия. типичные ошибки	282
Зейнулла А.З. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу: құрам белгілері және құқық қолдану тәжірибесі	286
Ибраев И.Б. Институт экстрадиции: проблемы правоприменения	291
Кабдығалиев С.Ж. Следственный суд – гарант защиты прав и свобод человека и гражданина на досудебных стадиях уголовного процесса	296
Қойшыбаев Н.М. Қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеуді қолданудың шетелдік тәжірибесі	301
Копбаев Ч.С. Проблема определения предмета взятки	305
Мамытбек Ұ.Қ. Тергеу соттарының жұмыстарын жетілдіру мәселелері	311
Рахметова З.Ж. О восстановлении следственным судом нарушенных конституционных прав	316
Смаилова Ж.Б. Парақорлық Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне төніп тұрған қауіп ретінде	322
Сыздыкова М.К. Понятие конкуренции уголовно-правовых норм, ее отличие от смежных уголовно-правовых категорий	326
Таскулов А.И. Прокурордың әрекеттері мен шешімдеріне сотта шағымдану: түсінігі және маңызы	331
Тастеков Т.К. Принцип гуманизма как основной вектор современной уголовно-правовой политики Республики Казахстан	336
Тұрғанбекова Ә.Д. Пара беру және оны басқа ұқсас қылмыстардан ажырату мәселелері	341
Халелов Ж.А. Вопросы, возникающие при квалификации коррупционных преступлений по видам специальных субъектов	348

І ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Айтжанова А.Н.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО профессоры, ф.ғ.д.
Бурбаев Т.Қ.*

СУДЬЯНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сот билігінің беделі ең алдымен, әрбір судьяның кәсібилігіне, сондай-ақ сот төрелігін жүзеге асыру кезінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау жөніндегі өзінің лауазымдық міндеттерін заң тұрғысынан лайықты орындау қабілетіне байланысты.

Судьялық қызметтің осы ерекшелігін ескере отырып, қоғам осы мамандық өкілдеріне моральдық тұрғыдан жоғары талаптар қояды. Әділ сот төрелігін атқару үшін судьялардың этикалық мәдениеттілігіне ерекше назар аударады.

Судья өзінің жүріс-тұрысынан, кез келген ортада өзін-өзі ұстауынан, сөйлеуінен, киінуінен, айналасындағы адамдарына деген қарым-қатынасы арқылы өзінің мәдениеттілігінің деңгейін көрсетеді.

Сонымен бірге, судья мамандығы адамнан қарапайым өмір салтындағы шектеулерге, ұзақ уақыт бойы жұмыс жасауға шыдамды болуды, яғни төзімділікті талап етеді.

«Қазақстан Республикасының Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132 Конституциялық заңының 28-бабының 1 бөлігінің 2-тармағына сәйкес, судья сот төрелігін іске асыру жөніндегі өзінің конституциялық міндетін орындаған кезде, сондай-ақ қызметтен тыс қарым-қатынаста судья әдебі талаптарын сақтауға және судьяның беделі мен қадір-қасиетін түсіретін немесе оның адалдығына, әділдігіне, объективтілігі мен алаламаушылығына күмән туғызатын барлық нәрседен аулақ болуға міндеттейді [1].

Сот төрелігінің сапасын бағалаудың заманауи тәсілін сипаттай отырып, қазіргі уақытта істерді заңнамаға қатаң сәйкестікте тәуелсіз және бейтарап қарау аса маңызды. Бұл сот төрелігіне сенім туғызудың басты көрсеткіштерінің бірі. Сот билігінің беделін сақтау және халықтың сотқа деген жоғары сенімін қамтамасыз етудегі негізгі шарттардың бірі. Аталған факторлардың көп жағдайда жүзеге асуы судьялардың этикалық нормалар мен қағидаларды қатаң сақтауына тікелей байланысты. Сондықтан да судьяның кәсіби қызметіне жоғары этикалық, моральдық талаптарды қою қажеттілігі толығымен негізді деп санаймыз.

Судьяның этикалық мәдениеті туралы толық түсінік пен білім - судьяның қызметтік және қызметтен тыс жүріс-тұрысын, сот отырысындағы мінез-құлқының жалпы принциптерін, судьяның сөйлеу мәдениеті, өзін-өзі ұстау мәдениетін жан-жақты талқылағанда ғана алуға болады.

Бұқаралық ақпарат құрал беттерінде бұл мәселелер үстіртін айтылады және жан-жақты талқыланбайды. Олар көп жағдайда соттардың жұмысындағы кемшіліктер мен қателіктер, әділетсіз шешімдер туралы айтылады. Орын алып отырған құбылыстар, судьялардың этикалық мәдениетінің жеткіліксіз деңгейінің тікелей салдары екендігіне назар аударыла бермейді. Сондықтанда, осы мақалада, біз аталған мәселелерге ерекше назар аударуды мақсат етіп алдық.

Судьялардың бойындағы жақсы және жаман қасиеттердің барлығы адам баласына тән қасиеттер екені белгілі. Мантияны кию фактісі судьяны кемшіліктерден айырмайды немесе оның ішкі мәдениеттілігін арттырмайды. Мантия киген судьяның бәрінің этикалық мәдениеті жоғары деп те айта алмаймыз. Сондықтан, мантия судьяның этикалық мәдениетінің өлшемі бола алмайды. Демек, судьяның этикалық мәдениетінің қалыптасу жолдарын басқа жақтардан іздеуіміз қажет. Нақты айтар болсақ, судьяның этикалық мәдениетін оның ішкі жан дүниесінен, рухани құндылықтар жүйесінен, дүниетанымы мен өмірге деген көзқарастарынан, моральдық-этикалық ұстанымынан іздеген дұрыс деп санаймыз.

Судьяның этикалық ішкі мәдениеті білім, тәрбие, өскен орта мен өмірдегі қалыптасқан ұстанымдарға тікелей байланысты. Оның адамгершілік нормаларды, әділеттілік мен ұятты, ар мен намысты, адалдық пен шыншылдықты, қызметтік парызды дұрыс түсінумен тікелей байланысты. Бұл үрдісте этикалық ойлау мен іс-қимыл, тәрбие жүйесінен өткен көркем мінез-құлықтың атақарар рөлі де ерекше. Айналып келгенде атап отырған этикалық ұстанымдар судьяларды дөрекіліктен, әдепсіздіктен, заңнан тыс әрекет етуден құтқарар және кедергі ететін негізгі ішкі тежегіш факторлар болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде «этикалық ойлау» термині жиі қолданылады. Мәселен, В.А. Бакштановскийдің пікірінше моральдық қақтығыстарды шешудің бірден-бір көрсеткіші этикалық ойлау деп айтылған және ол дұрыс шешім қабылдаудың тиімді құралы» -делінген [2, 15 бет]. М.Н.Аплетаевтың ойынша: «Этикалық ойлау жағдайды түсінуге, жағдайға қатысушылардың дұрыс және қате әрекеттерін түсіндіруге мүмкіндік береді» деген пікір айтылған [3, 27 бет]. В.А.Кондрашовтың пікірінше этикалық мәдениет-ұлттың «моральдық әдет-ғұрыптар пен дәстүрлері негізінде қалыптасады. Мұнда этикалық мәдениет адамзаттың адамгершілік қасиетінің дамуына, оның сол тұрғыда жетілуінің процесі ретінде көрінеді» деген ой айтады [4]. В.П.Кобляковтың пікірінше, этикалық ойлау «іс-әрекеттерді, қағидаларды бағалаумен, адамгершілік нұсқауларды анықтаумен байланысты ойлау тәсілі» [5, 106 бет]. О.Ф. Левичев «Этикалық ойлау-бұл этикалық жағдайға қатысушылардың іс-әрекеттерін түсінуге және болжауға мүмкіндік беретін моральдық ұғымдар жүйесін игеру процесі» деген пікірін білдірді [6, 57 бет].

Бір сөзбен айтқанда, В. А. Кондрашовтың «этикалық мәдениет этикалық ойлау мәдениетінің дамуының көрсеткіші» деген ой-пікірімен келісуге болады. Өйткені, этикалық ойлау адамгершілік сананы байытады, моральдық және құқықтық мәдениетті дамытуға, заңдарды дұрыс түсіну мен қолдануға өзіндік әсерін тигізеді. Этикалық ойлау тұлғаның моральдық ұстанымын терең, берік және нық етеді. Оның моральдық ұстанымын нығайтып, әділеттілікті, ар мен ұятты этикалық мәдениеттің басты көрсеткіштері ретінде тануға жол ашады. Ішкі нық сенім мен арды сот процесінде кеңінен пайдалану қажеттілігін терең түсінуге негіз қалайды.

Демек, судьялардың іс-әрекеттеріндегі теріс қылықтардың орын алуы олардың этикалық ойлауының даму деңгейіне байланысты болып келеді деген тұжырымға келуге болады. Өйткені қандай да бір әрекетке барар алдында судья әр қадамын ойланып барып жасайды немесе өзінің еркінен тыс көрініс табатын теріс қылықтары да болуы мүмкін, демек мұның барлығы оның санасына, ойлау деңгейіне байланысты.

А.Ф. Кони жазғандай «Судьялардың мінез-құлқы уақыт еншісіне қарай бірінен соң бірі орындалатын қарапайым әрекеттердің жиынтығы емес, бұл бірдей мақсат пен ынталандырудың өзара байланысқан бірқатар жүйелі және дәйекті әрекеттерінің жиынтығы. Басқаша айтқанда, бұл алдын-ала болжау мүмкін емес түрлі соттың және тұрмыстық өмірде бірдей қолданылатын саналы әрекет тәсілі» [7, 18 бет].

Судьяның этикалық мәдениетінің құрылымын біріншіден, судьяның сот төрелігін жүзеге асыру кезіндегі және қызметтен тыс кезіндегі мінез-құлық қағидалары, екіншіден, лауазымды адам және қарапайым адам ретінде судьяның жеке басына қойылатын моральдық талаптар, үшіншіден, іске қатысушылар, ұжымдағы адамдар және басқа адамдармен өзара қарым-қатынасына қойылатын талаптар ретінде қарастыруға болады. Сондықтан судьяның құқықтық мәртебесінің ерекшелігін, оның сот төрелігі міндеттерін орындаудағы белсенді рөлін ескере отырып, оған басқа кәсіп түрлеріне тән емес қосымша талаптар мен міндеттерді жүктейді. Бұл судья қызметінің басты ерекшелігі болып табылады.

Судьяның этикалық мәдениеті құқықтық мәдениетпен тығыз байланысты. Т.Қ. Бурбаевтың пікірінше «құқықтық мәдениеттің негізі- адамгершілік, ар тазалығы. Бұлар болмаған немесе екінші орынға ысырылған жағдайда құқықтық мәдениет туралы әңгіме айтудың өзі артық. Ондай жағдайда құқықтық мәдениет жәй, ешкімге қатысы жоқ нормалар жиынтығы, адамдардың қарым-қатынасын реттейтін сыртқы тетіктердің көріністері ретінде қалуы мүмкін. Мұндай құқықтық мәдениет адам рухының ішкі өзгерісінің нәтижесі, көрінісі болудан қалады. Сондықтан да құқықтық мәдениетті адамдар жан дүниесінің ішкі бағытын анықтайтын күшке айналдырудың маңызы аса зор» [8, 10 бет]. Демек, судьяның этикалық мәдениеті элементтерінің нақты кәсіби қызмет барысында жүзеге асырылуы құқықтық мәдениеттің деңгейіне тікелей байланысты деген сөз.

Судья өзінің кәсіби қызметінде және қызметтен тыс уақытында Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңын және Судьялық әдеп кодексті басшылыққа алады.

Судьялық әдеп кодексі судьялардың бір-біріне деген ізгі тілектерінің жиынтығы емес, ол сот отырысы залында және одан тыс жерлерде судьялардың мінез-құлық нормаларын, судьялардың жеке өмір салтын, сондай-ақ олардың осы нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілігін де қамтиды.

Судьялық әдеп кодексі Қазақстан Республикасының барлық судьяларына, соның ішінде отставкадағы судьяларға да қолданылады.

Судьялық әдеп кодексінің талаптарын сақтау судьяның ішкі сенімі, оның өмір ережесі болуға тиіс, қоғамның сот жүйесіне деген сенімін, сот төрелігінің құзыретті, тәуелсіз, бейтарап және әділ жүзеге асырылатынына сенімін нығайтуға жәрдемдесуге тиіс. Судья мораль мен адамгершіліктің жоғары стандарттарын

ұстануы, адал болуы, кез келген жағдайда жеке басының қадір-қасиетін сақтауы, өзінің абыройын қадірлеуі, сот билігінің беделіне нұқсан келтіруі және судьяның беделіне нұқсан келтіруі мүмкін кез келген нәрседен аулақ болуы тиіс. Судьяның сот талқылауы барысындағы және сот қабырғасынан тыс мінез-құлқы қоғам мен процеске қатысушылардың судья мен сот билігінің объективтілігі мен бейтараптығына деген сенімін қолдауға ықпал етуге тиіс.

Судья істің материалдарын, сондай-ақ осы іс бойынша қолданылуға жататын материалдық және процесстік нормаларды егжей-тегжейлі зерделегеннен соң істі қарауға кірісу керек. Іс бойынша сот отырысына дайындалмаған судья сот төрелігін тиісті кәсіби деңгейде жүзеге асырмайды және мұны іске қатысушы тараптар да сезінеді.

Судья әрдайым қатысушылардың судьяның әр қимылын, көзқарасын, сөздерін үнемі зерттеп, бағалайтынын есте ұстауы керек.

Кейде сот залында істі қарау барысында бір тараптың айғақтары қатты шу шығарып, үлкен пікірталас тудыратын кездер болады. Мұндай жағдайларда судья процесстік нормаға сілтеме жасап, тәртіпті бұзған адамға біркелкі, бірақ шешуші үнмен ескерту жасайды және сот отырысының тәртібін бұзғаны үшін туындауы мүмкін заңмен қарастырылған салдарды түсіндіреді. Судья тәртіп бұзушымен дау туғызбауы, дөрекілік көрсетпеуі тиіс.

Судья үшін өзінің эмоцияларын басқаруды, әрекетіне жасалған сыни бағалауды қабылдауды үйрену өте маңызды. Қоғамдық пікірге және судьяның мінез-құлқын сынға алуға немқұрайлы қарамау керек, бұл жерде қоғамдық пікірдің қалыптасу себептерін, сыншының ұстанымы мен дәлелдерін сабырлы түрде талдап, өзі үшін жағымсыз, бірақ өзін-өзі тәрбиелеу үшін пайдалы болуы мүмкін дұрыс тұжырымдар жасай алуы керек.

А.Ф. Кони судьяның этикасы объективті түрде сот төрелігін жүзеге асыруы керек, ол өзінің барлық ақыл-ой күштерін істегі шындықты табуға жұмсауы керек, үкім шығарған кезде ол сыртқы пікірдің, сезімнің немесе біржақты көзқарастың әсерінен болмауы керек деді [9, 251 бет].

Қазіргі жағдайда әркімнің заңды құқықтары мен мүдделерін тиісті қорғауды қамтамасыз ететін қолжетімді білікті заң көмегін алуға мүмкіндігі бола бермейді. Сотқа жүгінген адамдардың барлық ерекшеліктеріне қарамастан, сот олардың құқықтары мен заңды мүдделерін тең қорғауды қамтамасыз етуі керек. Сондықтан судья үшін істі қарау барысында кез-келген азамат өзінің білім деңгейіне, кәсібіне, эмоционалды жағдайына немесе жеке ерекшеліктеріне қарамастан, өзінің іс-әрекетін сотқа жеткізе алатын және оларға қажетті дәлелдер ұсыну мүмкіндігін қамтамасыз ететін жұмыс ортасын құру мүмкіндігі ерекше маңызды.

Судья әдеби кодексі судьядан сот талқылауына қатысушыларға шыдамды, сыпайы, әдепті болуды және құрметпен қарауды талап етеді.

Көріп отырғанымыздай, сот жұмысының нәтижесі процеске қатысушылардың пікірін ескеретін дәлелдемелерді зерттеу тәртібін анықтауға ғана емес, сонымен қатар бірқатар судьяның кәсібилігі, тәжірибесі, жеке қасиеттері сияқты басқа да факторларға да байланысты.

Судьяның кәсібилігі – бұл қызметтік міндеттерін толық орындау үшін қажетті білімнің, ақылдың, мәдениеттің, адамгершілік-психологиялық қасиеттердің

жиынтығы; бұл өз іс-әрекеттерімен қақтығыс жасамау, шыдамды болу, қарапайым күнделікті жағдайларда да өзін шектеу мүмкіндігі [10, 17 бет].

Виртуалды әлем қазір өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады. Осы орайда ерекше мәртебеге байланысты қызметтен тыс мезгілде белгілі бір шектеулердің болуын ескере отырып, судьялар әлеуметтік желілерді қолдана ала ма деген сұрақ туындайды. Жауап, әрине, қолдана алады, өйткені әлеуметтік желілерге қатысу фактісі этикалық нормалардың бұзылуына әкелмейді.

Сондай-ақ, әлеуметтік желілер халықты сот жүйесінің қызметі туралы ақпараттандыруға, соттардың ашықтығын арттыруға ықпал ететінін, халықты құқықтық ағарту үшін пайдаланылуы мүмкін екенін және жалпы әлемдік мәдениеттің бір бөлігіне айналғанын ескермеуге болмайды, сондықтан судьяларды жаһандық ақпараттық ортаға қатысудан «оқшаулау» мүмкін емес.

Қазіргі таңда соттарда ақпараттық жұмыс соттардың БАҚ-пен өзара іс-қимыл тұжырымдамасына сәйкес Интернетте және әлеуметтік желілерде сынға жедел ден қоюға бағытталған кешенді жұмыстар жүргізілуде [11].

Судьялар сот төрелігін іске асырудан басқа, үлкен түсіндіру жұмыстарын жүргізеді, оның ішінде Интернет арқылы өз аккаунттарында-түсініктемелерге жауап беріп қана қоймай, маңызды ақпаратпен, істерді қарау тәжірибесімен бөлісіп, сот кабинетінің жұмысы туралы айтып отырады.

Егер судьяның әлеуметтік желілердегі мінез-құлқының этикалық шектері туралы айтатын болсақ, менің ойымша, судьяның пікір білдіру бостандығы оның сот лауазымымен қаншалықты шектелген деген сұрақ басты мәселе ретінде қаралуға жатады. Бұл сұраққа жауап беру кезінде, ең алдымен, Судьялық әдеп кодексін негізге алу керек сияқты, ол судьяның әрекеттеріндегі лайықтылықтың, бейтараптықтың, тәуелсіздіктің жалпы негізгі принциптерін реттейді.

Судьяның өз пікірін білдіру бостандығы бұл оның көпшілік алдында берілген пікірі ресми ретінде қарастырылатынын, оның әрқашан қоғамдық-құқықтық мәртебеге ие екенін және мінез-құлықтың этикалық нормаларын сақтауға міндеттей отырып, оның сөйлеген сөздері сот билігінің абыройын төмендетпеуі, сот төрелігіне деген сенімге және оның жеке бейтараптығы мен тәуелсіздігіне күмән келтірмеуін ескеру керек.

Ғаламтор кеңістігінде, оның ішінде әлеуметтік желілер арқылы сөйлесе отырып, судья Судьялық әдеп кодексінің қолданыстағы ережелеріне өзі жариялаған мәліметтердің қайсысы сәйкес келетінін, ал қайсысы оның жоғары мәртебесіне сәйкес келмейтінін дербес анықтауы тиіс. Яғни, іс жүзінде судьяның әлеуметтік желілердегі рұқсат етілген мінез-құлқының шегін бағалау критерийлері судьялардың өздеріне беріліп отыр.

Әлеуметтік желілерге қатысқан судья ғаламдық компьютерлік желіде пайдаланушылардың жеке деректерді жасырын сақтауға тырысқанына қарамастан, «жеке» деп қарастырудың жоқ екенін есте ұстауы керек. Мәтіндер, фотосуреттер, аудио немесе бейне жазбалар болсын, барлық интернет-басылымдар тіпті пайдаланушы олар туралы ұмытып кеткен кезде де, ұзақ уақыт бойы ғаламторда қалады, сондықтан судьялар құпиялылық параметрлерін (мысалы, Facebook сияқты) біржақты өзгертуге болатын әлеуметтік желілерден ешқандай құпиялылықты күтпеуі керек. Яғни, бұл үлкен сақтықты талап етеді.

FaceBook-тегі ұнату белгісін басу белгілі бір жанашырлықтың көрінісі және жазбаны, фотосуретті немесе бейнені мақұлдау ретінде қарастырылады. Ұнату белгісін басу дерегі басқа пайдаланушыларға көрінуі, сонымен қатар судья жариялаған барлық материалдар оның рұқсатынсыз еркін таратылуы мүмкін. Осыған байланысты судья абай болу керек, өйткені өзінің қолдауын білдіре отырып, ол процеске қатысушыға немесе оның өкіліне деген ықыласы туралы әсер қалдыруы мүмкін. Сонымен қатар, судьяның пікірін білдіру, мысалы, оның жазбасындағы дәрекі немесе әдепсіз сөз оның сот абыройын төмендетеді және бұған мүлдем жол бермеу керек.

Судьяның әлеуметтік желінің басқа пайдаланушыларына кеңес беруге құқығы жоқ. Сондықтан судьяның әлеуметтік желіде жасаған кез-келген жазбасы, әсіресе белгілі бір норманы қолдану немесе түсіндіру туралы, көпшілік алдында сөйлеуге тең, ал судьяның ғаламтор желісінде, оның ішінде құқықтық мәселелер бойынша өз ұстанымын білдіруі этикалық проблемаларға әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар судьялардың туыстары әлеуметтік желілерде судьямен туыстық қарым-қатынасын көрсетпеуі керек деп ойлаймын, атап айтқанда қауіпсіздік мақсатында тұрғын үйдің орналасқан жерінің, автомобильдердің фото және бейне материалдарды орналастырудың қажеті жоқ, өйткені ғаламтор судьяға қысым көрсету үшін үлкен мүмкіндіктер ашады.

Судьяға өзінің қарауындағы істерге қандай да бір түрде түсініктеме беруге немесе олар туралы ақпарат жинау үшін әлеуметтік желіні пайдалануға, осы мақсатта процеске қатысушылар мен куәгерлердің жеке парақтарын қарауға тыйым салынады. Яғни, әлеуметтік желілерге қатысқан кезде судья сот билігінің беделі мен судьяның қадір-қасиетін кемітетін барлық нәрседен аулақ болуға тиіс.

Судья-әлеуметтік желінің қарапайым пайдаланушысы ғана емес. Сондықтан әлеуметтік желілерде тіркелмес бұрын, ол әлеуметтік желінің ерекше табиғатын, сондай-ақ соған сәйкес мінез-құлқының тиісті стереотипін анықтай отырып, тәуекелдерді түсініп алуы керек.

22 ақпан 2013 жылы Украинада Судьялардың кезекті XI съезінде қабылданған Судьялық әдеп кодексінің 20-бабында судьяның әлеуметтік желілерге, интернет-форумдарға қатысуына және оның Интернет желісінде басқа да қарым-қатынас нысандарын қолдануына жол беріледі, алайда оны пайдалану сот билігінің беделіне нұқсан келтірмейтін ақпаратты ғана судья жариялап, оған түсініктеме бере алады делінген.

Осы орайда, еліміздің де Судьялық әдеп кодексінде арнайы бап ретінде судьяларға олардың ғаламтор кеңістігінде болуы жөнінде норма болғаны қажет деп есептеймін. Өз басым судьялардың әлеуметтік желіні қолдануына қарсы емеспін. Керісінше, сот неғұрлым ашық болса, онымен диалог неғұрлым қолжетімді болса, соғұрлым жақсы болады. Бірақ мұның бәрімен судьялар мен судьялыққа кандидаттар өздерінің жауапкершілігін және осындай қатысудың салдарын түсінуі керек.

Судьяларға әлеуметтік желілер қызметін пайдалану кезінде тек ақыл-ойды ғана емес, сонымен қатар Судьялық әдеп кодексінің бұзылуын болдырмау үшін нақты талаптарды басшылыққа алу қажет.

Демек, судья сот билігін тасымалдаушысы болып табылатын мемлекеттің лауазымды тұлғасы ретінде заңмен бекітілген міндеттер мен құқықтарды соттың беделіне нұқсан келтірмейтіндей, халықтың сот жүйесіне деген сенімін нығайта түсетіндей, бойынан жоғары деңгейдегі мінез-құлықтың көрінісі табылатын, тұрақты түрде өз білімі мен біліктілігін арттырып, кез-келген дауды әділетті де адал шеше білетін тұлға болуы тиіс. Сонда ғана судьяның этикалық мәдениеті сот жүйесін жаңғыртудың басты көзіне айналады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы
http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_26.03.2021

2. Бахитановский В.И. *Культура нравственного сознания и поведения личности.* — М.: Знание, 1979. — 64 с.

3. Аплетев М.Н. *В поисках нравственного смысла жизни. Книга учителя экспериментатора.* — Омск: ОмГПУ, 1997. — 98 с.

4. Кондрашов В. А. *Понятие этической культуры: методологический аспект.*
http://zhurnal.lib.ru/k/kondrashow_w_a/ocherk20.shtml,_26.03.2021

5. Кобляков В. П. *Этическое сознание.* — Ленинград: ЛГУ, 1979. — 222 с.

6. Левичев О.Ф. *Этическое мышление и особенности актуализации его развития //Вестник практической психологии образования - 2010. Том. 7, № 3. С. 54–62*

7. Шаруева Н.В. *Судейская этика как элемент профессиональной правовой культуры судьи //Мониторинг правоприменения №2 (31) – 2019. – С. 16-19*

8. Бурбаев Т.К. *Қазіргі сот жүйесі және құқықтық мәдениеттің жаңа парадигмалары // Заңгер 2020/№ 3. – С. 9-12*

9. Кони А.Ф. *Закон и справедливость. Статьи и речи.* Москва: Эксмо, 2013. – С. 640

10. Молдабаев С. *Профессиональная культура судьи //Фемида 2020/№ 5. С. 12-17*

11. Қазақстан Республикасы соттарының бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл тұжырымдамасы
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34721295#pos=15;-12_05.04.2021

Алимханова М.Ж.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель -
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин
Асанов Ж.К.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА НОРМАТИВНЫХ ПОСТАНОВЛЕНИЙ ВЕРХОВНОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Пункт 1 статьи 4 Конституции Республики Казахстан гласит: «Действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики» [1].

Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года №3 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 4, пункта 1 статьи 14, подпункта 3) пункта 3 статьи 77, пункта 1 статьи 79 и пункта 1 статьи 83 Конституции Республики Казахстан» разъясняет следующее: «Действующее право Республики Казахстан здесь рассматривается как система норм права, содержащихся в принятых правомочными субъектами в установленном порядке нормативных правовых актах» [2].

В другой статье 81 Конституции Республики Казахстан отмечено лишь о том, что Верховный Суд Республики Казахстан дает разъяснения по вопросам судебной практики.

Однако в Конституции, как известно, содержатся основополагающие положения, на которых базируются нормы специальных законов, конкретизирующие их.

15 июня 2017 года Конституционным законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» № 75-VI ЗРК внесены изменения в Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», согласно которым пункт 1 статьи 17 «Полномочия Верховного Суда» изложены в следующей редакции: «1. Верховный Суд является высшим судебным органом по гражданским, уголовным и иным делам, подсудным местным и другим судам, осуществляет функции кассационной инстанции по отношению к ним и дает разъяснения по вопросам судебной практики посредством принятия нормативных постановлений» [3].

Изменениями от 2017 года, внесенными в специальный закон, конкретизирована статья 81 Конституции, где прописано, что Верховный Суд дает разъяснения по вопросам судебной практики посредством принятия нормативных постановлений, тем самым за Верховным Судом закреплены полномочия давать официальное нормативное толкование норм законодательства путем принятия нормативного постановления, то есть возможность создавать право, которая предусмотрена в статье 4 Конституции Республики Казахстан.

В Законе Республики Казахстан «О правовых актах» норма права определена как общеобязательное правило поведения постоянного или временного характера, рассчитанное на многократное применение, распространяющееся на индивидуально неопределенный круг лиц в рамках регулируемых общественных отношений [4].

Нормативным постановлениям Верховного Суда присущи все упомянутые в законе свойства нормативности, характерные для нормативных правовых актов, а именно, действие их положений на индивидуально неопределенный круг лиц; принятие компетентным государственным органом; общеобязательность; многократность применения нормативных установлений; соблюдение определенной юридической техники (процедуры) их принятия.

Из вышеизложенного следует вывод, что, если нормативные постановления признаны Конституцией Республики Казахстан частью действующего права, то это означает, что в них содержатся нормы права, а формами выражения нормы права выступают источники права, одним из основных источников которых являются нормативные правовые акты.

Таким образом, теоретические разногласия о том, являются ли нормативные постановления Верховного Суда нормативными правовыми актами, вроде бы разрешены на сегодняшний день на законодательном уровне, поскольку данный факт закреплен в Конституции Республики Казахстан и в статье 7 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» прямо указано, что нормативные постановления Верховного Суда отнесены к основным видам нормативных правовых актов.

Однако, даже такое однозначное определение правовой природы нормативных постановлений Верховного Суда в законодательных актах Республики Казахстан вызывает вопросы в юридической науке и практике. Это связано с тем, что наряду с закреплением нормативных постановлений в Конституции Республики Казахстан в качестве действующего права, в законодательстве имеются и другие нормы, выделяющие в них другие аспекты. Так, положения Конституции и Закона Республики Казахстан «О правовых актах» имеют нормы о том, что Верховный Суд Республики Казахстан дает разъяснения по вопросам судебной практики, в нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан содержатся разъяснения по вопросам судебной практики. Указанные нормы в какой-то мере расходятся в установлении правовой природы нормативных постановлений с предыдущими положениями законодательства, по сути, определяя их в качестве разъяснений, относимых законодательством к ненормативным правовым актам (абзац 1 статьи 55 Закона О правовых актах).

Указанная совокупность норм законодательства вызывает определенные вопросы в понимании юридической природы этих актов и многочисленные споры, в этой связи обратимся за ее выяснением к науке и практике.

Конституционный Совет в своем нормативном постановлении попытался сформулировать такое понятие как «нормативное постановление Верховного Суда» следующим образом: «В соответствии с положением пункта 1 статьи 4 Конституции Республики Казахстан в качестве нормативного может рассматриваться такое постановление Верховного Суда, в котором содержатся разъяснения судам по

вопросам применения законодательства (его норм) и формулируются определенные правила поведения субъектов в сфере судопроизводства. Такое нормативное постановление, являющееся обязательным для всех судов республики, может издаваться только по вопросам применения в судебной практике норм законодательства, в том числе норм Конституции Республики Казахстан» [2].

Судья Верховного Суда в отставке Юрченко Р. полагает, что можно сделать вывод о том, что принятие Верховным Судом нормативных постановлений и есть та «специфическая форма реализации права», «властно-организующая деятельность компетентных органов», обеспечивающая единообразие в понимании нормы закона, ее толковании и применении на практике. В то же время, исходя из данного Конституционным Советом в вышеназванном постановлении указания на содержание нормативных постановлений Верховного Суда можно допускать, что нормативные постановления издаются в целях, как для раскрытия сути правовых норм процессуального законодательства, так и в целях регулирования некоторых вопросов в силу отсутствия в законе соответствующих норм [5].

Таким образом, Юрченко Р. склоняется к мнению о том, что полномочия Верховного Суда сводятся к толкованию исключительно такой формы реализации правовых норм как применение права в судебной практике, а целью издания нормативных постановлений является, прежде всего, раскрытия сути правовых норм процессуального законодательства.

Однако анализ текстов нормативных постановлений Верховного Суда и практика их применения свидетельствует об обратном, так как в нормативных постановлениях дается толкование как норм процессуального, так и норм материального права, что в свою очередь отражено в соответствующих кодексах. К примеру, в части 2 статьи 1 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан указано, что нормативные постановления Верховного Суда, регулирующие порядок уголовного судопроизводства, являются составной частью уголовно-процессуального права. Наряду с этим, пункт 2 статьи 1 Уголовного кодекса Республики Казахстан гласит, что нормативные постановления Верховного Суда являются также составной частью уголовного законодательства Республики Казахстан.

Из теории права известно, что по характеру правореализующих действий, обусловленных содержанием правовой нормы, следует выделить четыре формы реализации правовых норм: соблюдение, исполнение, использование и применение. Соблюдением реализуются запрещающие нормы. Суть этой формы состоит в пассивном воздержании от совершения действий, находящихся под запретом. Исполнение требует активных действий, связанных с претворением в жизнь обязывающих предписаний. Использование права направлено на осуществление правомочий лица, и следовательно, по его усмотрению здесь может иметь место как активное, так и пассивное поведение. Особое место занимает применение права как комплексная властная деятельность по реализации правовых норм, сочетающая в себе одновременно разные поведенческие акты [6].

На практике субъект правоприменения не только применяет, но и в то же время соблюдает, исполняет и использует правовые нормы. Более того, в нормативных постановлениях правила поведения изложены различными приемами: дозволения,

запреты и предписания. Если же предписания, изложенные в нормативных постановлениях, требуют от субъектов права совершения активных действий, то это означает, что в этих нормативных постановлениях дается разъяснение того, как следует исполнять правовые нормы. Нормативные постановления, содержащие запреты, соответствуют такой форме реализации права как соблюдение правовых норм. Таким же образом соотносятся нормативные постановления, изложенные в виде дозволения, с использованием правовых норм. Следовательно, в нормативных постановлениях Верховного Суда дается толкование всех форм реализации права, то есть соблюдение, исполнение, использование и в совокупности практическое применение законодательства (норм материального и процессуального права), которыми руководствуются суды при рассмотрении дел.

Кроме того, Конституционный Совет отмечает, что в качестве нормативного может рассматриваться не любое постановление Верховного Суда о разъяснении норм законодательства, а такое в котором формулируются определенные правила поведения. Это утверждение является правильным, поскольку пленарным заседанием Верховного Суда в 2020 году в связи с пандемией, именно лишь на период чрезвычайного положения, принято не нормативное постановление об утверждении Разъяснения № 1 по отдельным вопросам судебной практики в связи с введением чрезвычайного положения.

Учитывая, что в национальном законодательстве не сформулировано четкого определения термина «нормативное постановление Верховного Суда», следует обратиться за его выяснением к существующим суждениям в науке и практике.

Такие казахстанские ученые как Сапаргалиев Г., Сулейменова Г. отмечали, что нормативные постановления Верховного Суда не относятся к нормативным правовым актам, обосновывая тем, что в статье 81 Конституции Республики Казахстан указано, что Верховный Суд лишь дает разъяснения по вопросам судебной практики, а в статье 4 Закона Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» (ныне - Закон «О правовых актах») не определено место нормативных постановлений Верховного Суда в иерархии нормативных правовых актов.

Не соглашаясь с вышеизложенной позицией ученых, Баишев Ж. полагает, что статья 81 Конституции определяет сферу деятельности Верховного Суда, а не характер и юридическую природу его нормативных постановлений. Содержательная сторона нормативных постановлений Верховного Суда определяется его наименованием «нормативные» и их вхождением в состав действующего права [7].

Судья Верховного Суда в отставке Мамонтов Н. отмечал, что фактически разъяснения Верховного Суда по своему содержанию и смыслу порой близки к нормативным правовым актам, поскольку сформулированы таким образом, что истолковывают «дух» нормы закона значительно конструктивнее самой нормы. Но при этом такие разъяснения не создают и не могут создавать новых норм [8].

Известный ученый Сулейменов М. заявил, что любое разъяснение Верховного Суда – это нормативный правовой акт, устанавливающий новую норму права как общеобязательное правило поведения [9].

Член Конституционного Совета Котов А. высказался, что нормативные постановления содержат не только праворазъясняющие, но и правообразующие, а также правопреобразующие положения [10].

Ударцев С., считает, что по своей фактической юридической силе по вопросам компетенции Верховного Суда содержащиеся в них нормы могут быть поставлены, например, на один уровень с коллизионными и интерпретационными нормами. В некоторых случаях, принятые Верховным Судом нормы, основанные на Конституции, имеют для судов приоритетное значение по сравнению с нормами действующего законодательства, в том числе законов, содержащих противоречия положениям Конституции [11].

Мамедсупиев Т. рассуждал, что судебная практика как система результатов итогов судебной деятельности обобщается и закрепляется в различных разъяснениях высшего судебного органа. В итоге нормативные постановления содержат правила поведения: как следует применить норму права при рассмотрении аналогичных дел. В этом смысле судебную практику следует признать в качестве источника права [12].

По мнению известного ученого Абдрасулова Е., нормативные постановления Верховного Суда, с одной стороны подчинены закону и потому не могут его изменять или отменять, с другой стороны, сужая или расширяя буквальное изложение нормы, могут уточнять смысл закона, что представляется равнозначным созданию самостоятельной нормы, хотя бы в силу того, что излагаются на новом логическом уровне [13].

Баишев Ж. определил, что нормативные постановления Верховного Суда являются одним из специфических видов нормативных правовых актов, в содержании которых органично вписываются интерпретация, конкретизация и детализация исходных норм [7].

Вышеизложенные рассуждения казахстанских ученых и практиков свидетельствуют о том, что сформированы две основные позиции по определению сущности и юридической природы нормативных постановлений Верховного Суда, одна из них полагает, что нормативное постановление Верховного Суда является интерпретационным актом (актом толкования), другая же позиция определяет его как нормативный правовой акт.

В результате можно сделать вывод, что нормативное постановление Верховного Суда имеет двоякую юридическую природу, с одной стороны это акт толкования, с другой стороны нормативный правовой акт.

Таким образом, нормативные постановления Верховного Суда содержат в себе свойства нормативных правовых актов, но в то же время отличаются следующими специфическими признаками.

Во-первых, подзаконные нормативные акты государственных органов создаются во исполнение действующего законодательства, в силу факта принятия конкретного закона и рассматриваются как необходимый элемент его реализации. Тогда как нормативные постановления издаются по результатам реализации различных законов и лишь в тех случаях, когда законы объективно требуют детализации и конкретизации, то есть создаются в связи с потребностями правоприменительной практики, затруднениями, возникающими при разрешении

судами конкретных дел. При этом принятию нормативного постановления предшествует огромная работа по изучению и обобщению судебной практики, в ходе которой раскрывается смысл норм закона, в силу абстрактности, по-разному толкуемые в судах. Однако, как показала практика, законодатель при всем желании никогда не сможет ни выявить, ни урегулировать все многообразие проблем, возникающих как в жизненных ситуациях, так и в процессе правоприменения. Интерпретация норм права – закономерный процесс, обусловленный предельной абстрактностью правовых предписаний законов.

Следующее отличие нормативных постановлений от иных нормативных правовых актов заключается в ее юридической силе, что имеет важное значение для понимания их юридической природы, поскольку юридическая сила указывает на место акта в иерархической системе нормативных правовых актов, его значение, верховенство или подчиненность, зависит от положения и роли органа, издавшего акт, от конституционных его полномочий и компетенций, которой он наделен по действующую законодательству.

Юридическая сила нормативных постановлений Верховного Суда в иерархии нормативных правовых актов не определена, и это на сегодня является проблемным вопросом, что порождает в научной среде и на практике множество споров. Такие ученые как Сапаргалиев Г. и Сулейменова Г. полагают, что данный факт вызывает сомнение в том, что нормативные постановления Верховного Суда относятся к нормативным правовым актам.

Между тем, в статье 10 Закона «О правовых актов» установлена иерархия нормативных правовых актов, при этом в пункте 5 этой статьи закона предусмотрено исключение о том, что акты Председателя Совета Безопасности Республики Казахстан, нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан и Верховного Суда Республики Казахстан находятся вне указанной иерархии.

По мнению Баишева Ж., это значит, что нормативные постановления Верховного Суда не выше и не ниже указа Президента или постановления Правительства, просто они в эту иерархию не вписываются [7].

В названной статье 10 закона указано, что нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан обладают юридической силой тех норм [Конституции](#) Республики Казахстан, на основании которых они приняты.

Как указано в постановлении Конституционного Совета «из права давать официальное толкование норм Конституции следует юридическая сила решений Конституционного Совета, равная юридической силе тех норм, которые стали предметом его толкования» [2].

Если место каждого нормативного правового акта в этой иерархии зависит от органа его издавшего, полномочий и компетенций этого органа, то нормативные постановления Верховного Суда по юридической силе можно приравнивать к тем нормативным правовым актам, положения которых стали предметом интерпретации (толкования) в конкретном нормативном постановлении, по мнению судьи в отставке Юрченко Р. именно этим объясняется правило, закрепленное в статье 10 названного закона, в котором указано, что вне иерархии нормативных правовых

актов находятся нормативные постановления Верховного Суда и Конституционного Совета.

Следовательно, нормативные правовые акты определенного уровня, принятые имеющими аналогичный правовой статус различными компетентными органами, имеют единую юридическую силу, а нормативные постановления Верховного Суда обладают различной юридической силой в зависимости от нормативного правового акта, нормам которого дается толкование, в этом и заключается особенность юридической силы нормативных постановлений Верховного Суда.

По аналогии с юридической силой нормативных постановлений Конституционного Совета, следует с учетом научного и практического обоснования закрепить в законодательстве то, что юридическая сила нормативного постановления определяется юридической силой нормативного правового акта, нормы которой интерпретируются.

Третий отличительный признак заключается в том, что нормативные постановления действуют в совокупности с законами, нормы которых они разъясняют, что означает невозможность их существования и применения вне норм закона.

В-четвертых, нормативные постановления отличаются своеобразной структурой создаваемых ею норм. Как известно, результатом правотворчества являются правовые нормы, которые согласно теории права должны состоять из трех элементов – гипотезы, диспозиции и санкции. Однако структура создаваемой в нормативном постановлении нормы действительно имеет свои особенности, кажется, она не содержит в себе всех структурных элементов, так как обычно в нормативных постановлениях детализируется один из элементов норм права, но при этом однозначно содержатся такие приемы изложения правил поведения как дозволения, запреты и предписания. Следует иметь в виду, что не всякая норма формируется в одной статье в виде всех названных элементов. Особенности тех или иных отраслей права, требования к языку закона часто обуславливают различные способы изложения норм права, когда те или иные ее элементы прямо не воспроизводятся, но лишь подразумеваются. В этой связи, при должной внимательности в нормативных постановлениях Верховного Суда можно обнаружить как в любой правовой норме: гипотезу, диспозицию и санкцию.

В-пятых, нормативные постановления имеют свои особенности по процедуре разработки, согласования и принятия, а также по порядку вступления их в силу и введения в действие.

Положения законом Республики Казахстан «О правовых актах», регламентирующие процедуру разработку, согласования и принятия нормативных правовых актов (этапы законопроектной работы), не распространяются на нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан.

Порядок разработки, согласования и принятия нормативных постановлений Верховного Суда регулируется Регламентом пленарного и расширенного пленарного заседаний Верховного Суда Республики Казахстан, утвержденным постановлением пленарного заседания Верховного Суда Республики Казахстан № 9 от 11 апреля 2019 года.

Кроме того, на нормативные постановления Верховного Суда не распространяются общие правила по вступлению в силу и введению в действие нормативных правовых актов. После их принятия в окончательной форме они не нуждаются в чем-либо дальнейшем одобрении. Нормативные постановления Верховного Суда вступают в силу после их подписания Председателем Верховного Суда и секретарем пленарного заседания, при этом для их вступления в силу не требуется государственной регистрации в органах юстиции, как в случаях с другими подзаконными нормативными правовыми актами.

Нормативные правовые акты вводятся в действие по истечении десяти календарных дней после дня их первого официального опубликования, если в самих актах или актах о введении их в действие не указаны иные сроки. Тогда как нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан вводятся в действие со дня первого официального опубликования, если в самих нормативных постановлениях не указаны иные сроки. Представляется, что такой особый порядок введения в действие нормативного постановления объясняется статусом Верховного Суда, который в силу наделенных Конституцией функций, сам призван обеспечивать защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, исполнение Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики Казахстан.

В заключении следует вывод, что нормативные постановления относятся к особой разновидности нормативных правовых актов. Нормативным постановлениям Верховного Суда присущи все предусмотренные в законе свойства нормативности, в то же время они имеют свою специфику, которая определяется, с одной стороны, интерпретационным характером их норм, что позволяет определить нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан главным образом в качестве нормативных интерпретационных актов. С другой стороны, в них содержатся правоположения, конкретизирующие и детализирующие содержание исходных норм со всеми структурными частями правовой нормы, что объясняет в множестве случаев их характер классических нормативных правовых актов, принимаемых в развитие закона. Такое реальное положение не противоречит научной доктрине, поскольку содержание и форма нормативных правовых актов не может быть строго определенной и детально регламентированной. Конечно, в них в обязательном порядке должны быть признаки – нормативности, общеобязательности (в отношении неопределенного круга субъектов) и других характерных черт этого вида источника права. Вместе с тем построение их внутреннего содержания может быть очень различным. Так, министерства и ведомства нередко принимают правовые акты в виде Типовых договоров (к примеру, Типовой договор энергоснабжения), которые существенно отличаются по содержанию от классических видов нормативных правовых актов. Они излагаются в форме договора между субъектами права, однако фактически в принятии такого Типового договора не участвуют его стороны, в них отсутствуют правовые нормы классического характера, но, тем не менее, по существу они представляют собой нормативные правовые акты: все субъекты, вступающие в договорные отношения, связанные, например, с энергоснабжением, должны придерживаться тех условий, которые выражены в Типовом договоре, принятом государственным органом.

Аналогично есть и специфика изложения содержания нормативных постановлений Верховного Суда, что, однако, не говорит о том, что они не являются нормативными правовыми актами. Во-первых, их юридическая природа в качестве действующего права, а следовательно, нормативных правовых актов закреплена в Конституции Республики Казахстан. Во-вторых, это положение получило конкретизацию в Законе Республики Казахстан «О правовых актах». В-третьих, они обладают всеми существенными признаками нормативных правовых актов, свойственных этому виду источников права, за исключением их специфических особенностей.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан: принятая 30 августа 1995 года// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> .
2. Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 6 марта 1997 года №3 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 4, пункта 1 статьи 14, подпункта 3) пункта 3 статьи 77, пункта 1 статьи 79 и пункта 1 статьи 83 Конституции Республики Казахстан»// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/S970000003> .
3. Конституционный закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» 15 июня 2017 года № 75-VI ЗРК// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000075>.
4. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>.
5. Юрченко Р.Н. О юридической природе нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан и их практическом применении -2009-№4-С-24-27//<https://elibrary.ru/item.asp?id=36929526>.
6. Лазарев В.В. Общая теория права и государства. М., – 1994.
7. Баишев Ж.Н. О юридической природе нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан //Юрист. – 2004. №5. – С.20.
8. Мамонтов Н.И. Нормативное постановление Верховного Суда Казахстана как официальное разъяснение закона в судебной практике // Материал международной научно-практической конференции «Юридическая природа нормативных постановлений Республики Казахстан». – Астана, 2009. – С. 292-313.
9. Сулейменов М.К. Нормативные постановления Верховного Суда в системе источников права // Юрист. – 2009. №7. – С.16.
10. Котов А.К. Толкование Конституции и формирование прецедентного конституционного права // Правовая реформа в Казахстане. – 2002. №2. – С. 5.
11. Ударцев С.Ф. Суд и правотворчество // Материал международной научно-практической конференции «Законотворческий процесс в Республике Казахстан: состояние и проблемы». – Алматы, 1997.
12. Мамедсутиев Т. Правовая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан // Фемида, 2006 - №47 – С. 12.
13. Абдрасулов Е.Б. Судебная власть и ее роль в праворазъяснительной деятельности // Заңгер. – 2004. № 12. – С. 22-24.

*Аманкулов А.Х.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, д.ю.н.
Жакаева Л.С.*

СОКРАЩЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Президент Республики Казахстан К.Ж. Токаев в своем выступлении на расширенном заседании Правительства в январе 2021 года подчеркнул необходимость эффективнее защищать права граждан, упрощать нормы закона, обладающие избыточной сложностью [1].

На указанные задачи нацелены коррективы, вносимые в действующий кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» (далее – КоАП), направленные на повышение эффективности и качества производства по делам об административных правонарушениях, совершенствование процесса судопроизводства [2].

Несмотря на то, что с момента принятия в 2014 году КоАП, институт сокращенного производства претерпел ряд изменений, полноценного анализа связанного с применением в практической деятельности положений КоАП не проводилось, в связи с чем, нет исследований, посвященных анализу эффективности внедрения данного института в Республике Казахстан.

На сегодняшний момент, основания сокращенного производства по делам об административных отношениях регулируются статьями 810–811 КоАП, в которые ранее вносились неоднократные поправки, вызванные задачами экономии процессуальных средств доказывания и оптимизации судебной нагрузки согласно законам Республики Казахстан [3].

Анализ норм КоАП показывает, что его главы с 10 по 34 (за исключением главы 19 «Административные правонарушения в области космической деятельности» и главы 29 «Административные правонарушения в сфере таможенного дела») посвящены вопросам ответственности за конкретные виды административных правонарушений и содержат в себе составы правонарушений, которые могут быть рассмотрены в порядке дел, попадающих под сокращенное производство по делам об административных правонарушениях.

В количественном отношении результаты данного анализа представлены в нижеследующей таблице 1.

Анализ результатов, представленных в таблице 1 показывает, что наибольшее количество составов правонарушений, попадающих под институт сокращенного производства административных правонарушений содержится в главе 15 «Административные правонарушения в области торговли и финансов» (216 составов, что составляет 20 % от общего количества), главе 30 «Административные правонарушения на транспорте, в дорожном хозяйстве» (192 состава - 18 % от общего количества), и главе 21 «Административные правонарушения в области

охраны окружающей среды, использования природных ресурсов» (110 составов – 10 % от общего количества).

Таблица 1. Количество составов административных правонарушений, попадающих под сокращенное производство (КоАП с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.02.2021 г.)

Глава	Количество составов
1	2
Глава 15 Административные правонарушения в области торговли и финансов	216
Глава 30 Административные правонарушения на транспорте, в дорожном хозяйстве	192
Глава 21 Административные правонарушения в области охраны окружающей среды, использования природных ресурсов	110
Глава 27 Административные правонарушения, посягающие на установленный порядок управления	75
Глава 10 Административные правонарушения, посягающие на права личности	71
Глава 14 Административные правонарушения в области предпринимательской деятельности	53
Остальные главы	364

Оставшиеся главы КоАП содержат в себе 364 состава, подпадающих под институт сокращенного производства, что составляет 33 % от общего количества [4].

Согласно части 1 статьи 811 КоАП при обнаружении административного правонарушения и установлении совершившего его лица уполномоченное лицо, имеющее право составлять протокол об административных правонарушениях (см. статью 804 КОАП) возбуждает административное производство и разъясняет лицу право оплаты штрафа в размере пятидесяти процентов от указанной в санкции статьи суммы штрафа в течение семи суток.

В случае, если административное правонарушение зафиксировано сертифицированными специальными контрольно-измерительными техническими средствами и приборами, работающими в автоматическом режиме, то лицо, в отношении которого было возбуждено административное производство, имеет право оплаты штрафа в размере пятидесяти процентов от указанной суммы штрафа в течение семи суток. Указанный срок исчисляется с момента доставления указанного предписания о необходимости уплаты штрафа вместе с квитанцией.

Если лицо, совершившее административное правонарушение в течение указанных семи суток выплатило штраф, то данное дело считается рассмотренным по существу, решение считается вступившим в законную силу, а лицо, совершившее

административное правонарушение считается привлеченным к ответственности (ч.2 ст. 811 КОАП).

Следует отметить, что в условиях карантина, органам государственных доходов рекомендовано осуществлять сокращенное административное производство с помощью средств видеоконференцсвязи.

В соответствии с поправками от 20 декабря 2017 года, внесенными в КоАП установлено, что сокращенный порядок административного производства, применяемый ранее лишь подведомственными органами, теперь применяется и по делам, подведомственным судам.

Здесь нужно отметить, что встречаются случаи, когда в ходе судебного заседания, привлекаемое к административной ответственности лицо, просит суд о снижении суммы штрафа на пятьдесят процентов, мотивируя свою просьбу, наличием некоторых смягчающих обстоятельств, но, в данном случае, суд не может применять указанную норму, так как сокращение суммы штрафа на пятьдесят процентов возможно только на стадии возбуждения административного дела.

Анализ результатов рассмотрения дел об административных правонарушениях уполномоченными органами в порядке сокращенного производства, показывает, что в Республике Казахстан за период с 2018 по 2020 годы рассмотрено всего 17 321 727 дел, из них в порядке сокращенного производства 13 014 039 (75 процентов от общего количества) в 2018 году - 3 458 284 (72 процента от общего количества); в 2019 году - 4 064 067 (71 процент от общего количества); в 2020 году - 5 491 688 (81 процент от общего количества) (Таблица 2).

Таблица 2 - Количество дел, рассмотренных органами (должностными лицами), уполномоченными рассматривать дела об административных правонарушениях за 2018-2020 годы

Год	Всего рассмотрено административных дел в отчетном периоде (с учетом переходящих)	В порядке сокращенного производства
2018	4 833 501	3 458 284
2019	5 742 547	4 064 067
2020	6 745 679	5 491 688
Всего	17 321 727	13 014 039

Количество постановлений по взысканному в сокращенном порядке штрафу в Республике Казахстан за 2018-2020гг. наглядно представлено на рисунке 1.

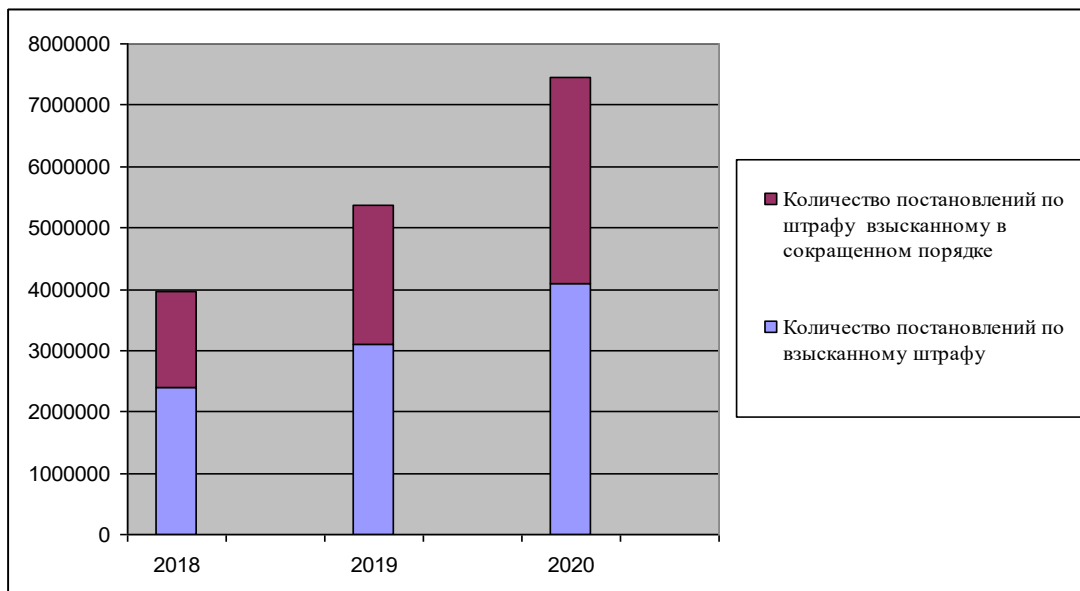

Диаграмма 1 – Количество постановлений, принятых уполномоченными органами в порядке сокращенного производства в Республике Казахстан за 2018-2020 годы в общей структуре постановлений о взыскании административных штрафов.

Следует отметить, что за период с 2018 по 2020 годы сумма взысканного штрафа по сокращенному производству составила в 2018 году -13 143 121 176 тенге; в 2019 году - 19 844 675 996 тенге; в 2020 году - 30 244 245 185 тенге. Таким образом, только в 2020 году сумма взысканного штрафа по сокращенному производству принесла в доход государства свыше 30 млрд.тенге [5].

Анализ вышеуказанных статистических данных по рассматриваемой теме, показывает, что в Республике Казахстан наблюдается положительная динамика рассмотрения дел об административных правонарушениях в порядке сокращенного производства.

Таким образом, проведенный анализ показывает, что новации в КоАП, касающиеся института сокращенного производства по делам об административных правонарушениях, способствуют добровольной уплате штрафов нарушителями.

Институт сокращенного производства в целом стимулирует лиц, совершивших административные правонарушения, к своевременной уплате назначенных им штрафов, тем самым способствует неукоснительному исполнению административных взысканий, реализации принципа неотвратимости наказания. Кроме того, сокращенное производство направлено на предотвращение волокиты при рассмотрении дел, поскольку способствует сокращению времени, затрачиваемого на производство по делам об административных правонарушениях, а также оптимизации процесса судопроизводства.

Список литературы:

1. *Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Правительства (г. Нур-Султан, 26 января 2021 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37747990*

2. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V [Электронный ресурс] // https://kodeksy-kz.com/ka/ob_administrativnyh_pravonarusheniya/810.htm

3. Законы Республики Казахстан от 29.12.2014 № 272-V; от 28.12.2017 № 127-VI; от 21.01.2019 № 217-VI и от 03.07.2019 № 262-VI // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399#pos=11;-14

4. Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс] <http://pravstat.prokuror.kz/rus/novosti/press-releasy/obadministrativnyh-pravonarusheniyah-vyyavlennyh-v-respublike-kazahstan-za-11>

5. Отчет деятельности Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарата Верховного Суда Республики Казахстан) по вопросам оказания государственных услуг за 2019 год/ <https://kst.sud.kz/rus/sub/kostanayadm/usefull/98208>

Базарбаев У.Б.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

Научный руководитель –

профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, д.ю.н.

Жакаева Л.С.

ПИЛОТНЫЙ ПРОЕКТ «НОЧНОЙ СУД»

Все проводимые сегодня преобразования в судебной системе нацелены на исполнение основной установки Главы государства – повысить доверие населения к судам и обеспечить верховенство закона [1].

Правосудие нацелено на удовлетворение потребностей гражданина, общества и государства в законном, справедливом и скором разрешении споров. На достижение этой цели направлена деятельность судебной системы.

Приоритетные направления развития судебной системы, безусловно, предопределили новый этап укрепления судебной власти.

Модернизация работы судебной системы – это достаточно сложная работа, требующая во многом совершенствования законодательства, но для этого необходимо время.

В современных условиях правильное и эффективное управление временем – одно из важных и решающих аргументов успешного человека. И это относится в равной степени, как к суду, так и гражданину, вовлеченному в судебный процесс.

Распоряжением Председателя Верховного Суда от 10 января 2018 года утвержден портфель приоритетных проектов Верховного Суда.

Исходя из передового опыта стран США, Сингапура Верховным Судом с июня 2018 года реализован пилотный проект по внедрению работы ночных судов,

предусматривающий наиболее удобные возможности реализации гражданами прав на судебную защиту и судебное разбирательство [2].

С 2018 года одним из основных направлений совершенствования судебной системы стало внедрение проекта «Ночные суды» в городах Астана и Алматы, Актюбинской, Карагандинской, Алматинской, Восточно-Казахстанской областях и др.

В пилотном проекте «Ночной суд» принимали участие 102 суда.

В результате ночными судами рассмотрено 13 858 дел, что составляет 10,6% к числу всех оконченных дел.

Наибольшая востребованность работы ночного суда наблюдалась в городе Нур-Султане, а также в Павлодарской, Атырауской областях, а наименьшая в Жамбылской и Кызылординской областях [7].

В целом была установлена целесообразность создания «ночного суда», как проект, расширяющий возможности для защиты прав граждан, повышающий удобство и эффективность правосудия [2].

Идея ночного суда подразумевает сокращенный порядок ведения судопроизводства там, где правонарушитель признает свою вину, а потерпевший согласен на рассмотрение дел в сокращенном порядке в ночное время. Данная идея весьма актуальна и применима для Казахстана.

Кроме того, созвучна с программой «Семь камней правосудия», где третьим камнем является эффективность правосудия. Принцип простой: меньше споров в суде - выше качество правосудия [3].

Проект получает положительные отзывы от граждан, участников судопроизводства. Основными плюсами является сокращение сроков рассмотрения дел, немедленная выдача постановлений сторонам, значительное сокращение срока получения страховой выплаты.

Со временем будет еще больше желающих на рассмотрение дела в вечернее время, что, в свою очередь, сократит количество дел, рассматриваемых в общем порядке в дневное время.

Основной идеей «Ночных судов» является удобная реализация прав на судебную защиту и упрощение процедуры производства по делу об административных правонарушениях.

Участники производства по делу имеют возможность разрешения в краткие сроки всех вопросов, связанных как с ответственностью сторон, так и с возмещением вреда.

Вместе с тем, экономится их время, позволяя разрешить судебный спор в вечернее время суток (с 18.30 ч. до 22.00 часов) без отрыва от рабочего графика.

В рамках данного проекта рассматриваются в основном административные правонарушения в области дорожного движения, крайне важными факторами и основаниями к рассмотрению дел в «Ночных судах» являются:

неоспаривание обстоятельств совершенного правонарушения;

признание себя виновным в совершенном правонарушении;

согласие с причиненным ущербом;

наличие ходатайств обеих сторон о рассмотрении дел незамедлительно в «ночном суде»;

применение сокращенного судопроизводства [4].

В случае изменения позиции лица, привлекаемого к административной ответственности к вмененному ему правонарушению, и непризнания вины, необходимости участия в деле прокурора, адвоката, переводчика, эксперта, специалиста либо иных заинтересованных лиц, а также изучения и предоставления дополнительных доказательств, судья откладывает судебное заседание для рассмотрения дела в общем порядке.

В целом, «Ночной суд» значительно и заметно сократил нагрузку на судей. С внедрением данного проекта сокращено количество административных дел, рассматриваемых в общем порядке, что сказалось, на результатах отправления правосудия.

Так, существенно сократилась нагрузка на судей в дневное время, что послужило основанием для улучшения качества работы по более сложным делам, и снизилось количество апелляционных жалоб по иным делам.

Анализ результатов проекта «ночной суд» показал, что наибольшее количество рассмотренных судом административных материалов в «Ночном суде» связано с совершением административного правонарушения, предусмотренного статьей 610 КоАП, - нарушение водителями транспортных средств правил дорожного движения, повлекшее причинение вреда здоровью людей, повреждение транспортных средств или иного имущества.

Кроме того, в ходе рассмотрения административных материалов по указанным категориям дел, страховые компании производят оценку по страховым случаям на основании вынесенных судом постановлений по проекту «Ночной суд», не дожидаясь вступления судебного акта в законную силу.

Как неоднократно отмечали граждане в своих отзывах о работе ночных судов, стороны довольны оперативным разрешением вопроса относительно страховой выплаты. При этом, участники процесса после вступления постановления суда в законную силу в течение трех и пяти суток получают свои страховые выплаты, что является действенной помощью гражданам по возмещению материального ущерба.

Помимо этого, отмечается еще один плюс проекта - отсутствие очередей в вечернее время, так как основной поток людей приходит в дневное время, а стороны в «Ночном суде» без дополнительного ожидания спокойно приходят, заполняют анкеты и проходят в зал заседания. Негативных отзывов или нареканий со стороны граждан не поступало [5].

Все притязания разрешаются быстро в течение одного разбирательства в ночном суде.

В рамках пилотного проекта стало возможным:

упрощение процедуры оформления протоколов о правонарушении;

фиксирование доказательств и сбор данных о правонарушителе через ИИН посредством электронного планшета, с отработкой с Комитетом по правовой статистике интеграции базы, что ускорит процесс подготовки дела в суд;

внесение соответствующих изменений в ИС «Терелік» с обеспечением их связи с системой МВД и КПСУ;

сокращение содержания постановления, с установлением возможности заполнения его в одном документе – протоколе о правонарушении, который

составляется работником ДВД, а мера наказания в этом же документе устанавливается судом [6].

«Произошло ДТП, стороны пришли к согласию и хотят получить выплаты через страховую компанию. Ожидание зачастую затягивается до трёх месяцев. Пока полиция направит дело, суд рассмотрит, постановление вступит в силу, проходит до 100 дней. Этот проект сокращает сроки рассмотрения дел. Сегодня ДТП произошло – и уже на следующий день административная полиция может направить материалы к нам в суд. На третьи сутки мы выдаём решение и человек идёт в страховую компанию. Пока оно вступает в силу, страховые компании проводят оценку. Таким образом, сроки рассмотрения сократились со 100 дней до 15», – пояснила судья специализированного межрайонного административного суда Улдана Сулейменова [8].

Кроме того, проект может охватить и другие категории дел специализированных и гражданских судов. Так, в рамках проекта «Ночной суд» рассматриваются дела по статьям 73 ([противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений](#)), 73-1 ([умышленное причинение легкого вреда здоровью](#)), 73-2 ([побои](#)) КоАП, где стороны желают примириться.

Проблемы бытового насилия в стране по-прежнему остаются одними из серьезнейших и актуальных. Как показывает практика, в большинстве случаев жертвами бытового насилия являются женщины.

Анализ показал, что употребление спиртных напитков, низкий социальный уровень и безработица являются основной причиной бытового насилия. В целях пресечения бытового насилия и обеспечения безопасности потерпевшей правонарушитель доставляется в органы внутренних дел. Вместе с тем административное задержание может длиться более трех часов, из-за чего в состоянии гнева и обиды дебошир снова возвращается домой и зачастую вновь совершает насилие в отношении супруги за то, что он находился в полиции. В связи с этим крайне важно обеспечить в кратчайшие сроки изолирование семейного «тирана» путем незамедлительного применения административного ареста особенно в ночное время суток, что позволит локализовать семейный конфликт в семье [3].

Пилотный проект «Ночной суд» с учетом озвученных проблем упростит работу полиции и позволит в значительной степени стабилизировать состояние профилактики правонарушений, что в конечном итоге положительно отразится на состоянии правопорядка.

Также немаловажной проблемой, дела об административных правонарушениях с которыми обычно сталкиваются сотрудники миграционной службы города.

В компетенцию ночного суда включены дела в сфере миграционного законодательства по статье 517 КоАП в отношении иностранных лиц, на которых составлен протокол в аэропорту, для ускоренного рассмотрения в тот же день и предоставления им возможности без задержки и дополнительных расходов покинуть страну.

Специфика миграционной службы заключается в том, что в основном работа ведется с иностранными гражданами, лицами, не имеющими документов, удостоверяющих личность.

Иностранцы или лица без гражданства находящиеся в Республике Казахстан являются гостями развлекательных заведений или же работают в них, поскольку знают, что миграционная служба не проводит проверки в ночное время. В данной ситуации плюс ночного суда в том, что имелась бы возможность охватить очень большой спектр правонарушителей и пресечь совершение нарушений законодательства в области миграции населения.

Ночные суды созданы не только в Сингапуре, они функционируют и в США, и в Англии. Ночные и вечерние суды были созданы еще в 90-х годах, и они рассматривали дела в области дорожно-транспортных нарушений два раза в неделю с 18.00 до 21.00. И ровно через год в связи с тем, что эта процедура стала высокоэффективной, они стали рассматривать такие дела каждый день. По словам судьи Верховного Суда РК Улбосын Сулейменовой, - «целью создания ночных судов является облегчение доступа к правосудию работающей части населения, а также обеспечение рассмотрения дел непосредственно после совершения правонарушения» [3].

В США «ночной суд» находится на Манхэттене и в Нью-Йорке. В них рассматриваются дела с постоянно меняющимися сюжетами, в том числе с участием известных персон, что позволило сделать их туристическим хитом. Среди посетителей судебных заседаний простые туристы, юристы и студенты юридических факультетов. В суд также приходят родители, которые желают преподать своим детям урок правильного поведения. Ночная сессия судов продолжается с 17:00 до 01:00 следующего дня.

Результатом внедрения «ночных судов» в Сингапуре и США стало сокращение среднего времени ожидания решения по делу, доверие со стороны общества к правосудию, что доказывает высокая оценка результатов реформы. Безусловно, рецепт реформ данных стран подходит не всем, однако, можно сделать некоторые выводы.

В декабре 2019 года, завершен пилотный проект «Ночной суд», который проводился в течение полутора лет. Рассматривались дорожно-транспортные происшествия. В результате данного проекта с 8 января 2020 года действуют поправки в Кодексе об административных правонарушениях. Статья 883 КоАП РК дополнена подпунктом 3-1 в соответствии с [Законом](#) РК от 30.12.19 г. № 300-VI, согласно которому постановление по делу об административном правонарушении, предписание о необходимости уплаты штрафа вступают в законную силу немедленно по письменному ходатайству лица, в отношении которого ведется производство по делу, и потерпевшего, предусмотренных [статьями 744 и 745](#) настоящего Кодекса. Таким образом, людям официально предоставлена возможность, при согласии правонарушителя с допущенными нарушениями и причиненным ущербом, оперативно разрешить спор по ДТП, в том числе в вечернее время. Это ускорит устранение последствий происшествия и получение страховой выплаты.

За относительно небольшой промежуток времени действия проекта «ночной суд» были получены существенные результаты и соответствующие отзывы общественности.

В целом следует отметить, что «Ночные суды» способствовали улучшению качества судопроизводства, быстрому восстановлению прав и законных интересов физических и юридических лиц.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 года https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
2. Сактаганова Л. *Повысить доверие населения и обеспечить верховенство закона* // Юридическая газета. 2018. 17 июля. <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/povysit-doverie-naseleniya-i-obespechit-verhovenstvo-zakona-lsaktaganova-yuridicheskaya>
3. Тохтахунов Б. Для рассмотрения неотложных дел // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36312550#pos=11;-114
4. Верховным Судом изучается вопрос о возможности создания ночных судов на базе СМАС <https://sud.gov.kz/eng/node/220955>
5. Ночной суд в Астане значительно сократил нагрузку на судей https://www.inform.kz/ru/nochnoy-sud-v-astane-znachitel-no-sokratil-nagruzku-na-sudey_a3461258
6. *Как будут работать ночные суды в Казахстане* (zakon.kz) <https://www.zakon.kz/4912193-kak-budut-rabotat-nochnye-sudy-v.html>
7. Внедряться будут только успешные пилотные проекты – судья ВС РК Улбосын Сулейменова // https://www.inform.kz/ru/vnedryat-sya-budut-tol-ko-uspeshnye-pilotnye-proekty-sud-ya-vs-rk-ulbosyn-suleymenova_a3564747
8. Ночной суд по ДТП в астане рассмотрел 400 дел с июня этого года <https://informburo.kz/novosti/nochnoy-sud-po-dtp-v-astane-rassmotrel-400-del-s-iyunya-etogo-goda.html>

Байбекова Г.О.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья
Ахметкалиев Б.Н.*

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ УӘКІЛЕТТІ ОРГАНДАРДЫҢ (ЛАУАЗЫМДЫ АДАМДАРДЫҢ) ӨЗ ҚҰЗЫРЕТІ БОЙЫНША ҚАРАУ ПРАКТИКАСЫ

Қоғамда орын алып жатқан әкімшілік құқық бұзушылықтарды анықтау үшін және оның алдын алу үшін мемлекет көптеген іс шараларды жүзеге асырып жатыр. Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кез келген адамдарды, тұлғаларды

анықтайтын, соларға қатысты дәлелдемелер жинайтын және істі мәні бойынша қарап, шешім қабылдайтын уәкілетті органдар (лауазымды адамдар) жайында толығырақ тоқталайық.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің міндеттері әрбір істің мән-жайларын жан-жақты, толық, объективті және уақтылы анықтау, оны заңға сәйкес шешу, шығарылған қаулының орындалуын қамтамасыз ету, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылықтар жасауға ықпал еткен себептер мен жағдайларды анықтау болып табылады [1, 589 бет].

Бұл істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығы мен толықтығы істі дұрыс қарау үшін маңызды барлық факторлар анықталуы керек дегенді білдіреді. Атап айтқанда, әкімшілік құқық бұзушылық орын алды ма, адам оны жасауға кінәлі ме, ол әкімшілік жауаптылыққа жатады ма, мүліктік залал келтірілді ме, істі тоқтатуға негіз бар ма, соны анықтау қажет. Сондай-ақ жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар, әкімшілік жауапқа тартылып отырған тұлға туралы деректер, іс үшін маңызы бар басқа да мәліметтер анықталуға тиіс.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1-қыркүйекте Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында: «Құқықты мемлекеттің маңызды шарты – туралықтан танбайтын әділ сот төрелігінің болуы. Қоғамның соттарға деген сенімін орнықтыру басымдығы бар мақсатқа айналуы керек. Бұған мемлекет пен судьялар корпусының өз күштерін жұмылдыру арқасында ғана қол жеткізуге болады» - деп баяндады [2].

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін көптеген өзгерістер болды, солардың бірі сот жүйесінде. Жаңа кодекстер, заңдар қабылданып, қылмыстық, азаматтық және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайтын мамандандырылған соттар құрылды.

Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің (әрі қарай ӘҚБтК) 682-бабына сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді:

- 1) мамандандырылған әкімшілік соттардың судьялары;
- 2) кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың судьялары;
- 3) осы Кодексте уәкілеттік берілген мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары қарайды.

Енді осы аталған юрисдикциялық органдардың ішінде мамандандырылған әкімшілік сотта істі қарау ерекшелігіне толығырақ тоқталып өтсек.

Мамандандырылған әкімшілік соттардың судьялары кодекспен өздерінің қарауына жатқызылған әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді судьялардың қарауы әкімшілік жауаптылыққа тартылатын тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің маңызды және сенімді кепілі болып табылады.

Мамандандырылған әкімшілік соттардың ведомстволық қарауына жатқызылған құқық бұзушылық туралы істерді, егер тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында мамандандырылған әкімшілік сот құрылмаса, онда аудандық (қалалық) соттардың судьялары қарайды.

Сондай-ақ, уәкілетті орган (лауазымды адам) мен мамандандырылған әкімшілік сотта қаралатын істердің айырмашылығы – ол тағайындалатын жазаның түріне

қарай бөлінеді, яғни ӘҚБтК-тің 683-бабының 3-бөлігіне сәйкес тағайындалатын жазаның түріне қарай әкімшілік жаза түрлерінің бірі ретінде әкімшілік қамаққа алу, шетелдіктерді не азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге әкімшілік жолмен шығарып жіберу, әкімшілік құқық бұзушылық жасау құралы не нысанасы болған заттарды тәркілеу, сол сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған кірістерді (дивидендтерді), ақшаны және бағалы қағаздарды тәркілеу, нақты адамға берілетін арнайы құқықтан айыру (оның ішінде көлік құралын жүргізу құқығы), заңсыз тұрғызылып жатқан немесе тұрғызылған құрылысты мәжбүрлеп бұзу көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді судья қарайды [3]. Ал, уәкілетті орган (лауазымды адамдар) өз құзыреті шегінде тек қана ескерту, айыппұл жазасын тағайындайды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау мерзімі он бес тәулік, егер қосымша дәлелдемелерді талап ету керек болған жағдайда, сот тағы он бес тәулікке дейін ұзартуы мүмкін. Бұл азаматтық, қылмыстық істерге қарағанда әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарап, шешім қабылдауда мерзімі өте аз.

Қазіргі таңда әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауда көптеген сұрақтар туындап отыр.

Соттың ведомстволығы бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер ӘҚБтК-тің 684-бабында нақты көрсетілген. Соттарда қаралатын істерді зерделей келе, ең көп қаралатын істердің бірі бұл жол көлік оқиғасына (әрі қарай ЖКО) қатысты істер екенін анықталды.

2018-2019 жылдары осы ЖКО қатысты халықтың жағдайын жақсарту мақсатында, республика аумағында мамандандырылған әкімшілік соттардың тәжірибесінде жаңа пилоттық жоба – «түнгі сот» жұмыс істей бастады. Бұл жоба бойынша кінәлі тарап өз кінәсін мойындап, ЖКО қатысушыларының араларында дау болмаған кезде, құқық қорғау қызметкерлері қажетті құжаттарды жинап, істі қарау үшін сотқа үш тәулік ішінде жолдайды және мұндай істер сотта дереу қаралатын болды.

2019 жылы 30 желтоқсандағы № 300-VI заңымен ӘҚБтК-не енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға байланысты соттарда ЖКО қатысты істер бойынша өзіне қатысты іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның және жәбірленушінің жазбаша өтінішхаты бойынша іс дереу қаралып, қаулы жарияланған күні заңды күшіне еніп отырды. Алайда, тәжірибеден көріп отырғанымыздай мұндай істер ЖКО болған күннен бастап сотқа бір ай кейін түсіп отырды. Бұл жерде уәкілетті орган (лауазымды адамдар) істі сотқа жолдау мерзімін назардан тыс қалдырып отыр.

Осы жерде біз, мамандандырылған әкімшілік соттың құзыретіне берілген бірнеше баптарды уәкілетті органның (лауазымды адамдардың) құзыретіне беру туралы ұсыныстарымызды айта кетсек.

Бірінші ұсынысымыз бұл ЖКО қатысты істер, яғни ӘҚБтК-тің 610-бабының 1, 2, 3-бөліктерімен сараланып, жаза ретінде әкімшілік айыппұл немесе көлік құралын басқару құқығынан айыру көзделген. Бұл бап соттың құзыретіне жатықызылған.

Сотта негізінен даулы істер қаралып, ол әділ заңға сай шешілуі қажет. Тәжірибеден көріп жүргеніміздей ондай даулы істер қаралып, өз шешімін тауып жатыр. Алайда мамандандырылған әкімшілік сотта қаралатын ЖКО қатысты істердің жетпіс пайыздан астамы дауы жоқ істер, яғни кінәлі тарап өз кінәсін

мойындап, іс бойынша дәлелдемелерді зерттеуді сұрамайды. Сондықтан ЖКО қатысушылары тек қана сақтандыру компаниясы арқылы келтірілген шығынның орнын толтыру үшін ішкі істер органдарына жүгініп жатады. Бұл жерде дау болмағандықтан, ЖКО қатысушыларының жағдайын жақсарту үшін, сақтандыру төлемдерін алуға кететін уақыт шығындарын азайту мақсатында ӘҚБтК-нің 610-бабының 1-бөлігін екі құрамға бөлуге ұсыныс жасар едік.

610-бап. Көлік құралдары жүргізушілерінің жол жүрісі қағидаларын адамдардың денсаулығына зиян келтіруге, көлік құралдарының немесе өзге де мүліктің бүлінуіне алып келген бұзушылық бойынша жауаптылықты көздейді.

1. Көлік құралдарын, жүктерді, жолдарды, жолдағы және басқа да құрылыс жайлардың немесе өзге де мүліктің бүлінуіне алып келген, материалдық залал келтірген көлік құралдары жүргізушілерінің жол жүрісі қағидаларын бұзуы – жиырма айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

1-1. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер –

отыз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға немесе алты ай мерзімге көлік құралын жүргізу құқығынан айыруға әкеп соғады.

Жоғарыда көрсетілгендей 610-бабының 1-бөлігін уәкілетті органның (лауазмды адамдардың) құзыретіне берілсе, бұл жоғарыда келтірілген уәждерге байланысты дауы жоқ істер, ал 610-баптың 1-1-бөлігінде көрсетілген құқық бұзушылық мамандандырылған әкімшілік соттың құзыретінде қарап, шешім қабылдау үшін берілу қажет деп санаймыз. Себебі, бұл өрескел құқық бұзушылық болып саналады.

Осы жерде зерттеп, талданған статистикаға жүгіне кетсек, 2019 жылы соттар барлығы – 389 мың істі қараған, оның ішінде ӘҚБтК-тің 610-бабының 1-бөлігі бойынша – 81 мың (22,9%), 2020 жылдың алты айына соттар барлығы – 148 мың, істі қараған, оның ішінде ӘҚБтК-тің 610-бабының 1-бөлігі бойынша – 37 мың (25%).

Егерде 610-бабының 1-бөлігін уәкілетті органның (лауазымды адамдардың) құзыретіне берсе, онда ЖКО қатысушыларының жағдайы анағұрлы жақсы болар еді. Себебі, біріншіден ЖКО қатысушыларының уақытын үнемдейді, екіншіден, бұл істер қысқартылған тәртіппен қаралатын еді. ӘҚБтК-тің 811-бабы 2-бөлігі бойынша қысқартылған тәртіппен қаралған істер, салынған айыппұлдың елу пайызын ғана төлейді және шығарылған шешім заңды күшіне дереу енеді. Бұл өз кезегінде кінәлі тараптың материалдық жағдайына да жақсы жағынан әсер етеді, және бұл тәртіппен қаралатын істердің мерзімі жеті тәулік. Ал, сотта қаралған жағдайда бұл айыппұл толық көлемде не отыз пайызға дейін қысқартылып өндіріледі, және істі қарау мерзімі отыз тәулікке дейін созылып кетеді, үшіншіден, соттардың жүктемесі дауы жоқ артық істерден азайып, судьялар өз уақытын тек қана нақты даулы істерге көңіл бөлуші еді. Сонымен қатар ЖКО қатысушылары уәкілетті органның (лауазымды адамдардың) қабылдаған шешімімен келіспеген жағдайда, сотқа шағым беру құқығын пайдалана алады.

ӘҚБтК-тің 610-бабы 2-бөлігі өрескел құқық бұзушылық болып саналады, сол себепті бұл 2-бөлігі өзгерусіз, соттың құзыретінде қалдыруға жатады.

Сонымен қатар 610-бабы 3-бөлігін де уәкілетті органның (лауазымды адамдардың) құзыретіне беру ұсыныс жасар едік. Себебі, бұл жерде балама жаза

қарастырылмаған тек қана айыппұл жазасы көрсетілген, сондықтан 610-баптың 3-бөлігіне өзгеріс енгізіп: «осы баптың бірінші және (немесе) 1-1-бөліктерінде, және екінші бөліктерінде көзделген, көлік құралдарын басқару құқығы жоқ не басқару құқығынан айырылған адам жасаған әрекеттер – алпыс айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады» - деп ұсынар едік.

Сондай-ақ, екінші ұсынысымыз ӘҚБтК-тің жеке бастың құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылық бойынша – 73, 73-1, 73-2, 73-3-баптарымен әкімшілік қамаққа алу жазасы көзделген істерде жәбірленуші мен әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға арасында болған жанжал сотқа дейін татуласып, бітімгершілікке келіп жатады. Бірақ соған қарамастан ішкі істер органдарының қызметкерлері осы істерді мамандандырылған әкімшілік (аудандық, қалалық) соттарға құзыреттілігі бойынша жолдайды.

Бұл жерде ішкі істер органдарының қызметкерлері ӘҚБтК-тің 809-бабын басшылыққа алып, істі сотқа жолдамай-ақ өздері іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы қаулы шығара алады. Алайда ішкі істер органдарының қызметкерлері ӘҚБтК-тің 64-бабы 1-1-бөлігін басшылыққа алып, сотқа дейін татуласқан адамдарды сотқа алып келіп жатады. Осы жерде ӘҚБтК-нің 64-бабы 1-1-бөлігінде көрсетілген «сот» деген сөзді алынып тасталса деген ұсынысымыз бар. Сонда сотқа дейін татуласқан адамдар сотқа келіп өз уақыттарын жоғалтпас еді.

Статистикаға жүгінсек, төтенше жағдай кезінде осы отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында болған құқық бұзушылықтардың саны өскенін көрсетеді. Орта есеппен 1 күнде: 2018 жыл-күніне 40,5 іс, 2019 жылы-40,6 іс (0,3-ке артық %), төтенше жағдай кезінде - 69,7 іс (77% - ға артық) сотқа келіп түскен. Сот тәжірибесі көрсеткендей, аталған санаттағы істердің көпшілігі (58%) сотта тараптардың татуласуына байланысты іс тоқтатылған.

Сонымен бірге үшінші ұсынысымыз ӘҚБтК-тің 683-бабы 4-бөлігі бойынша: Осы Кодекстің 24-бабына сәйкес, өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адамның жазбаша арызы бойынша осы Кодекстің 2-бөлімінің Ерекше бөлігінде көзделген кез келген құқық бұзушылық туралы істі, егер бұл әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қарауға дейін берілсе, судья қарайды – деп көрсетілген. Іс жүзінде уәкілетті органдар (лауазымды адамдар) әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғадан жазбаша өтініштерді әдейі тандап алады, оларға бағынышты істерді қарау үшін өз функцияларын сотқа береді. Мұндай тәжірибе мемлекеттік органдардың жауапкершілігін арттыруға ықпал етпейді. Осыған байланысты 683-баптың 4-бөлігін алып тастауды ұсынамыз. Бұл ретте тұлғаның уәкілетті органның (лауазымды адамның) шешімімен келіспеген жаңдайда, шағым жасау құқығы бар, сол арқылы сот бақылауы сақталады.

Қорыта келе, жоғарыда көрсетілген баптар соттың құзыретінен алынып, уәкілетті органның (лауазымды адамның) құзыретіне берілсе, онда көрсеткен уәждеріміз, келтірілген себептер ең алдымен халықтың жағдайына жақсы жағынан әсер етуші еді. Ал, сот – бұл әділдік үйі, сондықтан халық сотқа даулы мәселелерінің түйінін шешу үшін жүгінеді, дауы жоқ істерді сотта қарау халыққа да мемлекетке де тиімсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бахрах Д.Н., Россиский Б.В., Стариков Ю.Н., *Административное право. - учебник для вузов, – Москва, – 2005. – 799 с.*

2. *Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі атты: 2020 ж. 1 қыркүйектегі Президент жолдауы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://primeminister.kz/kz/address/01092020> (жүгінген күні: 12.03.2021).*

3. *Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ //www.adilet.zan.kz/. (жүгінген күні: 12.03.2021).*

4. *Қазақстан Республикасы Сот жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы ҚР Конституциялық заңы 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132 (жүгінген күні: 12.03.2021).*

5. Подопригора Р.А., *Административное право. - учебный курс. – Алматы, – 2010. – 366 с.*

Баяков А.А.

магистрант Академии правосудия

при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, д.ю.н.

Жакаева Л.С.

ПРИНЦИП ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Основополагающим принципом административно-деликтного законодательства Республики Казахстан является презумпция невиновности. Значение рассматриваемого принципа выражается в процессуальных действиях обеспечивающих охрану прав и свобод личности от необоснованного обвинения. Привлечение граждан к административной ответственности является наиболее распространенным видом наказания (взыскания), требующего детального правового регулирования. Конституция Республики Казахстан и КоАП определяют, что лицо считается невиновным до тех пор, пока виновность не будет доказана в судебном порядке и вступившим в законную силу судебным актом.

Презумпция невиновности один из важнейших общеправовых принципов гарантированных Конституцией и международно-правовыми актами многих зарубежных стран.

Как обобщенное правовое предположение презумпция невиновности провозглашена в статье 11 Всеобщей Декларации ООН о правах человека: «Каждый человек, обвиняемый в совершении преступления, имеет право считаться

невиновным до тех пор, пока его виновность не будет установлена законным порядком путем гласного судебного разбирательства, при котором ему обеспечиваются все возможности для защиты» [1].

В части 2 статьи 14 Международного пакта о гражданских и политических правах провозглашено: «Каждый обвиняемый в уголовном преступлении имеет право считаться невиновным, пока виновность его не будет доказана согласно закону» [2]. Пункт 2 статьи 6 Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод (далее – Конвенция) гласит: «Каждый человек, обвиняемый в совершении уголовного преступления, считается невиновным до тех пор, пока его виновность не будет установлена законным порядком» [3].

К сожалению, в настоящее время несоблюдение принципа презумпции невиновности уполномоченными государственными органами происходит нередко. При таких обстоятельствах лицо лишается юридических гарантий на справедливое и объективное рассмотрение дела.

Как известно, правильный и дальновидный прогноз на практическую реализацию принципа презумпции невиновности зависит от слаженных и законных действий сотрудников государственных органов направленных на полное и всестороннее исследование обстоятельств административного правонарушения.

Распространенными нарушениями, совершаемые на стадии досудебного производства являются: неверная квалификация административного правонарушения, подготовка процессуальных документов с грубыми нарушениями, собранные по делу доказательства вызывают сомнение в виновности лица, отсутствие обеспечения гарантий прав и свобод лицам, привлекаемым к административной ответственности.

Вопросы, связанные с нарушением прав и свобод личности и внедрение правовой ответственности должностных лиц государственного органа за неправомерные действия актуально в государственном регулировании.

Так, согласно статистической информации портала Верховного суда РК «Төрелік» количество прекращенных дел об административных правонарушениях составляет значительную долю среди общего количества дел, поступающих в суды первой инстанции.

Так, в 2018 г. прекращено – 83050 дел (**3,7%**), по отсутствию состава правонарушения – 16937 дел, по отсутствию события правонарушения – 511 дел, по малозначительности – 1747 дел, по иным основаниям – 63855 дел. В 2019 г. прекращено – 111391 дел (**4,6%**), по отсутствию состава правонарушения – 22516 дел, по отсутствию события правонарушения – 951 дел, по малозначительности – 2766 дел, по иным основаниям – 85188 дел. В 2020 г. количество прекращенных дел составило соответственно - 191234 дел (**9,6%**), по отсутствию состава - 39636 дел, по отсутствию события - 830 дел, по малозначительности – 1286 дел, по иным основаниям 149482 дел [4].

Представленные сведения указывают на ежегодный рост прекращенных дел об административных правонарушениях, что значительно снижает роль принципа презумпции невиновности на досудебной стадии производства.

Тем не менее, важно обозначить, что факты незаконного привлечения к административной ответственности встречаются довольно часто.

Действенной мерой принуждения в отношении должностных лиц совершающих неправомерные действия к лицам представляется гражданско-правовая ответственность государственных органов.

Например, Герасимовым К.А. по вопросам возмещения вреда за неправомерные действия сотрудниками правоохранительных органов предлагается внедрение необходимости конкретизации в отечественном законодательстве процедуры выбора надлежащего ответчика при привлечении к гражданско-правовой ответственности сотрудников правоохранительных органов за неправомерные действия с их стороны» [5].

Включение норм регулирующих гражданско-правовую ответственность за необоснованное и незаконное привлечение лица к административной ответственности может способствовать возмещению вреда за неправомерные действия сотрудников исполнительных органов применяющих меры административного взыскания.

Представляется, что проблема реализации принципа презумпции невиновности не ограничивается только нарушениями сотрудников исполнительного органа. В свою очередь они выражаются в несовершенстве действующего законодательства Республики Казахстан и недостатках судопроизводства при рассмотрении дел об административных правонарушениях.

Часть 2 статьи 10 КоАП определяет, что никто не обязан доказывать свою невиновность. В данном контексте, норма не предусматривает обязанность лица подтверждать свою виновность или невиновность при рассмотрении дела об административном правонарушении, например дела связанные с совершением дорожно-транспортных происшествий.

Однако в сравнении с КоАП РФ доказательства, обеспеченные фото, видео фиксацией, служат основой в установлении виновности или невиновности лица по данным правонарушениям. То есть принцип презумпции невиновности не применяется при наличии фиксации техническими средствами подтверждающей совершение лицом административного правонарушения. Решение этой задачи является важной составляющей для предотвращения злоупотреблений конституционным принципом субъектами административных правонарушений.

Представляется, что в целях объективного вменения административной ответственности необходимо внесение изменений в законодательство РК об административных правонарушениях в случае, когда принцип презумпции невиновности ограничен в применении, если имеются подтверждающие доказательства совершения лицом административного правонарушения.

Важной гарантией прав человека в Казахстане является конституционная норма о том, что «суды не вправе применять законы и иные нормативные правовые акты, ущемляющие закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина». Так, согласно статьи 78 Конституции РК, если суд усмотрит, что закон или иной нормативный правовой акт, подлежащий применению, ущемляет закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, он обязан приостановить производство по делу и обратиться в Конституционный Совет с представлением о признании этого акта неконституционным.

Однако на практике при рассмотрении дел об административных правонарушениях суды не всегда используют эту норму об обращении в Конституционный Совет. Это связано с судебным усмотрением и не дает возможность гарантировать обеспечение данной конституционной нормы на практике.

Представляется, что в целях гарантии обеспечения прав и свобод человека, целесообразно наделить данной возможностью государственные органы, обеспечивающие правовую защиту, органы прокуратуры, уполномоченного по правам человека и иные компетентные государственные органы, обеспечивающие конституционные права.

Право выбора участия представителей по делам об административных правонарушениях имеет ограниченный круг субъектов, представляющих интересы лица привлекаемого к административной ответственности.

Так, согласно части 2 статьи 748 КоАП, в качестве защитников участвуют адвокаты. Наряду с адвокатами в качестве защитников допускаются супруг (супруга), близкие родственники или законные представители лица, привлекаемого к административной ответственности. Иностранные адвокаты допускаются к участию в деле в качестве защитников, если это предусмотрено международным договором РК с соответствующим государством на взаимной основе, в порядке, определяемом законодательством.

Рациональным подходом с практической точки зрения представляется свобода выбора представителей защищающих права и интересы гражданских субъектов по делам об административных правонарушениях. Однако КоАП данное требование не предусматривает, что затрудняет свободное волеизъявление привлекаемого лица на добровольное судебное представительство защиты прав и законных интересов.

На стадии судебного рассмотрения дел об административных правонарушениях не редко возникают случаи, когда поступившие в суд материалы в связи с их недоработкой сотрудниками уполномоченных органов нельзя возвратить или рассмотреть.

В этой связи, судья Верховного Суда РК Джолдасбеков Н. предлагает закрепить в статье 816 КоАП нормы о праве суда возвратить протокол об административном правонарушении и другие материалы дела в орган (должностному лицу), составившему протокол для исправления недостатков и привода правонарушителя [6].

Немаловажное значение при рассмотрении судами дел об административных правонарушениях служит протокол судебного заседания как дополнительный источник фиксации процессуальных действий в суде. К сожалению, на практике судами по данной категории дел пренебрегается обязательный порядок ведения протокола судебного заседания [7].

Во-первых, это влечет за собой действие принципа вины по отношению к обвиняемым (подозреваемым) лицам.

Во-вторых, лишает возможности судов апелляционной инстанции осуществлять проверку законности судебных актов, вынесенных судом первой инстанции.

В-третьих, протокол судебного заседания является единственным процессуальным документом, подтверждающим ход ведения судебного заседания, и его отсутствие может вызывать сомнение в гарантии справедливого судебного разбирательства, что лишает возможности реализации принципа презумпции невиновности на стадии судебного производства.

В связи с этим возникает необходимость обратить внимание судов на обязательное обеспечение протокола судебного заседания для обеспечения контроля вышестоящими судами за законностью решений судов первой инстанции.

Оценивая необходимость соблюдения законности, гарантий прав и свобод личности, нельзя утверждать, что лицо является обвиняемым в административном правонарушении, а только использовать формулировку «имеются достаточные основания полагать, что лицо совершило административное правонарушение».

Таким образом, следует отметить, что вопросы восполнения пробелов в правовом обеспечении реализации принципа презумпции невиновности, является актуальными на всех стадиях рассмотрения дел об административных правонарушениях. Это обстоятельство подтверждает необходимость научного осмысления проблем детального законодательного регулирования правового режима презумпции невиновности в административном процессе.

Список литературы:

1. *Всеобщая декларация прав человека (принята [резолюцией 217 А \(III\)](#) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г.) // Официальный сайт ООН. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения: 22.12.2020).*

2. *Международный пакт о гражданских и политических правах (принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г.) // Бюллетень международных договоров РК. – 2006. – №4. – С.30.*

3. *Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод, ETS № 005 (Рим, 4 ноября 1950 г.) (с изм. и доп. по сост. на 11.05.1994 г.) // European Court of Human Rights. – Режим доступа: https://www.echr.coe.int/documents/convention_rus.pdf (дата обращения: 22.12.2020).*

4. *Сведения информационно-аналитической системы Верховного суда «Төрелік».*

5. *Герасимов К.А. «К вопросу о возмещении вреда за неправомерные действия сотрудниками правоохранительных органов» Вопросы студенческой науки. – 2020. №4. – С.158-159.*

6. *Джолдасбеков Н. Как разрешить проблемы, возникающие в судах при применении КоАП // Zakon.kz. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4836524-kak-razreshit-problemy-voznikajushhie-v.html> (дата обращения: 22.12.2020).*

7. *Киминчижи Е. Протокол судебного заседания по делу об административном правонарушении и замечания на него. – Режим доступа: https://zakon.ru/blog/2013/7/7/protokol_sudebnogo_zasedaniya_po_delu_ob_administrativnom_prawonarushenii_i_zamechaniya_na_nego*

Бегенбаева А.С.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель -
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, к.ю.н.
Баймолдина З.Х.

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДЕЛОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО УСМОТРЕНИЯ

С точки зрения русского языка, предел - это граница чего-нибудь, пространство, заключенное в каких-нибудь границах. Из данного определения следует, что пределы очерчены пространством, заключенным в границах чего-нибудь. Пределы усмотрения - это правовые ограничения. Ю.А. Тихомиров отмечал, что «административное усмотрение может быть ограничено лишь законом (правом)» [1, с.73].

Как показывает практика, нередко административные акты принимаются публичной администрацией в порядке реализации дискреционных полномочий. Законодательством предоставляются широкие права административным органам в различных областях публичного управления: хозяйственного, социально-экономического, административно-политического и т.д. Широта дискреционных полномочий наблюдается особенно в выборе средств, времени, методов, характера и объема определённых действий. Ненадлежащее применение дискреционных полномочий приводят к злоупотреблению и коррупции со стороны административных органов. Проблема определения пределов административного усмотрения погранична с проблемой искоренения злоупотребления и коррупции среди административных органов и направлена на защиту прав и законных интересов граждан и организаций.

До недавнего времени определение пределов административного усмотрения и самого понятия административного усмотрения не имело законодательного закрепления в Республике Казахстан. Так, принятый 27 ноября 2000 года и все еще действующий Закон Республики Казахстан «Об административных процедурах» регулирует порядок подготовки, принятия и исполнения административных актов и рассмотрение административных заявлений и жалоб, при этом не упоминает применение норм с наличием усмотрения государственными органами и не определяет пределы такого усмотрения. Аналогично Закон РК от 6 апреля 2016 года «О правовых актах», который содержит общие положения и требования к правовым актам индивидуального применения, не упоминает понятия «усмотрение» или «дискреционные полномочия». Таким образом, использование усмотрения в правовых актах индивидуального применения не имело урегулирования на законодательном уровне, соответственно, и пределы административного усмотрения не были законодательно очерчены.

В связи с принятием в июне 2020 года Административного процедурно-процессуального кодекса (далее АППК) было принципиально изменено отношение

к административному усмотрению и к определению его пределов. В нормах АПК впервые дается законодательное определение административному усмотрению. Так, согласно статье 4 АПК «административное усмотрение - полномочие административного органа, должностного лица принимать в установленных законодательством целях и пределах одно из возможных решений на основании оценки их законности» [2]. В принятом АПК нашли свое законодательное закрепление (в статье 11) пределы осуществления административного усмотрения, как одного из принципов административных процедур, согласно которому «административный орган обязан применять свое усмотрение в соответствии с целью предоставления права усмотрения и соблюдать установленные законом пределы такого усмотрения» [2]. Применяя право усмотрения, административный орган призван изучить значение и необходимость предоставления ему конкретного полномочия и в комплексе с вышеуказанными рамками подходить к разрешению отдельных случаев и вправе применить лишь те дискреционные полномочия, которые прямо предусмотрены законодательством.

Важнейшим признаком административного усмотрения является его законность, т.е. законодательно установленные пределы усмотрения, поскольку орган государства, разрешая вопрос по своему усмотрению, не может выходить за рамки своей компетенции. Следует согласиться с мнением А.А. Березина, который определяет пределы правоприменительного усмотрения как «установленные посредством особого правового инструментария границы, в рамках которых субъект правоприменения на основе комплексного анализа обстоятельств юридического дела уполномочен вынести оптимальное решение с точки зрения принципов законности, справедливости и целесообразности» [3, с.8]. Предел административного усмотрения, прежде всего, заложен в самой норме права. Соответственно, границы усмотрения одновременно показывают и пределы его реализации, поскольку реализовать усмотрение за пределами нормы права невозможно. Свобода выбора поведения состоит только в выборе варианта действия в зависимости от конкретной ситуации, но в пределах конкретной нормы права. Выход за пределы нормы права будет являться дискреционным нарушением.

Наряду с этим, нарушение пределов усмотрения будет иметь место и тогда, когда административный орган нарушает установленные принципы административных процедур. Например, нарушение принципа соразмерности, то есть если административный орган избирает другое правовое последствие, чем предусмотрено в законе. Ни одно решение, в частности, также ни одно дискреционное решение не может быть несоразмерным цели, предусмотренной законом.

По мнению Армин фон Богданди и Петера М. Хубера, «во многом с принципа соразмерности началась конституционализация административного права. Заложенный уже в прусском полицейском праве, он «вырвался» со временем на свободу, охватил все административное право (в том числе, конечно, и административные процедуры), а затем начал свое победоносное шествие по иным публичным отраслям, а также вошел в догматику основных прав; через Европейскую конвенцию по правам человека и практику европейских судов был перенесен и в другие европейские правовые порядки» [4, с.46].

Поскольку принцип соразмерности является составной частью правового государства, в принятом АППК он также нашел законодательное закрепление в статье 10. Согласно этой статье «при осуществлении административного усмотрения административный орган, должностное лицо обеспечивают справедливый баланс интересов участника административной процедуры и общества» [2]. Между тем, следует отметить, что принцип соразмерности по своей природе является синтезом принципов законности и целесообразности. Применение данного принципа включает три этапа. Первый этап - это установление пригодности избираемых средств для достижения цели. На втором этапе необходимо проверить необходимость применения избираемых средств, то есть они должны в наименьшей степени ограничивать права, свободы и законные интересы участника административной процедуры. На третьем - устанавливается пропорциональность совершаемых действий достигаемой цели.

Административные органы при принятии решений должны найти разумный баланс между частными и публичными интересами. Например, изъятие частных земельных участков для строительства школы или детского сада. При этом данные решения являются законными и публично необходимыми лишь в том случае, если ущерб частной собственности, издержки казны и социальные последствия их совершения не будут превышать эффект, который они должны произвести. Если должностное лицо при принятии решения недостаточным образом учитывало конституционно закрепленные основные права и свободы человека и гражданина и приняло решение, ущемляющее права граждан и нарушающее основные принципы правового государства, оно может быть отменено.

Следует отметить, что в правоприменительной практике нередки случаи, когда органами публичной власти принимаются решения, которые не соответствуют критериям вышеназванных принципов административных процедур, что ведет к нарушению пределов административного усмотрения.

Можно привести следующий пример из судебной практики по делу об оспаривании решения государственного органа. Так, из решения суда следует, что истец с 2008 года состояла на учете нуждающихся в жилище из государственного жилищного фонда или жилище, арендованном местным исполнительным органом в частном жилищном фонде. На основании решения жилищной комиссии о предоставлении жилища и согласно Договору найма жилища из государственного жилищного фонда, заключенного между государственным органом и истцом, последней была предоставлена однокомнатная квартира в реконструированном общежитии, общей площадью 35,4 кв.м., в том числе жилой площадью 13,8 кв.м. После предоставления данного жилья местный исполнительный орган снял с учета истцу как нуждающуюся в жилье. В момент предоставления квартиры истец имела пятерых детей и ее семья, включая ее саму, состояла из 6 человек.

Между тем, согласно пункту 1 статьи 75 Закона «О жилищных отношениях» жилище из государственного жилищного фонда или жилище, арендованное местным исполнительным органом в частном жилищном фонде, предоставляется в размере не менее пятнадцати квадратных метров и не более восемнадцати квадратных метров полезной площади на человека, но не менее однокомнатной квартиры или комнаты в общежитии. Следовательно, истцу и членам её семьи

должна была быть предоставлена квартира, площадью не менее 90 кв.м. или не более 108 кв.м, что согласуется с требованиями вышеуказанного Закона.

Согласно утверждениям истицы, вселение ее в жилье, как нуждающуюся, было организовано местными исполнительными органами с оговоркой на временное проживание. При этом согласно статье 76 Закона, жилище, не отвечающее требованиям, установленным настоящим пунктом, может быть предоставлено только с письменного согласия нуждающегося и всех совершеннолетних членов его семьи. Однако местный исполнительный орган, выйдя за пределы своей компетенции, снял с учета истца как нуждающуюся, вопреки статье 76 Закона, четко определяющей порядок снятия с учета, в данном случае с письменного согласия нуждающейся и совершеннолетних членов её семьи. Также не приняты во внимание и те обстоятельства, что в однокомнатную квартиру вселены разнополые дети и двое детей-инвалидов, что противоречит требованиям статьи 76 Закона. Решением суда действия местного исполнительного органа были признаны незаконными [5].

Из вышеизложенного следует, что местным исполнительным органом были нарушены пределы административного усмотрения, а именно принцип соразмерности, который выразился в предоставлении жилья, площадью меньше, чем полагается истцу и её детям-инвалидам. Вместе с тем местный исполнительный орган, выйдя за пределы своей компетенции, после предоставления квартиры, незаконно снял истицу с членами ее семьи с учета граждан, нуждающихся в жилье, что повлекло нарушение и ограничение прав и законных интересов истца и несовершеннолетних детей.

К сожалению, усмотрение, призванное влиять на результативность и качество управленческого процесса, на практике зачастую оказывает нивелирующее действие, приводя к таким недопустимым в управлении явлениям как злоупотребление, подмена интересов и т. д.

Причины нарушений пределов административного усмотрения разнообразны, но прежде всего они связаны с тем, что до недавнего времени использование усмотрения административными органами не имело урегулирования на законодательном уровне, соответственно, и не имело законодательно закрепленных правовых границ усмотрения, хотя административное усмотрение в административно-правовых правоотношениях существовало всегда.

Согласно принятому АППК деятельность административных органов должна осуществляться строго в рамках административных процедур. Поэтому одним из основных его положительных моментов является влияние административных процедур на процесс реализации административного усмотрения в правоприменении, установление пределов административного усмотрения.

На основе вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

- одним из позитивных ключевых составляющих АППК является определение пределов административного усмотрения. Это означает, что само понятие административное усмотрение, его границы и пределы реализации нашли урегулирование на законодательном уровне. Указанное будет способствовать установлению режима законности в деятельности административных органов;

- административные процедуры способствуют не только взаимодействию органа исполнительной власти с гражданами и организациями, но и тому, что

данное взаимодействие, затрагивая права, свободы, законные интересы граждан и организаций, обеспечивает их защиту.

Список литературы:

1. Тихомиров Ю.А. Административное усмотрение и право // Журнал российского права. 2000. № 4. – С. 73

2. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 г. №350-VI. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000107>

3. Березин А.А. Пределы правоприменительного усмотрения: автореф. канд. юрид. наук. - Н.Новгород, 2007. – С. 8.

4. Богданди А. фон, Хубер П. М. Государство, государственное управление и административное право в Германии // Дайджест публичного права. 2014. № 1 (3). – С. 46

5. Решение суда № № 1910-19-00-2/9 от 14 марта 2019 года // <https://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml>

Давлетбаев Ж.А.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

Научный руководитель -

доцент НОЦ государственно-правовых дисциплин, к.ф.н.

Джусупова Р.С.

ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СУДЕЙ

Формирование качественного судейского корпуса является одним из приоритетов реформирования казахстанских судов, обозначенных в Плане нации «100 конкретных шагов по реализации 5 институциональных реформ» [1].

Данному вопросу уделено особое внимание в послании Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года. Президентом страны отмечена необходимость совместных усилий государства и самого судейского корпуса в целях укрепления доверия общества к судам, в том числе посредством привлечения к отправлению правосудия новых профессиональных кадров путем обеспечения прозрачности и публичности отбора судей [2].

Современная общественно-политическая ситуация, реализация концепции «слышащего государства» привели к возрастанию требований к эффективности, транспарентности и прозрачности работы всех ветвей государственной власти, в том числе судебной.

Каждый судья всей своей деятельностью обязан обеспечивать верховенство закона, торжество права и справедливости, осуществлять защиту прав и свобод граждан, конституционного строя, государственных и общественных интересов, являться гарантом законности и демократии.

Основным назначением института дисциплинарной ответственности судей является решение новых социальных задач в интересах поддержания необходимого обществу уровня эффективности судебной системы как гарантии по защите прав и свобод человека [3, с.187].

Вопрос о дисциплинарной ответственности судей считается, пожалуй, одним из самых сложных и обсуждаемых в сфере правосудия, поскольку ответственностью судей обеспечивается «баланс» их независимости.

Под дисциплинарной ответственностью судей, как разновидностью юридической ответственности следует понимать возложение на индивидуальных носителей судебной власти обязанности соблюдать установленные Конституционным законом Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» [4] (далее – Конституционный закон) и (или) Кодексом судейской этики положения, а в случае совершения порочащего проступка, противоречащего судейской этике, а также грубого нарушения законности, – претерпеть неблагоприятные последствия в виде мер дисциплинарной ответственности.

Институт привлечения судей к дисциплинарной ответственности в целом является элементом их подотчетности перед обществом и государством.

Вместе с тем, привлечение судей к дисциплинарной ответственности может быть осуществлено исключительно в качестве крайней меры, и только в том случае, когда прочие формы и механизмы воздействия не привели к положительному результату.

Необходимо признать, что любое дисциплинарное разбирательство несет негативные последствия для авторитета судебной власти. Так, в случае привлечения судьи к дисциплинарной ответственности неизбежно умалется авторитет судебной власти дискредитирующим поведением судьи, совершившим дисциплинарный проступок. При выдвижении безосновательных обвинений в адрес судьи авторитет судебной власти умалется тем, что инициатор процедуры дисциплинарной ответственности может остаться дискредитированным [5, с.119, 124].

Исходя из этого, можно сделать вывод, что на лиц, имеющих право выдвигать обвинения в допущенных дисциплинарных проступках в отношении индивидуальных носителей судебной власти, возложена повышенная ответственность.

Для того чтобы гарантировать только обоснованное применение мер воздействия за совершенные проступки, нужна четкая регламентация оснований дисциплинарной ответственности [6, с.4–8].

Безусловно, анализ проведенной работы Верховного Суда Республики Казахстан по совершенствованию действующего законодательства показывает, что в настоящее время данному вопросу уделяется особое внимание.

Существенным шагом в усилении гарантий независимости судей стало исключение из оснований дисциплинарной ответственности судей – нарушение трудовой дисциплины. Внесение подобных изменений вызвано сложившейся в данной сфере международной практикой и рекомендациями Европейской комиссии за демократию через право при Совете Европы (Венецианская комиссия) [7].

В настоящее время в соответствии с Конституционным законом, судья может быть привлечен к дисциплинарной ответственности:

- 1) за грубое нарушение законности при рассмотрении судебных дел;
- 2) за совершение порочащего проступка, противоречащего судейской этике.

Председатели судов и председатели судебных коллегий судов могут быть привлечены к дисциплинарной ответственности за ненадлежащее исполнение своих должностных обязанностей, предусмотренных настоящим Конституционным законом.

Данный перечень оснований является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит.

Содержание грубого нарушения закона достаточно подробно раскрыто в Нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан № 1 от 14 мая 1998 года «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан», под которым следует понимать очевидное и существенное нарушение закона, которое было совершено судьей преднамеренно или вследствие его недобросовестности, небрежности или незнания закона [8].

Дисциплинарная ответственность за совершение порочащего проступка возможна только по основаниям, предусмотренным Кодексом судейской этики, принятым съездом судей Республики Казахстан.

При этом следует отметить, что понятие «порочащего проступка», противоречащего судейской этике являющегося основанием для привлечения судьи к дисциплинарной ответственности нигде не раскрывается. Вместе с тем, предполагается, что данное понятие является оценочным и может трактоваться в соответствии с взглядами отдельных субъектов по-разному. Поэтому основания для вменения дисциплинарного проступка к судье представляются чрезвычайно широкими, что возводит понятие «порочащего проступка» в ранг оценочной категории.

При рассмотрении вопроса привлечения судьи к дисциплинарной ответственности не может быть субъективного понимания в трактовке оснований его дисциплинарной ответственности. [9, с.10]

Данный факт в совокупности подвергает любого судью риску произвольного вменения ему дисциплинарного проступка в необычайно широко понимаемой формулировке правоприменителями.

Наиболее лучшим решением этого вопроса была бы более детальная проработка оснований дисциплинарной ответственности судей в части нарушений судейской этики и включение их в Конституционный закон.

Кроме того, в целях обеспечения равновесия между независимостью судей, их неприкосновенностью, с одной стороны и ответственностью судебной власти перед общественностью - с другой, проведена значительная работа по формированию прозрачного и объективного механизма дисциплинарного производства в отношении судей, в целом отвечающим международным стандартам.

В соответствии с существующими международными стандартами дисциплинарная ответственность судей должна рассматриваться независимыми органами со сбалансированным составом, включающим не только судей, но и представителей несудейских профессий. Вышеуказанный подход позволил создать в

Республики Казахстан механизм привлечения к дисциплинарной ответственности судей более объективным, не допускающим проявлений конфликта интересов и корпоративной солидарности.

В соответствии с нормами Конституционного закона, основаниями для рассмотрения Судебным жюри материалов в отношении судьи являются:

- 1) представление Председателя Верховного Суда;
- 2) решения пленарных заседаний областных судов и Верховного Суда;
- 3) сведения и факты, содержащиеся в публикациях средств массовой информации, обращения физических и юридических лиц, подтвердившиеся по итогам проверок;
- 4) решения комиссий по судейской этике.

При этом все решения пленарных заседаний областных судов и Верховного Суда принимаются на основе тайного голосования при участии всех судей соответствующего суда. Данный подход минимизировал возможность необоснованного или формального направления в судебное жюри материалов по незначительным проступкам судей.

В целях усиления гарантий независимости судей в мае 2019 года предприняты меры по совершенствованию работы уполномоченного дисциплинарного органа – Судебного жюри.

Согласно внесенным изменениям и дополнениям в Конституционный закон, Судебное жюри выбыло из состава Верховного суда Республики Казахстан, т.е. судебной власти и перешло с соответствующими функциями в Высший Судебный Совет Республики Казахстан, являющегося автономным государственным учреждением.

Полагаю, что это связано с реализацией основной цели существования Высшего Судебного Совета Республики Казахстан, которой в свою очередь является в обеспечение конституционных полномочий Президента Республики Казахстан по формированию судов, гарантий независимости судей и их неприкосновенности [10].

Кроме того, с учетом международной практики изменениями подвергнуты некоторые моменты связанные формированием Судебного жюри:

- 1) Расширен состав Судебного жюри, куда кроме шести судей, обеспечивающих представительство судей всех уровней, также вошли два представителя общественности и один член Высшего Судебного Совета из числа судей, имеющих право совещательного голоса.

Если исходить из того, что ранее в состав Судебного жюри входили только судьи, данным изменением, он значительно усилен представителями несудейских профессий, что в итоге, несомненно, повысило открытость Судебного жюри при принятии решений, а также уровень их объективности.

- 2) Изменен порядок отбора кандидатур судей в состав Судебного жюри путем создания многоступенчатой системы отбора его членов. Так кандидатуры в члены Судебного жюри из числа судей местных судов рассматриваются на расширенных пленарных заседаниях областных и приравненных к ним судов, а затем на расширенном пленарном заседании Верховного Суда Республики Казахстан с участием представителей судей Верховного и местных судов.

Учитывая существовавшую ранее процедуру формирования состава Судебного жюри, действующая процедура при непосредственном участии судейского сообщества обеспечило подбор наиболее опытных и авторитетных судей, при этом, минимизировав влияние на этот процесс руководства судов.

Также необходимо отметить неоднократно поднимаемый Высшим Судебным Советом вопрос обеспечения принципа неотвратимости наказания судей за дисциплинарные проступки.

В частности указывалось на целесообразность увеличения сроков давности привлечения судей к дисциплинарной ответственности с учетом сроков пересмотра судебных дел, установленных процессуальным законодательством.

Так в соответствии со статьей 42 Конституционного закона, дисциплинарное производство в отношении судьи может быть начато не позднее трех месяцев со дня обнаружения проступка, за исключением случаев обращения физических и юридических лиц, и не позднее одного года со дня совершения проступка.

Вместе с тем, днем обнаружения дисциплинарного проступка, связанного с нарушением судьей законности при рассмотрении судебного дела, считается день вступления в законную силу судебного акта вышестоящей судебной инстанции, которым установлен факт нарушения законности, а днем совершения такого проступка считается день вынесения незаконного судебного акта.

При этом, пересмотр судебных актов, в результате которого может быть выявлен факт грубого нарушения законности при рассмотрении судебного дела, может превышать один год. В этих случаях имеется возможность избежать дисциплинарной ответственности ввиду истечения соответствующих сроков давности.

Так, пересмотр судебных дел по гражданским делам в апелляционном и кассационном порядке занимает около года, при этом оспаривание, опротестование судебных актов по исключительным основаниям сроками не ограничено. По уголовным и административным делам срок пересмотра судебных актов в кассационном порядке в сторону, улучшающую положение лица, привлеченного к уголовной или административной ответственности, не установлен, а в сторону, ухудшающую положение лица, ограничен одним годом со дня вступления в законную силу постановления суда. Пересмотр судебных актов также возможен по вновь открывшимся обстоятельствам, когда возникают или выявляются факты, имеющие существенное значение для правильного разрешения ранее рассмотренного дела, а также в случае восстановления сроков на обжалование [11].

В данном случае полагаю более логичным предусмотреть в Конституционном законе не более продолжительные сроки привлечения к дисциплинарной ответственности, а возможность не включения в них периода рассмотрения судебного дела в вышестоящей судебной инстанции, а также вступления в законную силу судебного акта, влияющего на решение вопроса о дисциплинарной ответственности.

В целом анализ статистических данных привлечения судей к дисциплинарной ответственности в 2020 году показывает положительную динамику, в частности наблюдается снижение случаев грубого нарушения законности (на 14,7% - с 68 до 58 фактов), нарушений норм судейской этики (на 50% - с 16 до 8 фактов), и

ненадлежащего исполнения должностных обязанностей председателями судов и судебных инстанций (на 100% с 2 до 0) [11]. Данный факт в первую очередь связан с эффективностью проводимой государственной политики по профилактике нарушений законодательства среди судей.

Подводя итог, следует отметить, что вопрос привлечения судей к дисциплинарной ответственности остается актуальным. Причиной этому является необходимость соблюдения принципов независимости судей и законности. При реализации гарантии независимости судей, нужна четкая регламентация оснований дисциплинарной ответственности, в частности за нарушения судейской этики. Также, в целях совершенствования механизма привлечения судей к дисциплинарной ответственности, а также неотвратимости наказания судей за дисциплинарные проступки необходимо предусмотреть возможность приостановления сроков наложения дисциплинарных взысканий.

Список литературы:

1. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084#pos=4;-106;

2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 1 сентября 2020 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g;

3. Сыщикова Т.М., Шатских М.В., «Дисциплинарная ответственность судей», журнал судебная власть и уголовный процесс 2016. № 1. – С.187;

4. Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 года № 132, <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132> ;

5. Зотов Д.В. Авторитет судебной власти // Вестник воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2009. № 2. – С. 119,124;

6. Кудашев Ш.А. Ответственность судей: необходимость нормативной регламентации// Мировой судья. – 2009. № 12. С. 4–8;

7. Национальный доклад Высшего судебного совета Республики Казахстан №2 «О состоянии судейских кадров в Республики Казахстан», 2020г., [https://www.gov.kz/memleket/entities/vss/documents/details/;](https://www.gov.kz/memleket/entities/vss/documents/details/)

8. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан №1 от 14 мая 1998 года «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P98000001S> ;

9. Клеандров М.И. Дисциплинарная ответственность судей: Новое регулирование – новые проблемы, Вестник Тюменского государственного университета. – 2014. № 3. Право. – С.10;

10. Закон Республики Казахстан «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан» от 4 декабря 2015 года № 436-V ЗРК, [http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000436;](http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000436)

11. Национальный доклад Высшего судебного совета Республики Казахстан №3 «О состоянии судейских кадров в Республики Казахстан» 2021г., [https://www.gov.kz/memleket/entities/vss/documents/details/.](https://www.gov.kz/memleket/entities/vss/documents/details/)

Жуманова А.Е.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья
Дюсебаев А.И.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРІС ҚЫЛЫҚТЫ АЖЫРАТУ КРИТЕРИЙЛЕРІ БОЙЫНША МӘСЕЛЕЛЕР

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» атты жолдауында әділетті мемлекет азаматтардың мүддесін қорғау жолында «әкімшілік» және «қылмыстық» құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын қалыптастыру керектігі туралы баяндаған болатын [1].

Қазіргі таңда заңмен қорғалатын құқықтық қатынастар шеңберін нақты айқындау және тиісінше әкімшілік-құқықтың және қылмыстық-құқықтың аражігін нақты ажырату мәселелері өзекті болып табылуда. Өйткені, 2014 жылы еліміздегі қылмыстық заңға «қылмыстық теріс қылық» жаңа санаты енгізілген еді.

2014 жылғы Қылмыстық Кодекске (*әрі қарай - ҚК*) сәйкес қылмыстық теріс қылық қылмысқа жатпайды, қылмыс пен әкімшілік құқық бұзушылықтың арасында аралық орынды алады. Яғни, қылмыстық теріс қылық санаты негізінен ауырлығы онша емес қылмыстар және әкімшілік құқық бұзушылық есебінен пайда болады.

Елімізде «Қылмыстық теріс қылық» термині алғаш рет 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында көрсетілді [2]. Профессор И.Ш. Борчашвили аталған тұжырымданың жобасы негізінде қылмыстық теріс қылық бойынша пікірін білдірген болатын. Оның айтуынша заңсыз әрекеттерді әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстық құқық бұзушылыққа бөлу енді өзін толық ақтамайтындығын көрсетті.

Мұндай бөлу азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету және қылмысқа қарсы күрес тұрғысынан сұрақтар туғызып, қылмыстық жағдайдың жай-күйін және мемлекеттің қылмысқа қарсы күрес шараларының тиімділік дәрежесін объективті бағалауға мүмкіндік бермейді. Осы жағдайлар тұжырымдамада атап өтілгендей, Еуропа елдерінің тәжірибесі негізінде құқыққа қарсы әрекеттердің жаңа санатын - қылмыстық теріс қылықты енгізу керек, бұл бірқатар іс-әрекеттерді әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстық құқық бұзушылықтың қиылысында тұрған қауіптілік дәрежесі бойынша жіктеуге мүмкіндік береді.

Тұжырымдама жобасына сәйкес іс-әрекеттерді қылмыстық теріс қылықтар санатына жатқызуға олардың қоғамдық қауіптілігі, оларды жасағаны үшін тағайындалатын жаза түрлері негіз болуға тиіс. Бұл ретте өз табиғаты бойынша мұндай әрекеттер әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарағанда қылмыстық құқық бұзушылықтарға жақын болуға тиіс, сондықтан олар қылмыстың жай-күйі мен құқық қорғау органдарының қызметін бағалау кезінде ескерілу керек. Осылайша, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, қоғам мен мемлекет мүдделерінің қорғалу дәрежесінің объективтілігі едәуір артады деп атап өтті [3].

Қылмыстық теріс қылық жөнінде зерттеу жұмыстары негізінен советтік кезеңде жүргізілген еді. Бұл бойынша тереңірек теориялық зерттеулер жүргізілмегендіктен құқық бұзушылықтың басқа құқық бұзушылықтан нақты ажырату критерийлерін анықтау бойынша сұрақтарды туындатты. Өкінішке орай аталған зерттеу жұмыстары соңына дейін аяқталмай, нақты түйінін таппады.

Құқық бұзушылықты нақты ажырату критерийлерінің болмау себебінен 2015 жылдан бері Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске (*әрі қарай - ӘҚБтК*) 4 құқық бұзушылық бойынша теріс қылық қайта оралды. Осындай тұрақсыздық тұжырымдамалық бейберетсіздікке алып келді.

Сызбада көрсетілгендей қазіргі уақыттағы ӘҚБтК-тің 73-1 бабы «денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру» арада 3-4 жыл салып декриминализациядан криминализацияға ауысып отырғанын көруімізге болады.

Құқық бұзушылықтарды ажырату критерийлерінің сақталмауы және шекараларының анықталмауы құқық бұзушылық құрамының қоғамдық қауіптілігінің біртектес болуы себебінен кейбір құқық бұзушылықтар ҚК-тен ӘҚБтК-ке қайта оралды.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2020 жылы республика бойынша соттар ҚК-гі 131 бабы бойынша 1064 қылмыстық іс қаралған, оның ішінде 742 іс қысқартылды, соттылық бойынша жолданды - 20 іс, прокурорға қайтарылды - 41 іс, үкім шығарылды - 261 іс. Шығарылған үкімдердің ішінен сотталғандар - 126 адам, ал ақталғандар - 193 адам [4].

Осы мәліметтерге назар салатын болсақ, «қорлаудың» криминализациясы қылмыстық-құқықтық тыйым салушы ретінде ҚК-те жұмыс істемейтінін байқаймыз. Атап айтқанда аяқталған істердің 70% қысқартылған, сондай-ақ ақталғандардың саны сотталғандардың санынан жоғары екендігін көруімізге болады. «Қорлау» «жала жабу» секілді біртектес құқық бұзушылық болғандықтан, жеке тұлғаға немесе қоғамға тигізер қауіп-қатер деңгейі өте төмен болып табылады.

Сол себепті қорлауды әкімшілік құқық бұзушылық ретінде танып, оны әкімшілік құқықтық салаға жатқызуға әбден мүмкін. Яғни, қоғамдық қауіптілік бойынша ӘҚБтК-тің 73-1 бабы (денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру), 73-2 бабы (ұрып-соғу) ҚК-тің 131-бабына (қорлау) қарағанда салдары ауыр болып келеді, сол себепті қазіргі тағдағы ҚК-гі 131 бапты (қорлау) 2020 жылы ҚК-тен ӘҚБтК-ке ауыстырылған 73-2 бабы (жала жабу) сияқты декриминализациялап ӘҚБтК-ке ауыстыру қажет.

Қылмыстық заңнамаға «қылмыстық теріс қылық» ұғымын механикалық енгізіп, оған терең талдау жасамаудың құқықтық салдары заңнамалардың тұрақсыздығына әкелді. Жасалып жатқан жаңашыл өзгерістер ұлтық заңнаманы халықаралық дәрежеге сәйкестендіру, ізгілендіру қағидатын сақтау болып табылады. Дегенмен де осындай тұрақсыздыққа жол бермей заңнамылық тұрғыдан әлі ғылыми зерттеулер жүргізу қажет.

Сонымен, әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстық теріс қылықты бір-бірінен аражігін ажырату мәселесін қарамастан бұрын алдымен екі саласының құқықтық табиғатын айқындап алған жөн.

Құқықта құқық бұзушылықты анықтау үшін екі тәсіл қолданылатыны барлығымызға мәлім. Атап айтқанда, іс-әрекеттің мәнін материалдық, ал заңнамаға ресми сілтеме формальдық тұрғыдан анықталады.

Қылмыс пен қылмыстық теріс қылықтың түсінігі ҚК-тың 10 бабында көрсетілген, яғни қылмыстық құқық бұзушылық қоғамға қауіптілік дәрежесі мен жазалануына байланысты қылмыс пен қылмыстық теріс қылық болып бөлінеді.

ҚК-те айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады [5].

Ал, қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады» [5].

Қылмыстық теріс қылықтың қылмыстан айырмашылығы әрекеттің жазалануында:

1) қылмыстар үшін 6 жаза түрі қарастырылған: айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстар, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру және өлім жазасы.

2) қылмыстық теріс қылық үшін 5 жаза түрі қарастырылған: айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстар, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының (*әрі қарай - ҚР*)- шегінен тысқары жерге шығарып жіберу.

Айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстар қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар үшін, ал қамаққа алу әкімшілік құқық бұзушылықтар және қылмыстық теріс қылықтар үшін тағайындалады, сол себепті олар жазалау мөлшеріне байланысты ажыратылады.

ӘҚБТК-тің 25-бабына сәйкес «осы Кодексте сол үшін әкімшілік жауаптылық көзделген, жеке тұлғаның құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасаған) әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады» делінген [6].

Егер жасалған құқық бұзушылық әкімшілік құқық бұзушылық сипаты бойынша қылмыстық жауапкершілікке әкеп соқпаса, онда әкімшілік жауапкершілік туындайды. Бұл жерде формалды-материалды түсінік қамтылған.

Ол жеке немесе заңды тұлғаның заңсыз, кінәлі әрекеті (әрекетсіздігі) деп танылады, ол үшін ӘҚБтК-пен әкімшілік жауаптылық белгіленген.

Бұл анықтамада әкімшілік құқық бұзушылықты кім жасайтынына байланысты әр түрлі белгілері көрсетеледі: жеке немесе заңды тұлға болуы мүмкін.

Заңнамада берілген анықтамалардан әкімшілік құқық бұзушылық, қылмыстық теріс қылық және қылмыс төмендегі белгілер бойынша ажыратылады [7, 75-76 бет]:

Белгілері	Әкімшілік құқық бұзушылық	Қылмыстық теріс қылық	Қылмыс
Қоғамға қауіптілік дәрежесі	ең төмен	Орташа	Жоғары
құқық бұзушылық субъектісі	жеке және заңды тұлға	жеке тұлға	жеке тұлға
Кінәсі	заңды тұлғалар үшін міндетті емес	Міндетті	Міндетті
Жаза	1.ескерту жасау; 2. айыппұл ; 3.әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы не нысанасы болған затты, сол сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған мүлікті тәркілеу; 4.арнайы құқықтан айыру; 5.рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау; 6.қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу; 7.заңсыз тұрғызылып жатқан немесе тұрғызылған құрылысты мәжбүрлеп бұзу; 8. қамаққа алу ; 9. шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды ҚР-ның шегінен шығарып жіберу.	1. айыппұл ; 2. түзеу жұмыстар ; 3. қоғамдық жұмыстар ; 4. қамаққа алу ; 5. шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды ҚР-ның шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу.	1. айыппұл ; 2. түзеу жұмыстар ; 3. қоғамдық жұмыстар ; 4.бас бостандығын шектеу; 5.бас бостандығынан айыру; 6.өлім жазасы.
Жауапкершікке тартылатын тұлға	құқық бұзушы: заңды өкілдері, яғни ата-ана, қамқоршы және т.б.	құқық бұзушы	құқық бұзушы

Жоғарыда көрсетілген белгілерді түсіну және тәжірибелік анықтауда қиындық туғызатыны ол қоғамға қауіптілік белгісі болып табылады, себебі қоғамға қауіптілік бағалаушы сипатпен байланысты болып келеді.

Қоғамға қауіптілік белгісі қылмыстық теріс қылықты қылмыстан және әкімшілік құқық бұзушылықтан ажыратуда басты белгі болып табылады. Қылмыс ол қоғамға қауіпті әрекет, қылмыстық теріс қылық үлкен қоғамдық қауіптілік туғызбайды, ал әкімшілік құқық бұзушылық қоғамға қауіпті болып табылмайды.

Қылмыстық құқық теориясында қоғамдық қауіптілік қылмыстық әрекеттің ең маңызды белгісі болып табылатыны туралы бірнеше пікірлер айтылған болатын. Соның бірі профессор Н.Д. Дурманов қылмыс ұғымын сипаттай отырып, қылмыстық әрекет адамның санасының бақылауында болып және қоғамдық қауіптіліктің негізгі болып табылады деген пікірін айтты. Ол қоғамдық қауіптіліктің әлеуметтік мәнін ашпай, тек оған байланысты жағдайларды көрсетумен шектеледі (объект, әрекет сипаты, қылмыс жасау жағдайы және т.б.) [8, 54 бет].

Ал, профессор Б.С. Никифоров қоғамдық қауіптің мәні қоғамдық қатынастарға келтірілетін зиян арқылы ашуға тырысты. Ол қылмыс объектісіне баса назар аударды, оның пікірінше саяси қылмыстың мазмұны айқындалады және басқа құрамдарды сипаттауда маңызды орын алады. Іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі зиян келтіреді немесе қылмыстық заңмен қоғалатын қоғамдық қатынастарға қылмыс объектісіне қауіптілік туындайды [9, 130 бет].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптіліктің сипатын анықтауда тәжірибелік мәні зор. Өйткені, бұл заң шығару қызметінде және әрекетті қылмыстық құқық бұзушылық деп тану үшін өте маңызды. Заң шығарушы құқық бұзушылықтың аралас құрамдарын ажыратуда формальды белгілерін қолданады. ҚК-тің 3-бабында зиянның түрлеріне қарай түсініктемелер берілген. Осылайша, қоғамдық қауіптің белгісі келтірілген залалдың мөлшері және одан алынған табыспен байланысты болып келеді.

Құқық қолдану шеңберінде қылмыстық теріс қылық пен әкімшілік құқық бұзушылықты ажырату критерийлеріне қоғамдық қауіптіліктен басқа кінә және жаза жатады.

Кінә – ол адамның іс-әрекетке және оның салдарына деген психикалық қатынасын білдіреді. Әрекетті құқық бұзушылық деп тану үшін оның есі дұрыстығы, ақыл-ой әрекетінің нәтижесі болғандығын анықтау қажет.

Құқық бұзушылықтардың ажырамас тағы бір белгісі - жаза. Заңмен тыйым салынған қоғамдық қауіпті іс-әрекет, егер олардың жасалуына заңмен тыйым салу арқылы оны жасау үшін жауапкершілік көзделген болса ғана әкімшілік құқық бұзушылық немесе қылмыстық теріс қылық деп танылып, сол әрекеттері үшін жаза белгіленеді. Жаза тұлғаның құқық бұзушылық жасағаны үшін мемлекетпен бекітілген шара болып табылады. Басты мақсаты құқық бұзушыны жазалау емес тәрбиелеу, жаңадан құқық бұзушылықтарды жасамау туралы ескерту болып табылады.

Ғалымдар қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтың түсінігінде ұқсастықтарды тауып, өзара байланысын және екі саланың түйісу нүктесін анықтауда. Бұл дегеніміз жоғарыда атап өткендей, екі құқық бұзушылықта қоғамдық қауіптіліктің, зиян салдардың орын алу болып отыр.

Шетелдік мемлекеттердің заңнамасы ұлттық заңнама секілді бірдей құқық бұзушылықтарды қарастырады. Тыйым салатын нормаларды қамтитын заңнамалық актілермен ерекшеленеді. Шет мемлекеттерде де құқық бұзушылықты санаттарға бөлу оның қоғамдық қауіптілігі мен ауырлығы бойынша әкімшілік құқық бұзушылық, қылмыстық теріс қылық, қылмыс деп бөліп қарайды.

Мысал ретінде, Германия Федерациясының қылмыстық заңнамасын қарасақ қылмыстық әрекеттердің екі санаты анықталған — қылмыс және теріс қылық.

Қылмыс құқыққа қайшы болып табылады және ең төменгі жаза ретінде қарастырылған әрекеттер бір жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айыру немесе одан да қатаң жазалау, ал қылмыстық теріс қылық үшін заңсыз әрекет ең төменгі жазаға қысқа мерзім бас бостандығынан айыру немесе ақшалай айыппұл көзделген [10, 154 бет].

Қазақстандық заңнама Германия, Австрия, Швеция және тағы басқа мемлекеттердің заңнамасына қарағанда құқық бұзушылықты ажырату негізінде материалдық-құқықтық критерий жатыр.

Германия, Швейцария, Австрия мемлекеттерінің құқық бұзушылықтарды ажырату критерийлері, яғни құқық бұзушылықтар шағын, орташа, ауыр деп бөлуі ұлттық заңнамаға сәйкес келеді.

Сонымен қатар, Қырғызстанның тәжірибесі қызығушылық тудырады, өйткені ол мемлекетте қылмыстар, теріс қылықтар және бұзушылықтар бойынша бөлек кодекстер бар. Құқық бұзушылық ауырлығы және жазаның түрімен ажыратылады. Бірақ, құқық бұзушылықтар үшін жаза сотпен емес құзыретті органмен шығарылады.

Қорытындылай келе құқық бұзушылық жүйесі әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтан құралады, ал қылмыстық құқық бұзушылықтың өзі қылмыс және қылмыстық теріс қылықтан тұрады.

Қылмыстық теріс қылықтың қылмыстан және әкімшілік құқық бұзушылықтан ажырату белгісі қоғамдық қауіптілік болып табылады. Қоғамдық қауіптіліктің сипатын заң шығарушы құқықтық норманың санкциясында жазаның түрінде, мөлшерінде айқындайды. Қоғамдық қауіптілік белгінің болуы келтірілген зиянның қылмыстық іс жүргізу жолымен алынған сомасынан және басқа да нақты қылмыстық құқық бұзушылық үшін заң шығарушымен белгіленген міндетті белгілерімен байланысты анықталады. Барлық қылмыстық теріс қылықтардың қоғамдық қауіптілігі әкімшілік құқық бұзушылықтарға сәйкес келеді. 305 әкімшілік құқық бұзушылықтар қылмыстар теріс қылықтармен тең дәрежеде, ал олардың 90 ауырлығы бойынша асады. Жауапкершілік ӘҚБтК бойынша қылмыстық теріс қылыққа қарағанда жұмсағырақ, қылмыс үшін қатаң болуы тиіс.

Осы аталғандардың негізінде әкімшілік немесе қылмыстық заңнамаларға, яғни заң жүзінде нормативтік актіде қоғамдық қауіптілік бойынша көрсеткішті бекіту керек деп ойлаймыз. Себебі, қоғамдық қауіптілік негізінде заңға қайшы жасалған әрекеттің қандай құқық бұзушылыққа жатаны анықталады. Қазіргі таңда құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігі келтірілген зиян салдары, жасалған әрекеттің ауырлығы бойынша әкімшілік немесе қылмыстық құқық бұзушылық деп реттеледі.

Сонымен, қылмыс пен әкімшілік құқық бұзушылықтың арасында қылмыстық теріс қылықты енгізу ізгілендіруге бағыттталып, қылмыстық-құқықтық саясатты жүзеге асыруға ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2020 жылғы 1 қыркүйек. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-

basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
интернет көзі

2. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858> интернет көзі

3. Борчаишвили И.Ш. В отдельную категорию.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31082214 интернет көзі

4. Барлық құқықтық статистика ҚАМҚОР сайтында «Құқықтық статистика» бөлімінде жарияланған
<https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat> интернет көзі

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> интернет көзі

6. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> интернет көзі

7. Уголовные проступки в системе правонарушений Республики Казахстан: теоретические, правовые и организационные аспекты: Монография/[Коллектив авторов]. Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК. – Косшы, 2020. – 328 с.

8. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М., 1948. – С.54

9. Никифоров Б.С. Объект преступления. – М., Госюриздат, 1960. – 232 с.

10. Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран. -М, 2014. – 189 с.

Зетов У.А.

магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель -

профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, к.ю.н.

Баймолдина З.Х.

ДЕНЕЖНОЕ ВЗЫСКАНИЕ – НОВЫЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАНИНА В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

В Послании народу Казахстана Президент страны К.-Ж.Токаев отметил, что в публично-правовых спорах при обжаловании решений и действий органов власти граждане зачастую находятся в неравных условиях. Их возможности несоизмеримы с ресурсами госаппарата.

Поэтому необходимо внедрение административной юстиции как особого механизма разрешения споров, нивелирующего эту разницу [1].

В связи с этим, принятие Административного процедурно-процессуального кодекса ознаменовало переход к новому уровню обеспечения прав и законных интересов граждан и организаций в публично-правовой сфере.

Административный процедурно-процессуальный кодекс (далее – АПК) вводит обязательный досудебный порядок обжалования во многих сферах государственного управления, новый вид судопроизводства и урегулирование общественных отношений, связанных с осуществлением административных процедур, а также с административным судопроизводством по разрешению споров в сфере государственного управления (административная юстиция).

Создание новой процессуальной модели судопроизводства формирует условия для защиты прав и законных интересов субъектов публично-правовых отношений. В то же время возможны и злоупотребления со стороны отдельных участников административного судопроизводства, которые не выполняют возложенные на них процессуальные обязанности и препятствуют рассмотрению административного дела.

Одним из средств противодействия такому недобросовестному поведению является внедрение совершенно нового механизма - института денежного взыскания как меры процессуального принуждения, призванного существенно повысить эффективность отправления административного судопроизводства и обеспечить полноценную судебную защиту нарушенных прав.

Денежное взыскание - это имущественная мера процессуального принуждения, применяемая судом по основаниям и в порядке, установленных АПК, в отношении лиц, не исполняющих возложенные на них законом обязанности и (или) законные требования административного суда.

Нормальный ход административного судопроизводства обеспечивается, в том числе, путем применения денежного взыскания, т.е. оперативного реагирования судьи на нарушения процессуальных правил в целях правильного и своевременного рассмотрения и разрешения административных дел.

Денежное взыскание имеет свои отличительные особенности.

По мнению Чуковой Е.В., денежное взыскание является мерой имущественной административно-процессуальной ответственности, налагается судом в связи с совершением участником процесса правонарушения.

Как мера процессуальной ответственности денежное взыскание имеет следующие признаки [2, с. 60]:

– во-первых, представляет собой разновидность мер процессуального принуждения и является одним из способов реализации процессуальных обязанностей;

– во-вторых, налагается судом в случаях, предусмотренных законом;

– в-третьих, суд вправе наложить денежное взыскание на лиц, участвующих в деле, и иных присутствующих в зале судебного заседания лиц за проявленное ими неуважение к суду;

– в-четвертых, основания наложения и предельные размеры денежного взыскания указаны в процессуальном законодательстве.

– в-пятых, уплата денежного взыскания не освобождает виновное лицо от исполнения соответствующей процессуальной обязанности, поэтому повторное неисполнение может повлечь повторное наложение денежного взыскания;

– в-шестых, наложение денежного взыскания производится в определенном порядке и отражается в акте применения ответственности.

Вопрос о наложении на лицо денежного взыскания разрешается в судебном заседании.

Кроме того, по мнению Соколова А.Ю., отличительная особенность денежного взыскания состоит в том, что нарушения имеют сугубо процессуальную сущность — это нарушения не какого-либо отраслевого законодательства или иных нормативных правовых актов, а исключительно процессуальных норм административного судопроизводства, предназначенных и применяемых только для защиты соответствующих административно-процессуальных отношений: в отличие от других мер административного принуждения данная мера принуждения не охраняет общественные отношения, урегулированные другими отраслями права — гражданским, трудовым, земельным и др. [3, с. 173].

АППК установлены конкретные случаи наложения денежного взыскания.

Так, в случае неисполнения участниками судебного процесса и иными лицами процессуальных обязанностей (злоупотребления процессуальными правами) для осуществления надлежащего руководства судебным процессом может требоваться применение мер процессуального принуждения – действий, совершаемых судом в отношении лиц, нарушающих установленные в суде правила и препятствующих осуществлению административного судопроизводства (например, обязанностей добросовестно пользоваться процессуальными правами, явиться на судебное заседание, представить доказательство).

Согласно АППК денежное взыскание налагается на физическое, должностное лицо, юридическое лицо либо его представителя в размере от 10 до 100 месячных расчетных показателей (1 МРП на 2021 год – 2 917 тенге).

То есть, АППК устанавливает общее правило, согласно которому размер не может превышать 100 МРП.

АППК разграничены основания и порядок применения этой меры.

Так, в порядке, предусмотренном частью 3 статьи 127 АППК, суд вправе наложить денежное взыскание в размере 10 месячных расчетных показателей за:

- 1) злоупотребление процессуальными правами или не выполнение процессуальных обязанностей;
- 2) непредставление доказательств;
- 3) исполнение поручений с нарушением установленного судом срока без уважительных причин, если это привело к затягиванию рассмотрения административного дела.

Кроме того, АППК (часть 4 статьи 127) предусмотрены основания применения денежного взыскания в размере до 20 месячных расчетных показателей за:

- 1) невыполнение требования, запроса суда;
- 2) неявку в суд лица, участвующего в административном деле;
- 3) несвоевременное извещение суда;
- 4) несвоевременное представление отзыва;

5) неподчинение распоряжениям председательствующего в судебном заседании;

б) нарушение установленных в суде правил, а также иные действия (бездействия), явно свидетельствующие о неуважении к суду.

Вместе с тем, в порядке, предусмотренном частью 5 статьи 127 АППК, суд налагает денежное взыскание на ответчика в размере 50 месячных расчетных показателей с указанием в этом же судебном акте срока, не превышающего 1 месяца, в течение которого оно подлежит исполнению за:

1) неисполнение решения суда;

2) определения суда об утверждении соглашения сторон о примирении, медиации или об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.

При неисполнении судебного акта или требования суда, указанных в частях 3 и 4 статьи 127 АППК, суд вправе наложить на лицо повторное денежное взыскание в размере, увеличенном на 10 месячных расчетных показателей.

В случае, если избранная мера процессуального принуждения не дала результатов, допускается применение меры процессуального принуждения повторно.

Применение к лицу денежного взыскания не освобождает это лицо от исполнения соответствующих обязанностей, установленных АППК РК.

Если в действиях нарушителя порядка в судебном заседании имеются признаки уголовного правонарушения, то суд направляет такие материалы прокурору для решения вопроса о начале досудебного расследования.

Рассмотрение вопроса о наложении денежного взыскания производится в судебном заседании с предварительным извещением лица, в отношении которого применяется мера принуждения.

Лицо, на которое наложено денежное взыскание, вправе обратиться в суд с ходатайством об освобождении его от уплаты или уменьшении размера денежного взыскания.

Заявление рассматривается в судебном заседании с вызовом заявителя (часть 7 статьи 127 АППК).

При наложении денежного взыскания суд вправе отсрочить или рассрочить исполнение определения на срок до 2 месяцев.

Отметим важное положение этой же статьи, что при неисполнении судебного акта или иного требования суда, суд вправе наложить на лицо повторное денежное взыскание в размере, увеличенном на 10 месячных расчетных показателей.

При применении денежного взыскания выносится определение, копия которого вручается лицу, на которое налагается денежное взыскание.

В определении должны быть указаны:

1) дата и место вынесения определения;

2) наименование суда, вынесшего определение, состав суда и фамилия и инициалы секретаря судебного заседания;

3) участники административного процесса и предмет спора;

4) вопрос, по которому выносится определение;

5) мотивы, по которым суд пришел к своим выводам, и ссылка на законы Республики Казахстан, которыми суд руководствовался;

- 6) процессуальное решение;
- 7) порядок и срок обжалования определения.

При этом обжалование данного определения не приостанавливает исполнение мер процессуального принуждения.

Подача частной жалобы на применение денежного взыскания допускается после исполнения наложенного взыскания.

Уплата денежного взыскания осуществляется в течение пяти рабочих дней со дня вручения определения.

В случае, если избранная мера процессуального принуждения не дала результатов, допускается применение денежного взыскания повторно, то есть суду предоставлено право применять данную меру до тех пор, пока судебный акт не будет исполнен.

Если в действиях нарушителя порядка в судебном заседании имеются признаки уголовного правонарушения, суд направляет материалы прокурору для решения вопроса о начале досудебного расследования.

Если денежное взыскание не дало результатов, допускается применение меры процессуального принуждения повторно.

Применение к лицу денежного взыскания не освобождает это лицо от исполнения соответствующих обязанностей [4].

Таким образом, АППК предусмотрены достаточные основания применения денежного взыскания для обеспечения задач и целей, стоящих перед административной юстицией и, принимая во внимание особую значимость конституционного права каждого на судебную защиту, считаю, что денежное взыскание будет способствовать реализации специфического принципа активной роли суда в административном процессе.

Принимая во внимание особую значимость конституционного права каждого на судебную защиту прав и свобод, считаю, что денежное взыскание будет способствовать реализации специфического принципа активной роли суда в административном процессе.

Институт, который позволит своевременно реагировать и контролировать взаимоотношения граждан и юридических лиц с органами публичной власти с целью повышения доверия граждан к судебной и правовой системе в целом, крайне необходим.

Кроме того, в свете приведённых норм можно сделать вывод о том, что введение законодателем в отношении ответчика (административного органа, должностного лица) меры в виде денежного взыскания за невыполнение своих процессуальных обязанностей, безусловно, призвано дисциплинировать участников административных дел, а также способствует достижению главной цели судопроизводства при разрешении публично-правовых споров - защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики.

Таким образом, безоговорочное исполнение требований суда и судебных актов – это один из основных элементов правового государства.

Очень важно обеспечить доверие общественности к полномочиям судов.

Независимость суда и права на справедливое решение суда будут бесполезны, если судебный акт не будет исполняться.

Применение механизма процессуального принуждения в виде денежного взыскания должно следовать принципу «кто не желает слышать суд, тот должен почувствовать».

Бесспорно, предстоит еще многое сделать, но правильная организация административной юстиции, придание ей соответствующей структуры и формы функционирования позволит достичь более серьезных результатов и в более короткие сроки.

Тем самым, не только усиливается деятельность государства в соответствии со сложившимся правовым порядком, но и формируется доверие граждан к государству и правопорядку, что, в свою очередь, значительно будет способствовать укреплению верховенства закона, стабильности в обществе, а также повышению правовой культуры населения.

Опыт стран, где хорошо развита административная юстиция, свидетельствует об этом.

В завершение хотелось бы отметить, что позитивная роль денежного взыскания как института процессуального принуждения заключается именно в том, оно признает в качестве высшей ценности верховенство закона и уважение к государству.

Поэтому важно нам, будущим судьям, сделать все, чтобы этот институт не оказался формальным, а получил свою надлежащую реализацию в рамках административного судопроизводства в Республике Казахстан.

Список литературы:

1. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

2. Чуклова Е.В. Процессуальная ответственность как средство защиты административного процесса // *Юридическая наука и правоохранительная практика* 3 (37) 2016. – С.60-61.

3. Соколов А.Ю., Лакаев О.А. Меры процессуального принуждения по законодательству об административном судопроизводстве в системе мер административного принуждения // *Вестник Саратовской государственной юридической академии* № 4 (105) 2015. – С. 173-177.

4. *Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: принят 29 июня 2020 года*
[//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350_28.11.2020](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350_28.11.2020).

Кабдышева Ж.Е.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель -
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, д.ю.н.
Жакаева Л.С.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УСТАНОВЛЕНИИ ОСОБЫХ ТРЕБОВАНИЙ К ПОВЕДЕНИЮ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ

В Концепции правовой политики 2010-2020 гг. было закреплено, что законодательство об административных правонарушениях должно быть максимально направлено на восстановление прав человека, предупреждение правовых конфликтов в обществе административно-правовыми мерами [1].

В административном законодательстве Республики Казахстан меры административного воздействия, являясь разновидностью мер государственного воздействия, применяются в установленном законом порядке уполномоченными органами к лицу, совершившему административный проступок.

Мера административно-правового воздействия в виде установления особых требований к поведению правонарушителя, впервые была введена в Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан от 30 января 2001 года [2] Законом Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам профилактики правонарушений» [3].

Согласно статье 54 Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК [4] (далее – КоАП) при рассмотрении дела об административном правонарушении по ходатайству участников производства и (или) органов внутренних дел судом могут быть установлены особые требования к поведению лица, совершившего административное правонарушение, на срок от трех месяцев до одного года. Эти требования запрещают разыскивать, преследовать, посещать потерпевшего, вступать с ним в контакт любыми способами, если на то нет его волеизъявления. Также предусмотрен запрет на приобретение, хранение, ношение и использование огнестрельного и другого вида оружия. Несовершеннолетним не разрешается посещать определенные места и выезжать в другую местность [4].

Позже, в декабре 2019 года, были внесены поправки в рассматриваемую статью КОАП [5]. Если ранее особые требования к поведению правонарушителя могли быть установлены за совершение административных правонарушений, предусмотренных статьями 73, 128, 131, 436, 442, 461 КОАП, то с внесением изменений и дополнений в данную норму, применение особых требований к поведению правонарушителя распространяются и на правонарушения, посягающие на права несовершеннолетних, на общественный порядок и нравственность, на установленный порядок управления.

В настоящее время они применяются за совершение правонарушений,

предусмотренных статьями 73, 73-1, 73-2, 127, 128, 131, 434, 435, 436, 440 (частью третьей), 442 (частью третьей), 448, 467, 482, 485 (частью второй) КОАП.

Кроме того, если ранее данная мера административно-правового воздействия могла быть назначена судом лишь по ходатайствам участников производства по делу и (или) органов внутренних дел, то в настоящее время суд не связан с данными ходатайствами. Теперь, с принятием данной нормы, суд может по своему усмотрению, основываясь на внутреннем убеждении, разрешить вопрос, касающийся установления особых требований к поведению правонарушителя.

Статьей 17 Закона РК «О профилактике бытового насилия» (далее – Закон), чтобы предупредить совершение новых правонарушений со стороны лица, совершающего бытовое насилие, предусмотрены меры индивидуальной профилактики бытового насилия. Они включают установление особых требований к поведению правонарушителя и защитное предписание [6]. Данные меры профилактики, на первый взгляд, идентичны по своему содержанию, но есть ряд существенных отличий.

Во-первых, в соответствии с КоАП установление особых требований к поведению правонарушителя является мерой административно-правового воздействия.

Во-вторых, установление особых требований к поведению правонарушителя в соответствии с КоАП является прерогативой суда.

В-третьих, лицу, в отношении которого судом установлены особые требования, в исключительных случаях может быть запрещено проживать вместе с потерпевшим в индивидуальном жилом пространстве.

Защитное предписание также имеет свои особенности.

Во-первых, защитное предписание не относится к сфере административно-правового воздействия, являясь, согласно Закону, мерой профилактики бытового насилия.

Во-вторых, защитное предписание выписывается начальниками территориального органа полиции, местной полицейской службы органа внутренних дел, их заместителями, участковыми инспекторами полиции, инспекторами по делам несовершеннолетних и по защите женщин от насилия.

В-третьих, защитное предписание выносится немедленно, чтобы обеспечить безопасность потерпевшего, если существует реальная угроза причинения ему физического или психического страдания.

Надо сказать, что в зарубежных странах профилактические меры имеют собственные характеристики и особенности применения, которые отличаются от казахстанского законодательства.

К примеру, проектом федерального Закона РФ «О профилактике семейно-бытового насилия в Российской Федерации», предусмотрено вынесение защитного предписания как судом, так и органами внутренних дел. При этом предлагается заявления *лиц*, подвергшихся семейно-бытовому насилию, рассматривать в порядке, предусмотренном Гражданским процессуальным кодексом, а заявление *должностного лица* органов внутренних дел о вынесении судебного защитного предписания – в рамках Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации [7].

Другой пример. В Грузии, если потерпевший не желает воспользоваться услугами кризисного центра и, напротив, хочет остаться по месту жительства, что особо актуально, если у женщины есть малолетние дети, насильник может быть временно выселен с места проживания. В этом случае выписывается охранный ордер [8]. Документ дает право полиции обязать правонарушителя покинуть помещение, даже если место совместного проживания является его собственностью. Схожая практика применяется в Кыргызской Республике и регламентируется Законом «Об охране и защите от семейного насилия». Лицо, пострадавшее от семейного насилия, прокурор либо представители территориальных подразделений уполномоченного государственного органа по защите детей обладают правом обратиться в суд с требованием о выселении правонарушителя с места совместного проживания [9].

В Австрии полиция, реагируя на случаи домашнего насилия, выселяет из жилища лицо, которое угрожает проживающим вместе с ним гражданам. Так обеспечивается их безопасность. При этом нарушитель должен сдать ключи от квартиры, ему разрешается взять из дома только самые необходимые вещи. Его информируют о том, что он может воспользоваться специальной кризисной комнатой. Там правонарушитель находится временно – на период действия полицейских и судебных предписаний. Эта услуга финансируется государством [10].

Такой опыт, безусловно, представляет интерес для Казахстана, поскольку практически способствует снижению роста правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. В связи с чем, для решения данной задачи, предлагается внести предложение по совершенствованию законодательства в этой области, что позволит решить назревшие в обществе проблемы связанные с правонарушениями, совершенными на бытовой почве.

В первую очередь необходимо адаптировать кризисные центры для жертв бытового насилия в кризисные центры для лиц, в отношении которых судом установлены особые требования за совершение семейно-бытовых правонарушений.

Нужно обеспечить данные центры квалифицированными специалистами, оказывающими эффективную психологическую помощь различным категориям граждан.

Лица, находящиеся в таких центрах, должны пройти специализированные психологические программы, которые способствуют развитию навыков правопослушного поведения нарушителя.

Такое решение и экономически целесообразно: государство временно содержит в центре одного правонарушителя, а не всю его семью (супругу и детей). Кроме того, тогда жизнь и здоровье членов семьи уже вне опасности. И еще одно преимущество заключается в предотвращении преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых отношений.

Таким образом, изучение вопроса об установлении особых требований к поведению правонарушителя в сравнении с аналогичными законами ближнего и дальнего зарубежья свидетельствует о том, что казахстанское законодательство является достаточно прогрессивным. С момента получения независимости, за период становления и развития национального законодательства удалось

апробировать новые правовые институты. Но работу по реформированию закона, учитывая опыт других стран, необходимо продолжить.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан «О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>

2. Закон Республики Казахстан «О введении в действие Кодекса об административных правонарушениях» от 30 января 2001 года № 156-II.

3. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам профилактики правонарушений» от 29 апреля 2010 года № 272-IV.

4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК.

5. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в КоАП» от 30 декабря 2019 года № 300 – VI ЗРК.

6. Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года № 214-IV. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // Режим доступа: <http://adilet.kz/rus>

7. Проект Федерального Закона «О профилактике семейно-бытового насилия в Российской Федерации» от 28 ноября 2019 года // Режим доступа: https://e.mail.ru/message/16168420090272835336/?folder_id=0.

8. Закон Грузии «О пресечении насилия в отношении женщин или (и) насилия в семье, защите и оказании помощи жертвам насилия» от 4 мая 2017 года № 761 // Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/26422?publication=18>.

9. Закон Кыргызской Республики «Об охране и защите от семейного насилия» от 27 апреля 2017 года № 63 // Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/kykg/111570/10?cl=ruru&mode=tekst>

10. Сапаралиева С.М., Куатова А.С., Аубакирова Г.Е. Проблемы применения индивидуальных мер профилактики бытового насилия // Режим доступа: <https://e.mail.ru/attach/16074448001000304094/0%3B1/?folder-id=6&>

Кошенов А. Ж.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья
Ахметкалиев Б.Н.

ӘКІМШІЛІК АКТ ЖӘНЕ ОНЫҢ КҮШІН ЖОЮ

Бүгінгі таңда жария-құқықтық дауларды қарау барысында мемлекеттік билік пен азаматтар арасындағы құқықтары мен міндеттерінің теңдігі, мемлекеттік билік тарапынан азаматтар мен заңды тұлғаларға қатысты қабылданатын әкімшілік акт мәселелері өте өзекті болып табылады.

Жоғарыда аталған жария-құқықтық даулардың сотта қаралуы бүгінгі күнге дейін Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің (әрі қарай АПК) 29-тарауымен реттелген.

Яғни әкімшілік орган қабылдаған актісіне келіспеген азамат және заңды тұлғаның арыз беруі, мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды адамдардың, мемлекеттік қызметшілердің сот арқылы дау айтуға жататын шешімдері, әрекеттері (әрекетсіздігі), сотқа арызбен жүгінуге арналған мерзімдері, істі сот талқылауына дайындау, арыздың қаралуы АПК-нің 292, 293, 294, 295 және 296-баптарында қарастырылған [1].

Алайда, аталған дауларды сотта қарау барысында мемлекеттік билік пен азаматтар арасында теңсіздік орын алып, азаматтар мен заңды тұлғалардың емес мемлекеттік билік құқықтарының басымдылығына аса назар аударылған.

Сондықтан, мемлекет Басшысы Қазақстан президенті Қ. Тоқаев 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты тақырыбындағы өзінің халыққа жолдауында азаматтарымыз жария-құқықтық дауларда билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне қатысты шағым түсіру кезінде көп жағдайда теңсіздік ахуалында қалып жатқандығын, олардың мүмкіндіктерін мемлекеттік аппараттың ресурстарымен салыстыруға келмейтінін, сондықтан осындай теңсіздіктерді болдырмау және азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік әділет құрылымын енгізу қажет екенін атап өтті [2].

Мемлекет Басшысының жолдауын жүзеге асыру аясында нақты іс-шаралар атқарылып, Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (әрі қарай – ӘРПК) қабылданды. Бұл ӘРПК-сі 2021 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізіледі [3].

Сондықтан қазіргі таңда осы кодекспен реттелетін әкімшілік актілерге қатысты жария-құқықтық дауларды қарауда сот практикасы қалыптаспаған.

Жалпы әкімшілік акт түсінігіне кеңінен тоқталу керек, әкімшілік акт-Қазақстанның әкімшілік құқығындағы жария-құқықтық қатынастарда әкімшілік орган, лауазымды адам қабылдайтын, белгілі бір тұлғаның немесе жеке-дара айқындалған тұлғалар тобының Қазақстан Республикасының заңдарында

белгіленген құқықтары мен міндеттерін іске асыратын шешім. осы ұғымның нақтылығына және осы ұғымды дұрыс түсінуден көп мәселенің беті ашылады, егер осы түсінікті яғни, әкімшілік акт түсінігін дұрыс бағытта саралай алсақ, онда жеке және заңды тұлғалардың заңды мүдделері мен бостандықтарының қорғалуына кепілдік ретінде қарауға болады.

ӘРПК-не сәйкес әкімшілік акт ретінде әкімшілік органдардың жария-құқықтық қатынастар саласында қабылданған, белгілі бір адамның немесе белгілі бір адамдар тобының заңдарда белгіленген құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыратын, яғни шешім қабылдаушы үшін қандай да бір құқықтық салдарға әкеп соғатын, әкімшілік орган немесе лауазымды адам қабылдаған шешімдерін түсіну керек, яғни әкімшілік акт жариялы бұқаралық-құқықтық қатынастардың шеңберінде белгілі бір тұлғаға қатысты немесе топ тұлғаларға қатысты нақты құқықтық қатынастарды өзгерту, орнату, немесе тоқтату үшін шығарылуға жататын құқықтық құжат.

Бұл ретте ӘРПК шеңберінде әкімшілік акт жазбаша ғана емес, өзге де нысанда қабылдануы мүмкін, өйткені актіні әкімшілік деп танудың негізгі шарты оның нысанына қарамастан өзіне қатысты әкімшілік акт қабылданған адам үшін құқықтық салдардың туындауы болып табылады.

Әкімшілік актінің негізгі функциясы-белгілі бір нақты жағдай үшін шығарылған заңды бұйрық негізінде жалпы құқық нормаларын іске асыру. Әкімшілік акт осылайша заңды орындаудың классикалық құралы болып табылады. Ол азаматтың жалпы қабылданған құқықтық нормалардан туындайтын міндеттемелерін, құқықтарын және (немесе) талаптарын нақтылайды және сол арқылы іске асырады. Әкімшілік акт азаматты міндеттемелермен байланыстырады.

Әкімшілік акт біржақты әрекет етпейді сонымен қатар, азаматтың (адресаттың) ғана емес, әкімшілік органның да міндеттемелерін байланыстырады.

Әкімшілік орган әкімшілік актіні әкімшілік рәсімге қатысушылардың және (немесе) өкілдердің назарына жеткізуге міндетті, өйткені акт әкімшілік рәсімге қатысушының назарына жеткізілген кезден бастап қолданысқа енгізіледі.

Әкімшілік актінің заңды күші болған кезде қатысушылар онымен бірге міндеттемелермен байланысты. Тек осылайша құқықтық кепілдіктер қамтамасыз етіледі. Егер әкімшілік акт бұдан былай шағымдануға жатпаса, онда оның бұлтартпастығы жағдайында да күшін жою тек белгілі бір шектерде ғана мүмкін болады.

Әкімшілік актіні шығара отырып, ресми орган, соған қарамастан, өзінің атқарушылық іс-әрекет бостандығын толығымен жоғалтпайды. Өз уақытында шешім қабылдаған әкімшілік орган оны қайта қарауды және шығарылған әкімшілік актіні ішінара немесе толығымен алып тастауды орынды деп санайды деген қоғамдық қажеттілік туындауы мүмкін.

Бұл, атап айтқанда, әкімшілік акт кейіннен заңсыз болған жағдайларға қолданылады. Бұл жағдайда қоғамдық мүдде әкімшілік актінің қолданылуын тоқтату мақсатында қабылданған басқару шешімдерінің заңдылығына дау туғызады.

Алайда, әкімшілік орган өзгерген мән-жайларды тек қоғамдық мүдде шеңберінде ғана ескеруі мүмкін.

Екі жағдайда да бұл қоғамдық мүддеге құқықтық кепілдіктерді қамтамасыз етудегі және әкімшілік актінің қолданылуын одан әрі жалғастырудағы заңды сенімді

қорғаудағы жеке мүдде қарама-қайшы келеді. Әкімшілік органның қателерді түзетудегі міндеттемесі мүдделі тұлға тарапынан әкімшілік актінің жарамдылығына деген сенімді қорғауға деген қызығушылыққа тап болады.

Әкімшілік актіге шағымдалу тәртібіне келер болсақ, ӘРПК-не сәйкес әкімшілік органның әрекетіне немесе оны қабылдаудан бас тартуға өтініш беруші жоғары тұрған әкімшілік органға шағым жасауы мүмкін, егер жоғары тұрған орган болмаған жағдайда, сотқа шағым берілуі мүмкін.

ӘРПК-нің 96-бабында белгіленген жағдайларды қоспағанда, адамның әкімшілік актіге шағым беруі әкімшілік актінің орындалуын тиісті шешім қабылданғанға дейін тоқтата тұрады.

Шағым әкімшілік актісіне, әкімшілік әрекетіне (әрекетсіздігіне) шағым жасалып отырған әкімшілік органға, лауазымды адамға беріледі.

Әкімшілік актісіне, әкімшілік әрекетіне (әрекетсіздігіне) шағым жасалып отырған әкімшілік орган, лауазымды адам шағым келіп түскен күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірмей оны және әкімшілік істі шағымды қарайтын органға жібереді.

Бұл ретте әкімшілік актісі, әкімшілік іс-әрекетке (әрекетсіздікке) шағым жасалатын әкімшілік орган, лауазымды адам, егер ол үш жұмыс күні ішінде қолайлы әкімшілік акт қабылдаса, шағымда көрсетілген талаптарды толық қанағаттандыратын әкімшілік іс-әрекет жасаса, шағымды қарайтын органға шағым жібермеуге құқылы.

Егер заңда өзгеше көзделмесе, сотқа дейінгі тәртіп сақталғаннан кейін, яғни жоғары тұрған органға шағым жасалғаннан кейін оның жауабымен келіспеген жағдайда сотқа жүгінуге жол беріледі, бұл туралы әкімшілік іс бойынша шешім қабылданған кезде әкімшілік актісіне, әкімшілік әрекетіне (әрекетсіздігіне) шағым жасалатын әкімшілік органның әкімшілік рәсімге қатысушысына хабарланады.

Шағымды қарайтын орган әкімшілік актінің күшін жою туралы; әкімшілік актінің күшін жою және жаңа әкімшілік актіні қабылдау туралы; әкімшілік әрекеттің жасалғаны туралы; шағымды қанағаттандырусыз қалдыру туралы; әкімшілік істі әкімшілік актіге, әкімшілік әрекетке (әрекетсіздікке) шағым жасалып отырған лауазымды адамға жіберілген бұзушылықтар мен оларды жою жөніндегі ұсыныстар көрсетіле отырып, әкімшілік рәсімді жүзеге асыру үшін әкімшілік органға жіберу туралы сонымен қатар, шағымды қараусыз қалдыру туралы шешімдердің бірін қабылдайды.

Шағым қанағаттандырылмаған жағдайда адам әкімшілік актіге, әкімшілік органның әрекетіне (әрекетсіздігіне) әкімшілік сотқа шағым жасауға құқылы.

Әкімшілік органдардың өтініштерді қарау тәртібін оңайлату мақсатында әкімшілік акт қолайлы және ауыртпалық түсіретін акт болып бөлінеді.

Ауыртпалықты әкімшілік акт деп іске асырудан бас тартатын, әкімшілік рәсімге қатысушының құқығын шектейтін, тоқтататын немесе оған міндет жүктейтін, сондай-ақ оның жағдайын өзге де түрде нашарлататын акт түсініледі.

Өз кезегінде, әкімшілік рәсімге қатысушының құқығын жүзеге асыратын немесе өзіне жүктелген міндетті тоқтататын, сондай-ақ оның жағдайын басқаша жақсартатын акт қолайлы акт болып табылады.

Атап айтқанда, қолайлы әкімшілік акт әрдайым жойыла бермейді, тек ӘРПК-нің 84-бабының 6-бөлігінде көзделген жағдайларда ғана жойылады [3].

Егер әкімшілік орган шағым беру рәсімінен тыс әкімшілік актінің күшін жоюға ниет білдірсе, онда ол үшін дәлелді негіз қажет. Бұл заңды күшіне енгенге дейін де, заңды күшіне енгеннен кейін де қолданылады.

Орталық айырмашылық тұжырымдамада дәл анықталған: заңсыз әкімшілік акт, тіпті заңды күшіне енгеннен кейін де, негізінен жойылуы мүмкін, ал заңды әкімшілік акт ерекше жағдайда ғана алынып тасталуы мүмкін.

Әкімшілік актінің күшін жою туралы құқықтық алғышарттарды тексерудің екінші деңгейінде ауыр әкімшілік актіні жою мен қолайлы әкімшілік актіні жою арасындағы айырмашылық туралы айтылады. Әкімшілік акт ауыртпалық түсіретін немесе қолайлы әрекет ете ме екенін анықтайтын акт, бұл уәкілетті мемлекеттік органның күшін жою мүмкіндігі сенімді қорғау аспектілерімен қаншалықты шектелетініне елеулі дәрежеде себеп болып табылады.

Негізінде ауыртпалықтың жалғасуына қызығушылық жоқ. Бұл заңсыз әкімшілік актінің күшін жоюға да, заңды әкімшілік актіні қайтарып алуға да қатысты. Сондықтан, бұл жерде әкімшілік актіні жоюдың алғышарттарының бар-жоғын тексерудің екінші деңгейі туралы айтылып отыр.

Кері қайтарып алу, яғни заңды әкімшілік актінің күшін жою, әкімшілік органның қалауы бойынша.

Әкімшіліктің заңсыз актілерінің күшін жоюдан айырмашылығы, олардың күшін жоюға көпшілік қызығушылығы басым, ал заңды әкімшілік актілер жағдайында керісінше, олар басқару заңдылығының принципімен тығыз байланысты. Сондықтан билік оны ерекше жағдайда ғана алып тастай алады.

Осы ретте ғылыми көзқарастардың біреуіне тоқталайық:

Заң ғылымдарының кандидаты, Сібір федералды университеті заң институтының конституциялық, әкімшілік және муниципалдық құқық кафедрасының профессоры Людмила Мицкевичтің пайымдауынша: Қолайлы заңсыз актінің күшін жою, заңда тікелей көзделген мән-жайларды қоспағанда, осы актінің ақшалай немесе заттық орындалу нысаны бар-жоғына байланысты, көрсетілген жағдайларда мұндай актінің күшін жоюға жалпы тыйым салу белгіленген. Басқа жағдайларда, егер бұл күшін жою адресаттың материалдық өтемақы туралы талабын тудыруы мүмкін болса, актінің күшін жоюға тыйым салынуы мүмкін. Заң шығарушы пайда тапқан тарап әкімшілік актінің тұрақтылығын, өзгермейтіндігін, заңдылығын, яғни актіге сеніммен қарайтындығын және бұл сенімді қорғауға лайық деп санайды. Бұл заңсыз актінің күшін жоюдан тұратын қоғамдық мүддені және заңсыз актінің арқасында жақсылыққа ие болған тараптың нақты қызығушылығын өлшеу кезінде актіге «сенімді қорғау» принципін ескеру қажет дегенді білдіреді. Әрине, бұл тараптың «сенімді қорғауға» құқығы әкімшілік акт жалған мәліметтер немесе жалған құжаттар негізінде қабылданған жағдайларға қолданылмайды.

Заңды әкімшілік актінің күшін жою актінің ауыртпалық немесе қолайлы болуына байланысты. Ауыртпалықты және өзге де пайда бермейтін актілердің күшін жою үшін органның құзыретіне сәйкес оның қалауы бойынша күшін жою туралы ережелер белгіленген. Бұл органның өз актісінің күшін жоюға құқығы бар екенін білдіреді, ал тараптар актінің күшін жоюға емес, органның қалауы бойынша

күшін жоюдың өзі заңды екенін білдіреді. Күшіне енген және күшіне енбеген актілер толық немесе ішінара күші жойылуы мүмкін. Негізінде кез-келген акт кез-келген уақытта жойылуы мүмкін. Сонымен қатар, заңсыз актілерден айырмашылығы, күшін жою әрекеті тек күшін жою актісін қабылдаудан басталады және кері күші болмайды. Егер орган мазмұны бірдей жаңа акт қабылдауы керек болса, актінің күшін жоя алмайды. Заңды актінің күшін жоюға мүмкіндік бермейтін басқа да себептер болуы мүмкін.

Қолайлы заңды актілердің күшін жоюға, негізінен, рұқсат етіледі, бірақ белгілі бір шарттар болған кезде: Егер бұл құқықтық нормаларда тікелей жазылса, егер акт белгіленген мерзім ішінде орындалмаса және басқа жағдайларда, егер бұл жою қоғамдық мүдделерден туындаса. Бұл ретте азамат, егер бұл жоғарыда көрсетілген «сенімді қорғау» қағидатын қолдану қажеттігіне байланысты болса, мүліктік залалдың өтелуіне үміткер бола алады [4].

ӘРПК-нің 13-бабына сәйкесенім құқығын қорғау қағидаты әкімшілік органның қабылданған әкімшілік актінің заңды және дәйекті болып табылатындығының «кепілі» болып табылады. Әкімшілік орган тарапынан жіберілген қате адамға зиян келтіре алмайды.

Мәселен, егер белгілі бір адамға немесе адамдар тобына қатысты қолайлы Әкімшілік акт заңсыз қабылданса, бұл ретте актінің адресатының кінәсі болмаса және осы акт өзге тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін бұзбаса, осы қағидатты қолдануды болдырмайтын жағдайларды қоспағанда, мұндай әкімшілік акт жойылуға жатпайды.

Ең маңыздысы қолайлы және ауыртпалық түсіретін актілерді қабылдайтын органдардың әкімшілік актілерді жою негіздері мен тәртібін құқықтық реттеудің болмауы.

Қорыта келе, қабылданған жаңа Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің әкімшілік актілерге қатысты бөлігінде органның өзі қабылдаған заңды және заңсыз актілерді жою ережелері мен тәртібін нақтылап, реттеу қажет деп есептеймін.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының № 377-V Заңы, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z294>*

2. *Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы, Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>*

3. *Қазақстан Республикасының Әкімшілік Рәсімдік-Процестік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI Заңы, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>*

4. *Ежегодник публичного права 2016. Административный акт.-М. Инфотропик Медиа, 2015. – 572 с.*

Кыдыралин Р.К.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель -
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, д.ю.н.
Жакаева Л.С.

МЕРЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Важнейшим показателем развития современного правового государства, стремящегося к достижению общепринятых международных стандартов, является эффективность защиты конституционных прав и свобод граждан, доступность и справедливость правосудия.

Несмотря на достигнутый значительный прогресс по реформированию административно-деликтного законодательства в Казахстане, продолжают оставаться актуальными вопросы защиты конституционных прав и свобод граждан, качества осуществления производства по делам об административных правонарушениях и отправления судом правосудия.

Для этого требуется разработка оптимальных правовых механизмов, применения административно-деликтного законодательства в целях оперативного раскрытия правонарушений, привлечения к административной ответственности лиц, их совершивших.

Особое место в этом занимают меры административно-правового воздействия, поскольку они обусловлены существенным ограничением прав и свобод граждан. В этой связи отметим, что процедура применения мер административно-правового воздействия создает необходимые гарантии для охраны прав и интересов граждан и организаций.

Следует обратить внимание на то, что административно-правовому воздействию свойственны признаки государственного принуждения, специфические особенности, которые отличают его от других мер.

Во-первых, они устанавливаются нормами административного права.

Но на данный момент недостатками правового регулирования административно-правового воздействия является размещение нормативного материала в различных нормативных актах и закрепление процедуры применения административно-правового воздействия в подзаконных актах.

Во-вторых, административно-правовое воздействие применяется как исключительное средство обеспечения и охраны правопорядка, направленное на профилактику и предупреждение возможных и совершаемых правонарушений.

В-третьих, административно-правовое воздействие направлено не только на профилактику и предупреждение возможных правонарушений, но и устранения возможных последствий.

В-четвертых, применение мер административно-правового воздействия находится в сфере компетенции широкого круга субъектов, органами (должностными лицами), уполномоченными рассматривать дела об

административных правонарушениях, властных полномочий и их должностных лиц (суда, уполномоченных государственных органов).

В-пятых, это система мер, содержащих волевой момент психологического и физического воздействия на сознание и поведение лиц, что проявляется в широком комплексе воспитательных, рекомендательных, превентивных, восстановительных и карательных мер.

На сегодняшний день существуют различные точки зрения как по количеству видов административно-правового воздействия, так и названий отдельных его групп.

Рассмотрим отдельные из них, при этом в целях более тщательного изучения анализируемой темы, проведем сравнительно-правовое исследование законодательства Республики Казахстан и Российской Федерации. Прежде всего, необходимо отметить, что в КоАП РК, в отличие от КоАП РФ, имеется специальная статья, содержащая перечень мер административно-правового воздействия (ст. 52 КоАП РК), в частности, к ним казахстанский законодатель относит:

- 1) проверку знаний правил дорожного движения;
- 2) установление особых требований к поведению правонарушителя;
- 3) проверку знаний правил безопасного обращения с гражданским и служебным оружием.

В КоАП РФ нет специальной статьи, предусматривающей раскрытие понятия и видов мер административно-правового воздействия.

Рассмотрим одну из них, статья 53 КоАП РК определяет нарушения правил дорожного движения, за совершение которых, водителю должна быть обязательно назначена переэкзаменовка на знание правил дорожного движения.

Ведь зачастую, анализ показывает, что основная причина аварийности, это в первую очередь нарушение правил дорожного движения [1].

Анализ административных правонарушений, указанные в статье 53 КоАП РК, показывает, что суды данную меру административно-правового воздействия не применяют, так как они подведомственны только органам внутренних дел на основании статьи 685 КоАП РК.

Так, согласно части первой указанной статьи, проверка знаний правил дорожного движения может применяться за повторное (в течение года) нарушение правил проезда перекрестков (ч. 4 ст. 594 КоАП РК) или правил встречного разъезда или обгона (ч. 4 ст. 596 КоАП РК), за нарушение правил остановки или стоянки (ч. 3 ст. 598 КоАП РК), за повторный проезд на запрещающий сигнал светофора (ч. 2 ст. 599 КоАП РК) или за повторное непредставление преимущества в движении пешеходам (ч. 2 ст. 600 КоАП РК), всего 5 административных правонарушений.

Следует отметить, что применяемая в Казахстане вышеуказанная принудительная мера существенным образом отличается от действующего в России порядка повторной проверки знаний правил дорожного движения (с одновременным выявлением медицинских противопоказаний к управлению транспортом).

Так, постановление о направлении на проверку знания правил дорожного движения выносится органами (должностными лицами), уполномоченными рассматривать дела об административных правонарушениях, предусмотренных

указанными статьями КоАП РК. При этом, водительское удостоверение изымается, и предоставляется временное водительское удостоверение.

Оплатить штраф необходимо в течение месяца, а пересдачу можно пройти в течение двух месяцев. Бывают исключения: если водитель в момент остановки согласен с нарушением, тогда ему выписывают штраф сниженный на 50 процентов. Такой штраф надо оплатить в течение семи суток. Количество попыток на пересдачу неограниченно. Если же водитель не явился в течение всего промежутка времени или прошел проверку неуспешно, то уполномоченный орган подает иск в суд о прекращении действия водительского удостоверения.

Если же водитель изъявит желание получить снова права, то данному лицу, нужно проходит ту же процедуру, что и те кто получают водительское удостоверение впервые.

В Российской Федерации сдача теоретического экзамена в Государственной инспекции безопасности дорожного движения является обязательным условием возврата водительских прав после лишения. При этом такая процедура не является какой-либо отдельной мерой административно-правового воздействия, а представляет неременное административно-предупредительное условие для возврата водительского удостоверения, изъятого у лица, подвергнутого административному наказанию.

При этом нет разницы, за какое нарушение правил дорожного движения лицо было лишено водительского удостоверения. Список нарушений, за которые лишают водительских прав в России включает в себя такие нарушения, как повторное управление незарегистрированным транспортным средством, вождение транспортного средства с поддельными номерами или без них, у транспортного средства спереди установлены красные фары или светоотражатели, установка спецсигнализации или использование ее без разрешения, оборудование транспортного средства специальными цветографическими схемами оперативных служб, вождение в состоянии опьянения, превышение и повторное превышение скорости на 60 км/ч и выше, нарушение проезда железнодорожных путей и остановка на них, повторный проезд на красный, выезд на встречную полосу или трамвайные пути, езда по встречной полосе на односторонних дорогах, не предоставление преимущества транспортному средству, дорожно-транспортное происшествие, в котором пострадал человек, отказ от медицинского освидетельствования, скрытие с места дорожно-транспортного происшествия, употребление опьяняющих веществ после дорожно-транспортного происшествия. По истечении срока лишения специального права за совершение административных правонарушений, предусмотренных статьей 9.3 и главой 12 КоАП РФ, водительское удостоверение или удостоверение тракториста-машиниста (тракториста), изъятые у лица, подвергнутого данному виду административного наказания, возвращаются после проверки знания им Правил дорожного движения и после уплаты в установленном порядке наложенных на него административных штрафов за административные правонарушения в области дорожного движения, а за совершение административных правонарушений, предусмотренных частью 1 статьи 12.8 (*Управление транспортным средством водителем, находящимся в состоянии опьянения, если такие действия не содержат уголовно наказуемого деяния*),

частью 1 статьи 12.26(*Невыполнение водителем транспортного средства законного требования уполномоченного должностного лица о прохождении медицинского освидетельствования на состояние опьянения, если такие действия (бездействие) не содержат уголовно наказуемого деяния*) и частью 3 статьи 12.27 (*Невыполнение требования Правил дорожного движения о запрещении водителю употреблять алкогольные напитки, наркотические или психотропные вещества после дорожно-транспортного происшествия, к которому он причастен, либо после того, как транспортное средство было остановлено по требованию сотрудника полиции, до проведения уполномоченным должностным лицом освидетельствования в целях установления состояния опьянения или до принятия уполномоченным должностным лицом решения об освобождении от проведения такого освидетельствования*) КоАП РФ, также медицинского освидетельствования данного лица на наличие медицинских противопоказаний к управлению транспортным средством. Перечень достаточно большой.

Необходимо заметить, что природа указанной меры административно-правового воздействия и ее место в системе мер административно-правового принуждения особое.

С одной стороны, данные меры носят ярко выраженный предупредительный характер, что подтверждается соответствующим указанием на цель применения в КоАП РК (ч.1 ст.52).

С другой стороны, мера воздействия применяется наряду либо вместо административного взыскания, т.е. некоторым образом связана с противоправным поведением, что несколько выделяет ее из общего числа административно-предупредительных мер. Тем не менее, если внимательно проанализировать содержание указанной меры, становится ясным, что цели наказания (взыскания) указанная мера не имеет .

Собственно, совершение правонарушения лишь повод для применения соответствующих мер, поскольку, во-первых, очевидно свидетельствует об общественной угрозе, которую представляет правонарушитель, не знающий правил дорожного движения, а во-вторых – предоставляет возможность компетентным государственным органам в процессе разбирательства вникнуть в соответствующие проблемы, обнаружить социально опасные факторы и устранить их во избежание нанесения ущерба общественным отношениям.

Таким образом, указанная мера административно-правового воздействия, как особый вид государственного принуждения, является особым способом воздействия на сознание и поведение лиц, который осуществляется органами (должностными лицами), уполномоченными рассматривать дела об административных правонарушениях, с целью предупреждения правонарушений, их возможных вредных последствий, а также обеспечения восстановления нарушенных прав и свобод субъектов правоотношений.

Список литературы:

1. *Ибраимова А.К, Дюсенгалиева Т.М., Тешибаева А.А. Анализ дорожно-транспортных происшествий на автодорогах Республики Казахстан// Материалы XII Международной научно-практической конференции КазАТК им. М. Тынышпаева*

«Инновационные технологии на транспорте: образование, наука, практика» (3-4 апреля 2017 г.), том 2, – С.535.

2. Совершенствование системы административных наказаний и порядка их назначения: Учебное пособие / А.В. Шевцов и др.. – М. : Академия управления МВД РФ. 2020. – 92 с.

Ли А.В.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

*Научный руководитель -
доцент НОЦ государственно-правовых дисциплин, судья
Шамшинурова С.М.*

К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА РЕАБИЛИТАЦИЮ

Реабилитация, как институт административно-деликтного права, является сложным социально-правовым феноменом, отражающим политику государства направленную на восстановление нарушенных конституционных прав и свобод личности, в отдельных случаях и юридических лиц.

В наиболее развернутом контексте: «Административная реабилитация – это законодательная процедура восстановления правового статуса, чести, достоинства, репутации, возмещения материального и морального вреда физическим и юридическим лицам, нарушенных в результате незаконных действий государственных органов (должностных лиц)». В связи с тем, что допускаемые государственными органами (должностными лицами) незаконные действия угрожают жизни и здоровью граждан, и вызывают негативную общественную реакцию, существуют гражданские, административные и уголовные правовые средства, в число которых входят гарантии по обязательствам за причиненный вред, являющиеся государственными инструментами незамедлительного ответного реагирования на нарушенные права физических и юридических лиц. Основным средством защиты потерпевших от незаконных действий государственных органов (должностные лица), является адекватная законная компенсация нанесенного им материального и морального вреда.

Вопрос права на компенсацию вреда отражен во многих международных нормативных правовых актах, а процедурная сторона регламентирована национальными законодательствами.

Для большинства развитых и развивающихся стран право на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органа (должностного лица) в деликтных отношениях пользуются приоритетной защитой и являются правовым инструментом для развития демократического государства. Поэтому в международном сообществе действия по восстановлению нарушенных прав получили правовое закрепление.

Всеобщая декларация прав человека в статье 8 гласит: «Каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными

судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему конституцией или законом» [1].

Международный пакт о гражданских и политических правах в пункте 3 статьи закрепляет, что каждое участвующее в настоящем Пакте Государство обязуется:

a) обеспечить любому лицу, права и свободы которого, признаваемые в настоящем Пакте, нарушены, эффективное средство правовой защиты, даже если это нарушение было совершено лицами, действовавшими в официальном качестве;

b) обеспечить, чтобы право на правовую защиту для любого лица, требующего такой защиты, устанавливалось компетентными судебными, административными или законодательными властями или любым другим компетентным органом, предусмотренным правовой системой государства, и развивать возможности судебной защиты;

c) обеспечить применение компетентными властями средств правовой защиты, когда они предоставляются;

Пункт 5 статьи 9 Международного пакта гласит, что каждый, кто был жертвой незаконного ареста или содержания под стражей, имеет право на компенсацию, обладающую искомой силой [2].

Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод в пункте 5 статьи 5 гласит, что каждый, кто стал жертвой ареста или заключения под стражу в нарушение положений настоящей статьи, имеет право на компенсацию; статья 13 – каждый, чьи права и свободы, признанные в настоящей Конвенции, нарушены, имеет право на эффективное средство правовой защиты в государственном органе, даже если это нарушение было совершено лицами, действовавшими в официальном качестве [3].

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы [4]. Таким образом, реабилитация по делам об административных правонарушениях, выделяется своей правовой значимостью в восстановлении всех нарушенных прав физического или юридического лица в деликтных отношениях с государством, в лице органов, должностных лиц.

С момента обретения независимости и построения в Республике Казахстан демократического государства продолжается постоянная модернизация национального законодательства в сторону восстановления нарушенных прав физических и юридических лиц. Это нашло свое отражение в положениях по реабилитации закрепленных в:

1) административном законодательстве – глава 48 Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан (далее КоАП);

2) уголовном законодательстве – глава 4 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан;

3) гражданском законодательстве – глава 47 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК).

Для правильного применения судами законодательства по рассматриваемому вопросу Верховным Судом Республики Казахстан приняты нормативные постановления в области уголовного и гражданского законодательства:

1) «О практике применения законодательства по возмещению вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс» от 9 июля 1999 года №7.

2) «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» от 27 ноября 2015 года №7.

Анализируя законодательство Казахстана по делам об административных правонарушениях и Российской Федерации необходимо отметить, что Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации не содержит положений по реабилитации. Необходимость совершенствования российского законодательства в виде добавления в кодекс отдельной главы «Реабилитация» в связи с высокой актуальностью данной тематики обсуждалась в научных статьях РФ с 2010 года [5].

По информации Министерства Юстиции РФ в 2020 году - Проектом Процессуального Кодекса об административных правонарушениях РФ по аналогии с Уголовно-процессуальным кодексом РФ предусмотрен механизм восстановления прав лиц, незаконно привлечённых к административной ответственности (право на реабилитацию). В частности, в проект вошли положения о компенсации имущественного и морального вреда, причинённого гражданину, а также о возмещении имущественного вреда и вреда, причиненного деловой репутации юридического лица, вследствие незаконного привлечения к административной ответственности или незаконного применения к ним мер обеспечения производства по делу об административном правонарушении [6].

Продолжая анализировать всю глубину тематики необходимо обратить внимание и на судебную практику применения реабилитации при рассмотрении дел об административных правонарушениях.

При этом, как показала судебная практика, такая категория дел не является распространённой, подтверждением этому могут являться данные с информационных ресурсов, таких как ИАС «Торелик», Судебная практика, Банк судебных актов ВС РК, «Судебная база» ИС Параграф и т.д.

Указанное свидетельствует о профессионализме судей, должностных лиц, сотрудников уполномоченных органов, учитывающих соотношения всех положений общей и особенной части КоАП при рассмотрении административных правонарушений, либо положения главы 48 КоАП в своем содержании являются исчерпывающими и не допускают ошибочного толкования или применения.

Так, в судебных актах встречается обобщенная ссылка на главу 48 КоАП РК без конкретизации части, статьи этой главы – «Требования заявителя о реабилитации и возмещении вреда, причиненного незаконными действиями органа (должностного лица), уполномоченного рассматривать дела об административных правонарушениях, подлежат рассмотрению в порядке главы 48 КоАП» [7].

По требованиям о взыскании морального вреда в связи с незаконным привлечением к административной ответственности в виде штрафа, суды, ссылаются на часть 1 статьи 923 ГК - вред, причиненный гражданину в результате незаконного осуждения, незаконного привлечения к уголовной ответственности, незаконного применения в качестве меры пресечения заключения под стражу, домашнего ареста, подписки о невыезде, незаконного наложения

административного взыскания в виде ареста или исправительных работ, незаконного помещения в психиатрическое или другое лечебное учреждение, возмещается государством в полном объеме, независимо от вины должностных лиц органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда, в порядке, установленном законодательными актами» [8], [9], [10].

В зависимости от формулирования потерпевшим своего права на взыскание морального вреда, оценки судом представленных доказательств судами определяется размер компенсации морального вреда:

- «При определении размера возмещения морального вреда, суд учитывает, как субъективную оценку истца Б. о тяжести причиненного ему нравственного ущерба, так и объективные данные - отсутствие каких-либо тяжких последствий. С учетом вышеуказанного, руководствуясь принципами справедливости и разумности, предусмотренных пунктом 4 статьи 8 ГК, суд считает возможным требования компенсации морального вреда удовлетворить частично, снизить компенсацию возмещения морального вреда до 12 000 тенге» [11];

- «Принимая во внимание жизненную важность личных неимущественных прав и благ истца (здоровье, честь и достоинство), степень испытанных истцом нравственных и физических страданий, то следует вывод, что справедливым, разумным и достаточным, а также отвечающим жизненной важности личных неимущественных прав и благ (здоровья) истца, степени физических и нравственных страданий, следует определить размер компенсации морального вреда, подлежащей взысканию в пользу истца в сумме 100 000 тенге» [12];

- «Учитывая субъективную оценку истцом, причиненного ему морального вреда в результате незаконного привлечения к административной ответственности с наложением административного взыскания в виде штрафа, отсутствие возможности пользоваться своими денежными средствами, изъятыми в размере штрафа, а также то, что ему пришлось восстанавливать свои права в судебном порядке, суд приходит к выводу об удовлетворении требований о взыскании компенсации морального вреда в размере 30000 тенге» [13] и др.

Перечисленные случаи судебной практики не единичны и разнообразны.

Для достижения единообразия в правоприменительной практике и выявления всех проблемных вопросов полагаем целесообразным проведение компетентными органами полноценного анализа по делам об административных правонарушениях, прекращенным по различным основаниям. В результате такого анализа, на наш взгляд, можно выявить случаи, когда суды должны были признать право на реабилитацию, но не сделали этого.

Реабилитация, как институт административно-деликтного права подтверждается исключительной важностью и сложностью механизма регулирования правовых отношений, возникающих в области восстановления нарушенных прав физических и юридических лиц в деликтных правоотношениях. В этой связи необходимо выделить роль суда в признании права на реабилитацию. Суд является конечной инстанцией и соответственно гарантом законного и справедливого восстановления нарушенных прав физических и юридических лиц в деликтных правоотношениях для осуществления всестороннего и объективного подхода в рассмотрении дел о признании права на реабилитацию.

Поэтому, на наш взгляд, полагаем целесообразным для достижения единообразия в правоприменительной практике судов, уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях в порядке реабилитации, обеспечения в необходимых ситуациях правильное понимание смысла диспозиций статей Кодекса разъяснение судам в нормативном постановлении Верховного Суда положений статей главы 48 КоАП, разработку комментария к КоАП.

Также считаем, что активное освещение вопросов процедуры реабилитации по делам об административных правонарушениях в средствах массовой информации, послужит предпосылкой повышения эффективности восстановления нарушенных прав в деликтных правоотношениях, и соответственно повышению доверия общества к государству. Суды, государственные органы (должностные лица) должны понимать всю ответственность за ненадлежащие или незаконные действия, повлекшие за собой нарушения прав и свобод физических и юридических лиц в деликтных правоотношениях, руководствоваться только законом при осуществлении своей деятельности от имени государства.

Список литературы:

1. Всеобщая декларация прав человека принята [резолюцией 217 А \(III\)](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. Международный пакт о гражданских и политических правах принят [резолюцией 2200 А \(XXI\)](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
3. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод принята 4 ноября 1950 года, измененная и дополненная Протоколами №11 и №14, вступившими в силу 1 июня 2010 года // <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
4. Конституция Республики Казахстан: принятая 30 августа 1995 года <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>, 10.10.2020.
5. «Реабилитация в административном законодательстве России», научная статья, к.ю.н. Вицке Р.Э., к.ю.н. Шарафутдинов А.Ш., к.ю.н. Тяптин В.Д., Уфимский юридический институт МВД России, 2010 год. // <https://cyberleninka.ru/article/n/8-1-reabilitatsiya-v-administrativnom-zakonodatelstve-rossii>
6. Парламентская газета, интернет-ресурс. // <https://www.pnp.ru/social/dlya-nezakonno-privlechyonnykh-k-administrativnoy-otvetstvennosti-mogut-vvesti-pravo-na-reabilitaciyu.html>
7. Архив Актюбинского областного суда, 2020 год;
8. Архив Костанайского городского суда, 2017 год.
9. Архив Костанайского городского суда, 2019 год.
10. Архив Суд №2 города Петропавловска Северо-Казахстанской области, 2017 год.
11. Архив Темиртауского городского суда Карагандинской области 2020 год.

12. *Архив Районного суда №2 Алмалинского района города Алматы, 2018 год.*

13. *Архив Районного суда №2 Казыбекбийского района города Караганды 2018 год.*

Мактаева М.С.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

Ғылыми жетекші –

*Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья
Дюсебаев А.И.*

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Отбасы – құрмет пен ынтымақтастықтың ошағы, яғни кез келген зиялы қоғамның, ұлт өмірінің іргетасы, негізін қалаушы. Отбасының тұрақтылығы әрбір елдің дамуы мен болашағының өлшемі. Отбасының дамуы Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының басым бағыты, сондықтан мемлекетіміз оның құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіне сәйкес: «Отбасы - некеден (ерлі-зайыптылықтан), туыстықтан, жекжаттықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасы қатынастарын нығайтып, дамытуға септігін тигізуге арналған мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы» делінген. Отбасы мүшелері тұрмыстағы қарым-қатынастарды өзара сыйластық пен көмек негізінде құруға тиіс, отбасының әл-ауқаты мен денсаулығына, дамуына және оларға қамқорлық жасауға міндетті [1].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың бүкіл әлемде әртүрлі формада көрініс табуы - бұл барлық мемлекеттерде түбегейлі шешімді талап ететін өткір әлеуметтік проблема. Елімізде де отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар күрделі әлеуметтік проблемалардың қатарына жатады. Тәжірибе көрсеткендей, отбасы арасындағы туыстық қатынастарға қарамастан, қатынастардың дәл осы саласы әртүрлі қақтығыстарға ұшырайды: тұрмыстық ұсақ құқық бұзушылықтардан бастап өмір мен денсаулыққа қарсы бағытталған қылмыстарға дейін.

К.А. Холуева мен А.Н. Панфиловтың «Отбасындағы зорлық зомбылық мәселесі» мақаласында айтылғандай: «Отбасылық зорлық-зомбылық, атап айтқанда ерлі-зайыптылар арасындағы зорлық-зомбылық, бүкіл ел бойынша ажырасудың негізгі себептерінің бірі, сонымен қатар тұрмыстық қылмыстың себебі болып табылады. Бұл қазірдің өзінде біздің қоғам үшін қалыпты жағдайға айналып бара жатқанын түсіну қиын. Тұрмыстық зорлық-зомбылық - бұл бүкіл әлемде және халықтың барлық топтарында, әр түрлі деңгейдегі

және кез-келген ұлт өкілдерін қамтитын айтарлықтай кең таралған құбылыс» [2, 49-50 бет].

Ата заңымыз Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабына сәйкес мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Сонымен қатар, 17-бабының 2-тармақшасында «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» деп анық көрсеткен [3].

Сондай-ақ, 1998 жылғы 29 маусымдағы № 247-1 Заңымен Қазақстан Республикасы 1984 жылғы 10 желтоқсандағы «Азаптауға және басқа қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын қатынасқа немесе жазаға қарсы конвенцияға» қосылды [4].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауында әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қолданылатын жазаны қатайту ең басты мақсаттардың бірі ретінде айтылған [5].

Өйткені, қазіргі таңда ең өткір агрессия мен қатыгездік отбасында көрініс табууда, қайта керісінше бұл жерде адамдар қолдау, махаббат және қамқорлық алуы керек. Тұрмыстық зорлық-зомбылық отбасының, қоғамның және жас ұрпақтың әлеуметтік жағдайына қауіп төндіреді, отбасының тұрақтылығы мен қауіпсіздігін жояды. Сондықтан, тұрмыстық зорлық - зомбылықтың ауқымы мен әлеуметтік қауіптілігіне байланысты 2025 жылға дейінгі жаңа стратегиялық даму жоспарына сәйкес «Отбасыларды қолдау, нығайту және қорғау, отбасының жан-жақты дамуына ықпал ететін қажетті жағдайларды жасау, ана, әке болуды және балаларды қорғау мемлекеттік отбасылық саясаттың негізі болады» [6].

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің (одан әрі ҚР ӘҚБтК) 10 тарауының 73, 73-1, 73-2 баптарымен реттеледі және осындай істерді қарау кезінде соттардың заңнамаларды қолдану мәселелері бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілер Қазақстан Республикасының Конституциясы, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы», «Құқық бұзушылықтардың профилактикасы туралы» заңдары болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы №214-IV Заңына сәйкес:

отбасы-тұрмыстық қатынастар бұл – ерлі-зайыптылар, бұрынғы ерлі-зайыптылар, бірге тұратын немесе бірге тұрған адамдар, жақын туыстар, ортақ баласы (балалары) бар адамдар арасындағы қатынастар;

тұрмыстық зорлық-зомбылық бұл - отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты дене зардабын және (немесе) психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі) делінген [7].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы нақты ресми статистика жоқ, өйткені бұл құқық бұзушылықтар латенттік сипатқа ие, яғни жәбірленушілер көп жағдайда арыздануды қаламайды, сондықтан бұл құқық бұзушылықтар анықталмаған және құқық органдарында тіркелмеген болады. Балалар, әйелдер, қарттар – зорлық-

зомбылықтың құрбанына айналады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық әркімнің заң алдында тең қорғалу құқығын, өмір сүру құқығын, физикалық және психикалық денсаулықтың жоғары стандарттары құқықтарын бұзады.

Әдетте жәбірленуші құқық бұзушымен үнемі тікелей байланыста болады, оған тәуелділікте болады. Осыған байланысты жәбірленушілерге осындай мезетте жағдайды ушықтырмас үшін басқа баспана табуда қиындықтар туындауы мүмкін, ал ондай адаммен үнемі бірге болу тағы да зорлық-зомбылықты туындатуы мүмкін. Сондықтан, қазіргі таңда көмек көрсету жөніндегі ұйымдар құрылуда. Алайда, әдетте әйелдерге осындай зиянды қатынастарды тоқтату үшін нақты шешім қабылдауға мүмкіндік бермейтін әлеуметтік стереотиптер әсер етеді: отбасын бұзбау үшін, бұл оның өз кінәсі, балаларға әке керек деген сияқты.

Сондай-ақ жүйелі қысым көрсету, қорқыту, ұрып-соғу сияқты ұзақ қарым-қатынастан кейін тұрмыстық Стокгольм синдромы дамиды. Стокгольм синдромы - психологияда танымал термин, ол қорғаныс-бейсаналық травматикалық байланысты, құрбан мен агрессордың ұрлау және (немесе) қорқыту немесе зорлық-зомбылықты қолдану процесінде пайда болатын өзара немесе біржақты жанашырлығын сипаттайды [8]. Яғни, көбінесе жәбірленушілер отбасын сақтап қалу үмітімен сот ісін жүргізуге мүдделі емес. Сол мезетте зорлық-зомбылықты тоқтату ниетімен жәбірленушілер полицияға хабарлайды, бірақ осындай стереотиптерден құқық бұзушыны зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікке тартуда кедергілер пайда болады.

Осыған орай, тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы, яғни отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға, сондай-ақ оларды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған құқықтық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені жүзеге асырылуы тиіс.

ҚР ӘҚБтК-нің 684-бабына сәйкес, ҚР ӘҚБтК-нің 73, 73-1, 73-2 баптары бойынша істерді қарау соттардың құзыретіне жатады.

ҚР ӘҚБтК-нің 73-бабына сәйкес отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттерге: егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, құқық бұзушымен отбасы-тұрмыстық қатынастардағы адамдарға сыйламаушылық көрсетіліп, былапыт сөйлеу, қорлап тиісу, кемсіту, үй тұрмысындағы заттарды бүлдіру және олардың тыныштығын бұзатын, жеке тұрғын үйде, пәтерде немесе өзге де тұрғынжайда жасалған басқа да әрекеттер жатады.

ҚР ӘҚБтК-нің 73-1-бабының 1-1-бөлігіне сәйкес құқық бұзушымен отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұратын адамға қатысты жасалған денсаулықтың қысқа мерзімге бұзылуына немесе жалпы еңбек қабілетін тұрақты түрде болмашы жоғалтуға әкеп соққан, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіретін әрекеттер жатады.

ҚР ӘҚБтК-нің 73-2-бабына 1-1-бөлігіне сәйкес құқық бұзушымен отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұратын адамға қатысты жасалған тән ауруына ұшыратқан, бірақ денсаулыққа жеңіл зиян келтіруге әкеп соқпаған ұрып-соғу немесе өзге де күш қолдану әрекеттерін жасау жатады [9].

Әрбір судья әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс материалдары бойынша құқық бұзушыға жауаптылық негіздерін анықтаған кезде, әкімшілік жаза тағайындау барысында ҚР ӘҚБтК-де анық белгіленген қағидаттарға сүйенуі тиіс, яғни:

- заңдылық;
- заң мен сот алдындағы теңдік;
- кінәсіздік презумциясы;
- кінә қағидаты;
- әкімшілік жауаптылыққа қайта тартуға жол бермеу;
- ізгілік қағидаты;
- жеке басқа қол сұғылмаушылық;
- жеке бастың абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу;
- жеке өмірге қол сұғылмаушылық және құпияны қорғау;
- меншікке қол сұғылмаушылық;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген соттың (судьяның) және органның (лауазымды адамның) тәуелсіздігі;
- куә айғақтарын беру міндетінен босату;
- білікті заң көмегіне құқықтарды қамтамасыз ету;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің жариялылығы;
- іс жүргізу барысында қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- процестік шешімдерге дау айту және процестік әрекеттерге шағым жасау еркіндігі;
- адамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғау.

Себебі, оларды бұзу, оның сипаты мен мәніне қарай, іс бойынша болған іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізудің барысында шығарылған шешімдердің күшін жоюға не осы тұрғыда жиналған материалдарды дәлелдеу күші жоқ деп тануға әкеп соғуы мүмкін.

Әкімшілік жауаптылықтан және әкімшілік жазадан босату ҚР ӘҚБтК-нің 8-тарауымен реттеледі. Тұлға - әкімшілік құқық бұзушылық жасалған күннен бастап екі ай өткеннен кейін ескіру мерзімінің өтуіне байланысты әкімшілік жауаптылыққа тартылуға жатпайды.

Сонымен қатар, ҚР ӘҚБтК-нің 64-бабына сәйкес әкімшілік жауаптылықтан тараптардың татуласуына байланысты босатуы мүмкін. Яғни, [73](#), 73-1, 73-2 баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер жәбірленушінің арызы бойынша ғана қозғалады және ол әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғамен татуласқаннан кейін тоқтатылуға жатады [9].

Ал, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы істердің ҚР ӘҚБтК-нің өзге де құқық бұзушылықтармен салыстырғандағы ерекшелігі, олардың отбасына қатыстылығы, яғни отбасы, туыстық қатынастардағы тұлғалар міндетті түрде тығыз қарым - қатынаста болады, сондықтан оларды осал, сезімтал, қорғалмаған қарым-қатынастарға жатқызуға болады. Сол себепті, мұндай әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді сотта

қарауда да ерекше тәсілдерді талап етеді. Мысалы, тұрмыстық қарым-қатынаста жасалған құқық бұзушылықтарға судья тарапынан ерекше көз-қарас болуы тиіс деп есептеймін. Яғни, отбасыны ойрандатудан сақтап қалу мүмкіндігі бар ма, құқық бұзушыны жауапкершілікке тарту оның мінез құлқына әсер ете ме, құқық бұзушылықтың қайталанбауына психологиялық әрекет ету мүмкіндігі бар ма т.с.с. сұрақтарға жауап беру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Сот практикасына жүгінетін болсақ, әдетте жәбірленуші мен құқық бұзушы сотқа татуласып келеді немесе сотта татуласып жатады, осы кезде заңнамамызда тараптардың татуласуына байланысты істі тоқтатудың артықшылықтары мол. Себебі, Ресей Федерациясының заңнамасымен салыстырғанда, оларда тараптардың татуласуы қарастырылмаған, сондықтан құқық бұзушы міндетті түрде әкімшілік жауапкершілікке тартылады.

Мысалы, 30 желтоқсан 2001 жылғы № 195 РФ Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексінің 6.1.1. бабында: «Тән ауруына ұшыратқан, бірақ Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 115-бабында көрсетілген салдарға әкеп соқпаған ұрып-соғу немесе өзге де күш қолдану әрекеттерін жасау, егер бұл әрекеттерде қылмыстық құқық бұзушылық болмаса, -

бес мыңнан отыз мың рубльге дейінгі мөлшерде әкімшілік айыппұл салуға не оннан он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамауға алуға немесе алпыс сағаттан бір жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге мәжбүрлі жұмысқа тартуға әкеп соғады» [10].

Алайда, құқық бұзушы әрдайым өзінің жасаған әрекетін құқық бұзушылық ретінде сезіне бермейтіндігін, оны жасауда шынайы өкінбейтіндігін айта кеткен жөн. Бәрімізге мәлім, әкімшілік жаза құқық бұзушылық жасаған тұлғаны заңнама талаптарын сақтау және құқық тәртібін құрметтеу рухында тәрбиелеу, сондай-ақ құқық бұзушының өзінің де, басқа тұлғалардың да жаңа құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша ескерту немесе әкімшілік қамаққа алу санкциясы қарастырылған. Осылайша, сот тәжірибесін зерделей келе Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жаза ретінде айыппұл салуды және қосымша шара ретінде қосымша жұмыстарға тарту сияқты жазаларды енгізу, сот тарапынан заңнама талаптарын сақтау, тәрбиелеу, құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында қолдану құралдарын кеңейтіп, осы санаттағы істер бойынша әкімшілік жауапкершілікке тарту механизмінің тиімділігін едәуір арттырады деп есептеймін.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, проблеманы жетік білмейінше, сенімді статистикасыз, барлық заңдардың орындалуын және зорлық-зомбылықтың алдын-алу шараларын орындалуын қатаң бақылауды жүзеге асырмайынша, кінәлілерді жауапкершілікке тарту арқылы адамның зорлық-зомбылықтың кез-келген түрі бойынша бостандық құқығын сақтау мәселесін шешуде нақты өзгеріске қол жеткізу мүмкін емес. Бұл проблема мемлекеттің тұрақты қолдауына негізделіп, бүкіл қоғамды біріктіруі керек. Елімізде отбасы институтын насихаттап, отбасылық құндылықтарды нығайту қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі //

<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>

2. Холуева К.А., Панфилов А.Н. Проблемы насилия в семье // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010. №3 .С.49-50 // <https://appliedresearch.ru/ru/article/view?id=423>

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

4. «Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы № 247 Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000247>

5. Қазақстан Республикасының президенті Қ.Ж.Тоқаевтың жолдауы, 2 қыркүйек 2019 жыл // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy

6. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және ҚР Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» ҚР Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636>

7. Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214>

8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Стокгольмский_синдром#:~:text=Стокгольмский_синдром

9. 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

10. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001года № 195 ФЗ <https://sudact.ru/law/koap/>

Мырзалипов Б.М.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің FBO доценті, з.ғ.к.
Мусин К.К.

БЕЙБІТ ЖИНАЛЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ ТӘРТІБІН БҰЗУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнаманы бұзумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауаптылыққа байланысты мәселелер бүгінгі таңда үлкен өзектілікке ие болуда. Бейбіт жиналыстарға қатысушы азаматтар өз құқықтарын пайдалана отырып, қозғалған әкімшілік құқық бұзушылық істер бойынша жасалған іс-әрекетке қарай тиісті баға берілуіне, оларды дербес реттеуге неғұрлым мүдделі болып отыр.

Қазақстан Республикасының бейбіт жиындар еркіндігі құқығын реттейтін заңнамасын және құқық қолдану практикасын талдау олардың айтарлықтай дәрежеде халықаралық құқықтың принциптері мен ережелеріне сәйкес келмейтінін көрсетеді. Қазақстан Республикасының заңнамасында да, құқық қолдану практикасында да реттеудің басты мақсаты азаматтың бейбіт жиындар еркіндігіне конституциялық құқығын қамтамасыз ету және қорғау емес, негізінен құқық тәртібін қиялдағы қауіп-қатерлерден қолдау болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының (әрі қарай – Конституция) 1-бабы 1-бөлігінде «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.»-деп, көрсетілген.

Сонымен қатар, Конституцияның 32-бабына сай Қазақстан Республикасының азаматтары бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға хақылы. Бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін [1].

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің [21-бабына](#) орай (Нью-Йорк, 1966 жылғы 16 желтоқсан, Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91-III Заңымен ратификацияланған, Қазақстан Республикасы үшін 2006 жылғы 24 сәуірде күшіне енген) бейбіт түрдегі жиналыстарды өткізу құқығы танылады. Бұл құқықты пайдалану тек демократиялық қоғамның мемлекеттік немесе қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделерін, жұрттың денсаулығы мен имандылығын сақтау және басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажет етілетін, заңмен көзделген шектеулерден тыс шектелуі тиіс емес [2].

Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 25 мамырда қабылданған «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы»

Заңы Қазақстан Республикасының [Конституциясында](#) белгіленген Қазақстан Республикасы азаматтарының бейбіт және қарусыз жиналып, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер мен пикеттеу өткізу құқығын іске асыруға бағытталған қоғамдық қатынастарды реттейді.

Осы Заңның 20-бабында «Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа алып келеді.»-деп, көрсетілген [3].

Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша жауаптылық Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің (әрі қарай – ӘҚБтК) 488-бабында қамтылған [4].

«Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» жаңа заң қабылданғанға дейін ӘҚБтК-тің 488-бабы 3 бөліктен ғана тұратын және редакциясы мынадай мазмұнда болатын: Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды, митингілерді, шерулерді, пикеттер мен демонстрацияларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзу.

Ал, 2020 жылғы 25 мамырда жаңа Заң қабылданған мезетте ӘҚБтК-не де өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, ӘҚБтК-нің 488-бабы 12 бөлікті қамтитын мынадай редакциямен «Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзу» қайта жазылды.

ӘҚБтК-тің 476-бабы 1-бөлігі 3,4-тармақтарында «Төтенше жағдайдың жариялануына байланысты мемлекеттік орган белгілеген режимді бұзу немесе талаптарды орындамау, сондай-ақ жергілікті жер комендантының бейбіт жиналыстарды, ойын-сауық, спорттық және басқа да бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге тыйым салу немесе оларды шектеу, ереуілдер өткізуге тыйым салу туралы заңды бұйрықтары мен өкімдерін орындамағаны үшін әкімшілік жауаптылық көзделген.

Аталған бап екі бөліктен тұрады, екінші бөлігінде әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер (әрекетсіздік) үшін де жауаптылық қамтылған.

ӘҚБтК-тің 62-бабы 1-бөлігіне сай тұлға – әкімшілік құқық бұзушылық жасалған күннен бастап екі ай өткеннен кейін әкімшілік жауаптылыққа тартылуға жатпайды. Ал, 2-бөлігіне сай заңды тұлға (оның ішінде дара кәсіпкер) әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық, Қазақстан Республикасының энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру туралы, сондай-ақ жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы, бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасы саласында құқық бұзушылық жасағаны үшін, техникалық реттеу объектілерінің сәйкестігін бағалау рәсімдерін бұзғаны үшін – оны жасаған күннен бастап үш жыл өткеннен кейін әкімшілік жауаптылыққа тартылуға жатпайды.

ӘҚБтК-тің 909-бабы 2-бөлігіне сай қоғамдық бірлестіктің қызметі тоқтатыла тұрған кезеңде оған бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануға, үгіт және насихат жүргізуге, бейбіт жиналыстарды және басқа да бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге, сайлауға қатысуға тыйым салынады. Егер қызметін

тоқтата тұрудың белгіленген мерзімі ішінде қоғамдық бірлестік бұзушылықты жойса, онда қаулыда көрсетілген мерзім өткеннен кейін қоғамдық бірлестік өз қызметін қайта бастайды.

2020 жылғы 25 мамырда қабылданған «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» Заңының 10-бабы 1-тармағына сәйкес пикеттеу, жиналыс, митинг нысанында бейбіт жиналыстар өткізу туралы хабарламаны бейбіт жиналыстарды ұйымдастырушы жергілікті атқарушы органға өткізілетін күніне дейін бес жұмыс күнінен кешіктірілмейтін мерзімде қағаз жеткізгіште немесе электрондық цифрлық қолтаңба арқылы куәландырылған электрондық құжат нысанында беретін болады.

Онда бейбіт жиналыстың мақсаты мен нысаны, ұйымдастырушылар мен қоғамдық тәртіпті сақтауға жауапты адамдардың деректері көрсетіледі. Жергілікті атқарушы орган оны тіркеген күннен бастап 3 жұмыс күні ішінде қарауға тиіс. Үш жұмыс күнінің ішінде жауап болмаса, ұйымдастырушы берілген хабарламаға сәйкес бейбіт жиналыс өткізуге құқылы. Ал демонстрациялар мен шерулер келісу тәртібімен өткізіледі.

Ол үшін ұйымдастырушы оның өткізілетін күніне дейін 10 жұмыс күн бұрын өтініш беруге, ал жергілікті атқарушы орган ол бойынша 7 жұмыс күні ішінде жауап беруге міндетті. Ұйымдастырушы өтініште қатысушылардың жүру бағытын, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті сақтауды, медициналық көмекті ұйымдастыруды, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу шараларын көрсетеді. Жергілікті атқарушы орган ұйымдастырушыға демонстрация немесе шеру өткізу келісілгені не оны өткізуден бас тартқаны туралы хабарлауы керек.

Заң бойынша бейбіт жиналыстар қатаң түрде арнайы жерлерде және қалалық, аудандық мәслихаттар белгілеген бағдар бойынша ұйымдастырылып, өткізілуі керек. Жасалған іс-әрекеттер азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтірсе Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 400-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық туындайды.

Ал, оған дейін қолданыста болған 1995 жылғы 17 наурыздағы «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстар, митингілер, шерулер, пикеттер және демонстрациялар ұйымдастыру мен өткізу тәртібі туралы» [5] Заңында республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органына жиналыс, митинг, шеру, пикет немесе демонстрация өткізу туралы өтініш беру арқылы жүзеге асатыны көзделген. Заңның осы тәртіпін сақтау үшін көптеген азаматтар жергілікті атқарушы органға жазбаша өтініш білдіріп, рұқсат берудің орнына қанағаттандырудан бас тартқан шешімін алып, сотқа шағымданып жатады. Одан ешбір нәтиже шықпаған соң заңсыз митингтерге шығуға себеп туындайды. Осы орайда қоғам тарапынан ескі Заңның жергілікті атқарушы органға өтініш беру арқылы жүзеге асатыны бойынша түрлі наразылықтарға әкеп соқтырды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы «Соттардың Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы Кодексінің Ерекше бөлігінің нормаларын қолданудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысында «Бұқаралық іс-шараны өткізуге рұқсат алғанға дейін оның

ұйымдастырушысы, сондай-ақ өзге де тұлғалар бұқаралық ақпарат құралдарында, Интернетте немесе өзге де ақпарат желілерінде оның өтетін күні, орны және уақыты туралы жариялауға, осы мақсатта парақшаларды, плакаттар мен өзге де ұқсас материалдарды дайындауға және таратуға құқылы емес. Осы талапты бұзу оны ұйымдастырушының көпшілік іс-шараны ұйымдастыру тәртібін бұзғаны үшін ӘҚТК-нің [488-бабының](#) үшінші бөлігі бойынша жауаптылығына әкеп соғады.»-деп, көрсетілген [6].

Ескі 1995 жылғы 17 наурыздағы Заңға байланысты қаралған әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша тоқтала кетуді жөн санадым.

Мысалы, азамат К.К. әкімшілік жаза шаралары қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап, 16 мамыр 2020 жылы 21 сағат 52 минут шамасында «Facebook» әлеуметтік желісіндегі өзінің жеке парақшасында Шымкент қаласы, Ордабасы алаңына 06.06.2020 жылы сағат 11.00-де қала тұрғындарын заңсыз шеруге, яғни жергілікті атқару органдарының рұқсатынсыз, митингіге шақырту жариялаған.

Осы іс-әрекет бойынша 03 маусым 2020 жылы полиция қызметкерлерімен ӘҚБтК-нің 488-бабы 3-бөлігімен, яғни осы баптың бірінші және екінші бөліктерінде көзделген, әкімшілік жаза шаралары қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған не жиналысты, митингіні, шеруді, демонстрацияны ұйымдастырушы жасаған әрекеттер үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама толтырылған.

Сот отырысында құқық бұзушы К.К. өз кінәсін мойындамай, жасаған іс-әрекеті 25 мамыр 2020 жылы қабылданған жаңа заңның талабына сай келетінін, яғни 5 жұмыс күні алдын хабарлама бергенін айтып, іс-әрекетінде әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамы болмауына байланысты іс жүргізуді тоқтатуды сұраған.

ӘҚБтК-тің 4-бабы 2-бөлігіне сай осы Кодекстің Ерекше бөлігінде көзделген іс-әрекеттің жүзеге асырылған уақыты, салдардың басталған уақытына қарамастан, әкімшілік құқық бұзушылық жасалған уақыт деп танылады.

Сот, іс-әрекеттің 16 мамыр 2020 жылы орын алғанын, жауаптылықты жеңілдететін мән-жай жоқ екенін, ӘҚБтК-нің 57-бабы 1-бөлігінің талабына сай жауаптылықты ауырлататын мән-жай ретінде уәкілетті тұлғалардың оны тоқтату талабына қарамастан, құқыққа қарсы мінез-құлықты жалғастыру әрекетінің қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, ӘҚБтК-тің 488-бабы 3-бөлігімен 5 (бес) тәулік мерзімге әкімшілік қамаққа алу жазасын тағайындаған.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1992 жылғы 4 шілдедегі «Жиналыстар, митингілер, көше шерулері мен демонстрациялар ұйымдастыру мен өткізу тәртібін реттейтін заңнаманың орындалуын қамтамасыз ету туралы» қаулысында «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясымен жария етілген азаматтардың бейбіт жиналыстар мен қауымдастықтар бостандығы құқығын мойындай отырып, адам құқықтары туралы халықаралық пактілерге сәйкес бұл құқықты пайдалану, заң негізінде белгіленетін және демократиялық қоғамда мемлекеттік немесе қоғамдық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау немесе басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүддесінде қажетті шектеулерден басқа ешқандай шектеулерге жатпайтынын атап өтеді.» - деп, көрсетілген [7].

Алайда, кейбір қоғамдық бірлестіктер мен азаматтардың жекелеген топтары осы белгіленген тәртіпті бұза отырып, қоғамдық тәртіпті, көліктің, мемлекеттік және қоғамдық кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың қалыпты жұмысын, басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзумен қатар жүретін, республиканың бірқатар өңірлері мен елді мекендеріндегі қоғамдық-саяси жағдайды тұрақсыздандырып, халықтың әділ наразылығын туғызатын санкцияланбаған бұқаралық іс-шаралар өткізеді.

Бұған біршама нормативтік актілерде кінәлі адамдарды жауапкершілікке тарту мүмкіндігін қиындататын азаматтардың сөйлеу нысандарын нақты түсіндірудің (анықтаудың) болмауы да ықпал етеді.

Еліміздің басқа өңірлерінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қараудағы сот практикасы әртүрлі қалыптасқанына тоқтала кету керек деп санаймын. Яғни, Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылық істерді қарау барысында соттарда бірыңғай тәжірибе қалыптастыру қажеттігі туындап отырғаны анық көрінеді.

Мысалы, азамат Е.Ж. 2020 жылғы 30 мамырда сағат 15:00-де «Facebook» әлеуметтік желісіндегі өзінің жеке парақшасында 06.06.2020 жылы Нұр-Сұлтан қаласында өткізілетін митингке шығуға үгіттеген бейнежазбасын репост жасап, қала тұрғындарын заңсыз митингіге шақырту жариялаған.

Осы іс-әрекет бойынша 06 маусым 2020 жылы полиция қызметкерлерімен ӘҚБтК-нің 488-бабы 7-бөлігімен, яғни Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасында белгіленген тәртіпті бұза отырып өткізілетін жиналыстарды, митингілерді, демонстрацияларды, шерулерді, пикеттерді не өзге де жария іс-шараны ұйымдастыруға қатысқан деген негізбен әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама толтырылған.

Сот отырысында Е.Ж. өзіне таныс емес азаматтардың өтініштері бойынша 06.06.2020 жылы өткізілетін митингке шақыру туралы түсірілген бейнежазбасына қатысқанын, олар митингке рұқсат берілгенін және заңды екенін айтып көрсеткен.

Сот, «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» Заңының талаптарына сәйкес ұйымдастырушымен митинг өткізу туралы хабарлама жергілікті атқарушы органға өткізілмеуіне байланысты құқық бұзушы Е.Ж.-ның «Facebook» әлеуметтік желідегі жеке парақшасында үгіт ретінде митингке шығу туралы бейнежазбаның репост жасау әрекетін заңсыз деп тауып, жауаптылықты жеңілдететін мән-жай ретінде әкімшілік құқық бұзушылықты алғаш рет жасағанын, жауаптылықты ауырлататын мән-жайды қарастырмай, басқарудың белгіленген тәртібіне қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықты жасағанын ескеріп, ӘҚБтК-тің 488-бабы 7-бөлігімен 15 (он бес) тәулік мерзімге әкімшілік қамаққа алу жазасын тағайындаған.

ӘҚБтК-тің 55-бабында әкімшілік құқық бұзушылық үшін жаза қолданудың жалпы қағидалары көзделген. Яғни, әкімшілік жаза әділ, құқық бұзушылықтың сипатына, оның жасалу мән-жайларына, құқық бұзушының жеке басына сай келетін болуға тиіс. Жеке тұлғаға әкімшілік жаза қолдану кезінде жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтың сипаты, кінәлінің жеке басы, оның ішінде оның құқық бұзушылық

жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқы, мүліктік жағдайы, жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар ескеріледі.

Алайда, жоғарыда келтірілген әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша осы қағидалар толық сақталмағанына көз жеткізуге болады. Өйткені, құқық бұзушының әрекетінде жауаптылықты ауырлататын мән-жай жоқ, керісінше жауаптылықты жеңілдететін мән-жай анықталған. Оның үстіне кінәлі деп танылған баптың жетінші бөлігінің санкциясында он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғатыны көрсетілген. Сот, құқық бұзушының іс-әрекетіндегі жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларға назар аудара отыра, құқық бұзушыға 15 (он бес) тәулік әкімшілік қамаққа алу жазасын тағайындаған. Бұл жағдай қоғам тарапынан наразылықтарға алып келетіні сөзсіз, себебі, жаза өз кезегінде қатаң түрде тағайындалғаны анық көрініс тапқан.

Қазақстан Республикасының бейбіт жиындар еркіндігі құқығын реттейтін заңнамасын талдау және құқық қолдану практикасының мониторингі олардың айтарлықтай дәрежеде халықаралық құқықтың қағидаттары мен ережелеріне сәйкес келмейтінін, өте шектеулі болып табылатынын және өткен уақыт ішінде халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру жағына ешқандай қайта қарауға ұшырамағанын көрсетеді. Бұл туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының арнайы баяндамашысы М. Кьяяның 2015 жылы Қазақстанға жасаған сапарының қорытындысы бойынша жиын бостандығы мен қауымдастық мәселесі жөніндегі баяндамасында айтылған.

Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтарды қарау жағдайына бірыңғай сот практикасын енгізу азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік органдардың заңға қайшы әрекеттерінен қорғау сапасын арттырады. Сонымен қатар, бірыңғай сот практикасын қалыптастыру әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша әкімшілік жаза тағайындау кезінде үлкен септігін тигізеді. Нәтижесінде әкімшілік құқық бұзушылық үшін жаза қолданудың жалпы қағидаларын тағы бір қырынан аша отырып, жасалған іс-әрекет бойынша тағайындалатын әкімшілік жазаның әділ болуына қол жеткіземіз.

Әдебиеттер тізімі:

1) *Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 жыл.*
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2) *«Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының №91 Заңы 28.11.2005 жыл.* http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_#z53

3) *Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» № 333-VI Заңы 25.05.2020 жыл.* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000333>

4) *Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы № 235-V Кодексі 05.07.2014 жыл.* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

5) *Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстар, митингілер, шерулер, пикеттер және демонстрациялар*

ұйымдастыру мен өткізу тәртібі туралы» N 2126 Заңы 17.03.1995 жыл.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002126>

6) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы Кодексінің Ерекше бөлігінің нормаларын қолданудың кейбір мәселелері туралы» №7 нормативтік қаулысы 06.10.2017 жыл. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000007S>

7) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің «Жиналыстар, митингілер, көше шерулері мен демонстрациялар ұйымдастыру мен өткізу тәртібін реттейтін заңнаманың орындалуын қамтамасыз ету туралы» қаулысы 04.07.1992 жыл. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B920005900>

Онласбекова Г.А.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің FBO доценті, з.ғ.к.
Нурышева Т.С.*

ЖАҢА ӘКІМШІЛІК РӘСІМДІК-ПРОЦЕСТІК КОДЕКС – ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІСІ РЕТІНДЕ

Әкімшілік құқық теориясында азамат пен мемлекет арасындағы дауларды соттың қарау негіздері мен тәртібін анықтайтын нормалар жиынтығы дәстүрлі түрде әкімшілік әділет институтына біріктіріледі. Осындай дауларды қарастыра отырып, соттар жеке құқықтық қақтығыстарды шешіп қана қоймай, сотқа жүгінген тараптың бұзылған құқықтарын қалпына келтіріп қана қоймай, атқарушы органдардың қызметінің заңдылығын тексереді. Осылайша, әкімшілік әділет басқару саласын сот бақылауының ерекше механизмі ретінде әрекет етеді.

Субъективті фактордың болуы, яғни әкімшілік әділетті ұғыну жолында авторлардың әртүрлі тәсілдері бұл құқықтық институтты әртүрлі көзқараспен қарастыруға мүмкіндік береді.

Әкімшілік әділет мәселелерін ірі зерттеуші Ю.Н. Стариков, әкімшілік сот ісін жүргізу азаматтардың басқару органдарының, лауазымды тұлғалардың, мемлекеттік қызметшілердің іс-әрекеттері мен шешімдеріне азаматтардың шағымдарын қарау арқылы олардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын мемлекеттік органдардың заңсыз әрекеттері мен шешімдерінен сот арқылы қорғау деп санайды [1, 8 бет].

Отандық зерттеуші ғалым Р.А. Подопригораның көрсетуінше, «әкімшілік әділет» терминінің мәні атқарушы билік органдарынан (соттан) тәуелсіз мемлекеттік органның болуымен байланысты, ол іс жүргізу нысандарында және іс жүргізу әдістерінде органдар қабылдайтын заңға сәйкестікті бақылауды жүзеге асырады. Әкімшілік әділет институтының мазмұны басқарушылық шешімдердің заңдылығын тексерудің, мемлекет пен қоғам арасындағы жария-құқықтық саладағы мүдделер қақтығысын шешудің құқықтық тетіктері. Әкімшілік әділет көбінесе атқарушы

органдар мен олардың лауазымды тұлғалары қызметінің заңдылығына сот бақылауын жүзеге асыру үшін соттың іс жүргізу қызметі ретінде қарастырылады [2, 316-317 бет].

Осы жария-құқықтық саладағы Қазақстанның заңнамасын жетілдіру қажеттігі туралы түрлі саяси-құқықтық актілерде (ҚР Президентінің «Қазақстан Жолы-2050» жолдауы, ҚР 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы [3], 2011-2015 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасы [4], 2014 жылғы 27 мамырдағы әкімшілік реформаны жүргізу жөніндегі комиссия отырысының хаттамасы) ресімделді. Осылайша, аталған құжаттарда «мемлекеттің үкіметтік емес сектормен және бизнеспен өзара іс-қимылының жаңартылған құралдары», «тиімді және ықшам мемлекеттік аппарат құру», «мемлекет пен азамат (ұйым) арасындағы жария-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды шешетін әкімшілік әділет енгізу» қажеттігі туралы айтылды. Сондай-ақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі Стамбұл іс-қимыл жоспары мониторингінің екінші раундында, Қазақстанға әкімшілік рәсімдерді халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру ұсынылды (2014жыл) [5].

2019 жылғы 2 қыркүйекте Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев әкімшілік юстицияны енгізу міндетін қойды [6].

Қазақстан Республикасында әкімшілік әділет жүйесін енгізудің орындылығы туралы сұрақ ұзақ уақыт бойы - 10 жылдан астам талқыланды. Кодексті талқылауға көптеген мамандар, халықаралық ұйымдардың өкілдері, түрлі деңгейдегі лауазымды тұлғалар, ғалымдар, заңгерлер қатысты. Нәтижесінде, ұзақ қызу талқылаудан кейін, 2020 жылғы 29 маусымда Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (әрі қарай – ӘРПК) [7] қабылданды, ол 2021 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізіледі.

Шет елдердегі әкімшілік әділет ұйымдарының модельдерін талдай отырып, еліміздің заңшығарушылары Қазақстанға ең үнемдісі деп герман моделіне тоқталды, әрине таза түрде емес, өзге модельдерден де элементтер аралас келеді, мәселен Латвия, Эстония, Армения, Әзірбайжан сияқты елдердің заңнамаларынан қажетті тәжірибені ӘРПК-ке алынған. Яғни ӘРПК шетелдердің ең тиімді механизмдерін ала отырып, жасалған құжат.

ӘРПК-нің нормалары бірінші кезекте мемлекеттік қызмет көрсету, мемлекеттік бақылау мен қадағалауды қамтамасыз ету, рұқсат беру және хабарлама жасау рәсімдері, оларды даулау және басқа да маңызды сәттерге қатысты жасалған.

Заңнамаға бірқатар енгізілген новеллаларға тоқталып кетейік.

Кодексте әкімшілік орган ұғымы енгізілген. Мемлекеттік органнан басқа, әкімшілік акт шығара алатын (нақты субъектілердің құқықтары мен міндеттерін іске асыруға байланысты шешімдер) немесе әкімшілік әрекет (әрекетсіздік) жасай алатын кез келген ұйым осындай болуы мүмкін. Мысалы мемлекеттік орган болып табылмайтын «Азаматтарға арналған үкімет» Мемлекеттік Корпорациясы немесе Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы әкімшілік орган болып танылады. Әкімшілік рәсімді қозғау үшін өтінішті әкімшілік орган болып табылмайтын, мемлекеттің жүз пайыз қатысуы бар заңды тұлғаға да беруге болады.

Кодекстегі орталық орындардың бірін әкімшілік органдар шығаратын әкімшілік актілер алады. Олар қолайлы әкімшілік акт (заңды тұлғаны тіркейтін, рұқсат

беретін, жер телімін бөлетін т.с.с.) және ауыртпалық салатын актілер деп бөлінеді (керісінше - тіркелмеген, берілмеген, рұқсат етілмеген). Актінің мұндай түрге бөлінуінің өз мағынасы бар, өйткені болашақта оны қабылдау мен күшін жою ерекшеліктеріне әсер етеді. Мысалы, заңды тұлғаны тіркеуден бас тартылады десе, яғни ауыртпалық түсіретін акт қабылданады деп күтілсе, онда орган өтініш берушіні тыңдауға міндетті. Осы орайда заңнама бойынша, тыңдау құқығы өтініш берушінің негізгі құқықтарының бірі екенін айту керек. Бұл тыңдау құқығы әкімшілік актіге, әрекетке (әрекетсіздікке) шағымды қарау кезінде де жүзеге асырылады. Кодексте көрсетілген өтініш берушінің басқа құқықтары да маңызды болып саналады: формальды қателерді түзету және өтініш берген кезде қоса берілген құжаттарды толықтыру, әкімшілік іс материалдарымен танысу, үзінді көшірмелер жасау, көшірмелерін алу және т.б.

Кодекстің маңызды ережелері әкімшілік актілердің күшін жоюмен байланысты. Енді қолайлы актілердің заңды да, заңсыз да болуына қарамастан, оларды жою оңай емес болады. ӘРПК-де мұны жасауға болатын негіздер қарастырылған (ұсынылған құжаттардың дәйексіздігі, заңсыз әрекеттер, мемлекеттік немесе қоғамдық мүдделер және т.б.). Осы орайда, әкімшілік рәсімдердің маңызды қағидаттарының бірі - сенім құқығын қорғау іске асырылады. Адам мемлекет шығарған актінің қыңырлығына, шенеуніктің қалауына немесе кенеттен туындаған қажеттілікке байланысты жойылмайтынына сенімді болуы керек. Мысалы, қандай да бір қызметті жүзеге асыруға лицензия берілгеннен кейін бақылау және қадағалау органы осы лицензиядағы мөрдің ескіргенін анықтайды. Алайда, бұл кемшілікте азаматтың кінәсі жоқ. Бұл жағдайда, егер заңсыз шешім басқа адамдардың құқықтарын бұзбаса, лицензия қайтарып алынбауға тиіс.

ӘРПК барлық әкімшілік органдар үшін міндетті қағидаттарды қамтиды. Олардың кейбіреулері бізге бұрыннан таныс болса - заңдылық, құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғау, ал басқалары біз үшін жаңалық - әділеттілік, мөлшерлестік, формальды талаптарды теріс пайдалануға тыйым салу, анықтық презумпциясы, сенім құқығын қорғау.

Сенім құқығын қорғау қағидаты. Әкімшілік рәсімге қатысушының әкімшілік органның, лауазымды адамның қызметіне сенімі Қазақстан Республикасының заңдарымен қорғалады. Заңсыз ауыртпалық салатын акт әрдайым міндетті түрде жойылуға жатады, ал заңсыз қолайлы актінің күші жойылған кезде сенім құқығын қорғау қағидаты ескеріледі. Бұл қағидат заңға бағынушы адам үшін – рәсім жасайтын қызметкердің қате, дұрыс емес қарауынан қорғау құқығы және кепілдігі.

Мөлшерлестік қағидаты - жеке не заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір шектеуді көздейтін шаралар Конституцияда және заңдарда белгіленген мақсаттарға бағытталуға тиіс және мөлшерлес болуға, яғни өзінің мазмұнын, орнын, уақытын және қамтылатын адамдар тобын ескере отырып, олардың мақсаттарына қол жеткізу үшін жарамды, қажетті және пропорционалды болуы тиіс.

Формальды талаптарды теріс пайдалануға тыйым салу қағидаты. Бұл қағидат әкімшілік органға қосымша формальды талаптарды, оның ішінде нормативтік құқықтық актілерде көзделмеген ұйымшылдық ережелерді

қанағаттандыру мақсатында ғана адамдарға міндеттер жүктеуге немесе оларға қандай да бір құқық беруден бас тартуға тыйым салынатынын білдіреді.

Анықтық презумпциясы. Әкімшілік рәсімді жүзеге асыру кезінде әкімшілік рәсімге қатысушы ұсынған материалдар, объектілер, құжаттар мен мәліметтер әкімшілік орган, лауазымды адам теріс деп белгілемейінше, анық деп есептеледі.

Әкімшілік рәсімге қатысушылар ұсынған құжаттар мен өзге де мәліметтердің төлнұсқалығына негізді күмән болған кезде әкімшілік орган, лауазымды адам олардың төлнұсқалығын дербес және өз есебінен тексеруге міндетті.

Құқықтар басымдығының қағидаты. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдер туралы заңнамасындағы барлық күмәндар, қайшылықтар мен көмескіліктер әкімшілік рәсімге қатысушының пайдасына түсіндіруге міндеттейді.

ӘРПК «әкімшілік органның қалауы» ұғымын заңнамалық түрде айқындайды - Қазақстан Республикасының заңдарымен берілген әкімшілік органның, лауазымды адамның әкімшілік актіні қабылдау немесе қабылдамау құқығы, қандай да бір әкімшілік актіні, оның түрі мен мазмұнын таңдау мүмкіндігі, сондай-ақ ӘРПК белгілеген қағидаттарға сәйкес келетін әкімшілік әрекетті (әрекетсіздікті) жасау құқығы.

Осыған байланысты кодекс әкімшілік қалауды жүзеге асыру тәртібін қағидат ретінде белгілейді. Әкімшілік орган, лауазымды адам Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген шектерде әкімшілік қалауды жүзеге асыруға міндетті.

Әкімшілік актілерді қабылдау және әкімшілік әрекеттерді (әрекетсіздікті) жасау әкімшілік қалауды жүзеге асыру кезінде осы өкілеттіктің мақсатына сәйкес келуге тиіс. Әкімшілік қалаудың мақсаты әділ және дараландырылған шешімді қамтамасыз ету, оның ішінде нақты жағдайда жария және жеке мүдделердің теңгерімін ескере отырып, мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен икемділігін арттыру болып табылады.

Мысалы, «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» заңның 17-бабында, егер бейбіт жиналыстар өткізу кезінде оған қатысушылардың кінәсінен адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндірмейтін құқықтық тәртіпті бұзу орын алса, жергілікті атқарушы органның өкілі бейбіт жиналыстарды ұйымдастырушыдан осы бұзушылықты өз бетінше немесе өзімен бірлесіп жоюды талап етуге құқылы көзделген.

Соттың белсенді рөлі. Соттың бұл құқығы тараптар ұсынған дәлелдемелермен шектелмеуге және дәлелдеу шегінде анықтау үшін өзі қажет деп есептейтін барлық мән-жайларды зерттеуге құқылы, сот дәлелдемелерді, егер олар жеткіліксіз болса, өз бастамасы бойынша жинау құқығын білдіреді. Сонымен қатар судьяның іс бойынша өзінің алдын ала құқықтық пікірін білдіру құқығын бекітеді. Судья мұндай пікірді іс бойынша болжам емес, алдын ала шешім емес, бірақ істің қандай да бір мәселелері бойынша, оларды қарау кезінде туындайтын құқықтық мәселелер бойынша пікір білдіре алады. Мұндай норма «күтпеген, тосын сот шешімін» болдырмау үшін енгізіледі. Сот процесінде судья өзінің алдын-ала пікірін білдірген кезде, бұл тараптарға жақсы дайындалуға, қосымша ақпарат беруге мүмкіндік береді.

ӘРПК-нің 6-бабына сәйкес әкімшілік рәсімдердің және әкімшілік сот ісін жүргізудің қағидаттарын бұзу оның сипатына және елеулі болуына қарай әкімшілік

актілерді, әкімшілік әрекеттерді (әрекетсіздікті) заңсыз деп тануға, сондай-ақ шығарылған сот актілерінің күшін жоюға алып келеді.

ӘРПК нормаларының мағынасынан әкімшілік органдардың кінәлілігі презумпциясы туындайды. Әкімшілік актімен азамат немесе ұйым дауласатын әкімшілік орган өзінің дұрыстығын дәлелдеуі керек. Жариялы-құқықтық даулардың көптеген аспектілері бойынша дәлелдеу ауыртпалығы әкімшілік органға жүктелді. ӘРПК-нің 129-бабы 2-бөлігінің 1) тармақшасына сәйкес дәлелдеу ауыртпалығын дау айту жөніндегі талап қою бойынша ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні қабылдаған жауапкер көтереді. Бұл ретте ӘРПК-нің 129-бабының 3-бөлігіне сәйкес жауапкер әкімшілік актіде айтылған негіздемелерге ғана сілтеме жасай алады. Мұндай дәлелдеу ережелері әкімшілік органдар қабылдайтын актілердің сапасын арттыруға ықпал ететін болады. Олар актілердің уәждемесіне, олардың заңдылығын қамтамасыз ету үшін олардың дұрыс негіздемесіне жауапкершілікпен қарауы керек болады.

ӘРПК-те «әкімшілік талап қою» ұғымы енгізілді, бұл жария-құқықтық қатынастардан туындайтын, бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарды, бостандықтарды немесе заңды мүдделерді қорғау және қалпына келтіру мақсатында сотқа берілген талап деп түсініледі.

Сонымен қатар, ӘРПК-де сот бақылауы қарастырылған. Сот бақылауы деп жариялы-құқықтық дауларды қарау бойынша сот өкілеттіктерінің барлық спектрін түсіну керек, олардың түпкі нәтижесі азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін әкімшілік органдар тарапынан бұзушылықтардан қорғау болып табылады. Бұл түбінде осы жалпы әкімшілік әділеттің мазмұны болып табылады. Бұл ретте жауапкерді сот шешімін орындауға процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу көзделген. Сот шешімі орындалмаған жағдайда оны қолдану туралы шешімнің өзінде тікелей көрсетіледі.

Жалпы дамыған әкімшілік әділет институты құқықтық жүйенің жетілуінің, оның шын мәнінде құқықтарды, адам бостандығын қорғауға дайындығының көрінісі болып табылады. Дамыған әкімшілік әділет институты бизнес-қоғамдастық үшін де маңызды. Әкімшілік әділет кәсіпкерлерді әкімшілік органдарының заңсыз қызметінен қорғауда баға жетпес рөл атқаруы мүмкін. Сондай-ақ бұл институт Қазақстанның инвестициялық тартымдылығы мәселелерінде үлкен маңызға ие.

Жалпы қорытындылай келе, әкімшілік әділеттің Қазақстанда енгізілуі «Халыққа құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасына сәйкес келеді. Әкімшілік әділет - құқық институттарын дамытып, заңдар үстемдігін қамтамасыз етудің кепілі. Сонымен қатар, сот төрелігінің ашықтығына, сапасын арттыруға, сот жүйесіне деген халықтың сенімін жаңа деңгейіне жеткізетіні сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Стариков Ю.Н, *Административные суды в России. Новые аргументы «за» и «против».* — М., 2004. .

2. *Административное право: учебный курс / под ред. Р.А. Подоприморы.* — Алматы: Налоговый эксперт, 2010.

3. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы

Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>

4. «Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі 2011 - 2015 жылдарға арналған салалық бағдарламаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 31 наурыздағы № 308 Қаулысы (күшін жойған) <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000308>

5. Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией
<http://www.oecd.org/corruption/acn/IAP-Manual-Monitoring-Experts-RUS.pdf>

6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy

7. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік Кодексі: Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

Примбетова А.А.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья
Ахметкалиев Б.Н.

ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әкімшілік әділет – азаматтардың, ұйымдардың, билік органдардың, лауазымды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттеріне байланысты шағымдары мен дауларын қарайтын құқықтық институт. Әкімшілік әділет мемлекеттік басқару саласында атқару билік органдары шешімдерінің заңға сәйкестігін процессуалдық нысандар мен әдістер арқылы бақылауды жүргізетін тәуелсіз мемлекеттік органдар жүйесі деп анықталады [1, 8 бет]. Бұл институт негізгі мақсаты – мемлекеттік әкімшіліктің заңсыз іс әрекеттерінен азаматтардың құқықтары мен еркіндігін қорғау. Басқа мақсаттардың барлығы осы негізгі мақсаттан шығады. Мысалы, мемлекеттік әкімшілік қызметін қадағалау, мемлекеттік бақылауда заңдылық қамтамасыз ету және т.б. Әкімшілік әділет құқық саласының даму деңгейі мемлекеттің құқықтық жүйесінің дамуын, оның адамның құқықтары мен еркіндігін шынайы өмірде қорғаушылыққа дайындығын көрсететін индикатор. Сонымен қатар сот жүйесіне де әсері мол. Тең емес тараптар арасында орын алған жария құқықтық дауларды әділ, тәуелсіз әрі объективті қарау сот жүйесіне деген сенімді артады, мемлекетпен тең дәрежеде дауласу мүмкінсіздік көрінісін толығымен өзгертіп, азаматтардың құқықтық белсендігін арттыруға ықпалын тигізеді.

Қазақстан Республикасы үшін бұл аяда мүлдем жаңа сот ісін жүргізу бағыты пайда болды. Соған орай 2020 жылы 29 маусымда Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі қабылданды. 2021 жылдың 1 шілдесінде заңды күшіне енеді. 29 тарау, 175 баптан тұрады. Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі қабылдануы құқықтық мемлекет идеясына сәйкес мемлекет пен қоғам арасындағы қатынастардың жаңа сатысына, заңның үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі елеулі қадамға айналады.

Әкімшілік сот ісін жүргізудегі дәлелдемелерді сапалы зерттеуді қамтамасыз ету сот құқықтық және әкімшілік реформалар енгізу кезінде ерекше мәнге ие. Мемлекеттік бақылау аясында пайда болған дауларды қарау мен шешу дәлелдеу бойынша құзыретті тұлғалардың қызметін белсендіреді. Ол дегеніміз адам және азаматтың құқықтары мен еркіндігін сақтау мен құқыққолдану жоғары әсерлігін қамтамасыз ете алатын маңызды фактор болып табылатынын ескерген жөн.

Құқыққолдану әрекетінде құқық нормаларын жүзеге асыруды қамтамасыз ету заңды шешім қабылдау үшін қажет істің мән жайларын айқындау қажеттілігімен байланысты, ал ол дегеніміз дәлелдемелерді анализдеу тікелей ықпал етеді. Құқыққолдану қызметінде дәлелдеу мен дәлелдемелер тақырыбында көптеген ғалымдар еңбегі бар. Мысалы, В.Д. Арсеньев, Э.Ф. Демский, Е.В. Додин және тағы басқалар. Бірақ сонда да бұл сұрақтар әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібі бойынша қараудағы даулардың алуан түрлігіне байланысты, құқыққолданушылар арасында дәлелдемелер мен дәлелдеу терминдерін түсіну бірізділігінің жоқтығынан өзектілігін жоғалтпады [2, 160 бет].

Әкімшілік сот ісін жүргізуде дәлелдеу мақсаты болып өткен шақта орын алған іс әрекеттің шынайы дұрыстығын анықтау қажеттілігінен басқа зат болуы мүмкін емес. Яғни мұнда объективтік шындық туралы айтылады. Ал объективтік шындық мәнін анықтау үшін ең бастысы шындықтың мәні мен мағынасын процессуалдық дәлелдеу кезінде көру қажет [3].

Соттың белсенді рөлінің қағидаты әкімшілік сот ісін жүргізудің аса маңызды қағидаты болып табылады. Әкімшілік процесс пен азаматтық процестің маңызды айырмашылығы – азаматтық процесте дәлелдемелерді жинау мен ұсынуды тараптар жүзеге асырады және сот ұсынылған дәлелдемелерді қараумен шектеледі. Әкімшілікте болса – сот істі дұрыс шешу үшін барлық қажетті құжаттарды талап ету мүмкіндігіне ие бола отырып, дәлелдемелерді өз бастамашылығымен талап ете алады. Сот талап қоюларда жіберілген формальды қателерді жоюға жәрдемдеседі, түсініксіз талап қоюлар болған жағдайда азаматтарға дұрыс жолы түсіндіріледі және нақтыланады.

Германияның әкімшілік әділетінде әкімшілік сот ісін жүргізу тергеу сипатына ие. Сот өз бастамашылығымен істің мән-жайларын зерттейді, қажетті құжаттарды сұратады. Сот процесіне қатысушылар ұсынған түсініктемелермен және дәлелдемелерге жол беру туралы өтініштермен ғана шектеліп қалмайды.

Латвия елінде Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 2004 жылдың 1 ақпанында заңды күшіне енді. Бұл уақытқа дейін мемлекеттік басқару органдарының шешімдеріне арыздар жалпы юрисдикцияда азаматтық-процестік тәртіппен қаралатын болатын. Әкімшілік іс жүргізу кодексі айтарлықтай түзетулер енгізді, атап айтқанда әкімшілік және азаматтық процесс арасындағы негізгі айырмашылық болып табылатын объективті тергеу принципі енгізілді. Латвиядағы азаматтық

процесте тараптардың жарыспалылығы қағидаты қолданылады. Объективті тергеу принципі (тараптардың жарыспалылық принципінен айырмашылығы) соттың іс шеңберіндегі объективті шындықты анықтау және процеске қатысушылар оны дұрыс шешу үшін қажетті істің барлық елеулі мән-жайлары туралы сотқа хабардар еткеніне немесе олар жеткілікті дәлелдемелер бергеніне қарамастан дәлелдемелердің жеткіліктілігін қамтамасыз ету міндетін көздейді [4].

Дәлелдемелер және дәлелдеу институты Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің 19 тарауымен, 129, 130, 131 баптарымен реттеледі. Онда көрсетілген нормалар бұрын жария құқықтық қатынастарынан туындаған істерді қараған Азаматтық процестік кодексіндегі (әрі қарай – АПК) ережелерден үлкен айырмашылығы жоқ [5]. Оны цивилистика ғылымының өкілдерінің өздері айтуынша әкімшілік сот ісін жүргізуді дербес институт ретінде қараған дұрыс емес, себебі оның барлық негізгі параметрлері мен заңи материясы бойынша азаматтық процестікпен тең [6].

АПК-нің 63-бабы бойынша іс бойынша дәлелдемелер деп сот солардың негізінде тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың, сондай-ақ істі дұрыс қарау және шешу үшін маңызы бар өзге де мән –жайлардың бар немесе жоқ екендігін анықтайтын заңды тәсілмен алынған фактілер туралы мәліметтерді айтады [7].

Әкімшілік сот ісін жүргізуде дәлелдемелерге қойылатын талаптар дәлме дәл азаматтық процестегідей, яғни заңдылығы, қатыстылығы, жарамдылығы, анықтылығы міндетті болуға тиіс. Заңдылығы дегеніміз, заңды бұзып алынған дәлелдемелердің заңды күші болмайды және сот шешімі негізі ретінде қолданылмайды.

Дәлелдемелерді алудың заңды болуы үшін екі жолы бар:

1. АПК-нің 63-бабының 2-тармағында көрсетілген дәлелдеу құралдары арқылы алынған дәлелдемелер

2. АПК-те көрсетілген тәртіппен алынған дәлелдемелер.

Мысалы, куәнің айғағы тек сол істі жүргізуші сот тергеуінде ғана немесе куәні тергеу сот тапсырмасын орындаушы басқа сотпен алынады. Басқа жолмен ұсынылған айғақтар, оның ішінде жазбаша немесе нотариуспен куәландырылған куәнің айғағы деп есептелмейді.

Мәліметтерді алу тәртібінің бұзылуы АПК-нің 66-бабына сәйкес дәлелдемелер ретінде алынуға жол берілмейді.

АПК-нің 63-бабының 2-тармағы бойынша фактілер туралы мәліметтер тараптар мен үшінші тұлғалардың түсініктемелерінен, куәлардың айғақтарынан, сарапшылардың қорытындыларынан, заттай дәлелдемелерден, процестік әрекеттердің хаттамаларынан, сот отырыстарының хаттамаларынан, аудио-, бейнежазбаға, процестік әрекеттердің барысын және нәтижелерін көрсететін бейнеконференцбайланыс жүйелерін пайдалану арқылы алынған деректерден және өзге де көздерден алынуы мүмкін.

АПК-нің 64-бабына сәйкес егер дәлелдемеде іс үшін маңызы бар мән-жайлардың бар екендігі туралы түйіндерді растайтын, теріске шығаратын не оларға күмән келтіретін фактілер туралы мәліметтер болса, сот дәлелдемені іске қатысты деп таниды. Дәлелдемелердің қатыстылығы негізінде сот дәл нақты әкімшілік істі

қарау мен шешуге маңызы бар дәлелдемелерді қабылдауын айтады. Дәлелдеме қатыстылығы заң әдебиеттерінде дәлелдеме белгісі, не дәлелдеме қасиеті, не дәлелдеме бағалау критерийі деп анықталады. Дәлелдеме қатыстылығы іздеуші факт пен факт туралы ақпарат арасындағы объективті байланысы бар мазмұнымен байланысты. Ондай байланыс болмаса, ақпарат ізделініп жатқан құбылыс не жағдайдың көрінісі емес, сондықтан сот процессінде дәлелдеу ретінде қолданылмайды.

Дәлелдемелердің қатыстылығы бірінші кезекте анықталады, содан кейін ғана оның жарамдылығы, шынайылығы, жеткіліктілігі. Іске қатысы жоқ дәлелдеме қатыссыз, сонымен қатар жарамсыз болып табылады. Дәлелдемелер жеткілікті болған жағдайда қатысты дәлелдемелердің белгілі бір бөлігі сотпен сұратылудан немесе зерттелуден алынып тасталына алады. Мысалы, бір жол көлік оқиғасы бойынша көптеген куәлардың айғақтарынан шынайылығы күмән туғызбайтын бірнеше ғана куәлардың айғақтары ғана қолдануы мүмкін. Дәлелдемелердің қатыстылығы туралы сұрақты іске қатысушы тұлғалар мен сот шешеді. Іске қатысушы тұлға дәлелдемелердің қатыстылығы бойынша өз ойын білдіре алады, не оны негіздейді не теріске шығарады. Кейбір жағдайда заң іске қатысушы тұлғадан дәлелдеменің іске қатыстылығын негіздеуді талап етеді, мысалы, дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы арыз бергенде (АПК-нің 70-бабы) немесе дәлелдемелерді ұсыну кезінде (АПК-нің 73-бабы). Дәлелдемелерді сұрату туралы өтініште басқа мәліметтермен қатар, осы дәлелдеме арқылы қаралып жатқан іске маңызы бар қандай мән жайлар орнатылатыны немесе теріске шығарылатыны көрсетілуі тиіс. Сол көрсетілген мәліметтерге сәйкес сот сұратылған дәлелдеменің қатыстылығын не қатыссыздығын анықтап, өтініш қанағаттандырады не бас тартады. Дәлелдеме іске қатысты болады егер де: фактілер туралы мәліметтерді қамтитын болса, мән жайлардың бар жоқтығы туралы ұйғарым негізделеді, теріске шығарылады немесе күмән туғызатын болса, көрсетілген мән жайлар іс үшін маңызды болса.

Дәлелдемелердің жарамдылығы деп әкімшілік істің мән жайлары тек заң талаптарына сай белгілі құралдармен ғана айқындалуы тиіс дегені. Дәлелдемелер теориясының авторлары дәлелдеменің жарамдылығын қайнар көзге, шарттарға, және істің маңызды мән-жайлары туралы нақты деректерді алу мен бекіту тәсілдеріне қатысты оның процессуалдық талаптарға сәйкестігі ретінде анықтайды. С.А. Шейфер жарамдылығы деп тиісті процессуалдық нысанына байланысты дәлелдемелер сапасын айтады. Жарамдылық санаты дәлелдеменің ресми жағын, оның құқықтық сипатын, теорияда шығарылып және тәжірибеде қабылдаған құқықтық маңызы бар құжаттарды жинау және тіркеудің процедуралық механизмін сипаттайды. Осыған байланысты С.В. Курылевтің ұстанымы негізделген, бұл «сот дәлелдемесінің іс жүргізу нысаны, кез-келген нысан сияқты, мазмұннан басым болуы мүмкін емес, сондықтан анықтылығы сақталмаған дәлелдемені алу әрекеті дәлелдемені жарамсыз етпейді» делінген [8].

Дәлелдемелердің анықтылығы деп тексеру нәтижесінде дәлелдеменің шындыққа сәйкес келетіні анықталғанын айтады. Яғни бұл қасиет дәлелдеу пәніне кіретін мән жайды анықтауды дәлелдеменің дұрыстығы мен нақтылығын сипаттайтын дәлелдеме сапасы. Анықсыз дәлелдеме істің мән жайын не

анықтамайды не жоққа шығармайды. Сондықтан дәлелдеме анықтылығы істі қарау процессінде міндетті түрде тексерілуі керек. Анықтылық негізінен ақпарат қайнар көзінің сапалылығына, әр түрлі дәлелдемелердің бір біріне деген сәйкестігіне, барлық жиналған және зерттелген дәлелдемелердің бағалау нәтижесіне байланысты болады.

Ақпарат көзінің сапалылығын тексеру. Ең алдымен, дәлелдеменің анықтылығын сол ақпарат қайнар көзінің мінездемесіне қарай отырып сипаттауға болады. Судья куәнің іске қатысушы адамдармен қандай қарым қатынаста тұратындығын анықтауы текке емес, бұл куәнің айғақтарындағы ақпараттың дұрыстығын бағалауға мүмкіндік береді. Бірақ тіпті адал деген куәнің өзі де қателесуі мүмкін ғой. Сараптамалық зерттеулердің заманауи әдістері қорытынды жасау үшін жеткіліксіз болуы мүмкін, ал дереккөздердің ерекшеліктері дәлелдемелердің сапасына әсер етуі мүмкін. Жазбаша дәлелдемелердің анықтылығы барлық қажет деректемелердің болуына, құжаттың берілген органның құзыретіне сәйкестігіне және басқа да факторлар тұрғысынан тексеріледі. Өзгертулер, анықсыз мөрлер мен қойылған қолдар дәлелдеменің анықсыздығын растайды. Заттай дәлелдемелерді алған кезден бастап сотқа ұсыну сәтіне дейін сақтау шарттары сот отырысында оларды зерттеу кезінде алынған ақпараттың анықтылығына әсерін тигізеді.

Дәлелдемелерді істегі басқа дәлелдемелермен сәйкестендіру. Бір біріне қайшы келетін немесе бір бірін жоққа шығаратын дәлелдемелердің болуы дәлелдеме анықсыздығын көрсетеді. Сонымен қатар іске қатысушы адамдар мен куәлардың арасындағы қатынасты нақтылап білу маңызды рөл атқарады. Мысалы, адвокаттық тәжірибеде куәнің айғақтарына сенімді бұзу үшін арнайы методика да ойлап шығарылған.

Іске қатысты дәлелдемелер жиынтығын бағалау. Тек барлық жиналған және зерттелген дәлелдемелерді бағалау олардың кейбіреулерінің сәйкессіздігін анықтай алады, яғни сенімсіз дәлелдемелерді айқындауға мүмкіндік береді [9].

Дәлелдеудің бағалау элементін қарастырғанда дәлелдемелердің мәні мен мағынасы сапалы болуы үшін осы заңдылығы, қатыстылығы, жарамдылығы, анықтылығы деген қасиеттерін анықтауға тура келеді. Сонымен қатар дәлелдеу процессі жүргізіліп жатқанда анықтау қажет мән-жайға қатысты әр бөлек дәлелдемені бағалау, белгілі дәлелдемелер жүйесін бағалау, іске қатысты барлық жиналған дәлелдемелер жиынтығын бағалау қажеттігін де айта кеттік.

Жоғарыда жазылғанды қорытындылай Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне дәлелдемелерді бағалау деген бөлек тарау енгізіп, онда әрбір дәлелдеме заңдылық, қатыстылық, жарамдылық пен анықтылық тұрғысынан бағалауды, ал жиналған дәлелдемелердің барлық жиынтығы – жеткіліктілікті іс бойынша қабылданатын шешім негізі болып табылатын мән-жай немесе фактілердің орын алғандығы туралы қорытынды алу үшін қажет екендігін айқындау қажет деген тұжырымға келдім.

Әдебиеттер тізімі:

1. Административное право: учебный курс/ под ред. Р.А. Подоприморы. – Алматы: Налоговый эксперт, 2010.

2. Калмыкова Я.С. *Определение доказательств и доказывания в административном судопроизводстве* // Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», г. Харьков, 2011 год. <https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-dokazatelstv-i-dokazyvaniya-administrativnom-v--sudoproizvodstve/viewer>

3. Калпинская О.Е. *Актуальные проблемы доказательств и доказывания в административном судопроизводстве* // Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого, Великий Новгород. Статья в сборнике трудов конференции, 2017.

4. *Международный опыт по рассмотрению публично –правовых споров системы административной юстиции (Германии, Австрии, Латвии, Греции)*, https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34319813#pos=5;-88

5. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350#z1098>.

6. Махина С.Н. *Теория доказывания и доказательств в административном судопроизводстве: становление и развитие* // *Административное право и процесс*. - М.: Юрист, 2016, № 2.

7. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>.

8. Нобель А.Р. *Определение допустимости доказательств по делам об административных правонарушениях. Актуальные проблемы российского права*. 2016;(1):76-84. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2016.62.1.076-084>

9. *Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве/ 2.4 Достоверность доказательств*. <https://bzbook.ru/Spravochnik-po-dokazyvaniyu-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve.16.html>.

Сатаева А.Е.

магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель -

профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, к.ю.н.

Баймолдина З.Х.

РАЗУМНЫЙ СРОК КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ПРАВОСУДИЯ

Идея дополнить казахстанское законодательство четким механизмом, критериями и условиями реализации гарантий граждан на судопроизводство в разумный срок пришла в республику из Европы. Принцип разумного срока судопроизводства закрепляют следующие международно-правовые акты:

- Всеобщая декларация прав человека (статья 9): «Каждое арестованное или задержанное по уголовному обвинению лицо в срочном порядке доставляется к судье или к другому должностному лицу, которому принадлежит по закону право

осуществлять судебную власть, и имеет право на судебное разбирательство в течение разумного срока или на освобождение [1].

- Международный пакт о гражданских и политических правах (статья 14.3): «Каждый имеет право при рассмотрении любого предъявляемого ему уголовного обвинения как минимум на следующие гарантии на основе полного равенства: ... с) быть судимым без неоправданной задержки» [2].

- Африканская хартия прав человека и народов (статья 7.d): «право на рассмотрение дела в разумные сроки беспристрастным судом» [3].

- Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (пункте 1 статьи 6): «Каждый в случае спора о его гражданских правах и обязанностях или при предъявлении ему любого уголовного обвинения имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона» [4].

Данное право – один из фундаментальных принципов правосудия, отраженных в ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Конвенция не предусматривает конкретных сроков, в течение которых должно быть рассмотрено дело. Как отмечает Е. П. Редько, данная ситуация объясняется тем, что каждое судебное дело является индивидуальным и невозможно чётко определить временные рамки (разумные сроки), в течение которых должно быть осуществлено правосудие. Европейский Суд по правам человека (далее – ЕСПЧ) исходит из того, что в каждом конкретном случае должны учитываться особенности и сложность дела, поведение заявителя, а также важность затрагиваемых судебным разбирательством интересов заявителя [5, с.10].

В целом, следование критериям разумности сроков рассмотрения дел является проблемным вопросом в большинстве государств. ЕСПЧ принимает во внимание, выясняя такие аспекты, как: поведение заявителя и ответчика, сложность дела, подход органа государственной власти к процессу рассмотрения дела, конкретные обстоятельства дела, которые оправдывают более длительный срок судебного разбирательства.

Несмотря на то, что в административном процессуальном законодательстве РК применяется понятие «разумный срок», легальное его определение отсутствует. Указанное обстоятельство вынуждает как теоретиков, так и практиков, давать самостоятельную оценку понятию «разумный срок».

Так, под разумным сроком принято понимать срок судебного разбирательства или исполнения судебного акта, который гарантирует реальную защиту права или законного интереса заинтересованного лица [6].

Понятие разумного срока не дается в законодательстве, однако под ним можно понимать тот срок судебного разбирательства, который гарантирует реальную защиту прав, свобод или законных интересов заинтересованных лиц. Не может быть признана реальной защита права в сроки, когда вследствие обстоятельств дела либо самого характера предмета спора вынесение решения и его исполнение за пределами разумного срока делают ее неэффективной.

Так, например, опираясь на прямое указание закона, Г.Л. Осокина под разумным сроком понимает срок, который включает период со дня поступления

искового заявления или заявления в суд первой инстанции до дня принятия последнего судебного постановления по делу [7, с.704].

В.В. Ярков полагает, что разумный срок – это «тот срок судебного разбирательства или исполнения судебного акта, который гарантирует реальную защиту права и законного интереса заинтересованного лица» [8, с. 608].

Ю.А. Романова под разумным сроком судебного разбирательства понимает период времени, в течение которого суд должен своевременно и правильно рассмотреть дело, учитывая его характер и сложность, вынести законный и обоснованный судебный акт, которым в полном объеме будет разрешена правовая ситуация [9, с. 114–115].

А.Г. Мусаева в работе называла разумный срок судопроизводства «особой разновидностью срока в рамках законодательно определенных периодов времени, отведенных для производства по судебному делу во всех стадиях, включая время для совершения процессуальных действий и для принятия процессуальных решений» [10, с. 14].

О том, что разумный срок – это время, начинающее свое течение с момента поступления иска в суд первой инстанции и заканчивающееся моментом вступления в законную силу судебного акта, рассмотренного по существу дела, включая время рассмотрения дела в суде апелляционной и кассационной инстанций, говорит А. В. Белякова [11, с. 36 – 40].

Так или иначе, общее понимание разумного срока в доктрине сводится к тому, что, во-первых, это период, который не имеет временного ограничения, установленного законом, во-вторых, в течение этого периода суд должен рассмотреть дело по существу и вынести судебный акт (при исполнении судебного акта орган, на который возложена соответствующая обязанность, должен его исполнить), в-третьих, заинтересованное лицо должно получить эффективную судебную защиту.

Из вышеизложенного можно сделать вывод о том, что под разумным сроком судопроизводства понимается период времени с момента поступления иска в суд первой инстанции и до момента вступления в законную силу последнего судебного акта по существу рассматриваемого дела (в данный срок входит период рассмотрения дела не только в первой инстанции, но и в суде апелляционной инстанции, а также подача жалоб в кассационную инстанцию).

В казахстанском правовом поле категория «разумность» стала широко использоваться с принятием Гражданского кодекса Республики Казахстан 1994 г., в котором были закреплены следующие понятия: разумный срок; разумная цена товара; разумные расходы; разумное ведение дел; разумность действий участников гражданских правоотношений и т. д.

Положение Конвенции о разумном сроке было закреплено на законодательном уровне в Гражданском процессуальном кодексе (далее ГПК) Республики Казахстан 2015 г. Так, согласно п. 5 ст. 6 и п. 2 ст. 121 ГПК РК под категорию разумности должны подпадать как сроки, установленные судом для совершения отдельных процессуальных действий (например, сроки представления дополнительных доказательств), так и срок рассмотрения всего гражданского дела, включая вынесение окончательного решения. Исследуемая категория используется и в

уголовном процессуальном законодательстве Казахстана (ч. 1, ч. 4, ч. 5 ст. 192, ч. 1 ст. 203, ч. 5 ст. 322, ч. 2 ст. 341, ст. 348, ч. 1 ст. 628 УПК РК), но до принятия Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан принципом не признавалась (далее - АППК) [12].

Впервые в АППК разумный срок провозглашается в качестве принципа административного судопроизводства, что является, на наш взгляд, весьма своевременным и актуальным. Принятие данного Кодекса ознаменовало обособление административного судопроизводства от гражданского, поскольку включение в ГПК РК норм, регулирующих производство по делам, возникающим из публичных правоотношений, не может признаваться надлежащей реализацией указанных нормативных положений. Гражданский процессуальный кодекс РК устанавливает судебную процедуру рассмотрения дел, возникающих из правоотношений, в которых субъекты приобретают права и обязанности по своей воле и в своих интересах, и фактически равноправны, т. е. возникающих из правоотношений, связанных с применением материальных правовых норм частного права. В то же время в административных и иных публичных правоотношениях отсутствует как таковое равенство их субъектов, в связи с чем требуются иные методология и процессуальный закон по рассмотрению и разрешению дел, возникающих из данных правоотношений.

В настоящей статье рассмотрена категория дел публично-правового характера, оспариваемых в судах РК по основаниям, установленным гл. 29 «Производство по делам об оспаривании решений и действий (бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих» ГПК РК.

При рассмотрении данной категории дел суды первой инстанции не всегда дают правильную оценку обстоятельствам дела, что влечет отмену либо изменение судебного акта вышестоящей судебной инстанцией.

Так, например, постановлением судебной коллегии по гражданским делам суда города Астаны от 20 декабря 2016 года изменено решение Алматинского районного суда города Астаны от 20 октября 2016 года по гражданскому делу по иску А к ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г. Астана о признании незаконными действий, решения согласительной комиссии от 04.08.2016 года, о признании недействительным п.17 Акта о несчастном случае на производстве от 27.05.2016 года, обязать ответчика внести исправления в Акт о несчастном случае и взыскании судебных расходов, поступившее по апелляционной жалобе ответчика на решение Алматинского районного суда г. Астаны от 20 октября 2016 года. Из материалов дела следует, что А. в порядке главы 29 ГПК обратился в суд с иском к ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г. Астана о признании незаконными действий, решения согласительной комиссии от 04.08.2016 года, о признании недействительным п.17 Акта о несчастном случае на производстве от 27.05.2016 года, обязать ответчика внести исправления в Акт о несчастном случае и взыскании судебных расходов с указанием степени вины работодателя 100%, работника 0% и взыскании судебных расходов. Согласно пункту 17 Акта о несчастном случае (профессиональном заболевании) на производстве от 27.05.2016 года установлена 20% вины работодателя и 80% вины работника (далее Акт).

Решением Алматинского районного суда г. Астаны от 20 октября 2016 года заявленные требования удовлетворены частично: действия ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г.Астаны признаны незаконными. Суд также признал пункт 17 Акта недействительным и обязал ответчика внести исправления, указав степень вины работодателя 100% и работника - 0%. С ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г. Астана в пользу А. взысканы расходы по оплате государственной пошлины в размере 2 121 тенге и по оплате услуг представителя в размере 70 000 тенге. В удовлетворении остальной части исковых требований отказано. Изменяя решение суда, коллегия указала, что признавая действия ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г.Астаны незаконными, пункт 17 Акта недействительным, суд первой инстанции исходил из обстоятельств дела и требований закона (части 2 статьи 190 Трудового Кодекса). В соответствии с частью 2 статьи 190 Трудового Кодекса акт должен оформляться в соответствии с материалами расследования. Если при расследовании несчастного случая на производстве комиссией установлено, что грубая неосторожность явилась причиной возникновения или увеличения вреда, то комиссия применяет смешанную ответственность сторон и определяет степень вины работника и работодателя в процентах. В данном случае комиссия, не установив наличия в действиях истца грубой неосторожности, явившейся причиной получения им профессионального заболевания, необоснованно указала о смешанной ответственности сторон с определением степени вины работника – 80% и работодателя - 20%. В связи с этим суд удовлетворил требования истца в части признания недействительным пункта 17 Акта на законных основаниях. Вместе с этим, учитывая, что истцом заявлены требования в порядке главы 29 ГПК, коллегия, считает, что выводы суда о необходимости указать в пункте 17 Акта вину работодателя 100% и вину работника 0% противоречит требованиям части 1 статьи 227 ГПК и пункту 28 Нормативного Постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 24 декабря 2010 года № 20 «О некоторых вопросах применения судами норм главы 27 ГПК», из содержания которых следует, что, признав заявление обоснованным, суд выносит решение об обязанности соответствующего государственного органа, органа местного самоуправления, общественного объединения, организации, должностного лица или государственного служащего устранить в полном объеме допущенное нарушение прав, свобод и охраняемых законом интересов гражданина и юридического лица и не вправе указывать в судебном акте содержание того решения, которое должно быть принято. В связи с этим решение суда в этой части суд апелляционной инстанции отменил и в удовлетворении иска отказал. При этом, не изменяя по существу оспариваемое решение, резолютивная часть дополнена указанием о возложении на ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата города Астаны обязанности устранить в полном объеме нарушение прав, свобод и законных интересов А, а также уточнил пункт 1 резолютивной части решения, указав в соответствии с заявленными истцом требованиями о признании действий ГКП на ПХВ «Патологоанатомическое бюро» акимата г. Астаны незаконными.

Указанное гражданское дело поступило в суд 15.08.2016 г. и было рассмотрено 20.10.2016 г. Заявление рассматривается в соответствии с частью 2 статьи 296 ГПК в месячный срок со дня окончания подготовки дела к судебному

разбирательству. Несоблюдение процессуальных сроков рассмотрения дела само по себе не означает нарушения права на судопроизводство в разумный срок. На сроки рассмотрения гражданских дел влияет множество факторов, основной из них - частые отложения судебного разбирательства. При отстаивании своего права в суде большинство ответчиков занимают пассивную позицию – не являются в суд. Истцы же в большинстве своем считают, что их действия по защите нарушенного права заканчиваются подачей искового заявления. Как следствие, постоянные неявки сторон и нежелание представлять доказательства в обоснование своих требований.

Таким образом, нарушение разумных сроков судопроизводства в каждом отдельном случае оценивается исходя из представленных материалов дела и причиной нарушения могут быть не правомерные действия суда (судьи), а недобросовестность лиц, участвующих в деле, или сложность дела, например, большое количество экспертиз, проводимых в рамках судебного разбирательства, которые затягивают судебное разбирательство, но необходимы для установления истины по делу.

Введение в АПК понятия «разумный срок» обуславливает необходимость пересмотра сложившихся подходов к значению сроков судебного разбирательства для обеспечения права на судебную защиту, гарантированной нашей Конституцией.

По сути, это отдача приоритета качеству, нежели срокам. Что сейчас в судах происходит? Судьи боятся нарушить срок. За нарушение срока, в принципе, ответственность такая же, как за, возможно, не совсем качественное решение. Соответственно, если он нарушает сроки, то будет со стопроцентной вероятностью нести ответственность, так как это очевидное и легко обнаруживаемое нарушение. А если он пойдет на второй вид нарушения, то вероятность привлечения к ответственности намного меньше. Поэтому предлагаемый АПК разумный срок – это цивилизованный способ решить эту задачу. Этот срок пресекающий – шесть месяцев. Надо этот разумный срок воспринимать не в том смысле, что именно шесть месяцев, а в том, что это разумный срок для рассмотрения в каждой конкретной ситуации. На основании вышеизложенного, можно сделать вывод, что введение принципа «разумный срок» в АПК является прогрессивным фактором в улучшении защиты прав на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона. В целях необоснованного затягивания рассмотрения дела предлагаю ввести в процессуальное законодательство предоставление права стороне обратиться к председателю суда с заявлением об ускорении дела. При этом председатель суда, посчитав мотивированным такое заявление, обязан установить срок, в который дело должно быть окончено.

Список литературы:

1.Всеобщая декларация прав человека от 10.12.1948 // СПС Консультант Плюс;

2.Международный пакт о гражданских и политических правах человека и гражданина от 16.12.1966// СПС Консультант Плюс;

3. Африканская хартия прав человека и народов 1989 года // СПС Консультант Плюс // СПС Консультант Плюс;
4. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 04.11.1950 (с изм. от 13.05.2004) // СПС Консультант Плюс
5. Редько Е.П. Компенсация морального вреда как способ защиты права на судебное разбирательство в разумный срок // Российский судья. – 2009. – № 2. – С. 10;
6. О некоторых вопросах, возникающих при рассмотрении дел о присуждении компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок : постановление Пленума Верхов. Суда Рос. Федерации от 29 марта 2016 г. № 11 // Рос. газ. 2016. 6 апр.;
7. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть: учеб. М.: Норма: ИНФРА-М, – 2013. – 704 с.;
8. Ярков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе. М. : Инфотропик Медиа, – 2012. – 608 с.;
9. Романова Ю.А. Разумный срок судебного разбирательства: какие изменения необходимо внести в статью 6.1 ГПК РФ // Вестник Томского государственного университета. – 2011. № 347. – С. 114-115;
10. Мусаева А.Г. Судопроизводство в разумный срок, как гарантии права граждан на судебную защиту: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – С. 14;
11. Белякова А.В. Принцип разумности в системе принципов гражданского процессуального права // Вестник арбитражной практики. – 2014. – № 1. – С. 36 – 40;
12. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K20000003504>.

Сатанов Ж.С.

магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель -
профессор НОЦ государственно-правовых дисциплин, к.ю.н.
Баймолдина З.Х.

ПРЕДЪЯВЛЕНИЕ ПРОКУРОРОМ ИСКА В АДМИНИСТРАТИВНЫЙ СУД

2020 год по праву знаковый для отечественного судопроизводства в связи с принятием Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – АППК) [1].

Его введение в 2021 году знаменует появление самостоятельного порядка рассмотрения и разрешения административных дел по спорам, вытекающих из

публичных правоотношений. Указанное неизбежно повлечет вопросы о роли прокуратуры как одного из ключевых звеньев системы правоохранительных органов в сфере административной юрисдикции, а также о функциональном статусе прокурора как субъекта процедуры административного судопроизводства.

Согласно статье 83 Конституции РК прокурор представляет интересы государства в суде в любых формах судопроизводства и во всех судебных инстанциях [2].

Публичное, основанное на принципе состязательности, представительство прокурором интересов государства в суде - это одна из приоритетных и значимых функций органов прокуратуры, направленная на обеспечение законности в стране. Более того, Конституционный Совет РК в своем постановлении от 6 марта 1997 года № 3 указал, что представление интересов государства в суде - это конституционно определенное направление деятельности только прокурора (прокуратуры) [3].

Представляя интересы государства в ходе административного судопроизводства, прокурор будет осуществлять свои полномочия в соответствии с Конституцией РК, АППК, Законом Республики Казахстан «О прокуратуре» (далее - Закон) и другими нормативными актами.

АППК впервые закрепил легальную развернутую дефиницию понятия истца в судопроизводстве. Так, согласно подпункту 33) части 1 статьи 4 АППК истцом является лицо, которое обратилось в суд в защиту своих нарушенных или оспариваемых, прав, свобод, законных интересов, либо лицо, в интересах которого подан иск прокурором, иным лицом, наделенным законами Республики Казахстан таким полномочием.

В соответствии с пунктом 1 статьи 30 Закона прокурор вправе обратиться с заявлением (исковым заявлением) в суд в порядке и на основаниях, установленных законом [4].

По статистическому отчету формы № 5 «О работе прокурора по надзору за законностью судебных актов по гражданским, административным делам и исполнительного производства» (далее – статистический отчет формы № 5) за 2018-2020 годы судами Республики рассмотрено 604 иска и заявления прокуроров, в том числе 19 об оспаривании действий (бездействий) и решений государственных органов: местных исполнительных органов - 16, налоговых органов - 1, таможенных органов - 1, судебных исполнителей – 1.

В Национальном плане развития РК до 2025 года закреплено, что новая модель развития страны ставит гражданина в центр государственных интересов, и защита их интересов и будут гарантироваться не только деятельностью уполномоченных государственных органов, но и прокуратурой.

В этой связи надзор прокуратуры будет переориентирован на эффективное решение проблем, с которыми обращаются граждане и бизнес-структуры, с четкой правовой регламентацией полномочий прокурора и инструментов по эффективной защите прав неограниченного круга лиц, общества и государства.

Деятельность прокуратуры будет направлена на упреждающий надзор для своевременного реагирования на любые проявления нарушений законности с расширением ее присутствия в социально-экономической сфере [5].

Следствием переформатирования надзора станет увеличение количества исков в защиту нарушенных прав в социально-экономической сфере.

В силу части 3 статьи 31 АППК прокурор вправе обратиться с иском в суд для восстановления нарушенных прав и защиты интересов:

1) лиц, которые в силу физических, психических и иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять их защиту;

2) лиц, общества и государства, если это необходимо для предотвращения необратимых последствий для жизни, здоровья людей либо безопасности Республики Казахстан.

В случаях, предусмотренных подпунктом 2) настоящей части, иск может быть подан прокурором в суд независимо от просьбы и иска лица.

Согласно пункту 8 Инструкции по организации надзора за законностью деятельности государственных, местных представительных и исполнительных органов, органов местного самоуправления и их должностных лиц, иных организаций независимо от формы собственности, а также принимаемых ими актов и решений, судебных актов, вступивших в законную силу, исполнительного производства, представительства интересов государства в суде по гражданским и административным делам, утвержденной приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 мая 2018 года № 60, к лицам, которые в силу физических, психических и иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять защиту своих прав, свобод и законных интересов, относятся [б]:

- дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, дети с ограниченными возможностями, а также дети, находящиеся в специальных организациях образования, организациях образования с особым режимом содержания, центрах адаптации несовершеннолетних;

- лица, признанные вступившим в законную силу решением суда недееспособными или ограниченно дееспособными;

- иные лица, не способные самостоятельно осуществлять защиту своих прав, свобод и законных интересов.

Под необратимыми последствиями для жизни, здоровья людей либо безопасности РК понимается нарушения законности, неустранение которых может причинить вред здоровью и жизни человека и гражданина или повлечь угрозу национальной безопасности.

Под интересами государства, в соответствии с подпунктом б) статьи 1, статьями 4 - 6 Закона РК «О национальной безопасности», следует понимать потребность, в том числе в укреплении уровня законности, точном и единообразном исполнении законов, обеспечении экономической безопасности, целевом и эффективном использовании стратегических ресурсов на благо всего народа, снижении теневой экономики, сохранении и улучшении окружающей среды [7].

АППК, в отличие от пункта 2) части 3 статьи 54 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее - ГПК) [8] и подпункта 2) части 4 статьи 6 Закона, не предусматривает право прокурора на предъявление иска в суд для восстановления нарушенных прав и защиты интересов неограниченного круга лиц, под которыми в вышеназванной Инструкции понимается индивидуально

неопределенный круг лиц в правоотношениях, связанных с гарантированными государством правами, свободами и законными интересами.

На наш взгляд, указанное исключение связано с природой публично-правовых отношений, которые возникают между субъектами права по поводу реализации одним из участников в отношении другого своих властных полномочий.

В теории права и судебной практике [9] выделяют следующие признаки публично-правовых отношений:

- это всегда отношения власти и подчинения, возникающие в связи с реализацией одним из участников своих полномочий в сфере государственного управления;

- один из субъектов всегда публичное лицо, т.е. является должностным лицом или органом власти;

- содержанием правоотношения являются полномочия, права и обязанности участников, предусмотренные нормами публичного права;

- возникновение и прекращение правоотношения связано с правоприменением.

В этой связи, если принятые административный акт либо административное действие (бездействие) затрагивают права и обязанности определенного лица и индивидуально определенного круга лиц, они могут быть оспорены в порядке административного судопроизводства.

Общеобязательное правило поведения, распространяющееся на индивидуально неопределенный круг лиц в рамках регулируемых общественных отношений, является признаком нормы права, которая, как правило, содержится в нормативном правовом акте [10].

При этом нормативный правовой акт может быть обжалован в порядке гражданского судопроизводства (глава 30 ГПК).

Несмотря на достаточную регламентацию вопросов касательно круга лиц, в интересах которых прокурором может быть заявлен административный иск, на практике может возникнуть ряд вопросов.

Первое. В письме заместителя Генерального Прокурора РК от 25 октября 2017 года № 2-012881-17-76192 разъясняется, что к делам, по которым требуется защита общественных интересов, относятся споры, затрагивающие интересы неопределенного (неограниченного) круга лиц или значительного числа граждан, об устранении нарушений, носящих массовый характер, которые могут привести к тяжким необратимым последствиям для их жизни и здоровья либо для экономики и безопасности РК, или иные публичные интересы (например, споры о массовых нарушениях трудовых прав, признании забастовки незаконной, между уполномоченными госорганами и монополистами относительно тарифообразования по коммунальным услугам и т.п.).

Из указанного следует, что интересы неопределенного (неограниченного) круга лиц охватываются понятием «общественные интересы», и это может вызвать споры относительно полномочий прокурора, так как АППК, в отличие от Закона, не содержит права на предъявление иска в интересах неограниченного круга лиц.

В этой связи необходимо четкое разъяснение относительно категории дел, по которым требуется защита общественных интересов, разграничение понятий

«общественный интерес» и «интересы неограниченного (неопределенного) круга лиц».

К примеру, специализированным межрайонным экономическим судом Актобинской области рассмотрено заявление прокурора области о признании незаконным и отмене приказа РГУ «Департамент Комитета по регулированию естественных монополии, защите конкуренции и прав потребителей Министерства национальной экономики РК по Актобинской области» (решение от 21 декабря 2018 года) [11].

Установлено, что оспариваемым приказом утвержден предельный уровень тарифа и тарифная смета на услуги АО «Актобе ТЭЦ» по производству тепловой энергии на 2017-2022 годы. Требование прокурора мотивировано тем, что в тариф включены не произведенные субъектом естественной монополии затраты, а также суммы вознаграждения по несуществующим кредитам.

Несмотря на то, что предметом спора является правовой акт индивидуального применения, его последствия затрагивают интересы значительного числа потребителей услуг субъекта естественной монополии.

Второе. Может ли прокурор обратиться в суд в интересах детей-сирот, ставших полностью дееспособными в результате прохождения процедуры эмансипации или вступления в брак.

На наш взгляд, несмотря на приобретение этими лицами полной дееспособности, учитывая их несовершеннолетний возраст, за прокурором должно быть сохранено такое право.

Третье. Может ли прокурор обратиться в суд для защиты прав гражданина, страдающего психическим расстройством или слабоумием, однако, не признанного судом недееспособным в установленном законом порядке (статья 26 Гражданского кодекса Республики Казахстан [12], статья 327 ГК).

Считаем, что часть 3 статьи 31 АПК не препятствует прокурору при неотложных обстоятельствах указать в иске на состояние гражданина, препятствующее самостоятельной защите прав.

Четвертое. Прокурору принадлежит право обращения с иском для восстановления прав и защиты интересов лиц, которые в силу «иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять их защиту». Согласно части 6 статьи 131 АПК иск прокурора должен содержать обоснование невозможности предъявления иска самим гражданином.

Между тем не ясно какие критерии применимы для установления этих «иных обстоятельств», тогда как многообразие жизненных ситуаций затрудняет создание их исчерпывающего перечня. Тем не менее, конкретика в этом вопросе необходима, поскольку неопределенность формулировки влечет за собой абстрактность в определении круга лиц, в чьих интересах может быть заявлен иск прокурором.

На наш взгляд, к данной категории можно отнести стечение тяжелых обстоятельств, повлекшие для лица особо тяжкие последствия вследствие пожара, стихийного бедствия или других чрезвычайных обстоятельств.

Полагаем, что устранение отмеченных пробелов предотвратит споры относительно пределов полномочий прокурора и будет иметь практическое значение.

Интересной с точки зрения правоприменительной практики представляется следующее.

Согласно части 6 статьи 31 АПК прокурор, предъявивший иск, несет все процессуальные обязанности истца, кроме права на заключение соглашения о примирении, медиации или об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.

В этой связи возникает вопрос относительно распространения на прокурора досудебного порядка урегулирования спора при обращении с иском в суд.

Считаем, что на прокуроре может лежать обязанность по принятию мер к досудебному урегулированию спора, но только в случае, если орган прокуратуры участвует в деле как сторона материально-правового спора (часть 7 статья 31 АПК), то есть когда прокуратура изначально участвовала в правоотношении как его сторона и затем обращается в суд для защиты своих интересов.

Если же прокурор обращается в суд для защиты чужих интересов в публично-правовых отношениях, то обязанность по соблюдению досудебного порядка отсутствует. Факт того, что по закону прокурор наделен обязанностями истца, не делает его стороной материального правоотношения и не налагает на него соответствующие ограничения.

Одной из важнейших отраслей надзорной функции органов прокуратуры является надзор за законностью исполнительного производства.

Законодательство предусматривает широкий спектр надзорных непроцессуальных правовых средств, выносимых прокурором в отношении судебных исполнителей, таких как протест, представление об устранении нарушений законности.

Оспаривание прокурором действий судебных исполнителей в судебном порядке является исключением, нежели правилом, так как согласно статистическому отчету формы № 5 за последние три года рассмотрено только одно гражданское дело данной категории.

В то же время могут возникнуть споры относительно сроков и порядка обращения прокурора с такими исками.

Бесспорным является то, что прокурор вправе обратиться в суд с исками об оспаривании актов судебного исполнителя или о принуждении последнего к совершению действия только при наличии какого-либо основания, предусмотренного частью 3 статьи 31 АПК. Также к требованию прокурора не может быть применен срок для подачи иска в суд, установленный в части 4 статьи 136 АПК, поскольку указанный срок распространяется только на сторон исполнительного производства, которыми являются взыскатель и должник.

В этой связи полагаем, что прокурор вправе ставить требования в течение трех месяцев со дня, когда ему стало известно о допущенных судебным исполнителем нарушениях законности.

При этом выбор мер прокурорского надзора (внесение протеста либо представления) или реагирования (заявление в суд) – это прерогатива прокурора. При защите нарушенных прав прокурор избирает те средства их защиты, которые позволят оперативно принимать меры к пресечению нарушений и устранению их последствий. В этой связи неверно полагать, что прокурор обращается в суд с суд

только после отказа должностных лиц в удовлетворении акта прокурорского надзора.

С учетом изложенного считаем, что совершенствованию правового регулирования порядка обращения прокурора в суд и поддержания иска, должны способствовать следующие предложения:

- следует устранить коллизию между нормами статьи 31 АППК и статьи 6 Закона по вопросу о предъявлении иска в суд в интересах неограниченного круга лиц;

- требуется разъяснение по определению категорий дел, по которым требуется защита общественных интересов, а также по разграничению понятий «общественный интерес» и «интересы неограниченного (неопределенного) круга лиц»;

- необходимо дать разъяснение касательно «иных лиц, не способных самостоятельно осуществлять защиту своих прав, свобод и законных интересов»;

- следует нормативно закрепить за прокурором право на обращение в суд в интересах несовершеннолетних, приобретших полную гражданскую дееспособность в связи с эмансипацией или вступлением в брак.

Список литературы:

1. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: принят 29 июня 2020 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K20000003504> 15.03.2021;

2. Конституция Республики Казахстан: принята 30 августа 1995 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> 15.03.2021;

3. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан: принято 6 марта 1997 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/S970000003> 15.03.2021;

4. Закон Республики Казахстан «О прокуратуре»: принят 30 июня 2017 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000081> 15.03.2021;

5. Национальный план развития РК до 2025 года: утвержден 15 февраля 2018 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> 15.03.2021;

6. Инструкция Генеральной прокуратуры РК: утверждена 2 мая 2018 года: принята 2 мая 2018 года №60 пункт 29 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016894> 15.03.2021;

7. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан»: принят 6 января 2012 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> 15.03.2021;

8. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: принят 31 октября 2015 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> 15.03.2021;

9. Нормативное постановление Верховного Суда РК: принято 24 декабря 2010 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000020S> 15.03.2021;

10. Закон Республики Казахстан «О правовых актах»: принято 6 апреля 2016 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> 15.03.2021;

11. Решение специализированного межрайонного экономического суда от 21 декабря 2018 года № 1513-18-00-2/4633 // официальный сайт Верховного Суда Республики Казахстан (судебный кабинет).

12. Гражданский кодекс Республики Казахстан: принят 27 декабря 1994 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_15.03.2021.

Сатыбалдин Д.А.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,

Ғылыми жетекші –

Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ҒБО доценті,
отставкадағы судья

Мамырбаев Р.Н.

ӘКІМШІЛІК ІСТЕР БОЙЫНША СОТ ШЕШІМІ – ІСТІ МӘНІ БОЙЫНША ШЕШЕТІН СОТ ӘДІЛДІГІ АКТІСІ РЕТІНДЕ

Мемлекеттік органдардың ішкі әкімшілік рәсімдерін жүзеге асыруға байланысты қатынастарын, сондай-ақ әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (одан әрі – ӘРПК) 2021 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізіледі.

Қазақстан Республикасы ӘРПК-нің негізгі міндеттері - мемлекеттік басқару саласындағы әкімшілік сот ісін жүргізу жөніндегі дауларды шешу бойынша, әкімшілік рәсімдерді жүзеге асырумен байланысты қоғамдық қарым-қатынастарды реттеу болып табылады.

Әкімшілік әділет институтын енгізу – азаматтар мен ұйымдардың барлық сұраныстарына жедел түрде және тиімді ден қоятын, олардың құқықтары мен мүдделерін уақытында қорғауды қамтамасыз ететін «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру нысандарының бірі болып табылады.

Жария-құқықтық дауларды қараудың жаңа тетігі - азаматтардың мемлекеттік басқару жүйесіне және сот құрылымына деген сенімін арттыруға шын мәнінде ықпал ететін ережелерді қамтиды.

Мемлекет басшысының ұлт жоспарын іске асыру шеңберіндегі қабылдаған сот жүйесін жаңғырту және заңнаманы жетілдіру жөніндегі шаралары, соттардан жұмысқа ерекше жауаптылықты талап етеді.

Бұл талап іс жүргізу құжаттарын ресімдеуге тікелей қатысты. Бірінші кезекте, әкімшілік істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру нәтижесінің көрінісін табатын - сот актісі.

Сот шешімінің сот төрелігі актісі ретіндегі маңыздылығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 76- бабында бекітілген.

Демек, соттың әрбір шешімі – заңды және жеке тұлғалардың сот арқылы конституциялық құқығын жүзеге асырудың нәтижесі болып табылады.

Әділ сот шешімі – қоғамның сот төрелігінің сапасына баға беретін өлшемі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағына сәйкес, әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар [1].

Сот органдары жеке адамның құқықтары мен мүдделерін қорғауға өкілетті.

Сот, істі қарау және шешу барысында әділдікті қамтамасыз етеді. Сот тараптар ұсынған дәлелдемелерді объективті түрде толық, жан-жақты зерттеп, заңды және негізделген шешім шығаруы қажет.

Қазақстан Республикасының ӘРПК-нің 7-бабы 2-ші бөлігінің талаптарына сай, заңдылық қағидатына сәйкес, сот әкімшілік істерді қарау және шешу кезінде Қазақстан Республикасы Конституциясының, конституциялық заңдардың, осы Кодекстің, басқа да нормативтік құқықтық актілердің, қолданылуға жататын Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының талаптарын дәлме-дәл сақтауға міндетті [2].

ҚР ӘРПК-нің 18-бабына сәйкес, бірінші сатыдағы сот әкімшілік істер бойынша сот актілерін шешімдер және ұйғарымдар нысанында қабылдайды [2].

Апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттар сот актілерін қаулылар және ұйғарымдар нысанында қабылдайды.

Осылайша, әкімшілік іс бойынша сот шешімі – бұл жалпы белгілерді иеленетін, әкімшілік істер бойынша шығарылатын іс жүргізу құжаттарын қамтитын ұғым. Сот актісі құқық қолдану актісі болып табылады. Онда жария-құқық туралы дауды немесе басқа да даулы құқықтық мәселені шешу үшін соттың процессуалдық және материалдық құқық нормаларын қолдану процесі көрініс табуы және аяқталуы тиіс. Басқа құқық қолдану актілері сияқты сот актілеріне мынадай жалпы белгілер тән: қолданылатын құқық нормаларының негізінде және соларға сәйкес құрылады; әр түрлі мағынаға ие және нақты жағдайға қатысты қолданылады; ресми акті-құжатты білдіреді.

Ата Заңымыз Конституцияға сәйкес, Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Сот билігі - Қазақстан Республикасы атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуді мақсат етіп қояды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында Сот шешімдерінің сапасын арттыру үшін бірқатар маңызды шараларды жүзеге асыру қажет. Судьялардың заңды және ішкі сенімді басшылыққа алып, шешім шығару құқығы мызғымас сипатқа ие. Дегенмен, сот шешімдерін мұқият талдау жұмысын жолға қойып, бірыңғай сот тәжірибесін орнықтыру қажет.

Азаматтар мен ұйымдар жария-құқықтық дауларда билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне қатысты шағым түсіру кезінде көп жағдайда теңсіздік ахуалында қалып жатады.

Олардың мүмкіндіктерін мемлекеттік аппараттың ресурстарымен салыстыруға келмейді. Осындай теңсіздіктерді болдырмау мақсатында дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік әділет құрылымын енгізу қажет деп көрсетті [3].

Өйткені әділ соттылықтың табиғаты және сот әділдігін жүзеге асырудағы мемлекет қызметін ерекшелігін сипаттайтын белгілер сот актілерінің, әсіресе, оның ішінде сот шешімінің маңыздылығын анықтайды.

2021 жылғы 1 шілдеден бастап қолданысқа енгізілетін Қазақстан Республикасы ӘРПК-нің, әкімшілік істер бойынша сот шешімінің маңыздылығы туралы айтқанда сот шешімі мәні кең, үстемдігі жоғары акті екендігін ескерген жөн. Белгілі бір тұлға мүддесіне қатысты шығарылған сот шешімі тұтастай қоғам мен мемлекет үшін маңызы зор.

ҚР ӘРПК 151-бабына сәйкес, сот дауды мәні бойынша шешетін сот актісі шешім нысанында шығарылады. Шешім қысқаша нысанда шығарылуы мүмкін.

Заң ғылымдарының докторы, профессор С.В.Никитиннің, әкімшілік сот ісін жүргізу оқулығында, әкімшілік істер бойынша сот шешімі – азаматтар мен ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтарын қорғау мақсатында, сот талқылауының нәтижесі бойынша қабылданатын сот төрелігінің актісі, сонымен қатар, мемлекеттік немесе басқа да жариялық өкілеттілікті жүзеге асырудағы заңдылық пен негізділігіне сот бақылауын қамтамасыз ету. Сот шешімі тек әрекет ету актісі ғана емес, ол - РФ Әкімшілік сот ісін жүргізу кодексінің нормаларымен белгіленген процессуалдық құжат болып табылады деп көрсетілген [4; 144 бет].

Яғни автордың ойы бойынша әкімшілік істер бойынша сот шешімі – әділ соттылық актісі ретінде кең ауқымды түсінік.

Соттар қайсы біреулердің еркіне қарамастан тек Конституция мен Республика заңдарына сәйкес, өздеріне Республика атынан берілген билікті жүзеге асырады, іс жүргізу нысанында заңмен белгіленген сот ісін қарауға процесс мүшелерінің барлығының да белсенді түрде қатысу мүмкіндігін қамтамасыз етеді, істің ақиқатын ашады және ол бойынша заңды және негізделген шешім шығарады. Әр әкімшілік істі мәні бойынша қарағаннан кейін сот шешім шығарумен аяқтауы қажет.

Шешім шығарған кезде сот дәлелдемелерге баға береді, іс үшін маңызы бар қандай мән-жайлардың анықталғанын және қандай мән-жайлардың анықталмағанын, тараптардың құқықтық қатынастарының қандай екенін, осы іс бойынша қандай заң қолданылуға тиісті екенін және қойылған талаптың қанағаттандырылуға жататынын не жатпайтынын айқындайды.

Соттардың құзыретіне жатқызылған әкімшілік істерді қарау және шешу жөніндегі қызметі заңдылық пен негізділік талаптарына сәйкес жүзеге асырылады. Алайда қоғам үшін сот шешімдерінің әділ болуы әлдеқайда маңызды. Олардың әділдігі - істің заңды және әділ шешілуіне кепіл болуы керек.

Сотқа, ол қабылдайтын үкімдер мен шешімдерге қойылатын бұл талап, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 10-бабында, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабында (1966 жылғы 16 желтоқсан) қамтылған [5], [6].

Біздің мемлекетіміз ратификациялаған осы халықаралық-құқықтық актілерінде, әділдіктің барлық талаптарын сақтай отырып, әркім, тәуелсіз және бейтарап сотпен, өз ісінің қаралуына құқығы бар екендігі атап өтілген.

Демек, әділ сот талқылауы стандарттарын қолдану, мемлекеттің сот төрелігін жүзеге асыруда адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерді орындауын білдіреді.

ҚР ӘРПК-нің 152-бабының талаптарына сәйкес, сот әкімшілік істің мән-жайларын тікелей зерттеу нәтижелеріне негізделген өзінің ішкі сенімінің негізінде шешім шығарады.

Шешім Қазақстан Республикасының атынан шығарылады.

Соттың шешімі кіріспе, сипаттау, уәждеу және қарар бөліктерінен тұрады.

Соттың шешімін түсіндіру туралы мәселені қоспағанда, сот шешімінің кіріспе, сипаттау және қарар бөліктерінің мазмұны, сондай-ақ олардағы анық қате жазулар мен арифметикалық қателерді түзету, қосымша шешім шығару тәртібі Қазақстан Республикасының [Азаматтық процестік кодексінің](#) талаптарына сәйкес айқындалады.

Шешімнің қарар бөлігінде сот осы Кодекстің [127-бабының](#) бесінші және тоғызыншы бөліктерінде белгіленген талаптарды ескере отырып және Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес оны орындамаудың құқықтық салдарларының басталғаны туралы көрсетеді.

Сот шешімінің уәждеу бөлігі мыналарды қамтиды:

- 1) даудың мән-жайлары;
- 2) талап қою талаптары мен олардың негіздемелері;
- 3) сот өз шешімін негіздейтін дәлелдемелер;
- 4) соттың қандай да бір дәлелдемелерді қабылдамауының дәлелдері;
- 5) сот әкімшілік процеске қатысушылар дәлелдерінің әрқайсысымен неліктен келіспейтіндігінің негіздемесі;
- 6) Қазақстан Республикасы заңнамасының нормалары;
- 7) мәлімделген талаптардың әрқайсысы бойынша соттың қорытындылары.

Жауапкер талап қоюды таныған жағдайда уәждеу бөлігінде талап қоюдың танылғаны және соттың оны қабылдағаны ғана көрсетілуі мүмкін.

Соттың шешімі жазбаша нысанда шығарылады және оған судья қол қояды.

ҚР ӘРПК-нің 154-бабына сәйкес, соттың шешімі заңды және негізді болуға тиіс. Соттың шешімі, егер ол заңның барлық талаптарын сақтай отырып және заңның негізінде шығарылса, заңды болып танылады. Егер шешім сотқа ұсынылған дәлелдемелерді сот отырысында жан-жақты және объективті зерттеу негізінде шығарылса, ол негізді болып танылады.

ҚР ӘРПК-нің 155-бабының талаптарына сай, сот шешім шығару кезінде дәлелдемелерді бағалайды және қандай мән-жайлар анықталғанын, осы әкімшілік іс бойынша қандай құқықтық акт қолданылуға тиіс екенін және талап қоюдың қанағаттандыруға жататынын-жатпайтынын айқындайды.

Егер әкімшілік істе бірнеше талап қойылса, онда сот барлық талаптар бойынша шешім шығарады [2].

Әкімшілік орган, лауазымды адам әкімшілік қалауды жүзеге асырған кезде сот Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген шектерден асқанын-аспағанын және әкімшілік қалауды жүзеге асыру осы өкілеттіктің мақсаттарына сәйкес келетінін-келмейтінін де тексереді.

Әкімшілік актіні немесе оның бір бөлігін заңсыз деп тану, егер соттың шешімінде өзгеше көрсетілмесе, оның күшін жоюға, сондай-ақ одан не оның бір бөлігінен туындайтын барлық заңды салдарлардың күшін жоюға алып келеді.

Сот, егер талап қоюды қарау кезінде даулы әрекет (әрекетсіздік) жасалғанын, шешім құзыретіне және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қабылданғанын анықтаса, оны қанағаттандырудан бас тартады.

Сол себептен, әрбір нақты жағдайдағы әділ соттылықтың жетістігі соттың осы істің мән-жайын қаншалықты дұрыс анықтауына, яғни шешім негізіне салынған фактілердің шынайылығына және толықтығына байланысты.

Сондықтан, алдымызда бір шама уақыттан кейін қолданысқа енгізілетін Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі негізінде, әкімшілік істер шешім қабылдау кезінде судьялар іс жүргізу заңнамасының сот шешімінің заңдылығы, негізділігі және уәжі туралы талаптарын орындауға ғана емес, сонымен бірге іс жүргізу құжатын сауатты жазуға және тиісінше ресімдеуге міндетті, бұл судьяның кәсіби мәдениетінің жоғары деңгейінің көрсеткіші, сот талқылауына қатысушыларға және басқа да адамдарға құрмет көрсету болып табылады деп ойлаймын.

ҚР ӘРПК-нің 156, 157, 158, 159, 160-баптарына сәйкес, әкімшілік істер бойынша сот шешімінің ерекшеліктері-әкімшілік істер бойынша сот шешімдерінің келесі түрлері қарастырылған; - дау айту туралы талап қою шешім; - мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша шешім; - әрекет жасау бойынша талап қою шешім; - тану туралы талап қою туралы шешім; -залалды өтеу туралы талап қою шешім.

Яғни, дау айту туралы талап қою шешім - ол егер талап қоюшының құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын, ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіге дау айту туралы талап қою негізді болып табылса және сот оның заңсыздығын таныса, онда ол толық немесе қандай да бір бөлігінде оның күшін жояды.

Мысалы, шағымның классикалық түрі - бұл әкімшілік актінің сот күшін жоюға бағытталған (мысалы, жер учаскесін берудің күшін жою туралы шешім) шағым.

Талап қоюдың осы түрі бойынша талапкер өзінің құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғаны туралы бекітуге тиіс.

Талап қою қанағаттандырылған жағдайда, соттың өзі, әкімшілік актінің толық немесе оның қандай да бір бөлігінің күшін жояды.

Осылайша, сот шешімі құқықтық жағдайды тікелей өзгертеді, шешімнің қосымша орындалуы талап етілмейді.

Мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша шешім - әкімшілік органға әкімшілік актіні қабылдау немесе жауапкерге ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні қабылдамау міндеттемесін жүктейді.

Мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша талап қоюшы әкімшілік органды қабылдаудан бас тартылған не әкімшілік органның әрекетсіздігі себебінен қабылданбаған қолайлы актіні шығаруға мәжбүрлеуге тырысады.

Мысалы, кәсіпкер балабақша салуға рұқсат беруді сұрайды. Егер әкімшілік орган бұл өтінішті қабылдамаса, кәсіпкер мәжбүрлеу туралы талап қоя алады. Егер сәтті болса, сот әкімшілік органды осындай рұқсат беруге міндеттейді.

Әрекет жасау бойынша талап қою шешім - әрекет жасау туралы талап қою негізді және заңды деп танылған кезде сот жауапкерді нақты әрекеттер жасауға міндеттейді және оларды орындау үшін мерзім белгілейді.

Іс-әрекет жасау туралы талап бойынша, талапкер жауапкерден белгілі бір нақты іс-әрекеттер жасауды немесе мұндай әрекеттерден аулақ болуды талап етуі мүмкін.

Осы талап аясында қарапайым талаптар қойылуы мүмкін: мысалы, жауапкерді кәріз люктерін орнатуға, жол жүрісінің тыйым салатын белгісін алып тастауға міндеттеу және т.б.

Тану туралы талап қою туралы шешім - тану туралы талап қою қанағаттандырылған кезде сот, егер мұндай талаптар дербес талаптар ретінде мәлімделген болса, қандай да бір құқықтық қатынастың болуын немесе болмауын немесе оның мазмұнын таниды.

Мысалы, зейнеткердің өзінің зейнетақысының мөлшерін көтеруді тану туралы талап-арызбен сотқа жүгінуі.

Залалды өтеу туралы талап қою шешім - тиісті талаптар қанағаттандырылған жағдайда сот шешімде келтірілген залалдың мөлшерін айқындайды.

Шетелдік тәжірбиеге келетін болсақ, 2015 жылғы 8 наурыздағы № 21-ФЗ Ресей Федерациясының Әкімшілік сот ісін жүргізу кодексі зерделенді [7].

Сот практикасында Ресей Федерациясының Конституциялық сотының сот актілері ерекше орын алады, онда Ресей Федерациясының Конституциясына материалдық нормалар мен іс жүргізу заңдарының сәйкестігі тексеріледі.

Сот шешімі халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына, Ресей Федерациясының халықаралық шарттарына сәйкес шығарылуы керек.

Сенімділік талабы сотқа қорытынды жасауды нақты тұжырымдауға міндеттейді: әкімшілік талапты қанағаттандыру (толық немесе ішінара) немесе әкімшілік талапты қанағаттандырудан бас тарту. Егер әкімшілік талап қанағаттандырылса, сот шешімінің қарар бөлігінде әкімшілік жауапкердің қандай әрекеттерді және қандай мерзімде жасауға міндетті екенін нақты көрсету қажет. Орындалуы белгілі бір шарттың туындауына немесе туындамауына тәуелді болатын шешімдер шығаруға жол берілмейді. Сот құқықтар мен міндеттерді іске асырудың екі немесе одан да көп баламалы тәсілін білдіретін балама шешімдер шығаруға құқылы емес (мысалы, мемлекеттік билік органының шешімін жою немесе мемлекеттік билік органын жаңа шешім қабылдауға міндеттеу).

Қорытындылай келе, шетел тәжірбиесі көрсетіп отырғандай, әкімшілік істер бойынша сот шешімінің мәні, ерекшелігі – ол, әкімшілік және басқа да қоғамдық қатынастар саласындағы азаматтар мен ұйымдардың, мемлекеттік және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін сот төрелігі актісі болып табылады.

Әкімшілік істер бойынша сот шешімі – азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, барлық ұйымдар мен мекемелердің және азаматтардың заңдарды дәл әрі мүлтіксіз орындалуын қамтамасыз ету құралы болып табылады.

Сот актілерін шығаруды регламенттейтін Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің нормаларын дұрыс және біркелкі қолдану мақсатында, «Әкімшілік істер бойынша сот шешімі» туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотымен нормативтік қаулы қабылдану қажет деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі Қазақстан Республикасының № 350-ві. 2020 жылғы 29 маусым айында қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
3. Сындалы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>
4. С.В. Никитин. Административное судопроизводство / Учебник под редакцией доктор юридических наук, профессор С.В. Никитина. – М, 2018 года. – 144 с.
5. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы. № 91 Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>
6. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 10 желтоқсан 1948 жылғы №217А (III) қабылданған. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>
7. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 8 марта 2015 года № 21-ФЗ. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_176147/

Сейткалиев Р.М.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Мемлекеттік-құқықтық пәндердің ГБО профессоры
Асанов Ж.К.

СУДЬЯНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ ИНСТИТУТЫ: ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тақырыптың өзектілігі қазіргі қазақстандық қоғамның тәуелсіз сот билігіндегі қажеттіліктерімен, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының шынайы кепілі бола алатын жоғары кәсіби судьялармен анықталады. Кейбір озық мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу негізінде тәуелсіз жоғары кәсіби сот билігін қалыптастыруда судьялардың кәсіби қызметін мерзімді бағалау негізгі рөл атқаратынымен негізделеді. Оны жетілдіру үшін кейбір шаралар ұсынылады.

Судьялардың тәуелсіздігін нығайту, кәсіби сапалы судьялар құрамын қалыптастыру жөніндегі жұмыс жиырма жылдан бері тұрақты түрде жүргізіліп келеді: Елбасы бастамашылық еткен заңнамалық шаралар, судьялар қоғамдастығының ішінде жүргізіліп жатқан жұмыстар, сондай-ақ егеменді Қазақстанның өзінің құқықтық кеңістігіне енгізіп отыратын халықаралық стандарттарды қолдану.

Сот төрелігінің тиімділігін арттыру – мемлекет дамуының және қоғамдық шиеленісті жеңілдетудің түбегейлі шарттарының бірі. Бұл өзекті мәселе, тиімді сот жүйесі болмаса, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің басқа салаларындағы өзгерістердің нәтижелері елеусіз болуы мүмкін. Тек тиімді жұмыс істейтін сот төрелігі халықтың белсенді бөлігіне сенім бере алады.

Президент Қ.К.Тоқаев Қазақстан Республикасы судьяларының VIII съезінде сөйлеген сөзінде: «судьялар үнемі кәсіби біліктілігін арттырып, жұмысқа деген көзқарастарын жетілдіріп, қалыптасқан ойлау жүйесін өзгертуі қажет екенін атап өтті. Бұл үшін халықаралық судьялар қауымдастығымен тығыз байланыс орнату, сот саласындағы өзекті халықаралық үрдістерді ескеру маңызды» деп атап көрсеткен болатын [1].

Соңғы жылдары заңнаманы жетілдіру жөнінде үлкен жұмыстар жүргізілді. Сонымен бірге, бірсыпыра тиімді және өзекті нормативтік актілердің пәрмені судьялардың кәсіби қызметінің деңгейі әлі де ойдағыдай еместігінен болып отыр. Бұл кемшіліктерден арылу – ұзақ уақытты, табандылықты және мұндай құбылысты жою үшін жан-жақты бағалауды талап ететін күрделі үрдіс.

Н.А. Абдиканов пен Т.Т.Балашовтың «Судьялардың жұмыс сапасын бағалау өлшемдерінің кейбір мәселелері туралы» атты мақаласында айтылғандай: мемлекет атынан сот төрелігін жүзеге асыру ретінде судьяларға жүктелетін жауапкершілік дәрежесі жоғары және мемлекет жеке нақты судьядан өзінің қызметтік борышын адал кәсіби орындауын талап етуге құқылы. Осы тәсілмен, білікті кадрларды іріктеу және тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету бойынша, жоғары сапалы жұмыс атқаратын судьяларды моральдық және материалдық ынталандырумен қатар, сот жүйесі «кездейсоқ» адамдардан босатылатынына және мемлекеттік билік жүйесінде берілген жоғары рөлді толық көлемде атқаратынына барынша сенуге болады деп санайды [2, 22-24 бет].

Басты проблемалардың бірі сот төрелігі жүйесіндегі кадр саясатының әзірге мінсіз болмауы және қолы таза емес тұлғалардың соттарға енуін болдырмайтын кедергілер жеткіліксіз болуы. Сонымен қатар, судьялар корпусының кәсіби даярлығының жеткіліксіз немесе төмен деңгейде болуы жалпыға мәлім. Судьяның кәсіби қызметін бағалау – өте күрделі әрі қиын мәселе. Бәлкім, критерийлерге байланысты кәсіби бағалау судьялық еркіндік пен тиімділікті бұзуға, нығайтуға немесе қауіп төндіруге алып келуі мүмкін. Бағалау жұмысының басты мақсаты судьяларды жазалау емес, керісінше жақсы қызмет етуге ынталандыру болуы қажет.

Бұл күрделі мәселеге жан-жақты және еңгезердей жауапкершілікпен қарау керек. Сот жүйесінің алдына қойылған міндеттерді шешу еркін дамыған, өз ісінің кәсіпқойларынан тұратын, тұрақты азаматтық ұстанымы бар тәуелсіз сотсыз мүмкін емес. Жергілікті соттардың барлық судьялары Президенттің Жарлығымен қызметке тағайындалатынын және олардың жоғары әлеуметтік мәртебесін растайтынын ұмытпау қажет.

Б.А. Жетпісбаева әділ атап өткендей, ҚР Конституциясында, сондай-ақ «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңында судьялардың ерекше мәртебесі бекітіліп, олардың тәуелсіздігі, ауыстырылмайтындығы және оларға қол сұғылмайтындығы туралы көрініс тапты. Алайда, ар-ождан мен сот төрелігі критерийлері бойынша сот ісін

жүргізу бостандығына ие бола отырып, судья сот төрелігін жоғары білікті және сауатты түрде жүзеге асыру үшін жауапкершіліктен босатыла алмайды. Сондықтан реформалардың алғашқы күндерінен бастап судьялардың кәсіби даярлығы мен білім алуы мемлекеттің өзекті және басым міндеттерінің бірі болды [3, 99 бет].

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары судьяның кәсібилігіне, ал сот жүйесінің үйлесімді жұмысына — бүкіл қоғамның даму тиімділігіне байланысты екенін назарға ала отырып, көптеген мемлекеттер судьялардың өз міндеттерін бүкіл қызмет кезеңінде құзыретті, адал, бейтарап және тәуелсіз орындауын қамтамасыз ететін қатаң шараларды әзірлеу мен іске асыруда күш-жігерін салуда.

«Судьялардың жұмысын бағалау, сот төрелігінің сапасы және судьялардың тәуелсіздігі қағидатын сақтау туралы» Еуропалық судьялардың консультативтік кеңесінің 2014 жылғы №17 қорытындысында көрсетілгендей, судьялардың жұмысын бағалау жүзеге асырылатын елдерде нақ осы елде сот жүйесінің қалыптастырылуы ерекшеліктеріне байланысты бағалаудың әртүрлі әдістері қолданылады. «Бағалау» өзіне нақты белгіленген өлшемшарттарды қолдана отырып, бағалаудың ресми және құрылымдық жүйелерін не судья жұмысының сапасы туралы деректерді жинаудың неғұрлым бейресми жүйелерін қамтуы мүмкін. Ресми бағалау нақты белгіленген мақсатты, бағалау өлшемшарттарын, бағалаушы органның құрылымын және ол қолданатын рәсімдерді, сондай-ақ құқықтық және (немесе) практикалық салдарларды көздейді. Бейресми бағалауда осы белгілер болмайды және оның жұмыс сапасы бағаланатын судья үшін әрдайым тікелей салдары болмайды. Судьяны лауазым бойынша ілгерілету мақсатында оның жұмысы туралы ақпаратты бейресми түрде жинау да бағалау түрлерінің бірі ретінде қаралуы мүмкін [4].

Сот төрелігінің сапасы жөніндегі Комиссияны (бұдан әрі – Комиссия) қалыптастырудың алғышарттары, оның жұмысын ұйымдастыру тәртібі Қазақстан Республикасының Президенті бекітетін Ережеде айқындалады. Елбасы 2015 жылы жариялаған «100 нақты қадам» Ұлт Жоспарының 19-қадамында судьялардың есептілігін күшейту және судьялардың әдеп кодексінің жаңа редакциясын әзірлеудің маңыздылығы көрсетіліп кеткен.

Осыған байланысты, 2019 жылдың мамыр айынан бастап судьяларға қатысты тәртіптік істерді қарау функциялары бар Сот жюриі, сондай-ақ Жоғарғы Соттан судьялардың кадр резерві жөніндегі Комиссия Жоғары Сот Кеңесіне берілді. Президенттің 2019 жылғы 5 сәуірдегі Жарлығымен комиссия туралы ереже бекітілді.

Еуропадағы судьялар жұмысының сапасын бағалау саласында маманданған БҰҰДБ сарапшысы П.Альберстің қорытындысы бойынша бағалау әдістемесі мен оның өлшемшарттары үздік халықаралық практикаларға сәйкес келеді және судья қызметінің барлық аспектілерін кешенді түрде көрсетеді [5].

Судьяның кәсіби қызметін жақсартудың басты негізі, кәсіптік білімін тұрақты, заманауи және қоғамдық ғылымдардың жаңа жетістіктерімен үнемі жетілдіріп отыру болып табылады. Осыған орай, 2016 жылы Президенттің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы құрылды. Академияның мақсаты-әлемдік білім беру стандарттарына сәйкес сот

жүйесінің жоғары білікті кадр резервін даярлау, жұмыс істеп жүрген судьялардың кәсіби құзыреттерін жетілдіру, сот жүйесі мен сот төрелігі саласында ғылыми қолданбалы зерттеулер жүргізу.

Киев конференциясының ұсынымдары «судьяның жұмысын бағалау, ең алдымен, сапалы көрсеткіштерге мен дағдыларына негізделуі, оның ішінде кәсіби құзыреттілікке (заңды білу, сот процесін жүргізу қабілеті, дәлелді шешімдер дайындау қабілеті), жеке құзыретке (жүктемені алып жүру және шешім қабылдау қабілеті, жаңа технологияларға ашықтық), әлеуметтік құзыретке (келіссөздер жүргізу және тараптарды татуластыру және құрметтеу дағдылары), сондай-ақ әкімшілік лауазымға тағайындау мүмкіндігі, көшбасшылық қасиеттер тұрғысынан шоғырлануы керек. Судьялардың дәл осы дағдыларын кәсіби даярлау бағдарламалары шеңберінде, сондай-ақ тікелей сотта жұмыс істеу барысында дамыту керек» [6].

Венециялық комиссияның қорытындысы бойынша «судьялардың қызметін тұрақты бағалау олардың жұмысын жақсартудың маңызды құралы болып табылады» [7]. Еуропа Кеңесіне мүше елдер (Албания, Австрия, Бельгия, Босния және Герцеговина, Болгария, Хорватия, Эстония, Франция, Грузия, Германия, Греция, Италия, Молдавия, Монако, Нидерландтар, Польша, Румыния, Словения, Испания, Македония, Түркия, Украина), бағалаудың ресми жүйесін, яғни тұрақты негізде жүргізеді.

Мысалы, Австрия, Италия және Румыния елдерінде жұмыстан босату үшін екі рет қанағаттанарлықсыз баға алу керек. Жекелеген елдерде судьяға қатысты тәртіптік іс жүргізуді бастау (Бельгия, Хорватия, Болгария, Кипр, Греция, Венгрия, Польша, Словения) төмен бағалаудың салдары болуы мүмкін.

Швеция, Испания, Бельгия, Болгария, Түркия мемлекеттерінде судьяның кәсіби қызметін бағалау тек жоғары тұрған сатыдағы судья лауазымына конкурсқа қатысуына ғана емес, жалақыға да әсер етеді.

Судья кәсіпқой ретінде ішкі эмоционалды бола отырып, өзінің сыртқы көрінісінде бейтарап қалуы керек. Судьяның қызметі белгілі бір дәрежеде экстремалды факторларға тән, мысалы, уақыттың жетіспеушілігі, сот төрелігін жүзеге асыру кезінде қысқа мерзімде өндірістің мәнін түсіну, шешім және үкім шығару үшін жауапкершіліктің жоғарылауы. Бұл судьядан эмоционалды тұрақтылық, ұзақ жұмыс қабілеттілігі, қабылдау жылдамдығы және т. б. сияқты кәсіби қасиеттерді дамытуды талап етеді [8, 53-55 бет].

«Сурет 1 – судьяның кәсіби қызметін бағалау»

БАҒАЛАУДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Сот төрелігінің сапасы жөніндегі комиссия

*автормен құрастырылған.

Бағалау нәтижелерімен келіспеген жағдайда судья Сот төрелігінің сапасы жөніндегі комиссияның шешіміне Жоғары Сот Кеңесіне шағымдануға құқылы. Көрсетілген шағымдарды қарау қорытындылары бойынша 2020 жылы Комиссияның 10 шешімі негізді деп танылды. Кәсіби жарамсыздығына байланысты судьяны атқаратын лауазымына лайықты емес деп тану туралы бір шешімі және жоғары тұрған судья лауазымына ұсыным беруден бас тарту туралы екі шешімі негізсіз деп танылды, күші жойылды және жаңадан қарауға жіберілді (2019 жылы – 9 шешім негізделген деп танылды, 2 шешім негізсіз деп танылды). Қайта қарау қорытындысы бойынша Комиссия тиісінше судьяны басқа сотқа ауыстыру және аудандық соттың төрағасы лауазымына жоғары тұрған сатыдағы судья лауазымына тағайындау үшін ұсыным беру туралы шешім қабылдады [9].

Қорытынды:

Қызметтік міндеттерін тиісті түрде орындай алмайтын және сапа көрсеткіші төмен судьяларға қатысты ғана кәсіби қызметін бағалау жүргізуді енгізу, сот төрелігін іске асыру мұндай судьяларға қатысты уақытында шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, комиссия бір жыл жұмыс қорытындысы бойынша алғаш рет тағайындалған судьялардың жұмысын бағалау, жоғары лауазымдарға арналған конкурсқа қатысатын судьяларды бағалау, судьяның отставкаға құқығын растау және т. б. құзыреттілігіне жататын міндеттеріне басты назар аудара алады.

Судьялардың кәсіби қызметін бағалау институтын жетілдіру, судьялардың заң үстемдігін және сот билігінің даусыз беделін қамтамасыз ететін білікті кадрлық сот корпусын қалыптастыруға комиссия жұмысын жеңілдетуге, адал судьяларды бағалау рәсіміне шамадан тыс дайындалу қажеттігінен арылтуға және өндірісіндегі істерді қарауға зейін салуға, кәсіби қызметін бағалауға жіберу мүмкіндігіне байланысты жосықсыз судьяларды тәртіпке шақыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев. Қ.К. Әділ төрелік, тиімді сот жүйесі қажет. Қазақстан Республикасы судьяларының VIII съезінде сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан – 2020, 26 ақпан, - №204.

2. Абдиканов Н.А., Балашов Т.Т. К вопросу о критериях оценки качества работы судей // Вестник. Серия «Юриспруденция» Казахский национальный педагогический университет имени Абая. – Алматы, 2010. – С 22-24.

3. Жетписбаева Б.А. Модернизация судебного образования в Казахстане / Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы и перспективы развития судебной системы: Сборник материалов Круглого стола, состоявшегося в Верховном суде Республики Казахстан 27 октября 2009 года. – Астана, 2009. – 157 с.

4. «Судьялардың жұмысын бағалау, сот төрелігінің сапасы және судьялардың тәуелсіздігі қағидатын сақтау туралы» Еуропалық судьялардың консультативтік кеңесінің 2014 жылғы №17 қорытындысы (CCJE(2014)2). <https://zakoniros.ru/?p=17911>.

5. Альберс П. сот қызметін бағалау: Қазақстандағы сот қызметін қолдаудың еуропалық және халықаралық перспективалары (Қазақстандағы Еуропа Кеңесінің кеңесі), 2016. https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/ocenka_metodologii_komissii_po_kachestvu_pim_albers_0.docx

6. Шығыс Еуропа, Оңтүстік Кавказ және Орталық Азия елдеріндегі сот билігінің тәуелсіздігі мәселелері жөніндегі Киев конференциясының ұсынымдары: Сот басқаруы, судьяларды іріктеу және олардың есеп беруі, Киев, 2010 ж. 23-25 маусым, 28-т.: <http://www.osce.org/odihr/KyivRec?download=true>

7. Шығыс Еуропа, Оңтүстік Кавказ және Орталық Азия елдеріндегі сот билігінің тәуелсіздігі жөніндегі ЕҚЫҰ-ға қатысушы 19 мемлекеттің 40 тәуелсіз сарапшысы және Еуропа кеңесі мен Венециялық комиссия дайындаған Киев конференциясының ұсыныстары. <https://egemen.kz/article/10606-sot-tauelsizdigi-qanday-denhgeyde>

8. Рыспекова Г.О. Справедливое судебное разбирательство - индикатор правового государства. - Алматы.: Эди Сот, No 2. 2011. – С. 53-55.

9. Қазақстан Республикасындағы Судья кадрларының жай-күйі туралы №3 Ұлттық баяндама. http://vss.gov.kz/sites/default/files/nacdoklad_kaz2.pdf

II ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ФИЗИЧЕСКИХ И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Абенов Б.А.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

Научный руководитель -

доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин, к.ю.н.

Манабаева М.А.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ВОЗМЕЩЕНИЕМ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕЗАКОННЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ

В условиях провозглашения прав человека как высшей социальной ценности становится очевидным, что состояние дел с правами человека зависит от уважения и соблюдения принципов взаимоотношений человека и государства.

Человек, как член общества, должен быть защищен. Защищенность имеет широкий смысл: защищенность от безработицы и любой дискриминации, нищеты и голода, унижения и обмана, произвола властей и отдельных граждан, боязни потерять жилье и лишиться медицинского обслуживания.

Угроза правам человека может исходить из двух основных социальных источников. Это – государство и сам человек. Если быть точнее – чиновники и человеческие пороки, среди которых особо следует отметить алчность, неграмотность, агрессивное властолюбие.

В целях эффективного осуществления своих функций государство создает специальные органы (аппарат) принуждения, позволяющие ему придавать своим велениям обязательную силу. Данные органы имеют возможность, в случаях и пределах, установленных законом, определенным образом ограничивать права и свободы частных лиц, возлагать на них соответствующие обязанности.

Как правило, суть деятельности органов местного самоуправления, правоохранительных органов, и их должностных лиц, а в особенности – суда, заключается именно в принятии актов, которыми субъекты общественных отношений принудительно ограничиваются в личных правах либо обязываются к совершению определенных действий.

Следует отметить, что на практике имеют место случаи, когда такие акты принимаются с нарушением принципа законности, являются результатом допущенных в процессе правоприменения ошибок и злоупотреблений. Неслучайно в юридической литературе не раз было отмечено, что «силовые структуры, которые создаются для обеспечения безопасности общества, в определенных условиях сами становились источниками опасности для общества». [1, с.14] Возможность защиты от действий (актов), которыми государственная власть необоснованно вмешивается в права частных лиц, является центральной составной частью всех правовых систем. Причем согласно признаваемым мировым сообществом принципам, лицу должна быть предоставлена возможность добиваться не только отмены нарушающих права

актов и полного восстановления в правах, но и возмещения причиненного ему данными актами вреда.

Судебная защита является одним из видов государственной защиты нарушенных прав. В статье 13 Конституции РК подчеркивается, что каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод. [2]

На сегодняшний день эффективность судебной защиты прав и свобод человека и гражданина во многом зависит от своевременности рассмотрения дел в судах и от исполнения судебных актов в разумные сроки.

Проблема повышения эффективности судебной защиты прав человека, проблемы предупреждения и пресечения нарушения права на судопроизводство и исполнение судебного акта в разумные сроки была и остается весьма актуальной.

На ряду с этим актуальным вопросом на сегодняшний день будет и разграничение понятия вреда от убытков и ущерба, источники и размеры компенсации, субъекты ответственности.

Согласно ст. 922 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК) ответственность наступает только за вред, причиненный в результате исполнения, либо ненадлежащего исполнения государственными органами и их должностными лицами своих служебных обязанностей. При этом, законодателем не дается ясного разграничения между «вредом», «ущербом» и «убытками» по данной норме. В связи с чем, для законной правоприменительной практики судами, необходимо провести разделение между понятиями, в каком случае гражданам и юридическим лицам нанесен вред, в каком ущерб или убытки. Ведь без наличия вреда, то есть умаления каких-либо имущественных или неимущественных прав и благ ответственность не возникает.

Также в указанной статье определен перечень оснований ответственности государства за причиненный вред: причинение вреда в результате издания государственными органами актов, не соответствующих законодательным актам, причинение вреда незаконными действиями (бездействием) должностных лиц государственных органов в области административного управления.

При этом, в п. 1 ст. 917 ГК РК раскрывается содержание понятия «вред» и определяется субъектный состав обязательства, возникающего вследствие его причинения. В ГК РК говорится о вреде, причиненном личности или имуществу гражданина либо имуществу юридического лица. Названная норма несколько неточна. Под «личностью» и «имуществом» должны пониматься соответственно личные и имущественные права, а под вредом – нарушение этих прав. А так как юридические лица могут обладать личными неимущественными правами, то в смысле главы 47 ГК РК они обладают и «личностью», которой может быть причинен вред. [3]

Вред, причиненный повреждением здоровья, кроме чисто физиологических проявлений имеет весьма широкий спектр и социально-экономических последствий. В этой связи важно правильно оценивать отдельные составляющие этого понятия для их последующего возмещения.

Вред здоровью включает в себя два самостоятельных элемента: имущественный ущерб и моральный вред. При этом оба эти компонента могут рассматриваться как составляющие «вреда здоровью» лишь в том случае, если они

непосредственно связаны с возникшим заболеванием или телесным повреждением, вызванным определенным повреждающим фактором. Имущественный вред нередко именуется ущербом.

С понятием «вред», «ущерб» соприкасается понятие «убыток». Убытком называется вред (ущерб), выраженный в деньгах. Таким образом, убыток – это денежная оценка имущественного вреда.

Самостоятельное значение имеет понятие «моральный вред». С причинением вреда как правонарушением могут быть связаны не только имущественные последствия, но также последствия, не имеющие денежной оценки либо имеющие незначительную стоимость.

Таким образом, отечественным законодателем определено понятие вред, и оно имеет широкий спектр его понимания, куда входит ущерб и убытки. По моему мнению законодателю необходимо внести различия. Ведь Концепция правового государства является важной составляющей модели нового общества, которое должно быть сформировано в Казахстане, предполагает упрочение юридической основы государства, укрепление законности и правопорядка, расширение демократии, улучшение деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, обеспечение охраны прав и свобод граждан, юридических лиц.

Таким образом совокупность отрицательных последствий правонарушения составляет вред, что также образует убытки и ущерб.

Если причинение вреда стало результатом осуществления властных (публично-правовых) полномочий того или иного государственного органа либо должностного лица, ответственность за него в силу закона имуществом своей казны несет соответствующее публично-правовое образование в целом. Если же речь идет об «обычном» причинении вреда, например возникшем в результате наезда на пешехода автомобиля, принадлежащего государственному органу (юридическому лицу), то имущественная ответственность за него возлагается на непосредственного причинителя - соответствующее юридическое лицо (в данном случае на владельца автомобиля. [4, с. 203]

При возмещении вреда, причиненного государственными органами и их должностными лицами, действует общий принцип полного возмещения вреда (ст.917 ГК РК). Вред может быть причинен личности (чести и достоинству) или имуществу гражданина либо имуществу или деловой репутации юридического лица. Вред возможно возместить в натуре путем предоставления вещи того же рода и качества, исправления повреждений, опровержения сведений, порочащих деловую репутацию, путем компенсации гражданину морального вреда, а также путем возмещения убытков гражданину или юридическому лицу. Возмещение убытков – в качестве способа защиты нарушенных прав регламентировано п.5 ст. 9 ГК РК которая устанавливает, что убытки, причиненные гражданину или юридическому лицу в результате издания не соответствующего законодательству акта органа государственной власти, иного государственного органа, а также действиями (бездействием) должностных лиц этих органов, подлежат возмещению Республикой Казахстан или соответственно административно-территориальной единицей.

Следует учесть, что особенность возмещения вреда, причиненного в результате не законных действий (бездействия) государственных органов заключается в том,

что вред, как правило, наступает вследствие необоснованного нарушения должностными лицами названных органов одного из основных конституционных прав граждан - неприкосновенности личности. Это диктует необходимость установления повышенной (а не определяемой общими правилами гражданского законодательства) ответственности, а также четкого законодательного определения субъекта ответственности и источника возмещения. [5, с.14]

Кроме того, согласно п. 4 ст. 9 ГК РК лицо, право которого нарушено, может требовать полного возмещения причиненных ему убытков, если законодательными актами или договором не предусмотрено иное. Под убытками подразумеваются расходы, которые произведены или должны быть произведены лицом, право которого нарушено, утрата или повреждение его имущества (реальный ущерб), а также неполученные доходы, которые это лицо получило бы при обычных условиях оборота, если бы его право не было нарушено (упущенная выгода).

Представляется актуальной необходимость дальнейшего развития гражданского законодательства в части обязательств вследствие причинения вреда, государственными органами, органами местного самоуправления, а также их должностными лицами, что позволит в максимальной степени смягчить негативные последствия неправомερных действий государственных органов и их должностных лиц. Актуальным является вопрос и о возможности применения норм гражданского права, регулирующих начисление процентов на сумму, взысканную судебным актом в качестве возмещения причиненного вреда.

Более того, лицо, требующее возмещения убытков (истец), должно доказать наличие состава правонарушения, включающего в себя факт причинения вреда, факт наличия и размер понесенных убытков. Кроме того, учитывая, что сам по себе установленный судом факт незаконности действий (бездействия) государственных органов и должностных лиц еще не означает, что данное действие (бездействие) явилось непосредственной причиной возникновения у истца убытков (а могло явиться, например, лишь сопутствующей тому причиной), истец должен доказать наличие непосредственной причинно-следственной связи между незаконными действиями (бездействием) органов публичной власти или их должностных лиц и возникновением убытков. В свою очередь, ответчик доказывает отсутствие своей вины в причинении убытков, если вина в данном случае является условием ответственности. При определении размера возмещения вреда из среднемесячного заработка (дохода) за прошедшее время произошло обесценивание сумм заработка, не позволяющее возместить вред потерпевшему в полном объеме, суд с целью соблюдения принципов равенства, справедливости и полного возмещения вреда вправе применить размер заработка (дохода), соответствующий квалификации (профессии) потерпевшего, в данной местности на день определения размера возмещения вреда.

Список литературы:

1. Тарасов А. Особенности и принципы президентского контроля за правоохранительной деятельностью // *Российский судья*. – 2002. – №2. – С. 14-22.

2. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

3. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть, главы 45-62) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024873#pos=224;30

4. Гражданское право. Учебник для вузов (академический курс). /Под ред. Ю.Г. Басина, М.К. Сулейменова. - Т. I. - Алматы: КазГЮА, 2000. – 704 с.

5. Савицкий В.М., Флейшиц Е.А. Об имущественной ответственности за вред, причиненных должностными лицами органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда // Советское государство и право. – М.: Наука, 1966, № 7. – С. 11-18.

Абилханова М.С.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин
Тумабеков Д.А.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕПРАВОМЕРНОЕ ПОЛЬЗОВАНИЕ ЧУЖИМИ ДЕНЬГАМИ КАК ВИД ЗАКОННОЙ НЕУСТОЙКИ

Неустойка – является самым распространенным способом обеспечения исполнения обязательств.

Согласно статье 293 ГК РК, под неустойкой (штрафом, пеней) признается определенная законодательством или договором денежная сумма, которую должник обязан уплатить кредитору в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательства, в частности в случае просрочки исполнения. [1]

Актуальность и значимость неустойки является ее широкое применение в целях обеспечения договорных обязательств как удобное средство упрощенной компенсации потерь кредитора, вызванных неисполнением или ненадлежащим исполнением должником своих обязательств.

Гражданское законодательство по основанию возникновения выделяет договорную и законную неустойку. В российских источниках классифицируется еще третий вид неустойки как «смешанный». [2]

Договорная неустойка устанавливается соглашением сторон, где определяются ее размер и порядок взыскания. [3]

По мнению Р.А. Маметовой, законная неустойка, в отличие от договорной, не требует какого-либо оформления, хотя и может быть предусмотрена в договоре. Неустойка, определенная законодательством, не зависит от усмотрения сторон, и ее применение является правом кредитора. [4]

Как указывает Д.Г. Коряковский: «Законную неустойку, увеличенную соглашением сторон, не нарушая при этом положения п. 2 ст. 332 ГК РФ, называют – смешанной». [2]

Соглашение о неустойке считается дополнительным обязательством, исполнение которого зависит от действительности главного обязательства, так как, цель самой неустойки добиться исполнения главного обязательства.

Неустойка сама по себе считается одновременно способом обеспечения и мерой ответственности. До сих пор в юридической литературе не до конца разрешены вопросы о том, что является ли неустойка способом обеспечения исполнения обязательств или мерой ответственности за их нарушение и носит ли она штрафной либо компенсационный характер, что само по себе вызывает не только теоретический интерес.

Так, по мнению Д.Е. Захарова, установление способов обеспечения обязательств возникает в результате правомерных действий участников этих правоотношений. Применение мер гражданско-правовой ответственности всегда связано с неисполнением или ненадлежащим исполнением обязательства. Соответственно, обеспечение обязательств связано с возникновением дополнительного ранее не существовавшего правоотношения, обладающего регулятивным характером, а совершение правонарушения влечет возникновение охранительного правоотношения, в рамках которого и происходит исполнение мер гражданско-правовой ответственности. Обеспечение обязательств и гражданско-правовая ответственность как правовые средства воздействия на должника проистекают в правоотношениях отличного типа и основываются на различных по характеру юридических фактах. Обеспечительное обязательство возникает одновременно с основным или позже него, в то время как возникновение правоотношения ответственности всегда возникает позже того, нарушение которого повлекло его возникновение. Нельзя не отметить, что обеспечительное обязательство может обладать акцессорным характером, а отношения ответственности таковыми никогда быть не могут. [5]

Касательно меры ответственности за нарушение обязательства, как ответственности за неправомерное пользование чужими деньгами, как вида законной неустойки, отдельного внимания заслуживает вопрос об отсутствии отличий, позволяющих квалифицировать в качестве самостоятельной меры ответственности.

Анализ судебной практики показывает что, неустойка за неправомерное пользование чужими деньгами признается своеобразной разновидностью законной неустойки.

Как отметил Ермаков И.В., неустойка по денежным обязательствам подлежит начислению вне зависимости от того, предусмотрели ли их стороны в рамках складывающихся между ними обязательственных отношений. [6]

При этом, неустойка, указанная в пункте 1 статьи 353 ГК РК, имеет различия в части размера, установленный базовой ставкой Национального банка Республики Казахстан и особым порядком начисления в соответствующие периоды.

Отметим, что длительное время в Казахстане при начислении пени в налогообложении и таможенном регулировании, а также при задержке платежей,

неустойки за неправомерное пользование чужими деньгами и просроченные суммы, индексации присужденных денежных сумм применялась официальная ставка рефинансирования Национального банка Республики Казахстан.

С 2 января 2021 года законодательно закреплено понятие «базовая ставка», которая является основным инструментом денежно-кредитной политики и ориентиром для установления ставок вознаграждения по операциям денежно-кредитной политики. [7;8]

Вместе с тем, следует отметить необходимость уплаты неустойки, согласно статьи 353 ГК РК, за неправомерного удержания чужих денег. Иными словами, взыскание неустойки за неправомерное пользование чужими деньгами возможно как при нарушении непосредственно денежного обязательства, так и за нарушение неденежного обязательства, имеющего своим результатом неправомерное удержание денежных средств.

В связи с этим, интерес представляет дело, рассмотренное Судебной коллегией по гражданским делам Верховного Суда Республики Казахстан. Фабула дела сводится к следующему.

Между истцом Т и ответчиком ТОО «ПГ» 24 мая 2016 был заключен договор инвестирования нежилых-офисных помещений, в соответствии с условиями которого истец вносит денежную сумму в инвестирование строительства административного здания в размере 144 910 000 тенге, а ответчик ТОО «ПГ» обязался в период до 31 декабря 2016 года передать помещение площадью 485,9 кв.м. Но помещение передано актом от 24 апреля 2018 года.

Вследствие нарушения срока передачи объекта, истец претерпел убытки в виде неполученных доходов, в связи с чем просил взыскать законную неустойку в соответствии со статьей 353 ГК РК, за неправомерное пользование чужими деньгами.

Отказывая в удовлетворении заявленного требования суд первой инстанции мотивировал тем, что фактически истец пользовался помещением с момента завершения строительства до его фактической передачи.

Апелляционная коллегия, отменяя решение суда первой инстанции, указала, что требования истца соответствует положениям статьи 353 ГК РК и по этим основаниям взыскана законная неустойка за период с 31 декабря 2016 года по 24 апреля 2018 года.

Судебная коллегия Верховного Суда Республики Казахстан не согласилась с выводами апелляционной инстанции и указал на то, что из смысла и содержания статьи 353 ГК РК, для взыскания законной неустойки необходимо наличие следующих условий: обязательства должны быть денежного характера и при наличии признака неправомерного пользования деньгами.

По мнению Судебной коллегии Верховного Суда Республики Казахстан, ТОО «ПГ» по договору инвестирования не принимало на себя денежные обязательства, а обязалось по окончании строительства передать инвестору помещение.

Кроме того, коллегия считает, что сам по себе факт просрочки исполнения обязательств ответчиком не может служить безусловным основанием для взыскания с него законной неустойки, поскольку по делу отсутствуют доказательства, подтверждающие неправомерное пользование ТОО «ПГ» деньгами истца. [9]

Подобная позиция Судебной коллегии Верховного Суда Республики Казахстан вызывает определенные сомнения в силу следующего.

Пример возможности начисления неустойки за нарушение неденежного обязательства содержится в пункте 4 статьи 440 ГК РК, согласно которому в случае, когда продавец не исполняет обязанности по передаче предварительно оплаченного товара и иное не предусмотрено договором купли-продажи, на сумму предварительной оплаты подлежит уплате неустойка в соответствии со статьей 353 ГК РК со дня, когда по договору передача товара должна была быть произведена, до дня передачи товара покупателю или возврата ему предварительно уплаченной им суммы. [10]

Так, по мнению Сулейменова М.К. и Басина Ю.Г., покупатель также имеет право на взыскание неустойки за неправомерное пользование уплаченной денежной суммой со дня, когда по условиям договора должна была быть произведена передача товара, и до дня фактической передачи товара покупателю, либо до дня возврата ему уплаченной им суммы предварительной оплаты, если только договором не предусмотрено взыскание этой неустойки со дня получения продавцом предварительной оплаты. [11]

Очевидно при этом, что указанная норма должна применяться по аналогии ко всем случаям нарушения неденежных обязательств, имеющих своим результатом неправомерное удержание денежных средств.

В связи с этим положение истца, предварительно оплатившего стоимость работы или услуги, ничем не отличается от положения покупателя, предварительно оплатившего товар, – в обеих ситуациях вследствие невыполнения должником своей обязанности по выполнению работы (оказанию услуги, передаче товара) результатом является неправомерное удержание денежных средств кредитора.

С учетом изложенного, название статьи 353 ГК РК (ответственность за неисполнение денежного обязательства) не совсем точно отражает сферу применения механизма неустойки за неправомерное пользование чужими деньгами и в этой части нуждается в корректировке.

В поддержку приведенной позиции свидетельствуют, аналогичные положения, содержащиеся в диспозициях других норм ГК РК о возможности применения статьи 353 ГК РК, в частности: п. 3 ст. 439 ГК РК; п. 3 ст. 441 ГК РК; п. 8 ст. 820 ГК РК; п.п. 3) п.1 ст. 826-2 ГК РК. Указанные нормы в правоприменительной практике применяются как разновидность законной неустойки.

Неустойка являясь старинным способом обеспечения исполнения обязательств и регулируя до сегодняшнего времени разные обязательственные отношения для более четкого регулирования отношений, связанных с ней, и тем не менее этот институт нуждается в дальнейшем развитии и совершенствовании, так как устранены еще не все пробелы.

Список литературы:

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27.12.1994 года* // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

2. Коровяковский Д.Г. Неустойка как способ обеспечения исполнения обязательств // *Бухгалтер и закон*. 2006. №1 (85). С. 23-27.
3. Брагинский М.Г., Витрянский В.В. *Договорное право. Книга первая. Общие положения*. - М. 1997. – 682 с.
4. *Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть)* / Р.А. Маметова. Книга 2. – А. 1998. – 405 с.
5. Захаров Д.Е. *К вопросу о соотношении способов обеспечения обязательств и мер гражданско-правовой ответственности. Научная статья/ Вестник экономики*. 2018 г. №3, стр.82-86. текст доступен по ссылке: <https://cyberleninka.ru/n/k-voprosu-o-sootnoshenii-sposobov-obespecheniya-obyazatelstv-i-mer-grazhdansko-pravou-otvetstvennosti/viewer>
6. Ермаков И.В., *Неустойка как способ обеспечения исполнения обязательств // Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В. Лукьянова*. 2019. № 4 (81). С. 41-44.
7. *Статья по теме: «В законодательстве запретили понятие «базовая ставка»: текст доступен по ссылке: <https://kapital.kz/finance/92558/v-zakonodatelstve-zakrepili-ponyatiye-bazovaya-stavka.html>*.
8. *О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам восстановления экономического роста: Закон РК от 2.01.2021 года № 399-VI ЗРК*. С.32. текст доступен по ссылке: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000399>.
9. *Постановление судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК от 12.03.2020г. №3 по делу № 6001-20-00-3гп/67*. - Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан - с. 16-19.
10. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 01.07.1999г. № 409-1 // С. 352*.
11. *Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть)* / Р.А. Маметова. (под ред. Сулейменова М.К., Басина Ю.Г.) Книга 2. – А. 1998. – 405 с.

Адилбеков Ш.А.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ гражданско-правовых дисциплин
Альмагамбетова Г.Ж.

ЭЛЕКТРОННЫЕ (ЦИФРОВЫЕ) ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

За последние десятилетие в жизни государства, общества, человека цифровые технологии приобрели одну из основных направлений в коммуникации и присутствуют практически во всех сферах жизни.

Необходимо отметить, что в настоящее время при пандемии COVID-19 цифровые технологии сыграли немаловажную роль в жизнедеятельности общества.

Использование электронных (цифровых) доказательств расширилось за последние несколько десятилетий, поскольку суды разрешили использовать электронную почту, цифровые фотографии, журналы транзакций банкоматов, текстовые документы, истории мгновенных сообщений, файлы, сохраненные из программ бухгалтерского учета, электронные таблицы, истории интернет – браузеров, базы данных, содержимое памяти компьютера, резервные копии компьютеров, компьютерные распечатки, GPS – системы позиционирования, цифровые видео – аудиофайлы.

Как правило, каждое доказательство подлежит оценке с учетом относимости, допустимости, достоверности, а все собранные доказательства в совокупности – достаточности для разрешения гражданского дела.

Нормы гражданского процессуального законодательства прямо предусматривают порядок исследования представленных материалов на электронных, цифровых и иных материальных носителях, содержащих сведения личного характера, при этом в качестве допустимых доказательств могут признаваться аудио-, видеозаписи, в том числе полученные приборами наблюдения и (или) фиксации, материалы фото- и (или) киносъемки, другие материалы на электронных, цифровых и иных материальных носителях. [1]

В действующем законодательстве Республики Казахстан присутствуют нормы прямо указывающие на легитимность цифровых (электронных) документов, что отражается в пункте 3 статьи 152 Гражданского кодекса Республики Казахстан – к совершению сделки в письменной форме приравнивается, если иное не установлено законодательством или соглашением сторон, обмен письмами, телеграммами, телефонограммами, телетайпограммами, факсами, электронными документами, электронными сообщениями или иными документами, определяющими субъектов и содержание их волеизъявления. [2]

Легитимность цифровых технологий в гражданском процессуальном законодательстве обуславливается возможностью вызова сторон путем направления извещения по адресу электронной почты или абонентскому номеру сотовой связи, а также с использованием иных электронных средств связи, обеспечивающих фиксирование извещения или вызова, а также возможность подачи иска(заявления) в форме электронного документа.

Между тем, электронные (цифровые) доказательства в некоторых случаях признаются судами неприемлемыми, поскольку были получены без разрешения, а также имеют тенденцию быть объемными, легко изменяемыми, легко уничтожаемыми, что вызывает сложность установления подлинности содержащей информации.

Так, гражданин А. обратился в суд с иском к ответчику гражданину Б. о признании недействительными: договора от 25 июля 2015 года о получении у ответчика займа в размере 5 млн. тенге (далее – требование №1), доверенности от 28 июня 2015 года (далее – требование №2) о предоставлении ответчику полномочия на продажу квартиры №36, по улице Иванова, дом №1, в городе N (далее – спорная

квартира), договора от 12 августа 2015 года (далее – требование №3), по которому ответчик продал спорную квартиру гражданину В.

Решением суда от 16 октября 2019 года иски требования гражданина А. оставлены без удовлетворения.

Постановлением апелляционной судебной коллегии суда города N решение суда первой инстанции отменено и направлено на новое рассмотрение, мотивирован тем, что выводы суда первой инстанции о создании ответчиком гражданином Б. в 2015 году группы «Долг» для переписки по чату WhatsApp, куда включены истец и третье лицо без самостоятельных требований граждан М. опровергаются выпиской из этого чата, приложенного истцом к апелляционной жалобе, где указано о создании данной группы 10 марта 2017 года.

Выяснение намерения ответчика гражданина Б. при создании группы «Долг» в приложении WhatsApp, даты его создания и содержания переписки по чату имеют существенное значение по заявленному требованию истца за №1 и исчисления срока исковой давности по требованию №3.

Ходатайство о применении пропуска срока исковой давности заявил ответчик Б. который является займодателем по первому требованию, лицом, которому выдана доверенность по второму требованию, представителем истца при продаже спорной квартиры по третьему требованию.

Суд не выяснил, по какому требованию ответчик просит применить срок исковой давности.

В мотивировочной части решения судом указано, что срок исковой давности по оспариваемым сделкам истек 18 августа 2018 года.

С каким событием связана данная дата, суд не определил. [3]

Исходя из норм действующего законодательства, по мнению законодателя, электронные доказательства, должны быть удостоверены электронной цифровой подписью, не должны опровергаться сторонами при разрешении гражданского спора и получены от известного источника.

Электронные(цифровые) доказательства закреплены в различных Законах Республики Казахстан, согласно Закона Республики Казахстан от 05 июля 2004 года № 567 «О связи» служебная информация об абонентах (далее – служебная информация) – сведения об абонентах, предназначенные исключительно для целей проведения контрразведывательной деятельности и оперативно-розыскных мероприятий на сетях связи и включающие в себя: информацию об абонентских номерах, включая сведения об индивидуальных идентификационных номерах (для физических лиц) или бизнес-идентификационных номерах (для юридических лиц) владельцев абонентских номеров; информацию об идентификационных кодах абонентских устройств сотовой связи, включая сведения об индивидуальных идентификационных номерах (для физических лиц) или бизнес-идентификационных номерах (для юридических лиц) владельцев абонентских устройств сотовой связи; биллинговые сведения (сведения о полученных абонентом услугах); местоположение абонентского устройства в сети в соответствии с требованиями технического регламента; адреса в сети передачи данных; адреса обращения к интернет-ресурсам в сети передачи данных; идентификаторы интернет-ресурса; протоколы сети передачи данных. [4]

Законом Республики Казахстан от 07 января 2003 года №370 «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» дано понятие электронного документа – документ, в котором информация представлена в электронно-цифровой форме и удостоверена посредством электронной цифровой подписи.

Электронная цифровая подпись – набор электронных цифровых символов, созданный средствами электронной цифровой подписи и подтверждающий достоверность электронного документа, его принадлежность и неизменность содержания. [5]

Из этого следует, что другие виды электронных доказательств, например, электронная переписка, электронное сообщение, данные электронного приложения (WhatsApp, Viber, Telegram, Skype и.т.д.) кроются в гражданско процессуальном законодательстве, под формулировкой «материалы на электронных, цифровых и иных материальных носителях».

С. П. Ворожбит считает, что «в зависимости от того, какие из данных, сохраненных в электронной форме, имеют доказательственное значение, то есть содержат сведения, необходимые для установления обстоятельств дела, будет зависеть отнесение их к письменным, вещественным доказательствам, аудио- или видеозаписи» [6].

А.П. Вершинин полагает, что «электронные документы следует рассматривать в качестве письменных доказательств». [7]

В Соединенных Штатах Америки имеются Федеральные правила гражданского судопроизводства, которые установили требования к сохранению и раскрытию доказательств, хранящихся в электронном виде, что установило с одной стороны возможность для суда удостовериться в подлинности доказательств, с другой стороны проводить оценку электронных (цифровых) доказательств с аналогичными бумажными доказательствами. [8]

В гражданском процессе Федеративной Республики Германии четко сложилось мнение того, что электронные(цифровые) доказательства в силу развития цифровых технологий следует относить к документальным доказательствам, в том числе и их репродукцию. [9]

В настоящее время наибольшее распространение электронных(цифровых) доказательств, получил снимок экрана мобильного телефона «скриншот» и как таковой понятие «скриншот» не имеется в законодательстве, отсюда возникает вопрос, как относится к «скриншоту»? как к фотографии?! или как к электронному(цифровому) доказательству? либо необходимо обязательное нотариальное удостоверение?

Практическая значимость разрешения данного вопроса, также связана с защитой чести, достоинства и деловой репутации лица, поскольку социальные сети на сегодняшний день, отражают мнение лиц об определенных общественных отношениях, которые в свою очередь могут быть, как положительными, так и отрицательными либо содержать дискредитирующие сведения.

С развитием коммуникационных технологий, не остаются в стороне и сайты сети «Интернет», где отсутствуют демаркационные границы и есть возможность удаления, блокирования, копирования информации, что в свою очередь в определенной степени предоставляет доказательства нарушения прав и интересов,

но в то же время усложняет оценку доказательства, поскольку нередко используются такие сервисы как «Яндекс.Карта», «Google.Maps», «2GIS» и т.д., которые являясь общепринятыми в обществе средствами передвижения, определения местонахождения, подвержены ошибкам, например: в сервисе «2GIS» указан дом №2 по улице N, когда фактически дом снесен, то есть интернет-сервисы не успевают обновлять фактические изменения реальной жизни.

Тем самым, считаю, что законодателю необходимо более детально рассмотреть вопросы об электронном(цифровом) доказательстве и предлагается:

1. Разработать и ввести в действие самостоятельные нормы(правила) по порядку исследования и проверки электронных(цифровых) доказательств.

2. Законодательно закрепить порядок предоставления электронных(цифровых) доказательств.

3. Законодательно определить какие интернет-сервисы являются общепринятыми.

Вышеуказанные предложения, являются не только практически значимыми, но и являются велением времени.

Список литературы:

1. *Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года* // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части)*. – Алматы: ЮРИСТ, 2020. – 352 с.

3. *Архив Алматинского районного суда города Нур-Султан.*

4. *Закон Республики Казахстан «О связи» от 05 июля 2004 года № 567* // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567_

5. *Закон Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 07 января 2003 года №370* // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370_

6. *Ворожбит СП. Электронные средства доказывания в уголовном и гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2011. – С. 8*

7. *Вершинин А.П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде. – М.: Городец, 2000. – 247 с.*

8. *Джонатан Д. Фриден и Ли М. Мюррей, Допустимость электронных доказательств в соответствии с федеральными правилами доказывания, XVII Rich.JL & Tech. С.5*

9. *Othmar Jauernig, Friedrich Lent «Zivilprozessrecht» // Beck / München 2007, С.44*

Бірімқұл Б.Б.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Азаматтық -құқықтық пәндердің FBO доценті, з.ғ.к.
Егембердиев Е.О.

ДЕНСАУЛЫҚҚА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ҚАРАУ БАРЫСЫНДА АДАМ МЕН АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қызметкердің денсаулығына келтірілген зиянды өтеу мәселесі, соңғы уақытта ерекше өзектілік пен маңыздылыққа ие болды. Бұл қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның денсаулығына зиян келтіру жағдайларының өсуіне байланысты. Халықаралық еңбек ұйымының бағалауы бойынша күн сайын өндірістегі жазатайым оқиғаларға және кәсіптік сипаттағы ауруларға байланысты себептер бойынша орта есеппен 5 мың адам қайтыс болады. Жыл сайын 270 миллион жұмысшы өндірістегі жазатайым оқиғалардың құрбаны болады (өлімге әкелетін және өлімге әкелмейтін); 160 миллионға жуық кәсіби аурулар тіркеледі. Жыл сайын 2,2 миллион жұмысшы өндірісте немесе еңбек қызметі нәтижесінде қайтыс болады. Жарақаттану, адамдардың қайтыс болуы және еңбекке жарамсыздыққа әкелетін аурулар салдарынан, сондай-ақ жұмыста болмауы, асыраушысының қайтыс болуына байланысты емдеу немесе өтемақы төлеу қажеттілігі салдарынан әлемдік жалпы ішкі өнімнің төрт пайызы жоғалады.

Соңғы жылдардағы сот практикасы өндірістік жарақат салдарынан зиянды өтеу туралы дауларды қарауға байланысты азаматтық істер санының үнемі өсіп келе жатқанын көрсетеді. [1] Сонымен қатар, соғыс қимылдары мен қылмыстың өсуі нәтижесінде әскери қызметшілердің, полиция қызметкерлерінің және азаматтардың басқа санаттарының шартта (келісімшартта) белгіленген қызметтік міндеттерін орындау кезінде денсаулығына зиян келтіру жағдайлары едәуір артты.

Денсаулыққа келтірілген зиянды өтеуге байланысты еңбек даулары бойынша Республика соттарымен 2017-2021 жылдар аралығында 1124 азаматтық істер қаралса, оның 398 қанағаттандырылған, 407 ішінара қанағаттандырылып, 193 іс бойынша қанағаттандырудан бас тартылған. [2]

Жоғарыда көрсетілген уақыт аралығында қаралған азаматтық істер территориялық бөлініске қарай Нұрсұлтан қаласында 108, Алматы қаласында 23, Ақмола облысында 28, Ақтөбе облысында 36, Алматы облысында 17, Атырау облысында 29, Батыс Қазақстан облысында 22 Жамбыл облысында 30, Қарағанды облысында 538, Қостанай облысында 21 Қызылорда облысында 20, Манғыстау облысында 16, Түркістан облысында 10, Павлодар облысында 58, Солтүстік Қазақстан облысында 25, Шығыс Қазақстан облысында 117, Әскери сотта 15, Шымкент қаласында 0.

Денсаулыққа келтірілген зиянды өтеуге байланысты еңбек даулары бойынша азаматтық істердің басым көпшілігі Қарағанды облысында қаралған. Бұл

республикамыздың басым өндірістік қуатының Қарағанды облысында шоғырлануына байланысты.

Денсаулыққа келтірілген зиянды өтеуге байланысты еңбек дауларын соттардың қарауы тақырыбындағы зерттеудің мақсаты қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін және тиісті құқық қолдану практикасын орындау кезінде оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеуді реттейтін құқықтық нормалардың мазмұнын зерделеуден, сондай-ақ диссертацияда зерттелетін қатынастарды құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіруге бағытталған теориялық ережелер мен практикалық ұсынымдарды әзірлеуден тұрады.

Көрсетілген мақсат мынадай өзара байланысты нақты міндеттерді қоюды алдын ала белгіледі: 1) қызметкердің денсаулығына зиян келтіру салдарынан міндеттеменің ұғымын, құқықтық табиғатын және салалық тиесілігін зерттеу; 2) қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттеменің функцияларын анықтау; 3) қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеуді реттейтін жалпы және арнайы нормалардың арақатынасына талдау жасау; 4) қызметкер денсаулығының зақымдануынан келтірілген зиянды өтеудің көлемін, сипатын және мөлшерін зерттеу; 5) қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеуді реттейтін заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерге талдау жасау және құқықтық реттеудің олқылықтарын анықтау; 6) қызметкердің денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөніндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін қолданыстағы заңнаманы одан әрі жетілдіру қажеттігін дәлелдеу; 7) қызметкерлердің денсаулығына келтірілген зиянды өтеумен байланысты дауларды шешу кезінде оларды практикада тиімді және кеңінен қолдану мақсатында заңнамаға жетілдіруге бағытталған практикалық ұсынымдар әзірлеу және ұсыныстар тұжырымдау болып табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы-бұл жаңартылған ішкі заңнама және осы санаттағы сот тәжірибесін талдау аясында еңбек қызметін жүзеге асыратын адамдардың денсаулығына келтірілген зиянды өтеу мәселелеріне арналған алғашқы кешенді монографиялық зерттеулердің бірі.

Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеу мәселелерін қарау қажеттігі қолданыстағы азаматтық заңнамада тұжырымдамалық өзгерістердің болуынан, оның ішінде еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде зардап шеккен қызметкерлердің денсаулығына келтірілген зиянды өтеуді реттеу тәртібінің өзгеруінен де туындады. Атап айтқанда, өндірістік жарақаттар мен кәсіби ауруларға шалдыққан жұмысшыларға зиянды өтеуді құқықтық реттеу қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен [3] және Еңбек кодексімен [4] қамтамасыз етілген және "Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы" 2005 жылғы 7 ақпандағы № 30 заңмен [5] бекітілген.

Зиян келтіру-бұл міндеттемелердің пайда болуына себеп болатын заңды факт. Бірақ сонымен бірге зиянды азаматтық-құқықтық жауапкершілік ретінде өтеу үшін зиян келтірудің бір фактісі жеткіліксіз. Азаматтық заң зиян келтіру фактісімен

жиынтығында оны өтеу жөніндегі міндеттемені туындататын жалпы негіздерді белгілейді.

Азаматтық кодекстің 917-бабына сәйкес бұл негіздер: зиянның болуы; зиян келтірілген әрекеттің (әрекетсіздіктің) заңсыздығы; әрекет (әрекетсіздік) пен пайда болған нәтиже (зиян) арасындағы себептік байланыс; зиян келтірушінің кінәсі. АҚ 917-бабының 1-тармағы зиянды толық көлемде өтеу қағидатын бекітеді.

Қызметкердің өміріне және (немесе) денсаулығына келтірілген зиян үшін жұмыс берушінің материалдық жауаптылығы Еңбек кодексінің 122-бабымен реттелген. Азаматтық кодекс 1-бабы, 3-тармағына сәйкес, азаматтық заңдар еңбек қатынастарына бұл қатынастар тиісінше еңбек заңдарымен реттелмеген жағдайларда қолданылады. Қызметкердің қызметтік міндеттерін орындауына байланысты өміріне және (немесе) денсаулығына келтірілген нұқсанды өтеу тәртібі АҚ 936-946 баптарымен қарастырылған.

Қызметкердің денсаулығына зиян келтірілгенде:

Қызметкер жоғалтқан немесе ол анық иелене алатын табыс және денсаулыққа зақым келтіруден туындаған шығыстар (емделуге, дәрі-дәрмек сатып алуға, протез салғызуға, санаторий курорттық емделуге, басқа кәсіпке даярлауға), егер жәбірленуші көмек пен күтімге мұқтаж болса және оларды тегін ала алмаса, кінәсі дәлелденген жұмыс беруші тарапынан өтелуге жатады. Өтеуге жататын жоғалтылған табыстың мөлшері денсаулығына зиян келтірілгенге дейінгі қызметкердің еңбекке қабілетін жоғалтуы дәрежелеріне сәйкес, еңбекке жарамдылығынан айырылу басталғанға дейінгі орташа айлық табысымен анықталады. Жоғалтылған табыстың құрамына негізгі жұмыс орнымен қатар, қоса атқаратын жұмысы бойынша да еңбек және азаматтық құқықтық шарттар бойынша еңбекке ақы төлеудің жеке табыс салығы салынатын барлық түрлері кіргізіледі. Біржолғы төлемдер (пайдаланылмаған демалыс үшін өтемақылар, жұмыстан босатылған кездегі жұмыстан шығу жәрдемақысы және тағы басқалар) есептелмейді. Уақытша еңбекке жарамсыздық және жүктілік пен босануға байланысты демалыс кезеңі үшін төленген жәрдемақы есепке алынады. Кәсіпкерлік қызметтен алынатын кірістер, сондай ақ авторлық қаламақы жоғалтылған табыстың құрамын кіргізіледі. Табыстың барлық түрлері салықтар ұсталғанға дейінгі сомада ескеріледі. Жоғалтылған табысты анықтау АҚ 938 бабының ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін орындау кезінде жазатайым оқиғалардан сақтандырылуға құқылы. Жұмыс беруші қызметкердің еңбек міндеттерін орындауы кезінде оның өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды ЕК және өзге заңдарға сәйкес өтеуге міндетті.

Қызметкердің өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян мөлшері Қазақстан Республикасының заңнамасында бекітілген мөлшерде анықталады:

Кәсіптік жұмысқа қабілеттілігін жоғалту дәрежесіне байланысты зиян -5-тен 25% -ға дейін қоса. Жұмыс беруші міндетті түрде қызметкерге оның денсаулығына келтірілген зиянның салдарынан жоғалтқан табысы мен шыңыстарын өтеуге тиіс

Кәсіптік жұмысқа қабілеттілігін жоғалту дәрежесіне байланысты зиян -30-дан 10- % -ға дейін қоса ,өтемақы төлеуді қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартының шеңберінде сақтандыру ұйымы жүзеге асырады,

Өтелуі тиіс жоғалтылған табысты (кірісті) есептеуде ескерілетін орташа айлық табыстың (кірістің) мөлшері қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартын жасасқан күні республикалық бюджет туралы заңмен тиісті қаржы жылына белгіленген **жалақының ең төменгі мөлшерінің он еселік мөлшерінен аспауға тиіс**. Сақтандыру төлемінің мөлшері еңбекке жарамдылығынан айырылған жағдайдағы әлеуметтік төлемді қоспағанда мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан жүзеге асырылады. Қызметкерге бір жылдан аз мерзімге кәсіптік еңбекке жарамдылығынан айырылу дәрежесі белгіленгенде сақтандыру төлемін сақтандырушы ай сайын аннуитет шартының негізінде төлейді. Сақтандыру төлемдерінен бірыңғай зейнетақы жинақтау қорына зейнетақы жарналары ұсталынып қалады және аударылады.

Жазатайым оқиға болғанда сондай-ақ орын алған жазатайым оқиғаның салдарынан оның денсаулығының нашарлауы себебіне байланысты қызметкердің қайтыс болуына байланысты зиянды өтеу бойынша сақтандыру төлемі ҚР АҚ белгіленген мерзім ішінде ҚР-ның заңдарына сәйкес зиянды өтетуге құқығы бар. Тұлғалардың пайдасына аннуитеттік төлемдер жасау түрінде жүзеге асырылады. Сақтандыру төлемдері болғанда жұмыс беруші жұмыскерге сақтандыру сомасы мен зиянның нақты мөлшері арасындағы айырмашылықты өтеуге міндетті. Жоғалтылған табысқа қатысты төлемдер жәбірленуші қызметкерге еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін белгілеу мерзіміне төленеді, бірақ, ҚР-ның зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңнамасымен белгіленген зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін.

Маңызды себептер болғанда сот жәбірленуші қызметкердің арызы бойынша және зиян келтірушінің мүмкіндіктерін ескере келе бір реттік төлем туралы шешім шығара алады, бірақ үш жылдан көп емес.

Қызметкерге кәсіптік еңбек қабілеттілігінен айырылудың бестен жиырма тоғызға дейінгі пайызды қоса алғандағы дәрежесін белгілеумен байланысты зиян келтірілген кезде, жұмыс беруші қызметкерге жоғалтылған табысын және денсаулығының зақымдануынан туындаған шығыстарды өтеуге міндетті.

Еңбекке қабілеттіліктен айрылу дәрежесін белгілеу кезеңінде денсаулықтың зақымдануынан туындаған, жұмыс беруші өтейтін шығыстардың мөлшері төлем төленетін кезде республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына белгіленген екі жүз елу айлық есептік көрсеткіштен аспауға тиіс.

Денсаулықтың зақымдануынан туындаған шығыстарды өтеу бойынша төлем осы шығыстарды шккен қызметкер не тұлға ұсынған, осы шығыстарды растайтын құжаттардың негізінде жүзеге асырылады. Бұл ретте, ҚР-ның денсаулық сақтау саласындағы заңнамасына сәйкес тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлеміне кіретін шығыстар өтелуге жатпайды. Жұмыс беруші қызметкерде сақтандыру төлемдері болмағанда оған келтірілген зиянды толық көлемде өтейді.

Денсаулықтың зақымдануынан туындаған шығыстарға төмендегілер жатады:

- емдеуге;
- қосымша тамақтануға;
- дәрі-дәрмек сатып алуға;
- протездеуге;
- өзгенің күтіп бағыуына;

- санаториялық-курорттық емдеуге;
- арнайы көлік құралдарын сатып алуға;
- өзге кәсіпке дайындауға;
- басқалар. [6]

Еңбекке қабілеттіліктен айырылу дәрежесін белгілеу кезеңінде денсаулықтың зақымдауынан туындаған, жұмыс беруші өтейтін шығыстардың мөлшері төлем төленетін кезде республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына белгіленген 250 АЕКтен аспауға тиіс.

Зиянды өтеу жөніндегі міндеттеменің туындауы үшін зиян келтірушінің кінәсінің нысаны маңызды емес. Алайда, егер жәбірленушінің өзі жазатайым оқиға үшін кінәлі болса, кінә формаларының айырмашылығы үлкен мәнге ие болады. Оның кінәсі оның зиянды өтеуді талап ету құқығының пайда болуына да, осындай өтеу мөлшеріне де әсер етуі мүмкін.

Жәбірленушінің кінәсі ол ниет немесе өрескел немқұрайлылық түрінде көрсетілген кезде ғана ескеріледі.

Жәбірленушінің қарапайым абайсыздығы (абайсыздығы) зиян келтірушінің жауапкершілігіне және оның мөлшеріне әсер етпейді. Сонымен қатар, жәбірленушінің кінәсі туралы болжам жоқ. Соңғысының кінәсі зиян келтірушімен дәлелденуі керек.

Азаматтық кодекстің 935-бабының 1-тармағында жәбірленушінің ниеті салдарынан туындаған зиян өтелмейді деп көзделген. Бұл жағдайда ол әдеттегі әрекеттермен немесе басқаларға үлкен қауіп төндіретін әрекеттермен зиян келтіргені маңызды емес.

Жәбірленушінің өрескел абайсыздығы зиян келтірушінің жауапкершілігі кінәға негізделген жағдайларда өтеу мөлшерін азайтуға ғана әкеп соғады. [7]

Егер зиян келтірушінің жауапкершілігі кінәға қарамастан туындайтын болса (мысалы, қауіптілігі жоғары көз иесінің жауапкершілігі), онда жәбірленушінің өрескел бейқамдығы ескеріле отырып, егер заң актілерінде өзгеше көзделмесе, оған өтем мөлшері азайтылуға тиіс немесе зиянды өтеуден бас тартылуы мүмкін.

АК-нің 935-бабының 4-тармағында келесідей ереже бекітілген: жәбірленушінің кінәсі денсаулықтың зақымдануынан туындаған қосымша шығыстарды өтеу кезінде; асыраушы болып табылатын азаматтың қайтыс болуы салдарынан залал шеккен адамдарға зиянды өтеу кезінде, сондай-ақ жерлеуге жұмсалған шығыстарды өтеу кезінде ескерілмейді.

Зиян келтіруден міндеттемелердегі жәбірленушінің қарапайым абайсыздығы есепке алуға жатпайды, яғни ол зиян келтірушіні жауапкершіліктен босатуға да, оның жауапкершілік мөлшерін азайтуға да әкелмейді.

Азаматтық кодекстің 935-бабының 5-тармағына сәйкес азаматтың мүліктік жағдайын ескере отырып, сот оның келтірген зиянын өтеу мөлшерін азайтуға құқылы. Азаматтық кодекстің тікелей көрсетілуіне байланысты норма қасақана жасалған әрекеттермен зиян келтірілген жағдайларға қолданылмайды. Яғни жұмыс беруші қызметкердің еңбек ету жағдайларын қасана қауіпсіздік талаптарына сәйкестіртпеді, оның зиян өтеу мөлшері азайтылмайды.

Еңбек Кодексінің 326-бабының 3-тармағына сәйкес жазатайым оқиға туралы акт тергеп-тексеру материалдарына сәйкес ресімделуге тиіс. Егер өндірістегі

жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде комиссия өрескел абайсыздық зиянның туындауына немесе ұлғаюына себеп болғанын анықтаса, онда комиссия Тараптардың аралас жауапкершілігін қолданады және қызметкер мен жұмыс берушінің кінәсінің дәрежесін пайызбен айқындайды. Еңбек қауіпсіздігі саласындағы ҚР қолданыстағы нормативтік - құқықтық актілерінде жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде жұмыс беруші мен қызметкердің пайызында кінә дәрежесін айқындау бойынша өлшемшарттар, стандарттар немесе қағидалар жоқ екенін атап өткен жөн. Тәжірибе көрсеткендей, көбінесе осы немесе басқа тарап жазатайым оқиғаны тергеу нәтижелерімен келіспейді, келіспеушілік жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы кінәні анықтау болып табылады. Мұндай келіспеушіліктер жоғары тұрған бас мемлекеттік еңбек инспекторларына бағыну тәртібімен және сот тәртібімен қаралады. Кінә дәрежесін пайызбен анықтау үшін нақты және нақты заңнамалық талаптардың болмауы шағымдар мен дауларға алып келеді, бұл тараптардың осындай шағымдарды қарауға байланысты уақыты мен шығындарын талап етеді. Осы тұрғыда жұмыс беруші мен қызметкердің кінәсінің дәрежесін анықтау бойынша бірыңғай нормативтік құжат (нұсқама, ереже) қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Халықаралық еңбек ұйымы ресми сайты. - [Электрондық ресурс]. - <https://www.ilo.org/moscow/lang--ru/index.htm>
2. Сот кабинеті «Талдау» форумы. - [Электрондық ресурс] - <https://office.sud.kz/forumTaldau/index.xhtml>
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы №268-ХІІІ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
5. Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 ақпандағы №30 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000030 /z050030 .htm>
6. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. Бастар бойынша практикалық түсіндерме. – Алматы: «МЦФЭР Казахстан» ЖШС
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть): комментарий / [отв. ред.: М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин] – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 431 с.

Бопенова А.К.
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин
Карагаев Р.Н.*

ИСТРЕБОВАНИЕ ИМУЩЕСТВА ИЗ ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВЛАДЕНИЯ

Одним из способов судебной защиты, предусмотренных статьей 9 ГК РК является истребование имущества из чужого незаконного владения, с которым судьи систематически сталкиваются в судебной практике. [1]

Такое требование подлежит рассмотрению в общем исковом порядке, с указанием истца, ответчика, а в необходимых случаях и третьих лиц.

Целью виндикационного иска является прекращение владения незаконного владения ответчиком индивидуально-определенным имуществом и восстановление нарушенного ответчиком права собственности (в части правомочия владения) истца – собственника, спорное имущество при удовлетворении такого иска изымается из владения ответчика и передается истцу. [2, с. 8-10]

Иск об истребовании имущества из чужого незаконного владения является иском имущественного характера. Соответственно подавая исковое заявление в суд физическое лицо должно оплатить государственную пошлину в бюджет в размере 1%, а юридическое лицо 3% от рыночной стоимости истребуемого имущества.

В практике имеют место случаи неоплаты, неполной оплаты либо оплаты государственной пошлины истцом в размере, как с требования неимущественного характера. Разумеется такие иски должны возвращаться судами с указанием о неоплате государственной пошлины в полном объеме.

В то же время, не исключено, что обстоятельство неполной оплаты иска будет обнаружено после возбуждения гражданского дела. В таких случаях видится два пути решения возникшей ситуации: 1) на стадии подготовки судом истцу предлагается доплатить государственную пошлину до размеров, установленных законом; 2) недоплаченная государственная пошлина взыскивается судом при принятии по делу итогового процессуального решения, о чем указывается в его резолютивной части (в случае отказа в удовлетворении иска).

На стадии подготовки дела к судебному разбирательству судьи разрешают несколько вопросов, позволяющих надлежащим образом провести судебное заседание и принять правильное процессуальное решение.

Так, в частности, определяют круг лиц, участвующих в деле. В практике имеют место случаи привлечения истцом ответчика, в фактическом владении которого истребуемое имущество не находится. Возможно у такого ответчика когда-то это имущество было, но впоследствии в результате несколько последовательно совершенных сделок имущество выбыло из его владения.

Представляется, что в таком случае все указанные лица, должны судом привлекаться к участию в деле, в качестве третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора.

Допустим иск судом удовлетворен к ответчику, в фактическом владении которого имущество не находится. Такое решение никогда не будет исполнено, ни добровольно, ни принудительно, поскольку у ответчика невозможно взять то, чего у него нет. Логично, что такое решение вынесено быть не может. Суд должен удовлетворять виндикационный иск, ни к лицу, во владении которого когда-то находилось истребуемое имущество, а во владении которого на момент разрешения спора находится имущество.

Действующее гражданское процессуальное законодательство не предусматривает право суда первой инстанции самостоятельно производить замену ответчика. Замену ответчика производит истец, а суд лишь допускает замену ответчика.

Следовательно, в случае предъявления иска к ненадлежащему ответчику, суд на стадии подготовки дела к судебному разбирательству должен предложить истцу произвести замену ответчика.

Вполне допустимо, что истец будет настаивать на рассмотрении дела с участием в качестве ответчика лица, к которому иск предъявлен изначально. В такой ситуации суд должен самостоятельно привлечь к участию в деле в качестве третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора лицо, в фактическом владении которого находится имущество, и судебным решением отказать в удовлетворении иска. В этой ситуации основание отказа в удовлетворении иска будет лишь одно - предъявление иска к ненадлежащему ответчику.

Следует иметь в виду, что предъявление иска к ненадлежащему ответчику ни в коем случае не может быть, ни основанием для прекращения производства по делу, ни основанием для оставления искового заявления без рассмотрения. В случае принятия таких процессуальных судебных актов, ни исключено, что суд апелляционной инстанции может указать о грубом нарушении судьей закона при отмене судебного акта.

В стадии подготовки суд должен предложить истцу представить доказательства, подтверждающие право собственности либо иное вещное (или договорное) право истца на истребуемое имущество. Кроме того, истцу исходя из характера спора предлагается представить доказательства того, что имущество находится именно во владении ответчика, а также доказательства неправомерности такого владения.

Ответчику же судом следует предложить представить доказательства правомерности владения истребуемым имуществом, если оно находится в его владении, либо ответчику предлагается представить доказательства того, что в его владении имущество не находится.

Следует иметь в виду, что правом на истребование имущества из чужого незаконного владения обладает не только собственник, но и иное лицо, владеющее имуществом на праве хозяйственного ведения, оперативного управления,

постоянного землепользования либо по иному основанию, предусмотренному законодательными актами либо договором, о чем прямо указано в статье 265 ГК РК.

Допустим, лицо имеет право на велосипед на основании договора проката, а фактически велосипед оказался во владении лица, с которым договор проката не заключался. Логично, что в такой ситуации наниматель вправе учинить иск к лицу, в фактическом обладании которого находится велосипед об истребовании имущества из чужого незаконного владения.

Точно также, наниматель вправе предъявить иск об истребовании имущества из чужого незаконного владения и к собственнику этого велосипеда, если договор проката между сторонами не расторгался.

Так, согласно статье 265 ГК РК титульный владелец имеет право на защиту своего владения также против собственника.

Граждане и юридические лица по разному называют виндикационное требование в своих исковых заявлениях: понудить передать имущество, обязать вернуть имущество, но суть от этого не меняется. Все это способ судебной защиты – истребование имущества из чужого незаконного владения.

Представляется, что в такой ситуации суд на стадии подготовки дела к судебному разбирательству должен ориентировать истца на уточнение искового требования (предмет иска), приведение его в соответствии с требованиями гражданского законодательства.

Разумеется, что в такой ситуации суд разрешая гражданско-правовой спор, в резолютивной части судебного решения указывает именно об истребовании имущества из чужого незаконного владения, а не «понудить передать имущество», «обязать возратить имущество» и т.п.

Рассматривая и разрешая спор по существу суд должен проверить правомерность обладания ответчиком спорного имущества. В том случае, если ответчик докажет правомерность обладания имуществом, в удовлетворении иска должно быть отказано. И наоборот, если ответчик не смог доказать правомерность обладания вещью, соответственно иск может быть удовлетворен.

Однако, не во всех случаях иск подлежит удовлетворению, если ответчик не смог доказать правомерность владения спорным имуществом. Не исключено, что истец сам не смог доказать принадлежность себе этого имущества. Логично, что в этом случае виндикационный иск удовлетворению не подлежит.

Предъявляя виндикационные требования истец должен идентифицировать истребуемое имущество, указать его отличительные признаки, особенности, параметры и т.д., позволяющие отличить его от другого сходного имущества.

Точно также суд, истребуя имущество из чужого незаконного владения должен в резолютивной части судебного решения указать его отличительные характеристики.

Допустим, истребуя автомобиль, суд должен указать, год его выпуска, номер двигателя автомобиля, номер шасси, регистрационный номер (если он сохранился), цвет и марку автотранспортного средства и т.д.

Истребуя объект недвижимости из чужого незаконного владения, суд должен указать его адрес, кадастровый номер, иные характеристики, как правило

совпадающие с данными, отражаемыми в правовом кадастре регистрирующего органа и с данными технического паспорта.

При разрешении споров данной категории в ряде случаев следует давать оценку на предмет того, является лицо приобретатель имущества добросовестным или нет. [3]

При этом следует иметь ввиду, что лицо, во владении которого находится имущество по умолчанию считается добросовестным, если не доказано иное, что вытекает из положений статьи 8 ГК РК.

Так, согласно пункту 4 статьи 8 ГК РК добросовестность действий участников гражданских правоотношений предполагается.

Как мы видим, нормы материального права устанавливают презумпцию добросовестности участников гражданского оборота, к которым причисляется и приобретатель имущества.

В практике имели место случаи, когда судом разрешался такой иск – как признание лица добросовестным приобретателем. При этом не учитывалось, что такой способ судебной защиты как требование о признании лица добросовестным приобретателем действующим законодательством не предусмотрен. Соответственно такое требование предметом спора быть не может. Важно понимать, что оценку на предмет добросовестности лица, к которому учинен иск судьи дают мотивировочной, а никак не резолютивной частью судебного решения.

Приобретатель считается добросовестным, если он не знал и не должен был знать, что приобретает имущество у лица, не имевшего право на его отчуждение. В то же время, суд дает оценку лицу, как недобросовестному приобретателю, если, как правило он проявил грубую неосторожность, либо явно осознавал, что приобретает имущество у лица, который не вправе был его отчуждать.

Если лицо, при должной внимательности и осмотрительности могло придти к выводу, что отчуждатель имущества не имеет право на его отчуждение, то такого приобретателя нельзя признавать добросовестным.

Важность оценки этого обстоятельства, заключается в том, что оно в целом влияет на результаты разрешения судебного дела.

Так, по общему правилу, вытекающему из статьи 261 ГК РК, следует, что если приобретатель имущества является недобросовестным, то имущество у него судом истребуется во всех случаях, а если приобретатель является добросовестным, то надо исходить уже из конкретных обстоятельств, прямо оговоренных в указанной норме.

Если имущество выбыло из владения хозяина помимо его воли, допустим украдено, то такое имущество истребуется от владеющего не собственника во всех случаях.

Если же собственник имущества произвел отчуждение своей вещи по незаконной недействительной гражданско-правовой сделке, но оспорив сделку требует ее возврата, то скорее всего, суд будет давать оценку тому обстоятельству, что отчуждение имущества было произведено по воли самого хозяина вещи. В такой ситуации при добросовестности приобретателя, судом в удовлетворении иска будет отказано.

Законодатель отдельно оговорил, что если имущество было продано в порядке исполнения судебного решения, то у приобретателя имущество, его истребование исключается. Такая норма является императивной (пункт 3 статьи 261 ГК РК) и другого альтернативного варианта не предусматривает. При этом законодательство, в таких случаях не связывает возможность отказа в истребовании имущества из чужого незаконного владения, с тем, по воли или помимо воли собственника выбыло имущество, как и не связывает с тем, является ли приобретатель добросовестным или нет.

В практике могут иметь случаи, когда истребуемое имущество владеющим не собственником переработано либо изменено настолько существенно, что оно по сути уже не является тем имуществом, каким оно было на тот момент, когда находилось в обладании собственника.

Представляется, что если приобретатель этой переработанной вещи является добросовестным, то оно оставляется ему, а если недобросовестный, то вещь истребуется к собственнику, поскольку право собственности ни при каких обстоятельствах не может быть признано за недобросовестным приобретателем.

Резюмируя, можно отметить, что виндикация по сегодняшний день не утратила качества самостоятельного гражданско-правового института. Действующее законодательство предоставляет равные возможности всем участникам гражданского оборота в вопросах защиты права собственности.

Список литературы:

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ* // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

2. *Семенов В.В. Виндикация: вопросы теории и судебной практики // Российская юстиция. – М.: Юрист, 2016. – № 2. – С. 8-10.*

3. *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года № 6 «О некоторых вопросах недействительности сделок и применении судами последствий их недействительности»* // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000006S>

Джанглишбаева Г.Д.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,*

Ғылыми жетекші –

Азаматтық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті

Альхожаев К.К.

САПАСЫЗ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР КӨРСЕТІЛГЕН КЕЗІНДЕ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ИНСТИТУТЫ

2019 жылы 2 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен

өркендеуінің негізі» атты Жолдауында халықтың денсаулығын жақсарту, медициналық қызмет көрсетудің сапасы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселелеріне айрықша назар аударуды талап етті: «2020 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстанда міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі іске қосылады. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың жүзеге асырылуы медициналық қызмет көрсетудің сапасы мен қолжетімділігін жақсартуға бағытталған. Біздің қателесуге құқымыз жоқ.» [1]

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (әрі қарай – МӘМС) дегеніміз не? Бұл денсаулық сақтау саласындағы мүдделерді әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесі.

Конституцияның 29-бабына сай, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға және олар заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға құқылы. [2] Ал МӘМС жүйесінде жинақталған қор белгілеген талаптарға сәйкес теңдік қағидаты негізінде, яғни кепілдендірілген тегін медициналық қызметпен қоса тұтынушылар арасында бөледі.

МӘМС жүйесінде медициналық көмекті меншік нысанына қарамастан, мемлекеттік не жеке медициналық ұйымдар қормен келісімшарт жасасу арқылы жүзеге асырады. МӘМС – бұл халықтың денсаулығын ауыру, жарақат, жүктілік және босану, мүгедектік және қарттық шағында әлеуметтік қорғаудың бір түрі. Көптеген дамыған елдер МӘМС-ты таңдады, бұл қордағы қаражат әр адамның мұқтаждығына байланысты бөлінеді.

МӘМС жүйесі енгізілген соң, 2020 жылдың 7 шілдесінде Қазақстан Республикасының азаматтарына денсаулық сақтау құқығына кепілдік беретін маңызды нормативтік құқықтық акт «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының кодексі қабылданды. Аталған кодекстің 4-бабының 1-бөлігіне сәйкес, заңнама мақсаты Қазақстан Республикасы халқының денсаулығын сақтау мен нығайту үшін қолжетімді және сапалы медициналық көмекті қоса алғанда, азаматтардың денсаулығын сақтау құқығын іске асыруын қамтамасыз ету екендігі айқындалған.[3] Сондай-ақ кодекстің 12-тарауында адамдардың денсаулық сақтау саласындағы құқықтары мен міндеттері бекітілген. Ал, егер сол пациенттің құқықтары бұзылған жағдайда, оның құқықтары тұтынушы ретінде «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы бойынша қорғалады.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау институты – тұтынушы мен орындаушының (сатушының) арасындағы қатынастарды реттеудің жалпы пәнімен біріктірілген нормативтік құқықтық актілер жиынтығы.

Денсаулыққа құқық әрсалалық құқықтық құралдар арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін. Ол салалардың ішінде маңызды орынды азаматтық құқық нормалары алады.

Медициналық қызмет көрсету кезінде тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы азаматтық істерді реттеудің құқықтық негіздерін:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі;
- Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі;
- «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы»

Қазақстан Республикасының кодексі;

- «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының кодексі;

- «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

- «Тұтынушылар құқығын қорғау туралы заңдарды соттардың қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы.

Әдетте, денсаулықты қалыпты жағдайда ұстау арнайы субъектілер, яғни медициналық ұйымдар мен жеке дәрігерлер арқылы медициналық қызметке қол жеткізіледі. Шарт не шарттан тыс туындайтын қатынасты азаматтық-құқықтық тұрғыдан дұрыс жіктеп алған жөн. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңы тұтынушы ретінде жұмысқа не көрсетілетін қызметке тапсырыс беру не соларды сатып алуға ниеті бар адамға да қатысты қарастырады. Бұл Заңның кейбір нормалары шарттық қатынастар пайда болғанға дейін де қолданылады. Себебі тұтынушының қызметті тұтынадан бұрын жасалған шарттарға қолданылады, мысалы, медициналық тұрғыдан берілген кеңестерге. Олар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 33-тарауында көзделген өтелмелі қызмет көрсету шартының ережелерімен реттеледі. Өтелмелі қызметке арналған тарау басқа шарттар бойынша тарауларға қарағанда жаңалау, бұндай тараулар ТМД елдерінің Азаматтық кодексінде де кейіннен пайда болған, мысалы, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексі 39-тарау, Өзбекстан Республикасы Азаматтық кодексінің 38-тарауы және т.б. Сонымен қатар қызмет көрсету шарты Азаматтық кодексте жеке институт ретінде жоқ. Тек қызмет көрсетудің өзге түрлері, мысалы комиссия, тапсырма, сақтау, сақтандыру және т.б. шарттар болды.

«Тұтынушылар құқығын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың құқықтық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін, сондай-ақ тұтынушыларды қауіпсіз және сапалы тауарлармен, яғни зерттеу нысаны бойынша медициналық қызметпен қамтамасыз ету жөніндегі шараларды анықтайды.

Тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері, басқа тұтынушылар мен қарым-қатынас жүргізу, келісімшарттар жасау қызметтерін жүзеге асыру кезінде, қандай да бір заңға қайшы әрекеттер жасалған жағдайда, олардың құқықтары Азаматтық Кодекстің және нормативтік құқықтық актілердің заңдылықтарымен қорғалады.

«Тұтынушылардың құқығын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңындағы жалпы ережелер бойынша міндеттемелерді орындамағаны, не тиісті орындамағаны үшін жауапкершіліктен босататын жағдайларды дәлелдеу ауыртпалығы сатушыға жүктеледі (дайындаушыға, орындаушыға, уәкілетті мекемеге, импортшыға). [4]

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы істердің ерекшелігі, тауардың кемшіліктерінің бар екенін және ол кемшіліктердің пайда болу себептерін анықтауды, іс бойынша сот экспертизасын жүргізуді талап етеді, бұл жағдайлар істің қаралу мерзімін ұзартуға әкеліп соғады.

«Тұтынушылардың құқығын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 21-бабына сәйкес тұтынушыға дайындаушының, (орындаушының, сатушының, уәкілетті мекеменің, уәкілетті жеке кәсіпкердің импортшының) онымен

құрылған шартты бұзуы салдарынан оған келтірілген моральдық зиян, Қазақстан Республикасының тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңнамасы мен нормативтік құқықтық актілерде көзделген құқықтары зиян келтірушінің кінәсі болған кезде сот айқындайтын мөлшерде өтеуге жатады. [4]

Тұтынушымен қарым-қатынастағы тарап - өндіруші (орындаушы, сатушы). «Өндіруші», «орындаушы» және «сатушы» терминдеріне сәйкес заң шығарушы, ең алдымен, заңды тұлға болып табылатын кез келген ұйымды білдіреді. Азаматтық Кодекстің 34-бабына сәйкес, өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табысын келтіруді көздейтін (коммерциялық ұйым) не мұндай мақсат ретінде пайда келтіре алмайтын және алынған таза табысын қатысушыларына үлестірмейтін (коммерциялық емес ұйым) ұйым заңды тұлға бола алады. [5]

Осылайша, тұтынушының контрагенті коммерциялық немесе коммерциялық емес ұйымдар бола алады, оның ішінде өз өкілдіктерін заң нормалары белгілеген тәртіппен ашқан және Қазақстан Республикасында өндірушілер, орындаушылар, сатушылар ретінде жұмыс істейтін шетелдік заңды тұлғалар болуы мүмкін.

«Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңына сәйкес, ұйымдардан бөлек, жеке кәсіпкер де орындаушы бола алады. Азаматтық Кодекстің 19-бабына сәйкес, азаматтар, осы кодексте және өзге заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, заңды тұлға құрмай-ақ кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқылы. [4] Медициналық қызметті көрсетуші медициналық қызметін заңнамада белгіленген тәртіппен алынған лицензия негізінде жүзеге асырады. Ал лицензия – жеке немесе заңды тұлғаға қауіптіліктің жоғары деңгейі болуына байланысты лицензиялануы міндетті қызмет түрін не лицензиялануы қажет қызметтің кіші түрін иеленуге лицензия беретін бірінші санаттағы рұқсат. [6] Заңнамаға сәйкес, бірінші санаттағы рұқсаттама қауіптілігі жоғары қызмет түрлеріне беріледі.

Сонымен, медициналық құқықтық қатынастар – бұл тұтынушылардың құқықтарын қорғау ерекшеліктерімен байланысты, яғни адамның ажыратылмас игілігі болғандықтан, мемлекеттік мәжбүрлеу арқылы қызмет көрсетуге қатыстылығы, рұқсаты реттелетін қатынас түрі. Бұл құқықтық қатынас туралы ғалымдардың көзқарастарын талдай келе, құқықтық қатынастардың субъектілері келесі анықтамаға сәйкес келеді: медициналық қызмет көрсету кезінде пайда болатын мемлекет пен қоғамның бақылауын күшейтуді талап ететін, адамның ажыратылмас конституциялық құқықтарын сақтай отырып, орындаушының жеке басымен тығыз байланысты заманауи технологиялар мен дәлелденген әдістерді пайдалана отырып, кәсіби медициналық қызметкерлерден іс-әрекеттерді орындауды талап ету құқығын белгілейтін, пациент-тапсырыс беруші мен медициналық мекеме-орындаушы арасындағы азаматтық құқықпен реттелген әлеуметтік маңызы бар мүліктік қатынастар.

Сот практикасынан 2020 жылы қаралған медициналық қызмет көрсету субъектісіне қатысты азаматтық іс бойынша мысалға тоқтала кетсек, талап қоюшы Турдиева жауапкерлер «Жәнібек» тіс емханасы, Джакиева және Орабоваға материалдық және моральдық шығындарды өтеу туралы сотқа жүгінген. Сот шешіміне сай, жауапкерлер сапасыз тіс салып, пломба жақтың қызыл етінде қалып қойған. Аталған тіс емханасы тіс емдеу қызметін атқаруға лицензия арқылы рұқсат алмай қызмет көрсеткен. Бұл оқиға бойынша қылмыстық іс қозғалып, жәбірленуші

Турдиеваның денсаулығына келтірілген зиянның мөлшерін анықтауға өндірістен сот-медициналық сараптама тағайындау үшін тоқтатылған. Жауапкерлер Джакиева мен Оразовадан халыққа заңсыз қызмет көрсетуіне байланысты түбіртек негізінде материалдық шығын – 57 100 теңге, баж салығына төленген 15 392 теңге өндірілген, талапкер моральдық шығын 1 млн. 500 мың талап еткен, алайда сотпен 100 000 теңге моральдық шығын өндірілген. Жауапкерлермен іс шағымдалып, күшінде қалдырылған. [7]

Талап қоюшыға зиян келтірілгені анық, олай болса орындаушының арнайы рұқсаты болмағанына қарамастан, тұтынушы денсаулығына келтірілген зақым кесірінен туындаған шығындар, келтірілген зиян өндірілуі заңды.

Әдебиеттерден медициналық қызметтерді көрсету кезіндегі құқықтық қатынастардың табиғаты туралы көптеген пікірлер бар: А.Г.Блинов, ақы төленуіне байланысты медициналық қызметтер әкімшілік-құқықтық (ақысыз) ретінде де, азаматтық-құқықтық ақылы медициналық қызметтер ретінде де қарастырады. [8, 31 бет]

Тағы бір ғалым М.Н.Голоднюк қызметтің эксклюзивтілігі, оны ұсыну мен қабылдау ерекшеліктерді қосады. [9, 41 бет] Медициналық қызметтің құқықтық табиғатын зерттеуші А.В.Тихомиров сонымен қатар медициналық қызметтердегі жоғары белгісіздік деңгейін атап өтті. [10, 53 бет]

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тұтынушылардың құқықтарын қорғау - бұл азаматтық, азаматтық іс жүргізу, әкімшілік, қылмыстық және басқа құқық салаларының нормаларын біріктіретін күрделі құқықтық институт деген қорытынды жасауға болады. Сонымен бірге, тәжірибе көрсеткендей, зерттелетін мекеменің құқықтық реттеу негіздері мен ерекшеліктерін білу тек экономикалық қызметтің әр түрлі салаларындағы мамандарға ғана емес, сонымен қатар қарапайым азаматтар – тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді тұтынушылар үшін де қажет.

Адамның денсаулығына кез келген уақытта қауіп төнуі мүмкін. Сол уақытта ол алдын ала болсын не аяқ астынан болсын медициналық қызметті тұтынады. Сол себептен адамға денсаулықты сақтау тән, ал денсаулық сақтауға құқық қоғамның және құқықтың дамуымен бірге дамиды. Сапасыз медициналық қызметті тұтынған тұлғаға ақшалай өтемақыны өндірумен қоса, келтірілген зиянның салдарынан барлық әлеуметтік тұрғыдан адам денсаулығына қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуге бағытталған барлық шаралар экономикалық, экологиялық, мәдени орта, сондай-ақ медициналық көмек көрсетудің тиімді шаралары да дамуы керек.

Денсаулыққа қатысты бұзылған құқықты қорғау әдісі ол заңды жауапкершілікке тарту. Жауапкершілікке тарту үшін негіз құқықбұзушылықтың болуы. Азаматтық жауапкершіліктен бөлек құқық бұзушыны жауапқа тарту медициналық қызметті көрсетуші тарап үшін өзінің міндетін тиісті орындауға итермелейді.

Тұтынушы шеккен моральдық зиянның компенсациясы туралы талапты шешуде, сот дауды дұрыс шешу үшін, маңызды болатын мәселелерді анықтауда келтірілген залалдың ауырлығына субъективті түрде баға бере отырып, талап қоюшы қандай азапты басынан өткергенін, оның физикалық және моральдық дәрежесін анықтау қажет. Моральдық зиянның компенсациясын анықтауда әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын негізге ала отырып анықтаған жөн.

Денсаулықты сақтау жүйесінің міндеті – еліміздің кез келген азаматының денінің саулығы, ұзақ әрі нәтижелі өмір сүруге кепілді мүмкіндік берілуі. Яғни, басты кезекте білімді де білікті маман иесінің медициналық көмек көрсету мәселесі шешілуі тиіс. Медициналық қызмет көрсету – білігі мол медициналық қызметкер атқаратын, медициналық қызмет көрсету стандартына, келісімшарттарына немесе бекітілген талаптарға сай келетін шара.

Тұтынушыға сапасыз қызмет көрсету не сапасыз тауар ұсыну, сол қызмет жөнінде жалған ақпарат беру, нәтижесінде тұтынушы өзі ойлаған сападағыдай қызметті не тауарды ала алмау арқылы келеді. Ал тұтынушы – ол халық. Олай болса сотта медициналық қызмет сапасына қатысты тұтынушы құқықтарының қорғалуы және олардың қалпына келтірілуі, бірыңғай сот практикасының қалыптасуы қарапайым халықтың сотқа деген сенімін нығайтары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <http://zan.kz/kaz/docs/K1900002019>;

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жыл 30 тамызда қабылданған // <http://zan.kz/kaz/docs/K950001000> ;

3. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі // <http://zan.kz/kaz/docs/K2000000360> ;

4. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы №274-IV Заңы // <http://zan.kz/kaz/docs/Z100000274> ;

5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. <http://zan.kz/kaz/docs/K940001000> ;

6. Рұқсаттар және хабарламалар туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 16 мамырдағы №202-V ҚРЗ // <http://zan.kz/kaz/docs/Z1400000202> ;

7. Сот шешімдері // <http://sud.gov.kz/kaz/content/sot-aktillerinin-banki>;

8. Блинов А.Г. Понятие о пациенте и его правах в российском законодательстве // Сборник докладов первой международной конференции «Общество – Медицина – Закон». – М.: ГРАНТЬ, 2009. – 149 с.

9. Голоднюк М.Н. Развитие российского законодательства о принудительных мерах медицинского характера // Вестник МГУ. Серия 11. Право. – 1998. – № 5. – С. 38-43.

10. Тихомиров А.В. Медицинская услуга: Правовые аспекты/ Тихомиров А.В.– М.: Филинь, 2011. – 352 с.

Есенов А.Б.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин
Альхожаев К.К.

ИСПОЛНИТЕЛЬНАЯ НАДПИСЬ НОТАРИУСА КАК СПОСОБ ЗАЩИТЫ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННЫХ ПРАВ

Проблемные вопросы исполнительной надписи не один раз были предметом обсуждения на различных площадках и продолжают быть в центре обсуждения как у самих нотариусов, так и со стороны участников гражданских правоотношений. В настоящей статье автор показывает изучение актуальных вопросов института исполнительной надписи как способа защиты обязательственных прав и о некоторых проблемах в деятельности нотариусов по ее совершению.

Совершение исполнительной надписи является быстрым и действенным способом разрешения конфликтов в гражданском обороте. Совершенствование института исполнительной надписи в настоящее время вызвано велением времени, необходимостью снижения нагрузки на судебные органы посредством уменьшения количества подаваемых исков.

Правильность применения заключается в исследовании всех обстоятельств сделки и изучением документов, которая в свою очередь является важной процедурой и имеет значение как при совершении исполнительной надписи, так и при рассмотрении судами жалоб в особом производстве.

Если в 2016 году нотариусами было совершено всего 950 исполнительных надписей, то уже в 2017 году – 24852, а в 2018 году – 253 504, то есть только за один год количество совершенных нотариусами Республики Казахстан исполнительных надписей увеличилось в 100 раз.

В 2019 году нотариусами совершено 752 944 исполнительных надписи, в 1 полугодии 2020 года 316 419. [1]

Эти данные свидетельствуют об эффективности такого способа взыскания бесспорных задолженностей и востребованности в обществе.

Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан от 13 июля 1999 года введен абсолютно новый вид производства в суде первой инстанции-приказное производство. [2]

Ранее в гражданском процессуальном кодексе Казахской ССР от 28 декабря 1963 года предусматривалось три вида производства: исковое производство по делам, вытекающим из административно-правовых отношений, особое производство. [3]

Приказное производство – это ускоренное, усеченное производство по бесспорным требованиям, где не действуют принципы диспозитивности, состязательности, непосредственности, устности, гласности и процессуального равноправия сторон.

Нотариус при совершении исполнительной надписи не должен подменять судебные органы, а напротив способствует досудебному урегулированию спора и восстановлению нарушенных прав.

Кроме того, основной целью включение ее в перечень нотариальных действий легло в основу уменьшения нагрузки на судебные органы.

В 2000 году исполнительная надпись была исключена и нотариальных действий, возвращена лишь в 2016 году спустя 16 лет. [4]

Это обусловлено тем, что по мнению ученых юристов согласно Конституции РК, никто не может быть лишен имущества не иначе как по решению суда, в дальнейшем появились разъяснения юристов о том, что нельзя толковать закон буквально для защиты гражданских прав гражданина необходимо и по другим документам взыскивать имущество способом не запрещенным законом. [5]

В нынешних реалиях нотариат через исполнительную надпись способствует снижению нагрузки по бесспорным требованиям.

В настоящее время с дополнениями в перечень бесспорных требований установлен пунктом 2 статьи 92-1 Закона «О нотариате» (далее - Закон) и всего их девять.

На основании исполнительной надписи или соответствующего постановления производится взыскание задолженности по следующим бесспорным требованиям:

- 1) об исполнении обязательств на нотариально удостоверенных сделках;
- 2) письменных сделках;
- 3) протесте векселя в неплатеже, неакцепте и недатированные акцепта;
- 4) истребования предмета лизинга;
- 5) о взыскании предмета залога;
- 6) о взыскании услуг на содержание общего имущества кондоминиума;
- 7) о взыскании задолженности за фактически потребленные коммунальные услуги;
- 8) арендных платежей;
- 9) о взыскании начисленных, но не выплаченных работнику заработной платы и иных платежей.

Для стимулирования внесудебного взыскания бесспорных задолженностей и развития нотариального действия указанные требования исключены из главы 12 ГПК РК (Приказное производство), тем самым исключена возможность альтернативного взыскания. То есть до изменений и дополнений в Закон от 03.02.2019 г. взыскатель мог обратиться либо в суд, либо к нотариусу.

Одним из оснований возврата искового заявления в случае непринятия мер по внесудебному урегулированию спора на основании п.п. 1) ч. 1 ст. 152 ГПК РК. [2]

Таким образом, исполнительная надпись представляет собой распоряжение нотариуса о взыскании с должника причитающейся взыскателю денежной суммы или истребования движимого имущества.

Для взыскания денег или истребования иного движимого имущества от должника нотариус совершает исполнительную надпись на документе, устанавливающем задолженность, или выдает соответствующее постановление. [4]

Под понятием и основанием возникновения обязательств понимается, что в силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица

(кредитора) определенное действие: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т.д., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. Кредитор обязуется принять от должника исполнение. [6]

В случае несоблюдения возложенных на должника обязательств кредитор вполне резонно обращается за услугой к частному нотариусу.

В соответствии с главой 14-1 ст. 92-2 Закона нотариусы совершают исполнительную надпись при соблюдении следующих условий:

Первое требование – бесспорность. Согласно толковому словарю русского языка С.И. Ожегова, «Бесспорность, бесспорный» – это несомненный, совершенно очевидный, неоспоримый или неоспариваемый; о чем не может быть спора, возражению не подлежащий; правый, верный, прямой, истинный. [7]

По-видимому, в гражданском праве и процессе обстоятельство, имеющее значение для правильного разрешения гражданского дела, о существовании которого стороны не спорят. Факт является бесспорным, если он подтверждается объяснениями истца и ответчика - утверждением одной стороны и признанием другой.

Второе требование – соблюдение сроков исковой давности. В части срока обращения за совершением исполнительной надписи Закон предусматривает, что исполнительная надпись совершается, если со дня возникновения права на иск либо заявление прошло не более трех лет.

Если для требования, по которому выдается исполнительная надпись, законодательством Республики Казахстан установлен иной срок давности, исполнительная надпись выдается в пределах этого срока.

Таким образом, из буквального смысла Закона исполнительная надпись совершается в пределах срока исковой давности.

В сравнении с законодательством Российской Федерации (далее - РФ) в статье ст. 91 Основ законодательства РФ о нотариате исполнительная надпись совершается, если со дня, когда обязательство должно быть исполнено, прошло не более 2 лет. [8]

В соответствии со статьей 196 Гражданского кодекса РФ общий срок для защиты права в судебном порядке составляет 3 года со дня, когда лицо узнало или должно было узнать о нарушении права. [9]

Перечень требований, по которым взыскание задолженности производится в бесспорном порядке на основании исполнительных надписей, установлен статьей 92-1 Закона.

Следует также иметь ввиду, что исполнительная надпись, может быть, совершена при одновременном наличии трех обязательных условий: обязательство основано на письменной сделке, срок исполнения обязательства наступил, исполнение обязательства признано должником.

Наряду с этим в институте исполнительной надписи имеются некоторые проблемные вопросы.

Наибольшую сложность толкования представляет условие о бесспорности. По бесспорному требованию нет спора – нет иска, соответственно такие требования не подлежат рассмотрению в исковом производстве.

Принимая заявление взыскателя о совершении исполнительной надписи, нотариус устанавливает бесспорность предъявленных требований. Документы, представленные взыскателем, должны убедить нотариуса в этом.

Нотариус должен выяснить у взыскателя наличие спора между сторонами по поводу как самого факта наличия задолженности, так и ее размера.

Далее, в соответствии с пунктом 221 Правил совершения нотариальных действий нотариусами (далее - Правила) заявление взыскатель вправе подать любому нотариусу независимо от места нахождения взыскателя и должника и места исполнения по надписи. [10]

Взыскатель вправе подать заявление любому нотариусу независимо от места исполнения по надписи, что дает возможность взыскателю предъявить требование независимо от места нахождения должника, в отличие от общего правила подсудности, предусмотренного гражданским процессуальным судопроизводством, о предъявлении требований по месту нахождения должника-ответчика.

К примеру, из обращения Х.К., частным судебным исполнителем (далее-ЧСИ) на основании нотариальной исполнительной надписи по заявлению МФО «Честное слово» арестованы счета. Нотариусом официально не уведомлялся, о применении исполнительной надписи, никаких извещений не получал. Данный нотариус находится в другом городе. Срок (10 дней) согласно законодательству, в течение которого Х.К. мог направить свое несогласие с исполнительной надписью, прошел. Должник узнал о исполнительной надписи только от ЧСИ, у которого она находилась более 4-х недель.

Ввиду того, что нотариус в другом городе, почтой с уведомлением о получении письма направлено возражение, на который не поступил ответ.

Должником на всякий случай, направлены письма в нотариальную палату г. Алматы, Департамент юстиции г. Алматы о рассмотрении правомерности действий нотариуса. Ответы поступили с разъяснением о праве обращения в суд.

В данном случае обжалование действий нотариуса подлежит в судах по месту нахождения нотариуса.

В другом случае из обращения К.К. от ЧСИ ей стало известно о наличии исполнительной надписи нотариуса К.М.Т. Приехав по адресу, такого адреса нет, расположена кафе и мойка.

На звонки нотариус не отвечал, в нотариальной палате о его местонахождении не было известно. [12]

Территория деятельности нотариуса соблюдается при совершении нотариусом действий:

- при назначении доверительного управляющего наследством;
- выдаче свидетельства о праве на наследство;
- выдаче свидетельства о праве собственности на долю в общем имуществе супругов и иных лиц, имеющих имущество на праве общей совместной собственности;
- при удостоверении договора об отчуждении и залоге недвижимого имущества, подлежащего регистрации, по месту нахождения этого имущества. [4]

Во всех остальных случаях физические и юридические лица для совершения нотариальных действий вправе обратиться к любому нотариусу.

Обжалование осуществляется путем подачи жалобы на нотариальное действие в порядке, предусмотренном главой 45 ГПК РК.

Статья 364 ГПК РК устанавливает, что жалоба подается в суд в 10-дневный срок, исчисляемый со дня, когда заявителю стало известно о совершенном нотариальном действии или об отказе в совершении нотариального действия и обжалуется по месту нахождения нотариуса. [3]

В практике многие недобросовестные кредиторы с целью искусственного создания препятствий должнику по обжалованию и оспариванию действий нотариуса, обращаются за исполнительной надписью к нотариусу другого города с целью усложнения процесса ее обжалования.

Ведь должник будет вынужден судиться в суде другого города по месту нахождения нотариуса.

Должник, в свою очередь находясь в другом городе лично не может поехать в офис нотариуса, соответственно направляет почту с уведомлением, нотариусу другого города с возражением, однако чаще всего сроки могут быть пропущены.

С учетом изложенного считаем необходимым внести изменения в Закон, с целью упрощения процедуры обжалования и обязать кредиторов обращаться в нотариальный округ по месту нахождения должника и кредитора или по месту возникновения обязательства, а нотариусам отказывать в совершении исполнительной надписи ввиду не соблюдения территориальной подсудности.

Необходимо дать возможность на обжалование в суд по месту нахождения должника.

Так как, согласно Конституции РК, никому не может быть без его согласия изменена подсудность, предусмотренная для него законом. [14]

Обжалование действий нотариусов

Основанием предъявленного в суд требования являются фактические обстоятельства, изложенные в жалобе, свидетельствующие о необходимости отмены совершенного нотариального действия либо обязанности выполнить такое действие.

В Департамента юстиции по г.Нур-Султан 80% обращений поступают в связи с исполнительной надписью. Также имеются случаи обжалований в прокуратуру, органы полиции, в нотариальную палату и в конечном итоге суд.

В таких случаях опыт России, Беларуси, Украины свидетельствует о том, что должники предъявляют в исковом порядке в суд требования к взыскателю о признании не подлежащей исполнению исполнительной надписи- не подлежащей исполнению, нотариус тут ни при чем.

Существенным плюсом подачи иска о признании не подлежащей исполнению исполнительной надписи является то, что уже на стадии подачи иска и истца (должника по основному обязательству) имеется возможность приостановить исполнение исполнительной надписи.

Возможность предъявления жалобы на совершенное нотариальное действие в порядке особого производства- отсутствует. [15]

Оплата услуг исполнительной надписи

В 2021 году (*1-МРП 2917 тенге*) от исполнительной надписи частный нотариус в качестве оплаты получает минимум - 0,5 МРП соразмерно 1485,5 тенге либо из суммы взыскания 1 млн. тенге от физического лица совершение исполнительной

надписи 0,2%, это 2000 тенге, максимум-50 МРП, эквивалентно 145 850 тенге, от юридического лица 1%, 10 000 тенге, минимум 1 МРП соразмерное 2917 тенге, максимум 100 МРП эквивалентное 291 700 тенге.

В аналогичном приказном производстве взыскании суммы 1 млн. тенге при вынесении судебного приказа, государственная пошлина взимается около 5 000 тенге (1% процент от суммы иска - 50%) от физических лиц, от юридических 15 000 тенге (3% процента от суммы иска - 50%). То есть ответственность за совершение исполнительной надписи, а также дальнейшее отмена судом и судебные разбирательства не являются соразмерными тарифу по данному действию нотариуса. (в соответствии со п.п. 1) п.1. ст. 610 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет»). [11]

Кроме этого, общее количество нотариальных действий, за совершение которых оплата не взималась (п. 2 ст. 30-1 Закона «О нотариате») за 1 квартал 2020 года 66 195. [1]

Общее количество нотариальных действий, за совершение которых оплата не взималась (ст. 617 НК), составляет 2226. [1]

По мнению частных нотариусов, им не выгодно совершать исполнительную надпись, ввиду возможных последствий, выраженных в затяжных судебных разбирательствах с участием нотариуса, следствием будет являться прерывание деятельности на момент участия в суде, возможное вынесение частного определения на незаконное совершение нотариального действия, влекущее дисциплинарную ответственность.

По мнению профессора, д.ю.н. Бурибаева Е.А. оплата не только не заинтересовывают нотариуса в данном нотариальном действии, но и не покрывают неизбежно возникающих расходов, которые должен лично нести нотариус. [13]

Поэтому даже, когда выносится исполнительная надпись, в последующем при получении возражения, 80% нотариусов предпочитают ее отменить.

К примеру, заверить договор купли-продажи, значительно прибыльнее и являются бесспорными, а также не требует выжидания 10-ти дневного срока и заполнения надзорного производства и соблюдения множества процедур по делопроизводству.

Несомненно, исполнительная надпись как вид нотариального действия и альтернатива судебному взысканию по бесспорным требованиям востребована и в настоящее время более чем необходима.

Вместе с тем следует акцентировать внимание на следующих ключевых моментах:

- соблюдение принципа территориальной подсудности при обжаловании действий нотариуса;
- поднятие тарифов на исполнительную надпись;
- внедрение в Закон часто используемое понятие как «исполнительная надпись, не подлежащая (не подлежащая) исполнению».

Изложенное со всех сторон будет способствовать улучшению работы и оптимизации института исполнительной надписи, а также повлияет на качественное ее совершение нотариусами.

Поможет беспрепятственному и своевременному обжалованию исполнительной надписи со стороны должника, защитит обязательственные права граждан, права нотариусов.

В конечном итоге прогнозируется снижение количества исков в суде как в исковом производстве, так и в особом производстве.

В целом, на наш взгляд, исполнительную надпись следует рассматривать исключительно как инструмент для защиты обязательственных прав. Выражаем надежду, что внесение вышеуказанных изменений позволит не только усилить защиту прав граждан при реализации гражданских прав, но и повысят доверие во внесудебную защиту прав, а также получат высокий уровень доверия у граждан.

Список литературы:

1. Научно-практический журнал «Бюллетень нотариуса». – Выпуск №4, 2020. – С.36-40.

2. Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V. // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013921.

3. Гражданский процессуальный кодекс Казахской Советской Социалистической Республики от 28 декабря 1963 года // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1030770.

4. Закон РК «О нотариате» от 14 июля 1997 года №155-I. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028.

5. Актуальные вопросы по исполнительной надписи нотариусов, ИС «Параграф», вебинар: лекторы: нотариус г. Алматы Алтынай Мукешева, адвокат АГКА Серик Айтбаев. // <https://www.youtube.com/watch>.

6. Гражданский кодекс РК от 1 июля 1999 года № 409-I // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880

7. Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова. // <https://slovarozhegova.ru/>.

8. Основы законодательства Российской Федерации о нотариате 11 февраля 1993 года N 4462-1 // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1581/.

9. Гражданский кодекс РФ от 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/.

10. Правила совершения нотариальных действий нотариусами от 31 января 2012 года № 31 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31143652#pos=5;-106.

11. Кодекс Республики Казахстан О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) 10 декабря 2008 года // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=36148637#pos=4;-106.

12. Форум-обращения касательно обжалования исполнительной надписи нотариуса // <https://forum.zakon.kz/topic/>.

13. Бурибаев Е.А. профессор, д.ю.н., профессор индивидуальный член Международного союза нотариата (UINL), «Почему в нотариальной практике «не приживается» исполнительная надпись?»

// https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=38496777.

14. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029#pos=5;-88.

15. Обобщение нотариальной практики применения законодательства при совершении исполнительной надписи нотариусами от 20 января 2020 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36463344.

Зубкова И.В.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

Научный руководитель –

профессор НОЦ гражданско-правовых дисциплин, д.ю.н.

Косанов Ж.Х.

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПОНЯТИЙ «ОСВОЕНИЕ» И «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ» ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА

В действующем законодательстве, регулирующем земельные правоотношения, нет четкого понятия термина «освоение земельного участка». В связи с чем, на практике при рассмотрении гражданских дел об изъятии земельных участков в связи с их не освоением в одном регионе суды принимают решение об удовлетворении исковых требований об изъятии земельного участка, а в другом регионе – об отказе в удовлетворении таковых. Разная практика связана с пониманием понятий «освоение земельного участка» и «использование земельного участка по целевому назначению» как идентичных друг другу.

В рамках внедрения единообразной практики понимания и разграничения указанных терминов предлагается под термином «освоение земельного участка» понимать как определенный этап, предшествующий стадии использования участка по целевому назначению.

Таким образом, на стадии освоения земельного участка собственнику земельного участка необходимо провести ряд мер, направленных на подготовку данного участка к непосредственному использованию по целевому назначению.

В случае подготовки земельного участка для строительства необходимо получить от уполномоченных органов определённый круг разрешительных документов, осуществить кладку фундамента и т.д.

Если речь идет о подготовке земельного участка к использованию в сельскохозяйственных целях, то собственнику необходимо вспахать землю, обогатить ее минеральными удобрениями, черноземом и т.д.

То есть независимо от вида целевого назначения земельного участка, освоение подразумевает совершение собственником определенных действий, вложение физического труда, материальных затрат на подготовку участка к его использованию по прямому назначению, при этом данные действия повышают стоимость данного земельного участка.

В связи с отсутствием четкого законодательного закрепления понятия «освоение земель» существует проблема в правоприменительной практике при рассмотрении дел об изъятии земельных участков в связи с их не освоением.

В интервью журналисту Р. Мейрамову, судья Верховного суда Валерий Ноздрин, рассказал, что вопрос о понятии «освоение земельного участка» остается по настоящее время актуальным. В. Ноздрин отметил, что пределы освоения земельного участка не прописаны в действующем законодательстве. «То есть можно ли считать освоением, если имеется эскизный проект разработки, участок огорожен и возведена сторожка? Или когда собственник уже построил магазин без документов?». [1]

При детальном рассмотрении статьи 92 Земельного Кодекса Республики Казахстан «Принудительное изъятие у собственника и землепользователя земельного участка, не используемого по назначению и не освоенного», становится не совсем понятно, в чем же все-таки отличие между «освоением земельного участка» и «использованием земельного участка». Так, исходя из содержания названия статьи следует, что принудительному изъятию подлежит земельный участок одновременно не используемый и не освоенный. Тогда как наличие факта не освоения земельного участка говорит уже и об его неиспользовании по целевому назначению. [2]

Анализируя указанную статью можно сделать вывод о смешивании понятий «освоение земельного участка» и «использование земельного участка». В связи с чем, не ясен момент начала освоения и начала использования.

Так, исходя из норм анализируемой статьи, в случае неиспользования предоставленного для строительства земельного участка по назначению в течение 3-х лет со дня принятия решения о его предоставлении, он подлежит принудительному изъятию. Исключением являются земельные участки, находящиеся в частной собственности граждан, предоставленные для индивидуального жилищного строительства.

При этом, если земельный участок для строительства индивидуального жилого дома предоставлен на праве землепользования на неподготовленных площадках, то срок освоения такого земельного участка исчисляется с момента обеспечения его соответствующей инженерной (коммунальной) инфраструктурой.

При изучении законодательства Российской Федерации в Законе города Москвы от 14 мая 2003 года за № 27 «О землепользовании и застройке в городе Москве», усматривается следующее разъяснение понятия «освоение земельного участка»:

«освоение земельного участка - осуществление собственниками, землевладельцами, землепользователями, арендаторами земельных участков мероприятий по застройке или иных мероприятий на земельном участке в соответствии с разрешенным использованием земельного участка». [3]

Но в тоже время данное разъяснение также не дает конкретного определения понятия «освоение земельного участка», поскольку законодатель «освоение» отождествил с «застройкой», при этом не раскрыл иные мероприятия.

Толкование понятия «комплексное освоение территории» дается в Градостроительном кодексе Российской Федерации от 29.12.2004 N 190-ФЗ (в ред.

от 08.12.2020), а именно в статье 46.4 «Договор о комплексном освоении территории», которая гласит, что «комплексное освоение территории» включает в себя «подготовку документации по планировке территории, образование земельных участков в границах данной территории, строительство на земельных участках в границах данной территории объектов транспортной, коммунальной и социальной инфраструктур, а также иных объектов в соответствии с документацией по планировке территории». [4]

В данном толковании законодатель указал спектр действий, направленных на освоение земельного участка, то есть его подготовку к целевому использованию, тем самым указанное толкование можно использовать как исходный материал для формулирования определения «освоение земельного участка».

В Земельном кодексе Российской Федерации от 25.10.2001 N 136-ФЗ (в ред. от 15.10.2020) усмотрено разграничение понятий «освоение земельного участка» и «использование земельного участка». [5]

В частности, в статье 45 говорится о том, что в случае неиспользования земельного участка, предназначенного для сельскохозяйственного производства либо жилищного или иного строительства в течение трех лет право постоянного (бессрочного) пользования данным земельным участком, право пожизненного наследуемого владения земельным участком прекращаются принудительно, т.е. данный земельный участок подлежит изъятию. При этом в данный период (3 года) не включается время, необходимое для освоения участка. Это правило распространяется на все участки, за исключением сельскохозяйственных, оборот которых регулируется Федеральным законом от 24.07.2002 N 101-ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения». [6]

В статье 6 ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения» говорится, что в срок неиспользования или использования земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения с нарушениями включается срок освоения земельного участка.

Таким образом, в российском законодательстве наблюдается различие в понятиях «освоение земельного участка» и «использование земельного участка». На это следует обратить внимание казахстанскому законодателю.

В работе Е.А. Гринь, российского автора диссертации на тему «Принудительное прекращение прав на земельные участки: теория и практика правового регулирования», содержится разграничение понятий «освоение» и «использование» земельного участка. По мнению автора, «под освоением земельного участка понимается период, когда совершаются все необходимые действия, связанные с получением разрешений на осуществление фактических действий. Под использованием земельного участка понимается совершение правообладателем фактических действий, соответствующих виду разрешенного использования земельного участка, указанному в правоустанавливающем документе». [7]

Между тем, в понятие «освоение» автор включил лишь совершение действий, направленных на получение разрешений на осуществление фактических действий. Вместе с тем, освоение земельного участка должно подразумевать его подготовку к

дальнейшему использованию согласно целевого назначения, например, обработка земельного участка, насыщение его минеральными удобрениями и др.

При изучении Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 16 июля 2007 года № 6 «О некоторых вопросах применения судами земельного законодательства» четкого разграничения понятий «освоение» и «использование» земельного участка также не усмотрено.

Пункт 10 обращает внимание судов на исследование причин несвоевременного освоения земельных участков при рассмотрении дел данной категории. Судам необходимо выяснять факт проведения земляных, строительно-монтажных работ, получено ли разрешение уполномоченных органов на производство строительных работ, эскизный проект. Тем самым, перечисленные действия Верховный Суд Республики Казахстан включает в понятие «освоение». [8]

В статье 92 Земельного Кодекса Республики Казахстан установлены сроки для принудительного изъятия земельного участка в зависимости от вида целевого назначения предоставленного земельного участка.

Так, если земельный участок был предназначен для строительства, но в течение трех лет не использовался по назначению, такой земельный участок подлежит принудительному изъятию. При этом, срок исчисляется со дня принятия решения о его предоставлении. За исключением, как было отмечено выше, земельного участка, находящегося в частной собственности граждан Республики Казахстан для индивидуального жилищного строительства.

В случаях, если земельный участок для строительства индивидуального жилого дома был предоставлен на праве землепользования на неподготовленных площадках, то срок освоения такого земельного участка исчисляется с момента обеспечения его соответствующей инженерной (коммунальной) инфраструктурой. В данном случае законодатель защитил права и законные интересы граждан, в чью пользу были предоставлены такие земельные участки.

Если земельный участок, предназначенный для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства, не используется по назначению в течение двух лет подряд с момента первоначального выявления факта неиспользования, такой земельный участок подлежит принудительному изъятию.

Под неиспользованием земельного участка законодатель определил:

1) на пашне – непроведение работ по обработке земельного участка под посевы сельскохозяйственных культур;

2) на сенокосах – непроведение на земельном участке сенокосения, наличие зарастания его сорняками, кустарниками, мелколесьем и иных признаков деградации травостоя;

3) на пастбищах – отсутствие сельскохозяйственных животных для выпаса либо их наличие в количестве менее двадцати процентов от предельно допустимой нормы нагрузки на общую площадь пастбищ, установленной уполномоченным органом в области развития агропромышленного комплекса, и (или) отсутствие сенокосения в целях заготовки кормов;

4) на многолетних насаждениях – непроведение работ по уходу, уборке урожая и раскорчевке списанных многолетних насаждений.

В комментируемой статье также оговорено, что в период неиспользования земельного участка по назначению, не включается время, в течение которого земельный участок не мог быть использован по назначению вследствие непреодолимой силы.

12 марта 2020 года Всемирной организацией здравоохранения было официально объявлено о начале пандемии коронавируса (COVID-19).

В след за этим были введены ограничительные меры по всему Казахстану с фактическим приостановлением функционирования большинства предприятий и организаций.

Сложившаяся из-за пандемии ситуация, не имеющая аналогов за весь период со дня обретения независимости Казахстаном, вызывает и еще будет вызывать не один вопрос с точки зрения правоприменительной практики.

При этом сложившаяся ситуация по всему миру, в том числе и в Казахстане, могла существенно повлиять на неосвоение либо неиспользование земельного участка по своему целевому назначению.

А между тем ни один из правовых актов, принятых уполномоченными органами власти за период эпидемии, не отнесли пандемию COVID-19 к обстоятельствам непреодолимой силы (далее - «форс-мажор»).

А ведь было ограничено функционирование крупных объектов торговли, приостановлена деятельность торгово-развлекательных центров, кинотеатров, театров, выставок и других объектов с массовым скоплением людей; установлены ограничения на въезд на территорию Республики Казахстан, а также на выезд с ее территории всеми видами транспорта.

Таким образом, введенные государством меры могли ограничивать исполнение обязательств по договорам субъектов предпринимательства.

В рамках изложенного, эпидемию коронавируса COVID-19 возможно квалифицировать в качестве обстоятельства непреодолимой силы (форс-мажора), при условии, что она содержит признаки чрезвычайности и непредотвратимости, а невозможность исполнить обязательства по договору стороной вызваны наличием данного обстоятельства.

В тоже время сам факт эпидемии не является основанием для стороны не исполнять свои обязательства перед контрагентом, а лишь дает стороне возможность сослаться на наступление непреодолимой силы, если её последствия и/или принятые в связи с ней государственные меры в действительности могут затруднить, а возможно и вовсе сделать невозможным исполнение стороной определённых обязательств по сделке. При этом стоит отметить, что в данной ситуации важное значение имеет как содержание самой сделки, так и добросовестность стороны, ссылающейся на обстоятельства непреодолимой силы.

Список литературы

1. Мейрамов Р. Земля требует ответственности // *Время: общественно-политическая газета Казахстана*. - 2019. - 17 июля /<https://time.kz/article/s/ugol/2019/07/17/zemlya-trebu-et-otvetstvennosti> (дата обращения 20.12.2020 г.)

2. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Адилет». www.adilet.zan.kz.

3. Закон города Москвы от 14 мая 2003 г. «О землепользовании и застройке в городе Москве» // Официальный сайт компании Акционерного общества «Информационная компания «Кодекс» Информационная сеть «Техэксперт» <http://docs.cntd.ru/document/3646006> (дата обращения 21.12.2020 г.)

4. Градостроительный кодекс Российской Федерации // Официальный сайт компании «КонсультантПлюс». www.consultant.ru. 21.12.2020.

5. Земельный кодекс Российской Федерации // Официальный сайт компании «КонсультантПлюс». www.consultant.ru. 21.12.2020.

6. Федеральный закон от 24.07.2002 N 101-ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения» // Официальный сайт компании «КонсультантПлюс». www.consultant.ru. 21.12.2020.

7. Гринь Е.А. Принудительное прекращение прав на земельные участки: теория и практика правового регулирования: автореф. дис. канд. юрид.наук. – 2012 // <https://www.dissercat.com/content/prinuditelnoe-prekrashchenie-prav-na-zemelnye-uchastki-teoriya-i-praktika-pravovogo-reguliro> (дата обращения 21.12.2020)

8. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 16 июля 2007 года N 6 «О некоторых вопросах применения судами земельного законодательства» // <http://adilet.zan.kz>

Ибраева Д.С.,

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,

Ғылыми жетекші –

Азаматтық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, з.ғ.к.

Манабаева М.А.

АТҚАРУШЫЛЫҚ ЖАЗБА МАҢЫЗДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Аннотация. Осы мақалада даусыз сипаттағы талаптардың тез және тиімді шешілуін қамтамасыз етуге қабілетті аса маңызды құқықтық құрал ретінде нотариустардың атқарушылық жазбасының құқықтық негіздері қаралды; атқарушылық жазба бойынша өндіріп алу алгоритмі зерделенді. Автор нотариустар жасаған атқарушылық жазбалар бойынша өзекті статистикалық деректерді келтірді, сондай-ақ атқарушылық жазбаның артықшылықтарын талдады.

Түйін сөздер: Атқарушылық жазба, нотариус, нотариаттық іс-әрекеттер, міндеттеменің орындалуы, атқару құжаты.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы «Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Бес институционалдық реформасын

іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам – Ұлт жоспары» атты мақаласында алға қойған міндеттерінің бірі - жеңілдетілген іс жүргізу мен татуластыру рәсімдерін, оның ішінде нотариустың атқарушылық жазба институтын енгізуді кеңінен қолдану болып табылады. [1]

Осылайша, 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап «Нотариат туралы» 1997 жылғы 14 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңына 2000 жылы жоғалған нотариаттық іс-әрекетті атқарушылық жазбаларды жасауды Қазақстандық нотариустарға қайтаруды көздейтін өзгерістер қолданысқа енгізілді.

Нотариаттық қызмет жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, заңды мүдделерін сақтау және қорғау, қамтамасыз ету үшін тұрақты құқықтық кепілдіктер жасайды. Атқарушылық жазба даусыз сипаттағы талаптардың тез және тиімді шешілуін қамтамасыз етуге бағытталған маңызды құқықтық құралдардың бірі болып табылады.

Берешекті өндіріп алудың: сот ісін жүргізу немесе бұйрық шығару туралы өтініш беру арқылы немесе медиация арқылы соттан тыс тәртіпте әртүрлі тәсілдері бар. Проблемалық қарыздармен күресудің салыстырмалы түрде қолайлы және жылдам әдісі - нотариустың атқарушы жазбасы.

ҚР Әділет министрінің 31.01.2012 жылғы «Нотариустардың нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларын бекіту туралы» № 31 бұйрығының 217-тармағына сәйкес атқарушылық жазба өндіріп алушыға тиесілі белгілі бір ақша сомасын борышкерден өндіріп алу немесе жылжымалы мүлікті талап ету туралы нотариустың өкімін білдіреді [2].

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155 «Нотариат туралы» Заңының 92-1 бабы (әрі қарай - Заң),

1. Борышкерден ақшаны өндіріп алу немесе өзге де жылжымалы мүлікті талап ету үшін нотариус тиісті белгі қойылатын, берешекті белгілейтін төлнұсқа құжат көрсетілген кезде бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйе арқылы электрондық түрде атқарушылық жазба жасайды.

2. Атқарушылық жазба негізінде мынадай даусыз талаптар бойынша берешекті өндіріп алу жүргізіледі:

1) нотариат куәландырған мәмілеге негізделген міндеттемені орындау туралы;

2) орындау мерзімі басталған және міндеттеменің орындалмауын борышкер мойындаған, оның ішінде дауды сотқа дейін реттеу тәртібімен өндіріп алушыға жіберілген наразылыққа жауапта мойындаған, жазбаша мәмілеге негізделген міндеттемені орындау туралы;

3) нотариус жасаған, төлем жасалмауына, акцептінің болмауына және акцепт күнінің белгіленбеуіне вексель наразылығына негізделген міндеттемені орындау туралы;

4) лизинг шартына немесе Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес лизинг нысанасын талап ету туралы;

5) ломбард кепіл беруші-борышкерге қойған, кредитті қайтару мерзімі өткен соң кепіл нысанасына өндіріп алуды қолдану туралы;

6) қосымша шығыстарды өндіріп алу туралы талаптарды қоспағанда, «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында бекітілген кондоминиум объектісінің ортақ мүлкін күтіп-ұстауға арналған міндетті

шығыстарға қатысудан жалтаратын үй-жайлар (пәтерлер) меншік иелерінен берешекті өндіріп алу туралы;

7) төлеу мерзімі басталған, жария шарттар негізінде нақты тұтынылған көрсетілетін қызметтер (электрмен, газбен, жылумен, сумен жабдықтау және басқалары) үшін, сондай-ақ өзге де шарттар негізінде белгіленген тарифтерге сәйкес көрсетілетін қызметтер үшін берешекті өндіріп алу туралы;

8) жалдау төлемдерін жалдау шартында белгіленген мерзімдерде төленбеуіне байланысты өндіріп алу туралы;

9) жұмыскерге есепке жазылған, бірақ төленбеген жалақы мен өзге де төлемдерді өндіріп алу туралы. [3]

Бұдан басқа, атқарушылық жазбалар негізінде берешекті өндіріп алу даусыз тәртіппен жүргізілетін талаптардың тізбесі Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексінің 135-бабында белгіленген. [4]

Атқарушылық жазба, егер ұсынылған құжаттар борышкердің өндіріп алушы алдындағы берешегінің немесе өзге де жауапкершілігінің даусыздығын растаса, сондай-ақ егер талап қою (арыз) құқығы туындаған күннен бастап үш жылдан аспаса, жасалатынын атап өту маңызды.

Өндіріп алушының борышкерге қоятын талабының даусыздығы нотариустың атқарушылық жазбаны жасауының негізгі шарты болып табылады және өндіріп алушы ұсынған және қойылатын талаптардың даусыздығын растайтын құжаттар бойынша айқындалады.

Талаптардың даусыздығын растайтын негізгі құжаттар Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 бұйрығымен бекітілген Нотариустардың нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларында көзделген, олардың негізінде нотариустың атқарушылық жазбаны жасау арқылы берешекті даусыз тәртіппен өндіріп алу жүргізіледі.

Нотариус ұсынылған құжаттар бойынша талаптардың даусыздығын ғана тексереді.

Нотариустардың атқарушылық жазбаны жүргізу бойынша даусыз талаптарды анықтауда іс жүзінде қиындықтары бар.

Сөзбе-сөз түсіндірген кезде «даусыздық» тек борышкердің борышпен келісетіні туралы пікірімен, хатымен ғана расталуы мүмкін. Заңның 92-1-бабының 2-тармағына сәйкес барлық талаптардың тізбесінде тек бір ғана жағдайда міндетті шарт – борышкердің талапты мойындағанын растайтын құжатты ұсынуы көзделген: бұл орындау мерзімі басталған жазбаша мәмілеге негізделген берешекті өндіріп алу кезінде, ал қалған талаптарда мұндай міндетті шарт қамтылмайды.

Егер Заңның 92-2-бабына «берешектің даусыздығы» ұғымын «берешектің болу фактісіне» ауыстыру бөлігінде өзгерістер енгізілсе, онда мұндай түзету көрсетілген норманың біркелкі түсіндірілуін қамтамасыз ету мақсатында белгілі бір анықтық енгізер еді.

«Нотариат туралы» заңның нормаларына сәйкес, атқарушылық жазба жасалғаннан кейін нотариус келесі жұмыс күнінен кешіктірмей оның көшірмесін табыс етілгені туралы хабарламамен борышкерге жібереді. Борышкер атқарушылық жазбаның көшірмесін алған күннен бастап он жұмыс күні ішінде атқарушылық

жазбаны жасаған нотариусқа мәлімделген талапқа қарсылықтарын жазбаша түрде хабарлай отырып жіберуге құқылы. [3]

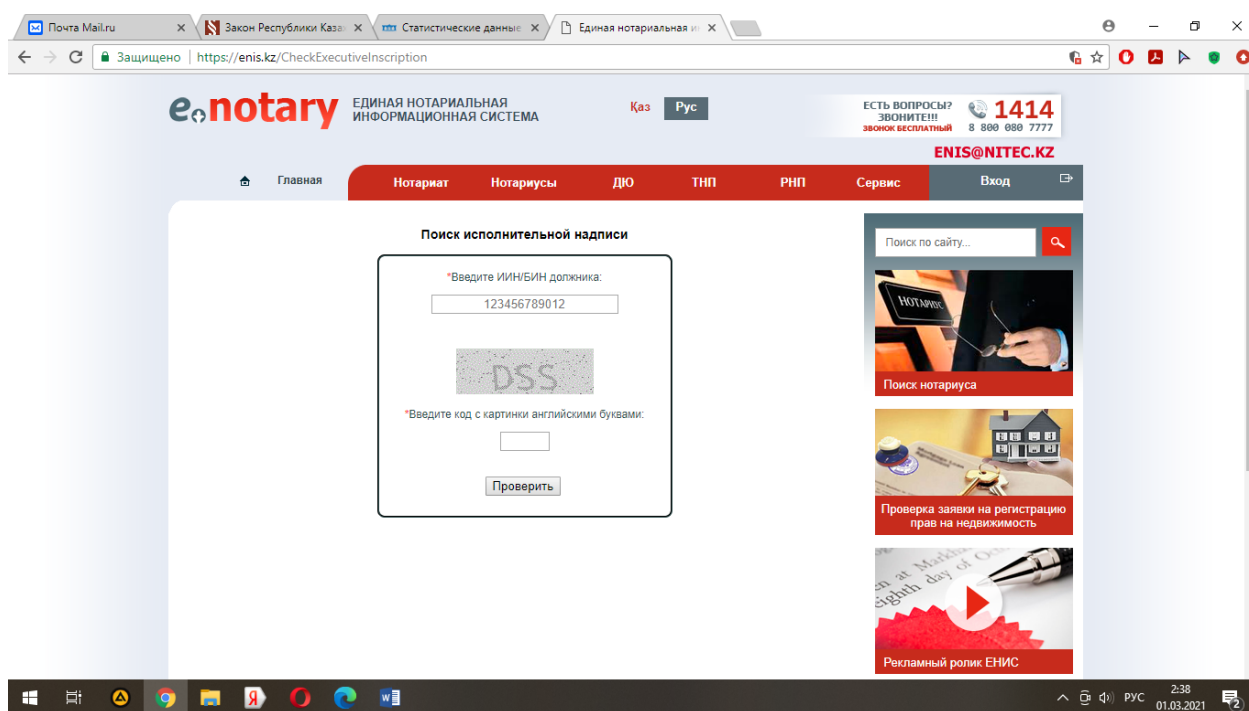
Борышкерге атқарушылық жазбаның көшірмесін табыс ету туралы хабарлама келіп түскен кезде және егер борышкерден белгіленген мерзімде нотариусқа қарсылық келіп түспесе, нотариус өндіріп алушыға атқарушылық жазбаны орындауға ұсыну үшін береді.

Өндіріп алушыға берілген атқарушылық жазбаның көшірмесі нотариустың іс жүргізуінде қалады. Борышкерден атқарушылық жазбаның күшін жою туралы қарсылық келіп түскен жағдайда, нотариус қарсылық келіп түскен күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірмей атқарушылық жазбаның күшін жою туралы қаулы шығарады.

Атқарушылық жазбаның күшін жою туралы қаулының көшірмелері өндіріп алушы мен борышкерге ол шығарылғаннан кейінгі келесі жұмыс күнінен кешіктірілмей жіберіледі. Егер нотариустың қаулысымен жасалған атқарушылық жазбаның борышкердің қарсылығы бойынша күші жойылмаған жағдайда, атқарушылық жазбаға дау айту сот тәртібімен, яғни АПК-нің 45-тарауының тәртібімен жүзеге асырылады, атап айтқанда нотариустың нотариаттық іс-әрекеттеріне нотариус орналасқан жердегі сотқа шағым жасалады.

Шағым, арыз берушіге жасалған нотариаттық іс-әрекет туралы немесе нотариаттық іс-әрекет жасаудан бас тарту туралы белгілі болған күннен бастап он күн мерзімде сотқа беріледі. Арыз берушінің шағымын қанағаттандырған сот шешімі жасалған нотариаттық әрекеттің күшін жояды немесе осындай әрекетті орындауға міндеттейді.

БНАЖ-да (Бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйеде) жеке немесе заңды тұлға атқарушылық жазбаның болуын/болмауын тексеруге құқылы (ЖСН/БСН енгізу жеткілікті).

Сурет 1. БНАЖ атқарушылық жазбасын тексеру

Қалыптасқан тәжірибені ескере отырып, Атқарушылық жазба - бұл сотқа дейінгі талаптың, сот шешімінің және атқару парағының симбиозы. Барлық шарттар мен іс-қимылдар алгоритмі сақталған жағдайда, осы құжат автоматты түрде сот орындаушыға мәжбүрлеп орындауға түседі, ол «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 2010 жылғы 2 сәуірдегі №261-IV ҚР Заңымен регламенттелген өндіріп алу үшін қажетті барлық іс-әрекеттерді жүзеге асыруға міндетті [5].

Сонымен бірге, нотариустың атқарушылық жазбаның күшін жоюдан бас тарту жөніндегі әрекеттеріне дау айтылмайтынын атап өткен жөн, бұл жағдайда сот қозғаған іс жүргізуді Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексінің 277-бабының 1-бөлігіне сәйкес азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қарауға жатпайтындай етіп тоқтатқан жөн, өйткені «Нотариат туралы» Заңның 92-8-бабы 2-тармағының 3-бөлігіне сәйкес сот тәртібімен атқарушылық жазбаға дау айту жүзеге асырылады, бұл АПК-нің 45-тарауының нормаларына қайшы келмейді.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының статистикасына сәйкес 2020 жылы барлығы қозғалған:

- жалға алу шарты бойынша – 4 584 іс;
- қарыз шарты бойынша - 84 223 іс;
- тұрғын үй және коммуналдық қызметтер үшін төлем өндіріп алу туралы – 10 334 іс қаралған [6].

Қазақстан Республикасы Республикалық нотариаттық палатасының жыл сайынғы есебіне сәйкес 2020 жылы нотариустар 802 896 атқарушылық жазбалар жасаған, бұл 2019 жылы (752 944) 49 952 іс-әрекетке көп).

Жекеше нотариустар жасаған 2020 жылға арналған атқарушылық жазбаларға қатысты мәліметтер:

1) нотариат куәландырған мәмілеге негізделген міндеттемені орындау туралы – 9 974;

2) орындау мерзімі басталған және міндеттеменің орындалмауын борышкер мойындаған, оның ішінде дауды сотқа дейін реттеу тәртібімен өндіріп алушыға жіберілген наразылыққа жауапта мойындаған, жазбаша мәмілеге негізделген міндеттемені орындау туралы – 467 788;

3) нотариус жасаған, төлем жасалмауына, акцептінің болмауына және акцепт күнінің белгіленбеуіне вексель наразылығына негізделген міндеттемені орындау туралы – 59;

4) лизинг шартына немесе Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес лизинг нысанасын талап ету туралы – 9 555;

5) ломбард кепіл беруші-борышкерге қойған, кредитті қайтару мерзімі өткен соң кепіл нысанасына өндіріп алуды қолдану туралы – 122 205;

6) қосымша шығыстарды өндіріп алу туралы талаптарды қоспағанда, «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында бекітілген кондоминиум объектісінің ортақ мүлкін күтіп-ұстауға арналған міндетті шығыстарға қатысудан жалтаратын үй-жайлар (пәтерлер) меншік иелерінен берешекті өндіріп алу туралы – 25 164;

7) төлеу мерзімі басталған, жария шарттар негізінде нақты тұтынылған көрсетілетін қызметтер (электрмен, газбен, жылумен, сумен жабдықтау және басқалары) үшін, сондай-ақ өзге де шарттар негізінде белгіленген тарифтерге сәйкес көрсетілетін қызметтер үшін берешекті өндіріп алу туралы – 155 222;

8) жалдау төлемдерін жалдау шартында белгіленген мерзімдерде төленбеуіне байланысты өндіріп алу туралы – 948;

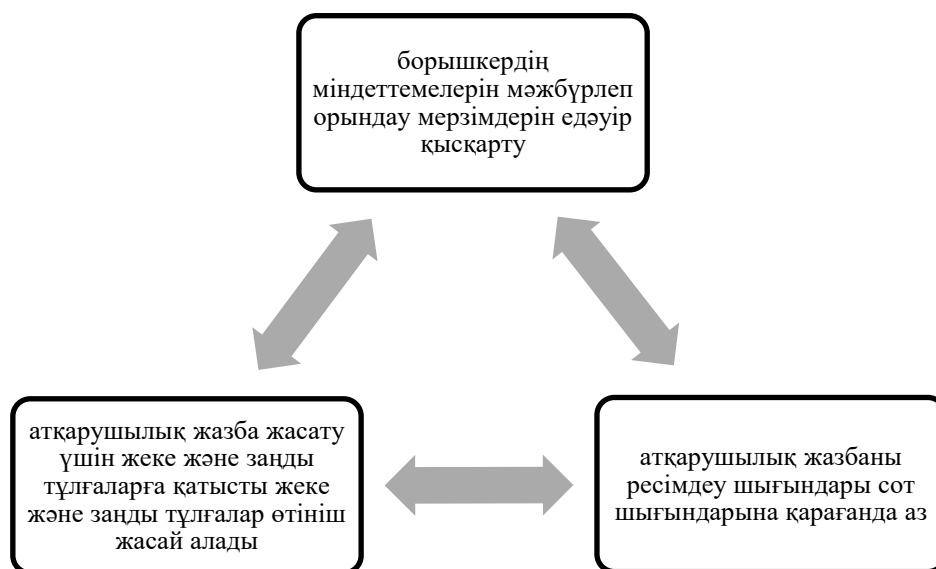
9) жұмыскерге есепке жазылған, бірақ төленбеген жалақы мен өзге де төлемдерді өндіріп алу туралы – 11 981.

Оның ішінде нотариустар борышкердің қарсылығы бойынша 52 991 күшін жойды, 1 287 сот тәртібімен шағымданды, 87 шағым жасалғандардың ішінен сот күшін жойды. [7]

Айта кету керек, сот істерінің бұл түрлері көбінесе бір іс-қимыл алгоритміне сәйкес жүзеге асырылады, ал жүйелілігіне қатысты барлық істің мән-жайлары бірдей.

Сот жүйесіне жүктемені азайту мақсатында атқару жазбасы институты енгізілді.

Атқарушылық жазбаның артықшылығы неде?

Сурет 2. Атқарушылық жазбаның артықшылығы

2021 жылғы 15 ақпанда Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нотариат мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды. Аталған Заң «Нотариат туралы» заңнаманы, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың құқықтық жүйесін жетілдіруге бағытталған. Енгізілген түзетулерге сәйкес нотариаттық құжаттарды сақтау және есепке алу үшін репозиторийдің және электрондық мұрағаттың орталықтандырылған электрондық жүйесі құрылды. [8]

Қазақстан Республикасында дауларды реттеу бойынша соттан тыс шаралар белсенді қолданылады және Біз атқарушылық жазба болашақта азаматтар өздерінің

бұзылған құқықтарын тез және артық шығынсыз қалпына келтіре алатын шара болады деп санаймыз.

Атқарушылық жазба сот істерінің санын қысқартуға ықпал ете отырып, заңды талаптарды қысқа мерзімде жүзеге асыруға мүмкіндік беретін неғұрлым тиімді және пәрменді тетіктердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың *Бес институционалдық реформасын іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам - Ұлт жоспары (2015 жылғы мамыр)* // <https://online.zakon.kz>

2. «Нотариустардың нотариаттық іс-әрекет жасау ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2019 жылғы 29 наурыздағы № 149 бұйрығы // <https://online.zakon.kz>

3. «Нотариат туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155-І Заңы (15.02.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>

4. «Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі» 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Қазақстан Республикасының Кодексі (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>

5. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Қазақстан Республикасының Заңы (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>

6. «Төрелік» сот органдарының ақпараттық-талдау жүйесі»

7. Республикалық нотариаттық палатаның ресми сайты // <http://www.notariat.kz/>

8. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нотариат мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы «2021 жылғы 15 ақпандағы № 5-VII Қазақстан Республикасының Заңы» // <https://online.zakon.kz>

Куралбеков А.С.
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ гражданско-правовых дисциплин, д.ю.н.
Косанов Ж.Х.*

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА КОНТРАКТА НА НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЕ

Правовая природа контракта на недропользование периодически обсуждается юристами, но говорить о каких-то общепризнанных концепциях поданному вопросу пока не приходится.

В Казахстане был принят новый Кодекс «О недрах и недропользовании», который вступил в силу 29 июня 2018 года. Кодекс был разработан в рамках исполнения поручений Главы государства, закрепленных в шагах 74 и 75 Национального плана «100 шагов», и с его принятием утратит силу старый Закон «О недрах и недропользовании». «Кодекс считается законодательной новеллой, устанавливающей новые, прогрессивные методы и механизмы правового регулирования недропользования, которое повлечет кардинальное изменение всей сферы недропользования» – из материалов Круглого стола по теме «Правовой режим недропользования в рамках проекта Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» Комитета Мажилиса по вопросам экологии и природопользованию от 27 октября 2017 года.

Концептуальные изменения в новом кодексе – это:

- новый упрощенный порядок предоставления права на недропользование, установление видов и классификации полезных ископаемых;
- упрощение предоставления права недропользования по аналогии Австралийской модели путем внедрения лицензионного порядка по принципу «Первый пришел – первый получил»;
- переход на международный порядок оценки запасов;
- предоставление открытого доступа к геологической информации и перевода ее в цифровой формат;
- усиление положений по ликвидации последствий недропользования для обеспечения экологической безопасности;
- и другие не менее значимые изменения.

В пункте 3 статье 35 Кодекса Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании» (далее – Кодекс) прямо указано, что контракт на недропользование заключается для разведки и добычи или добычи углеводородов, а также для добычи урана.

При заключении контракта в пользование предоставляется только один участок недр, за исключением отдельных случаев, установленных Особенной частью Кодекса, когда посредством внесения изменений и дополнений может быть закреплено несколько участков недр. Одно и то же лицо может заключать неограниченное количество контрактов на недропользование, за исключением

случаев, установленных Кодексом. Компетентный орган ведет реестр заключенных контрактов.

Кодексом предусмотрены случаи, когда вносятся изменения и дополнения в контракт посредством заключения дополнения к контракту, а именно: выделения участка (участков) недр; изменение сведений о недропользователе или о компетентном органе; переход права недропользования и (или) доли в праве недропользования; закрепление участка (участков) и периода (периодов) добычи или периода (периодов) добычи; продление периода (периодов) разведки или добычи; увеличение или уменьшение участка (участков) недр; в отношении стратегических участков недр – изменения экономических интересов РК, создающего угрозу национальной безопасности.

Действие контракта на недропользование прекращается в случаях: истечения срока, в том числе в случаях если: до окончания периода разведки не было заключено дополнение к контракту, предусматривающего закрепление подготовительного периода либо периода добычи; до окончания подготовительного периода не было заключено дополнение к контракту, предусматривающее закрепление периода добычи; смерти лица, являющегося единственным обладателем права недропользования по контракту, если такое право недропользования в соответствии с гражданским законодательством признано выморочным имуществом; расторжения контракта по соглашению сторон; досрочного прекращения действия контракта или признания его недействительным; ликвидации юридического лица, являющегося недропользователем; принятия Правительством решения о запрете пользования участком недр; отказа (возврата) недропользователя от всего участка (всех участков) недр, по которому был заключен контракт. Компетентный орган также вправе досрочно прекратить действие контракта на недропользование по основаниям, предусмотренным Кодексом.

Во вновь заключаемым и ранее заключенных контрактах на недропользование государство имеет приоритетное право перед любыми лицами и организациями, включая лиц и организаций, которые обладают преимущественными правами на основании законов Республики Казахстан или договора, на приобретение отчуждаемого права недропользования (доли в праве недропользования) по стратегическому участку недр, а также отчуждаемых или выпускаемых в обращение на организованном рынке ценных бумаг объектов, связанных со стратегическим участком недр.

Право на разведку и добычу углеводородов предоставляется на основании аукциона, процедура проведения которого детально урегулирована Кодексом, либо в случае предоставления права национальной компании - на основании прямых переговоров. Продолжительность периода разведки составляет от 6 до 12 лет, а на участке недр на море либо по сложным проектам - от 9 до 18 лет. Период добычи составляет не более 25 лет, а на крупных и уникальных месторождениях не более 45 лет - с правом продления в обоих случаях до 25 лет.

Вводится Единая государственная система отчетности недропользователей в сфере добычи и оборота нефти, сырого газа, урана, угля. Предусмотрено совместное освоение одного или нескольких месторождений.

Право на разведки и добычу урана предоставляется национальной компании в области урана на основании прямых переговоров. Продолжительность периода опытно-промышленной добычи составляет не более 4 лет. Обязательное получение положительного заключения экспертиз в отношении проекта опытно-промышленной добычи. Возможность повторной подачи заявления на закрепление участка добычи и периода опытно-промышленной добычи в случае отказа при первой заявке. Максимальная продолжительность периода добычи – не более 25 лет.

Сам по себе контракт на недропользование является договором, содержание, порядок заключения, исполнения и прекращения которого определяются законами регулирующие эти отношения.

Отношения между государством и недропользователем в рамках контракта сами по себе достаточно сложные уже потому, что при заключении контракта должен учитываться большой комплекс общественных отношении различного плана экономических, политических, юридических, причем на много лет вперед. Контрактные отношения являются сложными и для их юридической квалификации.

Полагаю, что для оценки правовой природы контракта следует принимать во внимание его субъектный состав, а точнее - оценить статус государства как стороны контракта, а также оценить условия контракта.

Согласно пункту 2 статьи 35 Кодекса по контракту на недропользование одна сторона (Республика Казахстан в лице уполномоченного органа) обязуется предоставить на определенный срок другой стороне (недропользователю) право недропользования, а недропользователь обязуется за свой счет и на свой риск осуществлять недропользование в соответствии с условиями контракта и Кодексом, что в свою очередь заранее предупреждает о риске неполучения или недополучения возможной по этому контракту прибыли.

Что касается условий контракта, то действующее законодательство и основанная на нем практика позволяют разграничивать в документе, называемом законодательством «Контракт на недропользование», равно как в возникающих на его основе правоотношениях, гражданско-правовой договор с соответствующим режимом в качестве отдельной составляющей части в правоотношениях, по которым государство выступает в роли суверена, в качестве другой его части. Разнотипные регуляции, содержащиеся в одном документе, не делают его однородным, будучи несмешиваемыми по своей природе.

Сторонами контракта на недропользование выступают с одной стороны наше государство, в лице уполномоченного органа, а с другой недропользователь, в качестве которого могут выступать казахстанские и иностранные физические и юридические лица. Заключая и исполняя контракт на недропользование, государство действует, согласно Гражданскому кодексу Республики Казахстан (далее - ГК) на равных началах с недропользователем.

Обладателями права недропользования могут быть одновременно несколько лиц и в этом случае владение правом недропользования является общим, с обязательным определением доли каждого из лиц в праве. В случаях, прямо предписанных Кодексом, обладателем права недропользования может быть только одно лицо.

За исключением прямо оговоренных Кодексом ситуаций, право недропользования (доля в праве недропользования) может переходить от одного лица к другому по основаниям, предусмотренным гражданским законодательством.

Право недропользования возникает на основании лицензии либо контракта на недропользование.

Кодексом установлен запрет на лишение права недропользования иначе как по основаниям, установленным Кодексом и другими законами Республики Казахстан. Право недропользования прекращается с прекращением действия лицензии или контракта на недропользование.

Республика Казахстан согласно гражданскому законодательству может самостоятельно выступать как субъект гражданско-правовых отношений, заключать сделки и быть стороной в договорах/контрактах через институты государственной власти: Президента, Правительство, центральные министерства и ведомства, местные исполнительные органы. Между тем, в настоящее время, о роли и месте государства в контрактах на недропользование много полемики, как среди учёных-юристов, так и юристов-практиков. Существует неоднозначная оценка действующего законодательства и практики его применения, имеются теоретические споры по правовому обеспечению баланса интересов государства и недропользователей. Также современная наука административного права и теория управления с отставанием реагируют на динамичные изменения в сфере недропользования, в частности в нефтегазовом секторе и не располагают достаточными теоретическими знаниями, способными положительно повлиять на эффективность его деятельности. [3]

Говоря о публичных и частноправовых аспектах недропользования. Ю.Г.Басин пишет: «Никто и никогда не отрицал огромную роль публичного (государственного) обязательного для негосударственных недропользователей руководства всей сферы недропользования. В публичном обязательном нормативном порядке государство определяет возможности и процедуру предоставления недр частным недропользователям, основные условия контрактов, фискальные условия для недропользования и многое другое. И лишь строго ограниченное государством поле предоставляется для свободного определения участниками условий контракта по взаимному соглашению. Вот только на этом поле и проявляется специфика частного права - равенства сторон, без которой вообще несерьезно говорить о каком-либо контракте...». [4]

Участие государства в контракте является особенностью такого рода договоров, в значительной мере влияющей на его правовой режим, но не на правовую природу договора как такового. Наличие в контрактах значительного количества публичных норм в совокупности с прямым присутствием в качестве стороны контракта государства, а также подчинение контракта огромному количеству норм публичного права и вводит, в заблуждение некоторых исследователей относительно правовой природы контракта.

Теория ограниченного иммунитета государства, находящая все более широкое признание в мире, также служит обоснованием правильности такой позиции. М.К. Сулейменов в этой связи отмечает, что «... практически весь мир переходит к признанию того, что государство, вступая в частноправовые отношения, выступает

как обычный субъект частного права, теряющий свои властно-правовые функции и право на судебный иммунитет». [5]

К сожалению, действующее законодательство во многом изначально создает неравную основу положения государства и недропользователя в гражданско-правовой части контрактов. Показательным примером являются нормы Закона «О недрах и недропользовании» о расторжении контракта государством в одностороннем порядке, где содержатся статьи об ответственности недропользователя, но нет ответственности государства.

Анализ норм гражданско-правовой части контракта показывает, что, хотя государство является равной стороной в контракте, его положение сходно с положением мажоритарной стороны в юридическом лице или положением монополиста, поскольку государство как суверен имеет возможность влиять на более слабую сторону – недропользователя, и даже заставить подчиняться своим требованиям и условиям, даже если другая сторона не согласна с ними. Возможно, в гражданско-правовых отношениях по недропользованию необходима специальная законодательная защита слабой стороны – недропользователя, по аналогии с защитой миноритариев и ограничением прав монополистов.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000125>
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
3. Елюбаев Ж.С. Роль юридической науки в развитии нефтегазовой отрасли Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508648#pos=5;-115
4. Басин Ю.Г. Защита прав негосударственных участников гражданско-правовых обязательств с государством // *Юрист.* – 2004. – № 8. – С. 22-25.
5. Сулейменов М.К. Судебный иммунитет Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30002477

Малдыбаева К.М.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ гражданско-правовых дисциплин, к.ю.н.
Жаскайрат М.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

По статистике каждая шестая семья в Казахстане, желающая иметь детей имеют проблемы с деторождением.

Исходя из статистических исследований, предоставленных Министерством здравоохранения количество диспансерных пациентов с бесплодием за 2017 год равен - 7728, исследуя данные 2018 года этот показатель вырос до – 9074. На 2018 год уровень бесплодия в Казахстане достиг – 9626, за 2020 год – 10033. Такие показатели являются угрозой национальной безопасности страны. В структуре причин бесплодия основную долю занимают женское бесплодие трубного происхождения -43,7% и бесплодие неуточненного генеза – 34,5 %, бесплодие, связанное с отсутствием овуляции, составляет – 14,7 %, бесплодие, связанное с мужскими факторами – 3,5 %, бесплодие маточного происхождения – 3,4 %. Учитывая это, можно утверждать, что бесплодие - острая социальная проблема в нашем современном государстве. Не вникая в причины этого явления, попробуем проанализировать один из возможных способов решения этой проблемы, предлагаемый отечественным законодательством, а именно суррогатное материнство.

Специфика связей правового характера субъектов суррогатного материнства, взаимодействие родителей-заказчиков и суррогатной мамы не может не порождать различные проблемы в регулировании данных отношений.

Договорное регулирование суррогатного материнства характеризуется наличием фрагментарного регулирования отношений суррогатного материнства положениями гражданского и семейного права. Это может создавать условия для злоупотребления правом, а, следовательно, для нарушения баланса прав и законных интересов его участников, публичного и частного, государственного и семейного взаимодействия. Сложность данных отношений заключается в том, что в данном договоре не отражены в полной мере права и правовые интересы ребенка, на рождение которого направлено правовое и индивидуальное регулирование, не гарантированы и не защищены способами, предусмотренными принципами и нормами гражданского и семейного права. [1]

Дальнейшей разработки и научного обоснования требуют гражданско-правовые представления об индивидуальном регулировании, основанном на договоре суррогатного материнства. В этой связи необходимо: сформировать понятийный и категориальный аппарат правового и индивидуального регулирования суррогатного материнства, определить правовую природу отношений суррогатного материнства, их семейно-правовую специфику, законодательно установить существенные условия договора суррогатного материнства, исследовать момент и основание возникновения правоотношений суррогатного материнства, сформировать представление о суррогатном материнстве как способе достижения потенциальными родителями важной семейной ценности – рождения ребенка и установления детско-родительских правоотношений.

Участие суррогатной матери и потенциальных родителей (потенциального родителя) в правоотношениях суррогатного материнства порождает множество вопросов и споров среди ученых-цивилистов, в связи с чем, исследование особенностей их правовых статусов представляется актуальным и своевременным. В частности, дискуссионными являются вопросы о том, каким требованиям должны отвечать потенциальные родители (потенциальный родитель) и суррогатная мать для заключения договора суррогатного материнства, а также какой комплекс прав и

обязанностей принадлежит суррогатной матери и потенциальным родителям (потенциальному родителю) в таком договоре с учетом достижения семейной ценности – рождения ребенка и его передачи потенциальным родителям. [1]

Сложившаяся судебная практика зарубежных государств по вопросу суррогатного материнства также доказывает актуальность изучаемой проблематики. Судебное производство по вопросам, связанных с заключением и исполнением договора суррогатного материнства, прибегает к расширительному толкованию норм права или вовсе к аналогии закона. В этой категории дел значительную роль занимает внутреннее убеждение судей, судебское усмотрение. Таким образом, по схожим ситуациям одним и тем же судом, с разницей во времени, могут быть вынесены противоположные решения. Таким образом, возникают противоречия в правоприменительной практике. Первоисточником подобной судебной практики, в конечном счете, является отсутствие должного правового регулирования и теоретического обоснования суррогатного материнства, в частности, неопределенность его природы и субъектного состава.

Анализ судебной практики позволяет обнаружить ситуации, когда потенциальные родители вынуждены обращаться к услугам суррогатной матери. Так, в декабре 2017 года Аксуским городским судом Павлодарской области было рассмотрено исковое заявление Абиевой Асель Курмангалиевны к КГП на ПХВ «Аксуская центральная больница», КГП на ПХВ «Павлодарская областная станция скорой медицинской помощи» о возмещении убытков. Данные требования были обоснованы тем, что Абиева

А.К. обратилась в суд с иском к КГП на ПХВ «Аксуская центральная больница», КГП на ПХВ «Павлодарская областная станция скорой медицинской помощи» о возмещении убытков, мотивируя свои требования тем, что в результате некачественно предоставленных медицинских услуг ответчиками, она лишилась возможности самостоятельно выносить желанного ребенка, и желая воспользоваться своим человеческим, женским правом иметь своего ребенка, полученные денежные средства за возмещение морального вреда, использовала для суррогатного материнства. Согласно договору суррогатного материнства она понесла следующие материальные убытки: компенсация суррогатной матери 2 700 000 тенге, заработная плата суррогатной матери за 9 месяцев 520 000 тенге, одежда суррогатной матери 48 700 тенге, расходы на приобретение лекарств и дорожные расходы 1 803 156 тенге. Просила суд взыскать с ответчиков сумму убытков в размере 5 071 856 тенге, а также судебные расходы. Суд удовлетворил требования частично, взыскано с КГП на ПХВ «Аксуская центральная больница» сумму убытков в размере 4 128 758 тенге и судебные расходы по оплате услуг представителя в размере 100 000 тенге, расходы по оформлению доверенности в размере 2 496 тенге, расходы по оплате государственной пошлины 41 288 тенге, всего 4 272 542 тенге. В остальной части исковых требований в части взыскания расходов на приобретение лекарственных средств, транспортных расходов на сумму 894 398 тенге удовлетворению не подлежали, как не имеющее отношение к договору суррогатного материнства. Постановлением апелляционной коллегии решение было оставлено без изменения, так как учитывая, что затраты материальных средств, находящиеся в прямой причинно-следственной связи между

противоправным поведением сотрудников медицинского учреждения, причинивших ей неустранимый физический вред здоровью, нарушение ими законных прав Абиевой А.К. на материнство и ее желанием восстановиться в своих правах, требования о возмещения убытков обоснованы и законны. Поскольку в результате неправомерных действий сотрудников медицинского учреждения истец была лишена своих законных прав на материнство, следовательно, лишение ею конституционных прав иметь детей, полноценную семью, произошли по вине ответчиков. Однако, учитывая современные методы репродуктивного материнства, истцом были самостоятельно реализованы ее права быть матерью.

Ненадлежащее оказание медицинских услуг, в результате которого женщина теряет детородную функцию, является распространенной причиной, по которой потенциальные родители обращаются за помощью к суррогатной матери. Суды удовлетворяют требования, связанные с возмещением расходов по оплате услуг суррогатной матери, при наличии следующих обстоятельств: установление причинно-следственной связи между причинением вреда здоровью сотрудниками медицинской организации и утратой детородной функции; а также при предоставлении доказательств, подтверждающих понесенные расходы. [2]

Несмотря на то, что суррогатное материнство помогает реализовать репродуктивные права человека, на сегодняшний день в этой области существуют недостатки в правовом регулировании, в связи с чем сложно обеспечить единство правоприменительной практики.

Одним из пробелов в законодательстве является неурегулированность вопроса возможности изменения даты рождения суррогатного ребенка в целях сохранения тайны для детей рожденных суррогатной матерью, в отличие от аналогичного случая при усыновлении ребенка, поскольку нормы кодекса не предусматривают этой возможности. В данном случае судьи применяют нормы гражданского законодательства, регулирующие сходные отношения (аналогия закона). Так, к примеру, в декабре 2019 года истец Жумагулова Майра Бексултановна обратилась в Сарыаркинский районный суд с требованиями об изменении даты рождения несовершеннолетнего ребенка Данияра с 06.11.2018 года на 14.10.2018 года, так как от совместного брака имеет несовершеннолетних детей: Жумагулову Жанию Алпысбаевну, 14.10.2018 года рождения, Жумагулову Санию Алпысбаевну, 14.10.2018 года рождения. По договору суррогатного материнства имеет несовершеннолетнего ребенка Жумагулова Данияра Алпысбайулы, 06.11.2018 года рождения. В настоящем случае, разница в дате рождения общих несовершеннолетних детей составляет 24 дня. На основании изложенного, в виду того, что данное обстоятельство не регулируется прямо семейным законодательством учитывая аналогию права, исходя из интересов детей, согласился с доводами заявителя, о том, что-то обстоятельство, что дети были рождены в одной семье и одними и теми же родителями с перерывом в 24 дня, возможно, породит массу вопросов и сомнений, что, несомненно, в будущем может для детей повлечь нежелательные последствия, суд посчитал необходимым удовлетворить заявление.

Анализ представленных примеров свидетельствует о том, что в настоящее время судебным органам сложно обеспечить единство правоприменительной практики при рассмотрении дел с использованием метода суррогатного

материнства. Законодателю сложно реагировать на стремительное развитие связей с общественностью, более того, невозможно спрогнозировать весь спектр жизненных ситуаций в рамках правового поля. Однако проблемы, с которыми участники суррогатных процедур столкнулись в последние годы, больше нельзя игнорировать из-за их значительной распространенности.

Таким образом, первой проблемой является то, что законодательством не определяются условия, при которых суррогатная мать должна передать ребенка соответствующим людям. Кроме того, ничего не говорится о юридических последствиях в случае рождения мертвого ребенка. В то же время – это очень сложный момент, потому что речь идет не только о потраченном впустую времени для клиентов (родителей), но и о большом количестве материальных затрат, связанных со стоимостью этого контракта. Что делать суррогатной матери, если родился мертвый ребенок, особенно если это не ее вина или медперсонала? Что если за смерть новорожденного ребенка виновны медицинские работники? Какие правовые последствия в данном случае для сторон договора суррогатного материнства? [3]

Во-вторых, только состоящие в браке люди могут использовать суррогатное материнство, тем самым нарушая права одинокой женщины, у которой единственный шанс иметь собственного ребенка. Следовательно, новый Кодекс Республики Казахстан «О браке и семье» с точки зрения правового регулирования суррогатного материнства нуждается в доработке.

В-третьих, в интересах будущего ребенка, рожденного суррогатной матерью, а также в интересах семьи и частной жизни граждан на законодательном уровне необходимо приравнять тайну рождения ребенка от суррогатной матери к тайне усыновления ребенка и предусмотреть соответствующие санкции за ее разглашение. К примеру, по словам директора Центра суррогатного материнства «Болашак» Республики Казахстан, 99% биологических родителей тщательно скрывают факт своего участия в программе суррогатного материнства, имитируя беременность для других людей и даже для их самых близких во время беременности.

Еще один важный аспект – установленный нашим законодательством возрастной ценз суррогатной матери от 20 до 35 лет. По словам руководителя центра, на практике женщины 25-26 лет психологически не готовы к суррогатным мамам. Необходимо изменить положение об изменении предельного возраста суррогатной матери с 25 до 40. [4]

Законодательно также остаются нерешенными вопросы ответственности суррогатной матери в случае рождения неполноценного ребенка и права суррогатной матери оставить себе одного ребенка в случае рождения нескольких детей. Эти и другие вопросы должны решаться сторонами в индивидуальном порядке при заключении договора.

В настоящее время право суррогатной матери оставить ребенка возникает только в том случае, если откажутся «потенциальные родители». При этом эти заказчики обязаны выплатить суррогатной матери, при условии принятия ребенка, компенсацию в размере и в порядке, установленном договором. При этом перечень условий, при которых «потенциальные родители» могут отказаться от ребенка, законодательно не закреплен.

Если мы предположим, что причины отказа от ребенка обеими сторонами соглашения о суррогатном материнстве законодательно будут установлены, необходимо обеспечить обязательство «будущих родителей» ежемесячно выплачивать определенную сумму денег для содержания ребенка в детском учреждении до достижения его совершеннолетия или до усыновления ребенка приемными родителями.

Следовательно, отношения, возникающие в результате соглашения о суррогатном материнстве, должны быть помещены в правовые рамки. Законодательство Казахстана должно закрепить правовой статус детей, рожденных в результате суррогатного материнства, и обеспечить защиту прав договаривающихся сторон. Ведь согласно статье 2 Кодекса о браке и семье одним из принципов семейного права является приоритет защиты прав и интересов детей.

Список литературы:

1. Алборов С.В. *Правовое и индивидуальное регулирование суррогатного материнства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03, Москва, 2019.* // <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-i-individualnoe-regulirovanie-surrogatnogo-materinstva>

2. Евдокимова Е.М. *Обеспечение единства правоприменительной практики при рассмотрении дел, связанных с суррогатным материнством* // *Новый юридический вестник.* — 2018. — № 2 (4).

3. Еньшина И. *Без права называться мамой* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31333104

4. Мухамеджанов Э., Нугманов С. *Правовой взгляд на вопросы, связанные с суррогатным материнством* // <https://www.zakon.kz/4551145-pravovojj-vzgljad-na-voprosy-svjazannye.html>

Оспаналиев Н.К.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

*Научный руководитель –
доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин
Амангелдин А.Т.*

ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИФФАМАЦИИ В СМИ

Статья посвящена исследованию понятия «диффамация», анализу признаков данного термина, правового содержания института диффамации, сути диффамационного спора.

Ключевые слова: диффамация, клевета, оскорбление, СМИ, защита чести и достоинства.

Защита чести, достоинства и деловой репутации относится к проблемам, актуальным независимо от исторического периода, политического режима и других факторов. Судебная защита является одним из эффективных способов восстановления репутации, испорченной противоправными действиями ответчика.

В этой связи, термин «диффамация» на слуху у юристов и не только, правда при ближайшем изучении оказывается, что дать ему однозначное толкование не так-то просто.

Диффамация – является международным правовым термином, используемый в законодательстве многих стран мира, обобщающий по отношению к различным видам нарушений личных неимущественных прав на защиту чести, достоинства, репутации и доброго имени.

В «Толковом словаре иноязычных слов» Крысина Л.П. термин «диффамация» имеет латинское происхождение: «diffamāre» (разглашать; порочить, лишать доброго имени) от «famā» - «репутация», пришедшее в русский язык через французское слово «diffamation» (диффамация, клевета, распространение позорящих сведений о другом лице) со значением «оглашение в печати, позорящих кого-нибудь сведений». [1, с.200]

Для более полного понимания термина «диффамация», следует дать определение таким понятиям как «честь» и «достоинство».

Честь – внутреннее нравственное достоинство человека, доблесть, честность, благородство души и чистая совесть. [2, с.617]

Достоинство же – это морально-нравственная категория, означающая уважение и самоуважение человеческой личности. Неотъемлемое свойство человека, принадлежащее ему независимо от того, как он сам и окружающие люди воспринимают и оценивают его личность. [3, с.89]

Диффамация отличается от клеветы – в диффамации сведения не всегда являются ложными.

Причем, обвинение в диффамации может быть предъявлено как конкретному лицу, так и СМИ, распространивших информацию.

Диффамация в свою очередь может и вовсе не иметь клеветнической основы, или опозорение в печати, но известна административному законодательству как деяние, близкое к клевете, либо оскорблению. Собственно говоря, диффамация – это известность каких-либо позорящих фактов в печати (так называемой «желтой прессе»), а клевета – это возможность опорочить как в печати, так и на словах (публично – в присутствии людей) или в письме путём сообщения сведений, не соответствующих действительности.

Пояснение: клевета – это распространение заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство другого лица, или подрывающих его репутацию. Оскорблением является речевое действие, направленное на унижение чести и достоинства другого лица, выраженное в неприличной форме.

Диффамация в свою очередь делится на следующие виды:

- недостоверная, как клевета – с прямым умыслом;
- неумышленная недостоверная диффамация - случаях, когда кто-либо сообщает для публикации непроверенную информацию;

• достоверная диффамация, когда распространяются или публикуются порочащие сведения, соответствующие действительности.

В состав диффамации входят следующие признаки:

• сведения должны быть распространены (в прессе, интернете, на доске объявлений и так далее);

• несоответствие сведений действительности;

• сведения являются порочащими;

• сведения касаются конкретного человека, у которого возникает право на ответ;

• Сведения: сообщения о фактах, а не мнения или оценочные суждения.

Принципиальным различием является форма ответственности за такие деяния – уголовная, административная или гражданская. Как правило, уголовная ответственность за оскорбление предусматривает штрафы, исправительные работы, привлечение к общественным работам, а также в санкциях ст.373, 375, 376, 378 УК РК предусмотрено ограничение свободы и лишение свободы. Административная ответственность за клевету предусматривает штрафы, административный арест. Форма и содержание законодательства о диффамации весьма разнятся в различных странах. Некоторые государства даже приняли отдельные законы о диффамации, но в большинстве стран положения о диффамации содержатся в уголовных и гражданских кодексах.

На сегодня действующий УК Австрии применяет в отношении СМИ следующие нормы: §111 «Клевета», §115 «Оскорбление» и §116 «Публичное оскорбление конституционного представительного органа, федеральных вооруженных сил или федерального органа». [4] В тоже время статья 29 закона «О средствах массовой информации» предусматривает норму, где журналист не обвиняется в клевете, если докажет, что действовал профессионально и опубликованный им материал представлял большой общественный интерес. Раздел XVI «Диффамация» УК Голландии содержит некоторые статьи: 261, 262, 265-271 об ответственности за клевету. Согласно статье 261 лицо, умышленно опубликованные сведения, наносящие ущерб чьей-либо чести или репутации может быть лишено свободы или выплатить штраф в крупном размере. [5] В 1992 году был принят гражданский кодекс, согласно которому клевета стала рассматриваться как гражданское правонарушение. Глава XV «Преступные деяния против свободы, чести и достоинства лица» УК Латвийской Республики имеет три самостоятельных состава: статью 156 «Оскорбление чести», статью 157 «Клевета» и статью 158 «Оскорбление чести и клевета в средствах массовой информации». [6] Глава XXII «Преступления и уголовные проступки против чести и достоинства лица» УК Литовской Республики формулирует запрет совершения таких деяний, как клевета (статья 154) и оскорбление (статья 155). [7] В Германии вопросу об ответственности за оскорбление и клевету уделено особое внимание. Статья 185 УК запрещает клевету, согласно статье 823 УК, против СМИ может быть возбужден гражданский иск за нарушения, установленные УК. [8] Закон о нечестной конкуренции устанавливает ответственность за обнародование ложных сведений, способных нанести вред деловой репутации лица. Законодательно установлено различие между понятиями «выражение мнения» и «утверждение, основанное на фактах».

Законодательство о свободе печати Швеции различает две формы клеветы: собственно клевета или дискредитация и оскорбление. Может быть возбуждено как уголовное, так и гражданское дело. В то же время закон предусматривает, что если клеветническое сообщение было оправдано обстоятельствами или у газеты были основания верить ему, то редактор не подвергается уголовной или гражданской ответственности.

Во Франции клевета может квалифицироваться как гражданское правонарушение, так и преступление. Публичные личности должны представлять более серьезные доказательства того, что им был нанесен ущерб в результате клеветы. В Испании критические публикации берутся под особую защиту. За клевету тоже предусмотрена как уголовная, так и гражданская ответственность. Главным критерием является степень общественной заинтересованности — соответствуют ли сведения, распространенные через СМИ интересам общественного мнения. В Армении в 2010 году принят закон «О диффамации» и декриминализована клевета. Лицо, считающее, что опорочили его честь, достоинство или деловую репутацию, может в суде потребовать лишь возмещения ущерба. Виновное лицо может выбрать форму возмещения ущерба: извинение, опровержение или выплату штрафа.

Анализ правоприменительной практики показывает, что в большинстве европейских стран уголовное наказание за диффамацию не применяется. Международное демократическое сообщество периодически выступает за отмену уголовной ответственности за диффамацию.

Профессор Миннесотского Университета – Джейн И.Киртли в своей статье посвященной истории законов о диффамации, говорит о том, что уголовно-наказуемая клевета «пагубна для демократии, так как она душит инакомыслие и дебаты, карая законную и обоснованную критику государственных чиновников и институтов.

Авторитетные международные организации (ООН и ОБСЕ) неоднократно рекомендовали декриминализовать клевету (декриминализация — юридическая перекалфикация части уголовно наказуемых деяний и перевод их в разряд административных, дисциплинарных и иных правонарушений либо правомерных действий). В частности, Парламентская Ассамблея ОБСЕ призвала к отмене всех законов, предполагающих уголовные наказания за диффамацию в отношении публичных лиц, государства или его органов. Полномочные представители ООН, ОБСЕ по вопросам свободы слова пошли еще дальше, заявив, что «уголовное преследование за диффамацию не является оправданным ограничением свободы выражения убеждений; все законы об уголовном преследовании за диффамацию подлежат отмене и замене, где это необходимо, гражданско-правовыми мерами ответственности». [9, с.5]

Всеобщая декларация прав человека (ВДПЧ), основной документ о правах человека, принятый Генеральной Ассамблеей Организации Объединённых Наций в 1948 году, защищает право на свободу выражения убеждений в следующей формулировке статьи 19: «Каждый человек имеет право на свободу убеждений и на свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять

информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ». [10, с.41]

В ноябре 2005 года Казахстан ратифицировал Международный пакт о гражданских и политических правах (МПГПП) 2 – договор Организации Объединенных Наций, имеющий обязательную юридическую силу. В этой связи заметим, что и МПГПП гарантирует право на выражение мнения, которое раскрывается в тексте статьи 19: «1. Каждый человек имеет право беспрепятственно придерживаться своих мнений. 2. Каждый человек имеет право на свободное выражение своего мнения; это право включает свободу искать, получать и распространять всякого рода информацию и идеи, независимо от государственных границ, устно, письменно или посредством печати или художественных форм выражения, или иными способами по своему выбору».

Душанбинская декларация ОБСЕ 2004 года предлагает:

- Необходимо ограничить возможности государственных чиновников и политиков (общественных деятелей) предъявлять иски к журналистам и СМИ.

- Диффамация должна быть декриминализована и заменена соответствующими и узко определенными гражданскими законами о диффамации; при этом необходимо ввести защиту «обоснованной публикации» и возмещение ущерба.

- Если полная декриминализация невозможна в короткий срок, необходимо принять во внимание возможность временного прекращения применения статей о диффамации. Законы, предусматривающие уголовное и гражданское преследование журналистов за оскорбление чести и достоинства глав государств от имени третьих лиц, должны быть отменены. [9, с.6]

Если говорить о нормативно-правовых актах Республики Казахстан, то в них не дается определения «Диффамации». Однако, он часто встречается в научной и учебной юридической литературе и используется различными авторами в качестве синонима клевете, оскорблению, распространению несоответствующих действительности порочащих сведений.

В соответствии с [п. 1 ст. 17](#) Конституции РК достоинство человека неприкосновенно. Согласно [п.п. 1 и 2 ст. 18](#) Конституции каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства. [11]

В казахстанском законодательстве правовые механизмы защиты от диффамационных речевых действий содержатся в:

- статье 143 Гражданского кодекса РК (далее – ГК РК), (Защита чести, достоинства и деловой репутации),

- статье 144 ГК РК (Право на охрану тайны личной жизни). [12]

- статье 73-3 Кодекса РК об административных правонарушениях (Клевета). [13]

В Казахстане за деликты, относящимся к диффамации предусмотрена административная, уголовная и гражданско-правовая ответственность.

Можно назвать следующие статьи Уголовного кодекса, на основании которых журналистов могут привлечь к ответственности:

- Статья 274 Распространение заведомо ложной информации.

- Статья 373. Публичное оскорбление и иное посягательство на честь и достоинство Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, осквернение изображений Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, воспрепятствование законной деятельности Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы.

- Статья 375. Посягательство на честь и достоинство Президента Республики Казахстан и воспрепятствование его деятельности.

- Статья 376. Посягательство на честь и достоинство депутата Парламента и воспрепятствование его деятельности.

- Статья 378. Оскорбление представителя власти. [14]

Если в большинстве западных стран уголовная ответственность за клевету не применяется десятилетиями, то в Казахстане дело обстоит иначе. Так, в 2009 году по обвинению в клевете в местах лишения свободы находились Вадим Курамшин – фрилансер, приговоренный в 2006 году к 3 годам 10 месяцам, и писатель Алпамыс Бектурганов, приговоренный в августе 2009 года к 1 году лишения свободы за публичную критику акима Западно-Казахстанской области. Кроме того, в этом же году президент общественного фонда «Казахское ханство» Камалитдин Дулатов был приговорен к одному году лишения свободы условно за публичную критику акима г. Шымкент Армана Жесписбаева и президент общественного фонда «Ел бирлиги ушин» Мухтар Мухамбетжан был приговорен к полутора годам ограничения свободы условно тоже за публичную критику акима г. Шымкента Армана Жесписбаева.

Международный фонд защиты свободы слова «Адил соз» провел исследование ситуации в Казахстане с правом на свободу выражения, получения и распространения информации в январе 2021 года.

Полиция Уральска по поручению прокуратуры возбудила досудебное расследование по факту публикации в «Уральской неделе» статьи «Земельный скандал в Уральске – мама прокурора стала владельцем пяти земельных участков». Главный редактор газеты Лукпан Ахмедьяров был вызван на допрос.

В январе 2021 года судами вынесено 8 судебных актов по искам о защите чести, достоинства и деловой репутации к СМИ в связи с осуществлением права на свободу выражения, получения и распространения информации. Из них в пользу ответчиков – 5.

В связи с осуществлением права на свободу выражения в январе 2021 года предъявлены:

- 1 обвинение в уголовном порядке (в том числе в судебном – 0).

- 5 претензий и исков в гражданском порядке (в том числе о защите чести, достоинства и деловой репутации – 5).

Заявленные суммы возмещения морального вреда по искам о защите чести и достоинства – 11 млн. тенге. Судами взыскано 5 млн. тенге.

- 2 обвинения в административном порядке. [15]

Подводя итоги, следует отметить, что защита от диффамации, восстановление нарушенных прав и законных интересов добросовестных участников делового оборота, пострадавших от нее, в связи с этим имеет особую актуальность. Наиболее эффективным способом защиты от диффамации является судебная защита. В

судебном порядке можно потребовать опровержения порочащей информации, не соответствующей действительности, взыскания денежной компенсации и причиненных убытков.

Законы, защищающие граждан от диффамации, содержат нечеткие, оценочные формулировки, что вызывает проблемы в правоприменительной и судебной практике.

Список литературы:

1. Крысин Л. П., Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Эксмо, 2008 г. – 944 с.
2. Даль В.И., Толковый словарь живого великорусского языка – 3-е изд. – Т.4. – 1882 г. – 704 с.
3. Сухарев А.Я., Крутских В.Е., Сухарева А.Я., Большой юридический словарь – М.: ИНФРА-М, 2002 г. – 703 с.
4. *The Austrian Penal Code – Уголовный кодекс Австрии.* – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2004 г.
5. Волженкин Б.В., Миронова И.В. Уголовный кодекс Голландии, СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2005 г.
6. Уголовный кодекс Латвийской Республики, 1998 г.
7. Уголовный кодекс Литовской Республики, 2000 г.
8. Уголовное уложение Федеративной Республики Германии, СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2003 г.
9. Декриминализация клеветы: необходимость и возможность – Алматы: ОФ «Әділ сөз», 2010.
10. Всеобщая декларация прав человека - 1998 г. - 400 с.
11. Конституция Республики Казахстан - 1995 г. - 37 с.
12. Гражданский Кодекс Республики Казахстан - 1994 г.
13. Кодекс РК об административных правонарушениях – 2014 г.
14. Уголовный Кодекс Республики Казахстан – 2014 г.
15. Нарушения свободы слова в Казахстане. Январь 2021 года // <http://www.adilsoz.kz/monitoring/show/id/235>

*Сарсенбаев А.К.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Азаматтық -құқықтық пәндердің ҒБО профессоры, з.ғ.д.
Косанов Ж.Х.*

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ТЕРІС ӘСЕР ЕТЕТІН ҚЫЗМЕТТІ ШЕКТЕУ, ТОҚТАТА ТҰРУ ЖӘНЕ ТОҚТАТУ ТҮСІНІГІ

Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда экологиялық заңнаманы реформалауға бағытталған елеулі қадамдар жасалды. Жаңару процесі жаңа саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ескере отырып, және халықаралық экологиялық құқықтың талаптарына сәйкес жүзеге асырылды. Қазіргі кезде мемлекеттік саясатының негізгі бағыты адам өмірі мен денсаулығын қорғауға және қоршаған ортаны сақтау мен қалпына келтірудің басымдылығын қамтамасыз етуге және тұрақты даму мен қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету мақсатында қоғамның экологиялық, экономикалық және әлеуметтік мүдделерін біріктіруге бағытталған.

Мемлекетімізде экологиялық заңнаманың орнығуына және дамуына 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы негіз болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабында жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады деп көрсетілсе, 31-бабында мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қоятындығы қарастырылған. Адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады.

Экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелері біздің еліміздің азаматтарының өмірінде маңызды орын алады. Әрбір азаматтың қолайлы қоршаған ортаға құқығы, оның жай-күйі туралы және оның денсаулығына немесе мүлкіне экологиялық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген зиянды өтеу мәселелері Қазақстан Республикасы заңнамаларымен қарастырылған.

Табиғатты қорғау мен табиғат пайдалану саласындағы мәселелер Қазақстан Республикасының дамуы үшін мейлінше көкейкесті мәселелер болып табылады. Экономиканың аса маңызды бір саласы табиғи ресурстарды пайдалану қоршаған ортаны ластаудың тұрақты көзі және халықтың денсаулығы мен экологиялық сауаттылығына төнген қатер. Табиғат пайдаланудың ұтымды тәртібін анықтау, табиғи ресурстарды тиімді басқару үшін оңтайлы құқықтық негіз қалау – бұл қолданыстағы заңда көзделуі қажет міндеттер.

XXI ғасырда қоршаған ортаға антропогендік қызметтің әсер ету деңгейі жыл сайын артып келеді. Сондықтан, қазіргі кезде экологиялық фактор адамдардың дамуы мен өмір сүру сапасы үшін өте маңызды рөлге ие. Бұл жекелеген елдер үшін де, бүкіл ғаламшар үшін де шиеленісіп жатқан жаһандық экологиялық проблемалар түрінде көрініс бере бастады.

Қоршаған ортаның ластануына, тұтас алғанда Қазақстан экологиясының бұзылуына әкелетін ірі өндіріс объектілері салынып, қатарға қосылуда. Көп жылдар бойы республикада жиырма миллиард тоннадан астам қалдықтар жиналса, оның үштен бірі улы. Бұл қалдықтардың басым бөлігі – кен өндіру және қазбаларды қайта өңдеу өндірісі, қара металл, мұнай-химия кәсіпорындары, құрылыс материалдары өндірісі қызметінің нәтижесі. Ірі компаниялар мен үкіметтің ауаның ластануына қарсы күрес бағдарламаларын жасақтауына қарамастан Қазақстанның экологиясы әлі де көп жақсартуды қажет етеді. [1]

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі халыққа жолдауында «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму – еліміз үшін алдыңғы кезекте тұрған мәселе. Бүкіл өркениетті әлем жұртшылығы осы мәселемен айналысуда. Бізге де мұндай жаппай үрдістен шет қалуға болмайды» - деп атап көрсетті. [2] Сонымен қатар, Президент бірқатар қордаланған проблемаларды шешуге жол ашатын жаңа Экологиялық кодекстің жобасы әзірлеуге тапсырма берген болатын. Қазіргі уақытта бұл маңызды құжат қабылданғанын атап өту қажет. Жаңа Экологиялық кодекс 2021 жылдың 1 шілдесінде заңды күшіне енеді.

Жаңа кодекс ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесін, сондай-ақ қазақстандық жұртшылық пен бизнестің пікірлерін ескере отырып әзірленді. Оның негізгі қағидасы – «ластаушы өзі төлейді және түзетеді».

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы экологиялық тәртіп бұзушылық және шағымдар фактісі бойынша кәсіпорынды тексеру туралы алдын-ала хабарландыру ережесі алынып тасталған, бұл өкілетті мемлекеттік органдарға қоршаған ортаға залалды тоқтатуға және шұғыл әрекет етуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге экологиялық құқық бұзушылық үшін салынатын әкімшілік айыппұлдар 10 есеге көбейетін болады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұза отырып жүзеге асырылатын қызметтерді шектеу, тоқтата тұру немесе тоқтату туралы талаптар профилактикалық сипаттағы маңызды шара немесе алдын-алу шарасы сонымен қатар сот тәртібімен қол жеткізілетін қоршаған ортаға зиян келтіруді азайту тәсілдерінің бірі болып табылады.

Құқыққа қарсы қызметтің жолын кесуге және зиян келтірудің алдын алуға бағытталған санкциялар тізбесін заңнамалық тәртіппен белгілеу, сондай-ақ аталған санкцияларды тек сот тәртібімен қолдану туралы ережелерді бекіту мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру кезінде шаруашылық қызмет субъектілерінің құқықтарын қорғаудың кепілі болып табылады.

Олардың қолданылу аясы экологиялық сипаттағы көптеген қатынастарға таралады және табиғи ресурстарды пайдаланумен де, қоршаған ортаға және оның компоненттеріне әсер етумен де байланысты табиғатты пайдаланушылардың мінез-құлқын қамтиды.

Талаптарды орындау және олардың орындалуын бақылау саласындағы қоғамдық қатынастардың адресаттары мемлекеттік экологиялық бақылау органдары, сот органдары, қоршаған ортаға теріс әсер ететін шаруашылық қызметті жүзеге асыратын заңды және жеке тұлғалар, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы бұза отырып жүзеге асырылатын қызметті тоқтата тұру, шектеу

және тоқтату туралы талаптарды мәлімдеу құқығы берілген адамдар болып табылады.

Сонымен қатар, қоршаған ортаға теріс әсер ететін шаруашылық және өзге де қызметті шектеу, тоқтата тұру және тоқтату туралы өтініштерді сотқа беру құқығы қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті жүзеге асыратын қоғамдық және өзге де коммерциялық емес ұйымдарға да берілген.

Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінде жеке және қоғамдық бірлестіктердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқықтары мен міндеттері қарастырылған. Кодекске сәйкес Қоғамдық бірлестіктердің қоршаған ортаны қорғау саласында өз қызметін жүзеге асыру кезінде экологиялық бағдарламаларды әзірлеуге және насихаттауға, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, оларды қоршаған ортаны қорғау саласындағы белсенді қызметке ерікті негізде тартуға; қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау үшін, оның ішінде белгіленбеген тұлғалар тобының мүдделерінде сотқа жүгінуге; қоршаған ортаны қорғау мен сауықтыру, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен молықтыру жөніндегі жұмыстарды орындауға, экологиялық, ғылыми, тарихи-мәдени және рекреациялық жағынан ерекше құнды қоршаған орта объектілерін қорғауға, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың қызметіне қатысуға; Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік органдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысуға; экологиялық білім беру мен ағарту жұмыстарын орындауға, қоршаған ортаны қорғау саласында ғылыми зерттеулер жүргізуге; жеке және (немесе) заңды тұлғаларды жауапқа тарту туралы мәселелер қоюға, Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының бұзылуы салдарынан азаматтардың денсаулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген зиянның өтелуі туралы сотқа талап-арыз беруге; кәсіпорындарды, құрылыстар мен экологиялық жағынан қауіпті өзге де объектілерді орналастыру, салу, реконструкциялау және пайдалануға беру туралы шешімдердің әкімшілік немесе сот тәртібімен күшін жоюды, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың қоршаған орта мен адам денсаулығына теріс әсер ететін шаруашылық және өзге де қызметін шектеу, тоқтата тұру және тоқтату туралы шешім шығаруды талап етуге құқығы бар. [3]

Қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті тоқтата тұру табиғи объектілерді, табиғи ресурстарды пайдалану жөніндегі қызметті не ластаушы заттардың шығарындылары, төгінділері және т. б. нәтижесінде қоршаған орта үшін теріс салдарларға әкеп соғатын қызметті уақытша тоқтатуды білдіреді. Яғни, табиғатты пайдалану құқығын тоқтата тұру құқық бұзушының табиғатты пайдалануға арнайы құқығының уақытша өзгеруі болып табылады және тоқтата тұру себептері жойылғанға дейін қолданылады. Бұл шектеу шарасы сотпен белгілі бір мерзім ішінде тоқтатылуы мүмкін. Ал әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер сотта қаралған жағдайда қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті тоқтата тұру әкімшілік жаза, санкция болып табылады.

Қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті тоқтату заңнамаларда белгіленген тыйымдардың іске асырылуын білдіреді. Қызметті тоқтату талап қоюшының талабын қанағаттандырған жағдайда да жүзеге асырылады. Сонымен қатар, бірқатар

жағдайларда шаруашылық және өзге де қызметті тоқтатуға экологиялық заңнама талаптарын бұзу емес, мысалы жер учаскесін қорғаныс, байланыс және өзге де қажеттіліктер үшін пайдалану қажеттілігі негіз болып табылады.

Арнайы табиғат пайдалану құқығын шектеу барлық табиғи объектіні емес, оның бір бөлігін ғана пайдалану құқығынан айырумен не шығарындылар мен зиянды физикалық әсерлерді шектеумен байланысты, яғни шаруашылық жүргізуші субъектінің арнайы құқықтық мәртебесіндегі өкілеттіктер көлемін шектеуге бағытталған.

Қарастырылған санкциялардың құқықтық табиғаты туралы әртүрлі көзқарастар бар. Кейбір ғалымдар қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті шектеу, тоқтата тұруға және тоқтату негізгі экологиялық жауапкершілік десе, кейбір ғалымдар табиғатты пайдалану құқығын шектеу, тоқтата тұру және тоқтату әкімшілік жауапкершіліктің бір түрі ретінде қарастыруды ұсынады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұза отырып жүзеге асырылатын қызметті шектеу, тоқтата тұру немесе тоқтату екі құқықтық нысанда: әкімшілік жаза және зиян келтірудің алдын алуға бағытталған азаматтық құқықтарды қорғау шаралары түрінде болады.

Қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті шектеу, тоқтата тұру және тоқтату шараларын судья тек Қазақстан Республикасының заңдарында қарастырылған жағдайларда ғана қолданады. Егер осы шектеулерді тағайындауға негіз болған мән-жайлардың жойылғаны анықталса, судья шектеулерді мерзімінен бұрын алуға құқылы.

Экологиялық бақылау саласындағы уәкілетті органының шешімі бойынша қызметті шектеу, тоқтата тұру және тоқтату түріндегі санкцияларды қолдану Экологиялық кодекстің нормаларында қарастырылған. Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұза отырып жүзеге асырылатын қызметтерді шектеу, тоқтата тұру және тоқтату туралы талаппен сотқа жүгінуге құқылы.

Бұл функция Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитетіне жүктелген. Экологиялық реттеу және бақылау комитеті қоршаған ортаның сапасын жақсартумен, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен, табиғи ресурстарды сақтаумен және қоғамның экологиялық орнықты дамуының қолайлы деңгейіне қол жеткізумен, өз құзыреті шегінде қоршаған ортаны қорғау және мемлекеттік экологиялық бақылау саласындағы мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдірумен айналысады. Аталған комитет Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының талаптарына сәйкес мемлекеттік экологиялық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізумен, эмиссияларды ұйымдастыру, үйлестіру, нормалау және экологиялық рұқсаттар беруді жүзеге асыру, мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асырумен айналысады.

Мысалы Қызылорда облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2019 жылғы 12 тамыздағы шешіміне сәйкес жеке кәсіпкер «С» өзіне тиесілі теміржол тұйығы жолында 2019 жылдың 08-11 маусымы күндері шашылмалы 477 тонна 100 кг (7 вагон) цемент өнімдерін қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсатсыз жүк вагондарына тиеу жұмыстарын жүргізген.

Аталған мән-жайлар 1 шілде 2019 жылғы тексеру тағайындау туралы №345-Ә актімен, 2019 жылғы 4 шілде тексеру нәтижесі бойынша №58 актімен және әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамамен дәлелденген.

Анықталған бұзушылық адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер тудырып, қоршаған орта мен мемлекетке үлкен көлемде материалдық шығын әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, анықталған заң бұзушылық бойынша Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 328-бабымен айыппұл салынған.

Осыған байланысты «Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі экологиялық реттеу және бақылау Комитетінің Қызылорда облысы бойынша Экология департаменті» республикалық мемлекеттік мекемесі талап қою арызымен сотқа жүгініп, арызда жауапкер темір жол түйығының шаруашылық қызметін қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсатсыз жүргізіп экологиялық заңнаманы бұзғанын көрсетіп, жауапкер шаруашылық қызметін қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат алынғанға дейін уақытша тоқтатуды сұраған.

Яғни, қоршаған ортаға теріс әсер ететін қызметті шектеуге, тоқтата тұруға және тоқтату жөніндегі даулардың туындауы ең бірінші кезекте заңнамаларда көзделген шектеулерді сақтамауынан туындайды.

Жер, жер қойнауы, жер үсті және жер асты сулары, атмосфералық ауа, ормандар мен өзге де өсімдіктер, жануарлар дүниесі, тірі организмдердің гендік қоры, табиғи экологиялық жүйелер, климат және жердің озон қабаты жойылудан, тозудан, зақымданудан, ластанудан және өзге де зиянды әсерден қорғалуға тиіс.

Қорыта айтқанда, қазіргі уақытта мемлекетіміздегі басты бағыттардың бірі – табиғатты қорғау. Табиғат қорғауды жүзеге асыру үшін оның негізгі бағыттарын, заңдарын, ұстанымдарын білу әрбір азаматтың борышы болып саналады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Атырау облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының судья Н.Д. Абдоловтың «Экологиялық заңнаманы қолданудың сот тәжірибесі. ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын қолданудың өзекті мәселелері» семинарындағы баяндамасынан.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі халыққа жолдауы.

3. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2007 жылғы 9 қаңтардағы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212>_

Серикова А.С.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин, к.ю.н.,
Егембердиев Е.О.

ИНСТИТУТ НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ (БАНКРОТСТВА) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Глобальный экономический кризис и нестабильность, возникшие в связи с пандемией COVID-19 оказали негативное влияние на экономику всего мира, в том числе и на экономику и развитие бизнеса в Республике Казахстан. Эпидемия коронавируса внесла свои коррективы в работу индивидуальных предпринимателей, а также крупных организаций и предприятий, обусловив увеличение числа применений процедур реабилитации и банкротства к субъектам бизнеса.

Согласно общей теории, институт банкротства был рассчитан на закрытие неэффективных производств, место которых должны занять другие производства, которые действенны на экономическом рынке страны. Банкротство (несостоятельность) предпринимателей играет роль механизма интенсификации экономики: идет ликвидация убыточных производств, происходит передача предприятия в заинтересованные руки. Понятие, критерии и признаки банкротства (несостоятельности) более детально урегулированы законодательством Республики Казахстан о банкротстве.

Исходя из анализа научной литературы, можно сделать вывод о том, что институт банкротства возник из отношений должника и его кредитора, он основан на этих отношениях. Этот институт всегда выступал в качестве одного из ключевых регуляторов экономических процессов в обществе, обеспечивал стабильность и устойчивость хозяйственного оборота.

Так, например, Ю.Б. Ежов отмечает «банкротство (несостоятельность) – как одну из старейших экономических и юридических категорий, известных еще в правовой системе Древнего Рима». [1, с. 12-14]

Вместе с тем, А.А. Рамазанов и Р.И. Рузанов отмечают, что банкротство направлено на поддержание экономического роста. [2, с. 109-103]

Следует обратить внимание на то, что институт банкротства является объективным и закономерной составляющей рыночной экономики. Для банкротства, как социально-экономического явления всегда характерна высокая степень конфликтности, из-за того, что в его основе лежат противоречия интересов должника и кредиторов. В связи с чем, каждым государством предпринимаются попытки детального урегулирования отношений, связанных с банкротством хозяйствующих субъектов. При этом особенно важно предотвратить недобросовестное использование этого инструмента в корыстных целях недобросовестных предпринимателей. Именно для этого в законодательство большинства стран введено понятие преднамеренного банкротства, под которым

понимается «действия учредителя (участника), должностного лица, лица, выполняющего управленческие функции в коммерческой или иной организации, а равно индивидуального предпринимателя, совершенные в личных интересах или интересах иных лиц с целью уклонения от исполнения обязательств перед кредиторами путем отчуждения или сокрытия имущества». [3]

В связи с чем, можно сказать, что в любой цивилизованной стране с развитой экономической системой одним из основных элементов механизма правового регулирования рыночных отношений является закон о банкротстве (несостоятельности).

Так, в Республике Казахстан, кредиторы, отвечающие критериям, обозначенным в ст. 4 Закона РК «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года, предоставлено право на обращение в суд с иском о признании его должника банкротом.

Между тем в судебной практике нередко встречаются случаи рассмотрения дел о банкротстве должников по заявлениям их кредиторов, целью которых не является банкротство их должников в принципе.

Обычно кредиторы преследуют цель побудить должника оплатить долг в рамках процессуального поведения доказывания состоятельности и платежеспособности, а также избегания нежелательного банкротства и тем самым получить удовлетворение своих материальных притязаний, к примеру, исполнение ранее вынесенного решения суда о взыскании суммы долга, не исполнявшегося должником в рамках исполнительного производства.

Согласно п.п. 5) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года, банкрот - должник, несостоятельность которого установлена вступившим в законную силу решением суда, при этом под банкротством, в соответствии с п.п. б) указанного закона, понимается признанная решением суда несостоятельность должника, являющаяся основанием для его ликвидации. [4]

Законом устанавливаются критерии, по которым кредитор должника вправе обратиться в суд с иском о признании такого должника банкротом. Это, во-первых, неисполненное денежное обязательство должника перед кредитором на основании вступившего в законную силу судебного акта или исполнительного документа о взыскании с должника денег, во-вторых, если признание долга должником, в-третьих, если должником не погашена сумма налоговой задолженности, а также а также задолженность по таможенным платежам, специальным, антидемпинговым, компенсационным пошлинам, процентам после принятия всех мер принудительного взыскания. [4]

В целях защиты интересов граждан и государства Правительство РК вправе устанавливать особые условия и порядок реализации конкурсной массы при банкротстве организаций, являющихся субъектами естественной монополии или субъектами рынка, занимающих доминирующее (монопольное) положение на товарном рынке либо имеющих важное стратегическое значение для экономики республики и способных оказать влияние на жизнь, здоровье граждан, национальную безопасность или окружающую среду, а также организаций, признанных банкротами по инициативе государства (ст. 3 Закона). [4]

В судебной практике основная часть исков о признании должников банкротами инициируется налоговыми органами по долгам должника перед бюджетом, хотя нередки и случаи возбуждения дел о банкротстве на основании поданных исков кредиторами должника – хозяйствующими субъектами.

Законом Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» установлено право самого несостоятельного должника обратиться в суд с иском о признании себя банкротом.

Данное право закреплено в п. 1 ст. 5 Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве», в которой говорится, что основанием для обращения должника с заявлением в суд о признании его банкротом и ликвидации с возбуждением процедуры банкротства является его устойчивая неплатежеспособность.

При этом в Законе предусмотрено требование к устойчивой неплатежеспособности должника, под которой в соответствии с п. 1 ст. 5 Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года, понимается такая неплатежеспособность, при которой обязательства должника превышают стоимость его имущества на дату подачи заявления в суд и на начало года, в котором подано заявление, а также на начало года, предшествующего году подачи заявления, в случае, если заявление подано должником в первом квартале календарного года. [4]

При этом, должник обязан обратиться в суд о признании его банкротом в случае, когда собственником его имущества, уполномоченным им органом, учредителями или компетентным органом юридического лица принято решение о его ликвидации, а имущества недостаточно для удовлетворения требований кредиторов в полном объеме.

Вместе с тем, следует заметить, что в Законе Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» в настоящее время предусмотрено понятие преднамеренного банкротства, по которым понимается – действия учредителя (участника), должностного лица, а равно индивидуального предпринимателя, совершенные в личных интересах или интересах иных лиц с целью уклонения от исполнения обязательств перед кредиторами путем отчуждения или сокрытия имущества в течение трех лет до признания банкротом юридического лица или индивидуального предпринимателя[3]. Это продиктовано целью исключить действия недобросовестных должников, направленных к инициации банкротства с целью ухода от обязательств по оплате своих долгов.

В связи с наличием в действующем законе института внешнего наблюдения и введением процедуры реабилитации представилась дополнительная возможность для восстановления должников и фактического выхода из критического состояния банкротства, поскольку полагаем, что банкротство является крайней мерой для хозяйствующего субъекта.

В работе Р. Бурганова рассматривается, что «наиболее приемлемая гражданско-правовая модель банкротства (несостоятельности) основана на соблюдении баланса интересов всех участников процесса банкротства». [5, с. 112-118]

Возврат кредитору денежных средств, смена собственника имущества юридического лица при одновременном сохранении его бизнеса в целом должны

проводиться с сохранением интересов работников юридических лиц и учетом всех социально значимых вопросов.

Следует согласиться с тем, что правовая общность норм материального и процессуального права, применяемых в рамках частных и публичных правоотношений, должна быть направлена на соблюдение принципа сохранения баланса интересов должника и кредиторов.

Установленный процессуальный порядок предусматривает, что при подаче исков в суд о признании должника банкротом или ходатайства о применении процедуры реабилитации, судом возбуждается дело о банкротстве. В ранее действовавшем законодательстве о несостоятельности (банкротстве) содержалось обязательное требование об опубликовании данной информации в средствах массовой информации.

При этом, субъекты бизнеса неоднократно указывали, что в случае, когда предприятие подает заявление на реабилитацию, публикуемая информация о возбуждении дела о банкротстве наносит колоссальный ущерб репутации и сводит к нулю все усилия, так как партнеры по бизнесу отказываются от дальнейшего сотрудничества и прекращают все коммерческие отношения.

Отрицательная практика и международный опыт [6; 7] подтвердили необходимость пересмотра данного подхода, что послужило основанием для исключения из действующего Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» данного императивного положения. В данном случае, следует отметить, что излишняя направленность законодательства о банкротстве на ликвидацию должников, не стимулирует процедуры оздоровления.

В целях исключения злоупотреблений процедурами реабилитации и банкротства со стороны должника или некоторых кредиторов, в Законе Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» была предусмотрена обязанность должника предоставлять необходимую информацию участникам по делу о реабилитации и банкротстве.

Например, кредитор может возбудить ходатайство о ликвидации платежеспособного должника, используя производство по делу о банкротстве вместо индивидуального исполнительного производства. В свою очередь должник может попытаться злоупотребить процедурой оздоровления к выгоде отдельных кредиторов и в ущерб другим или подать заявление о ликвидации предприятия после вывода всех активов.

Предоставление заинтересованным лицам необходимой информации обеспечит защиту от таких злоупотреблений, так как она предусматривает необходимые положения (об обязанности предоставлять информацию, об обязательном проведении анализа финансово-хозяйственной деятельности на стадии рассмотрения дела о банкротстве в суде и пр.), а также предусматривает ответственность в отношении соответствующих лиц со стороны должника за уклонение от предоставления такой информации.

По нашему мнению, так называемая доступность к информации весьма положительно скажется на профилактике правонарушений в области преднамеренного банкротства, так как в настоящий момент существенно повышена эффективность работы управляющего по оспариванию сделок должника,

совершенных до наступления банкротства. В результате чего, законодателем был обеспечен качественный контроль уполномоченного органа за проведением работы по выявлению правонарушений в области преднамеренного и ложного банкротства в наступающий банкротный период.

В международной практике особое внимание уделено правам кредиторов социальных очередей. Существует множество примеров механизмов защиты работников при банкротстве работодателей, которые вполне могут быть адаптированы к казахстанской системе права. [8, с. 14]

При этом, важным является то, что с целью обеспечения стимулирования принятия мер к погашению задолженности по заработной плате, Законом будет предусмотрено право кредитора-работника инициировать процедуру банкротства на особых, льготных условиях – уже при образовании задолженности за трехмесячный период или при достижении ее размера ста месячных расчетных показателей. Дальнейшее улучшение рейтинга Казахстана на фоне быстро меняющихся и совершенствующихся систем несостоятельности в других странах, требует пересмотра некоторых положений в действующем законодательстве. При этом, необходимо обеспечить прозрачность и предсказуемость процедур и соответственно их доступность для субъектов бизнеса.

Кроме того, по нашему мнению, все полномочия по назначению, согласованию, утверждению и контролю (назначение управляющих, утверждение реестра требований кредиторов и др.) в процедуре банкротства должны быть переданы кредиторам.

Такая позиция, на наш взгляд, обоснована тем, что практически во всех системах все процедурные вопросы в каждой процедуре решаются кредиторами и утверждаются судом.

Также, следует отметить, что процедура банкротства не может (и не должна) удовлетворить пожелания всех участников процедуры, так как всегда будут те, кто понес какие-то финансовые потери, главное назначение системы минимизировать возможные риски и обеспечить проведение ликвидации настолько эффективно, насколько это возможно в конкретном случае.

Надо сказать, что в ходе осуществления процедуры несостоятельности (банкротства) необходимо учитывать, как интересы должника, так и интересы кредиторов в равной мере, так как ориентация только на должника или только на кредиторов в реализации тех или иных моделей банкротства могут позволить себе только страны с развитой рыночной экономикой, с устойчивой позицией в мировой экономической системе.

Вместе с тем, отдельного внимания, на наш взгляд, требуют проблемы, связанные с процедурами банкротства в период чрезвычайного положения. При этом, следует подчеркнуть то, что анализ действующего национального законодательства о банкротстве позволяет утверждать об отсутствии какой бы то ни было правовой регламентации процедуры банкротства в период действия режима чрезвычайного положения в Республике Казахстан. Тогда как, объявленный указом Президента РК весной 2020 года режим чрезвычайного положения, и проблемы, возникшие в данной сфере, указали на пробелы действующего законодательства о банкротстве. Что, в свою очередь явилось одной из причин наложения моратория на

применение процедур банкротства в данный период.

Обобщая вышесказанное, следует отметить, что финансовая несостоятельность в условиях рынка и усиливающегося экономического кризиса, является важнейшим институтом гражданского права в сфере защиты прав и законных интересов субъектов, и представляет собой механизм гражданско-правового регулирования отношений, связанных с банкротством (несостоятельностью), направленный на справедливое удовлетворение требований всех кредиторов с соблюдением баланса интересов должника.

Вместе с тем, исходя из вышеизложенного, можно подвести итоги и сделать некоторые выводы:

- излишняя направленность законодательства о банкротстве на ликвидацию должника, не стимулирует проведение процедур оздоровления.

- несмотря на то, что институт банкротства по новому законодательству был подвергнут значительному совершенствованию, сама процедура банкротства всё ещё характеризуется излишней долговременностью.

- в ходе осуществления процедуры несостоятельности (банкротства) необходимо учитывать, как интересы должника, так и интересы кредиторов в равной мере, так как ориентация только на должника или только на кредиторов в реализации тех или иных моделей банкротства могут позволить себе только страны с развитой рыночной экономикой, с устойчивой позицией в мировой экономической системе.

- в связи с тем, что в действующем законодательстве РК процедура банкротства в период чрезвычайного положения никак не регламентирована, требуется её соответствующее правовое закрепление путем внесения дополнений в действующее законодательство о банкротстве.

В условиях рыночных преобразований важную роль играет принятие новых механизмов гражданско-правовой защиты отношений, складывающихся в сфере несостоятельности (банкротства). Следует отметить, что рассмотрев основные положения Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве», считаем необходимым дальнейшее его совершенствование и развитие, дабы впоследствии устранить проблемы правового регулирования в данной области.

Главными причинами необходимости реформирования законодательства о реабилитации и банкротстве является отсутствие опыта его применения, заимствования практики у иных стран без учета казахстанской специфики.

Список литературы:

1. *Ежов Ю.Б. Банкротство коммерческих организаций: Учеб. пособие. – М.: «Дашиков и К», 2008. – 580 с.*
2. *Рамазанов А.А., Рузанов Р.М. Банкротство как инструмент оздоровления национальной экономики // Транзитная экономика. – 2002. – № 4-5. – С. 103-109.*
3. *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.*
4. *Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 года № 176-V «О*

реабилитации и банкротстве» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518958.

5. Бурганов Р. Теория несостоятельности (банкротства): Термины, трактовка, сущность // *Международный журнал теории и практики управления*. – 2009. – №12. – С. 112-118.

6. Баймахамбетова Г.И. Антикризисное управление в зарубежных странах // *Каржы-Каражат*. – № 1. – 2006. – С. 83-88.

7. Егоров Д.В. Правовое регулирование продажи предприятия в процедуре внешнего управления при несостоятельности (банкротстве) должника: Дис... канд. юрид. наук. – М., 2013. – 175 с.

8. Муниш В.А. Совершенствование системы регулирования банкротств предприятий в Республике Казахстан: Автореф. Дисс... канд. эконом. наук. – Караганда, 2004. – 26 с.

Сулейманова Б.К.

магистрант Академии правосудия

при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин

Амангелдин А.Т.

К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ПЕНСИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Теория правоотношений достаточно детально разработана правовой наукой, хотя предлагаются различные дефиниции этого понятия. В качестве его общих признаков обычно указывают: связь с нормами права; наличие индивидуализированной связи между его участниками через субъективные права и обязанности; гарантированность этой связи принудительной силой государства.

При пенсионном обеспечении, как правило, складываются две базовые группы правоотношений по выплате пенсий – одна в рамках системы обязательных пенсионных накоплений, другая – в рамках системы государственного пенсионного обеспечения.

В свою очередь, правоотношения по предоставлению трудовых пенсий с учетом степени участия в финансировании участников накопительной системы можно разделить на две группы:

– возмездно-неэквивалентные правоотношения по выплате базовой пенсии и пенсионной выплаты по возрасту;

– возмездные правоотношения по выплате накопительной части трудовых пенсий.

С юридической точки зрения все виды материальных правоотношений по выплате и доставке пенсий являются публично-правовыми обязательствами. Следовательно, при соблюдении установленных законом условий физическое лицо

(или семья) приобретает право на получение пенсии, а уполномоченный государством орган (или учреждение) обязан ее предоставить.

В одностороннем порядке или по соглашению сторон содержание прав и обязанностей в указанных правоотношениях изменить невозможно. Поэтому в рамках государственной системы они имеют недоговорный характер.

Пенсионная реформа в Республике Казахстан, начатая в 1997 году, весьма незначительно повлияла на юридическую природу правоотношений по выплате всех видов пенсий. Все условия предоставления пенсий по-прежнему устанавливаются законодательными актами, а источником финансирования служат частично государственные средства, и частично личные средства трудящихся граждан (обязательные пенсионные взносы). Это означает, что материальные правоотношения по выплате пенсий остаются публично-правовыми обязательствами.

Таким образом, изложенное позволяет сформулировать понятие материального правоотношения по выплате и доставке пенсий. Правоотношение по выплате и доставке пенсии – это публично-правовое обязательство возмездно-неэквивалентного, возмездного, безвозмездного или алиментарного характера, возникающее в связи с наступлением установленных законом социальных рисков (старости, инвалидности, потери кормильца).

Материальным правоотношениям по выплате и доставке пенсий всегда предшествуют процедурные правоотношения, так как закон закрепляет заявительный характер назначения всех видов пенсий.

В праве социального обеспечения материальная процедура в первом смысле применяется при установлении юридических фактов (например, факта длительной или постоянной потери трудоспособности), предъявлении физическими лицами своих правомерных требований о назначении пенсии и т.д. Они служат для реализации предписаний материальных правовых норм.

В связи с необходимостью детализации порядка осуществления субъективных прав и обязанностей возникают процедурные правоотношения второго вида, связанные с соблюдением правил выплаты пенсий работающим или неработающим пенсионерам и т.д.

Так, в частности, В.К. Субботенко предлагает следующее определение процедурных правоотношений. Процедурные правоотношения – это «юридические отношения, урегулированные нормами права социального обеспечения, функционирующие в сфере социального обеспечения граждан и опосредствующие реализацию правомерных требований для удовлетворения их субъективных прав». [1, с. 10-11]

В качестве признаков процедурных правоотношений, по нашему мнению, необходимо выделить следующие: они связаны с реализацией прав граждан в области социального обеспечения; они не сливаются с материальными правоотношениями и могут им предшествовать.

Пенсионное процедурное правоотношение – это «правоотношение по формированию материального пенсионного правоотношения (реализации правовой нормы), его содержания, включающего в себя права и обязанности сторон

пенсионного правоотношения, путем исполнения предписаний закона обязанным субъектом – органом пенсионного обеспечения».

Процедурные правоотношения могут предшествовать, сопутствовать и следовать за материальными правоотношениями по представлению различных видов государственных пенсий. С их помощью осуществляется регулятивная функция права.

Таким образом, процедурные правоотношения по установлению пенсий – это публично-правовые обязательства, в которых реализуются права и обязанности ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» и ЕНПФ и других органов (или учреждений) по проверке юридических фактов, определяющих право на различные виды пенсий в рамках государственной системы, а также по исчислению (перерасчет) их размеров и принятию решений об их назначении.

Следует отметить, что пенсионные правоотношения представляют собой урегулированные нормами права социального обеспечения отношение гражданина с органом социального обеспечения (правообязанным субъектом), возникающее на основе юридического факта – решения органа социального обеспечения о назначении пенсии, в соответствии с которым гражданин имеет право регулярно, в определенные сроки, получать назначенную пенсию в установленном размере, а орган, соответственно, обязан ее выплачивать. Пенсионные правоотношения являются большим комплексом социально-обеспечительных правоотношений, но все они объединяются по объекту правоотношения – пенсии. Подробно содержание, субъектный состав, объект в теоретическом плане как всех социально-обеспечительных правоотношений, так и, в частности, пенсионных был нами уже изучен.

Каждый из элементов структуры предмета права социального обеспечения имеет внутренний состав – ряд взаимосвязанных элементов и собственную структуру.

Так, пенсионные отношения включают отношения по обеспечению пенсиями по возрасту, по инвалидности, по случаю потери кормильца и др. Имеют внутреннее строение и другие элементы структуры предмета права социального обеспечения. [2, с. 141]

Данное положение отчасти верно для пенсионных правоотношений, реализация которых имеет место в Российской Федерации и большинства государств СНГ, для Республики Казахстан же присуще несколько иное содержание пенсионных социально-обеспечительных правоотношений.

Наиболее полно это свойство раскрывается при классификации данных правоотношений. Пенсионные правоотношения можно классифицировать по разным основаниям: по субъектному составу; по основаниям возникновения; по порядку назначения пенсионных выплат и т.д.

В зависимости от источника выплаты пенсий пенсионные правоотношения можно классифицировать следующим образом: пенсионные правоотношения, складывающиеся между получателем пенсии и ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан»; между получателем пенсии и ЕНПФ. В зависимости от правового статуса управомоченного субъекта пенсионных правоотношений их можно классифицировать на:

– правоотношения, субъектами которых выступают лица, имеющие право на льготное назначение пенсии из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан»;

– лица, которым назначаются пенсионные выплаты из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» по выплате пенсий на общих основаниях;

– получатели пенсий из обязательных пенсионных взносов;

– получатели пенсий из добровольных пенсионных накоплений и т.д.

Но неизменным остается одно – всем пенсионным правоотношениям по времени предшествуют процедурные, также составляющие предмет права социального обеспечения. В процедурных правоотношениях устанавливается факт наличия права на пенсию, а в пенсионном – это право реализуется. Но в основе любого процедурного правоотношения лежит реализация деятельности по установлению юридического факта или юридического состава. В одном случае это может быть наличие трудового стажа и пенсионного возраста, в другом пенсионный возраст и срок пенсионных накоплений, в третьем – наступление инвалидности, при выплате пенсий из добровольных пенсионных накоплений и т.д.

Таким образом, пенсионное правоотношение возникает с момента окончания предшествующего процедурного, в котором фиксируется право на пенсию. Данная процедура чаще всего связана с правильным установлением правового статуса управомоченного субъекта пенсионного правоотношения.

Обратимся к вопросам определения правового статуса лиц, имеющих право на пенсионные выплаты из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан».

Так, отдельную группу субъектов пенсионных правоотношений, складывающихся при предоставлении пенсий из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан», составляют лица, подвергшиеся воздействию экологически неблагоприятного фактора. Это определяется наличием в Республике Казахстан территорий, подвергшихся ядерным испытаниям и территорий в Приаральском регионе, в котором они обладают статусом зон экологического бедствия, экологического кризиса и предкризисного экологического состояния.

Вступление в пенсионные правоотношения, как ранее указывалось, определяется верным закреплением и установлением правового статуса лиц, имеющих право на пенсионное обеспечение.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 21 июня 2013 года одними из субъектов льготного назначения пенсионных выплат из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» являются граждане, проживавшие в зонах чрезвычайного и максимального радиационного риска в период с 29 августа 1949 года по 5 июля 1963 года не менее 5 лет. [3]

В соответствии с Законом РК «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне» от 18 декабря 1992 года, указанные лица имеют право на льготное назначение пенсий.

Нормы этого закона к гражданам, пострадавшим вследствие ядерных испытаний, относят лиц, проживавших, работавших или проходивших службу (в том числе срочную) на территориях, подвергшихся загрязнению радиоактивными веществами в период проведения воздушных и наземных ядерных взрывов (1949-1965 гг.). Анализ этого законодательства также показывает, что определение правового статуса субъектов социального обеспечения связывается с фактом проживания, работы или прохождения службы в установленные периоды на территориях, подвергшихся воздействию ядерных испытаний.

Кроме того, Законом «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне» предусматривается для лиц, проживающих на территориях чрезвычайного и максимального радиационного риска и вышедшим на пенсию до 1 января 1998 года, право на надбавку к пенсиям по зонам в размере 2 и 1,75 месячных расчетных показателя соответственно. Законом «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» закрепляются положения о льготном исчислении стажа в отношении лиц, работавших или проходивших военную службу в районах, примыкающих к Семипалатинскому испытательному полигону, дающим право на получение пенсий из ГЦВП НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан». И положение о снижении возраста и стажа, необходимого для назначения пенсионных выплат из Центра.

Следующей группой субъектов пенсионных правоотношений, право на социальное и пенсионное обеспечение которых определяется и экологическим фактором, являются лица, проживающие в экологически неблагоприятных районах Приаралья. Основополагающим документом в этой сфере выступает Закон РК от 30 июня 1992 года «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье». [4]

Субъектами социального обеспечения являются лица, пострадавшие вследствие экологической катастрофы, экологического кризиса или влияния экологического предкризисного состояния. Эти граждане выделяются в две группы.

Статус первой категории определяется в зависимости от срока проживания в установленные периоды, второй группы – в зависимости от получения вреда здоровью, находящегося в причинной связи с фактом проживания в зонах экологической катастрофы, экологического кризиса или предкризисного состояния не менее установленного периода.

В качестве социальной поддержки населения в рассматриваемом законодательном акте для граждан, проживающих в зонах экологической катастрофы и экологического кризиса и вышедших на пенсию до 1 января 1998 года, также предусматривается право на пенсию с применением коэффициента за проживание в экологически неблагоприятных условиях по зонам: экологической катастрофы – 1,5; экологического кризиса – 1,3.

Однако, возвращаясь к основаниям возникновения пенсионных правоотношений, отметим, что в некоторых случаях таким обстоятельством может служить пенсионный договор получателя с ЕНПФ (например, по добровольным пенсионным взносам и обязательным профессиональным пенсионным взносам).

Пенсионные правоотношения между получателями пенсионных взносов и

ЕНПФ составляют большую группу пенсионных правоотношений в Республике Казахстан. Они возникли в результате введения с 1 января 1998 года в Казахстане накопительной пенсионной системы наряду с действующей солидарной.

Также с введением накопительной системы возникли и правоотношения, складывающиеся между вкладчиками и ЕНПФ (ранее НПФ).

По нашему мнению, данные отношения являются вспомогательными относительно пенсионных и по времени предшествуют им, но неизменно входят в предмет правового регулирования права социального обеспечения.

Правовое обеспечение деятельности ЕНПФ, его статуса находит свое закрепление в обширной нормативной правовой базе. Но основным законодательным актом, регулирующим пенсионные правоотношения между получателем и ЕНПФ, является Закон РК от 21 июня 2013 года «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан».

Список литературы:

9. Субботенко В.К. *Процедурные правоотношения в социальном обеспечении.* – Томск, 1990. – 190 с.

10. Хамзин А.Ш. *Право социального обеспечения Республики Казахстан.* Учебник. – Алматы: Арман-ПВ, 2006. – 368 с.

11. *Закон Республики Казахстан от 21 июня 2013 года № 105-V «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.)* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31408637.

12. Khamzin A.Sh., Buribayev E.A., Khamzina Zh.A. *Implementation of international standards of social and labor human rights into the domestic legislation of the Republic of Kazakhstan: problems of theory and practice.* – М.: Библио-Глобус, 2019. – 188 с.

Сулейменов Е.М.

магистрант Академии правосудия

при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

профессор НОЦ гражданско-правовых дисциплин

Альмагамбетова Г.Ж.

МЕСТО НОРМАТИВНЫХ ПОСТАНОВЛЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СОВЕТА И ВЕРХОВНОГО СУДА В СИСТЕМЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РК

В соответствии с пунктом первым статьи 4 Конституции РК нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда являются действующим правом в Республике Казахстан.

В пункте первом статьи 4 Закона РК «О правовых актах» (далее – Закон) указывается на то, что нормативные постановления Конституционного Совета и

Верховного Суда Республики являются составной частью системы законодательства, но согласно пункту пятому статьи 10 того же Закона эти постановления находятся вне иерархии нормативных правовых актов.

По свидетельству Сулейменова М.К., изложенному в статье под наименованием «*Может ли нормативное постановление Верховного Суда быть выше закона?*» авторы ныне утратившего силу Закона «О нормативных правовых актах» от 24 марта 1998 года №213 под его руководством «составили иерархию нормативных правовых актов и долго обсуждали, куда вставить нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда. В предложенную... иерархию нормативных правовых актов они не влезали, поэтому решено было оставить их вне этой иерархии», так как «нормативные постановления... Верховного Суда являются интерпретационными правовыми актами... это самостоятельная группа нормативных правовых актов, отличающаяся и не связанная с обычными нормативными актами... они находятся в другой системе нормативных правовых актов» [3].

Однако ни в утратившем силу Законе «О нормативных правовых актах», ни в нынешнем Законе «О правовых актах» ничего не говорится о какой-либо другой системе нормативных правовых актов. Напротив, в действующем Законе говорится об одной системе законодательства, в число которых, помимо Конституции Республики Казахстан, соответствующих ей законодательных актов, иных нормативных правовых актов, включены и нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики. При этом целостность системы законодательства обеспечивается, в том числе, посредством соблюдения иерархии нормативных правовых актов.

Но нахождение нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда в системе законодательства с одновременным не нахождением в ней своего места (места в иерархии) противоречит логике.

Если что-либо входит в какую-либо систему, то это что-либо с неизбежностью должно занимать в этой системе какое-либо место. И иначе быть не может.

Наоборот, нахождение чего-либо вне системы означает не относимость этого чего-либо к этой системе. Такова логика, таков логический закон, закон не противоречия в суждениях.

Понятие «системы» неразрывно связано с понятием «иерархии», так как отсутствие иерархии в системе означает отсутствие самой этой системы. Наличие системы, как и наличие иерархии, свидетельствует о наличии определенного порядка между элементами этой системы (иерархии). И наличие иерархии в чем-либо свидетельствует о наличии системной организации в этом чем-либо. Отсутствие же чего-либо в иерархии означает отсутствие этого чего-либо в данной системе.

Иными словами, если нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан находятся вне иерархии нормативных правовых актов, то они, из требования логики, автоматически оказываются вне системы законодательства. Т.е. пункт первый статьи 4 Закона «О правовых актах», гласящий о том, что нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда в числе других нормативных правовых актов составляют систему

законодательства, противоречит пункту пятому статьи 10, гласящему о том, что эти нормативные постановления находятся вне иерархии нормативных правовых актов. При этом согласно подпункту пятому пункта второго статьи 7 Закона, нормативные постановления Верховного Суда относятся не к производным, а к основным видам нормативных правовых актов.

Следовательно, данные нормы подлежат корректировке: необходимо либо исключить нормативные постановления из системы законодательства, либо определить им в этой системе (иерархии) определенное место. – Иначе, Закон в данной части является противоречивым.

В связи с чем, предлагается из пункта пятого статьи 10 Закона «О правовых актах» исключить слова «нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан и Верховного Суда Республики Казахстан» (см. п.1 Приложения 1).

При этом нормативные постановления Конституционного Совета разместить между юридической силой законов, вносящих изменения и дополнения в Конституцию, и юридической силой конституционных законов Республики Казахстан, так как это будет соответствовать положению пункта второго статьи 5 Закона «О правовых актах», в соответствии с которым нормативные постановления Конституционного Совета РК обладают юридической силой тех норм Конституции Республики Казахстан, на основании которых они приняты.

За нормативными постановлениями Верховного Суда РК определить место нормативных постановлений Парламента Республики Казахстан и его Палат, так как, во-первых, таких нормативных постановлений Парламента или его Палат в природе (де-факто) не существует. Их нет ни в «Эталонном контрольном банке нормативных правовых актов», ни в «Информационно-правовой системе нормативных правовых актов» Министерства юстиции Республики Казахстан. Более того, согласно пункту первому статьи 13 Конституционного закона РК «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов»: "Парламент принимает имеющие обязательную силу на всей территории Республики законодательные акты в форме законов Республики Казахстан, в том числе конституционных, постановлений Парламента. Сенат и Мажилис по вопросам своей компетенции принимает постановления". О каких-либо нормативных постановлениях Парламента либо его Палат здесь не сказано ни слова. Т.е. таких нормативных постановлений не существует не только де-факто, но и де-юре. А если же относить указанные в Законе «О правовых актах» нормативные постановления Парламента к иным актам, указанным в пункте втором статьи 13 Закона «О Парламенте РК и статусе его депутатов», то они рискуют оказаться актами, не носящими законодательного характера. В связи с чем, юридическая сила таких актов окажется меньшей, чем у постановлений Парламента и его Палат, не обозначенных прилагательным «нормативные».

Во-вторых, согласно части первой статьи 77 Конституции Республики Казахстан судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции и закону. Стало быть, место нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан, «творцами» которых являются судьи Верховного Суда

Республики, подчиняющихся лишь Конституции и закону, должно быть расположено после юридической силы законов и консолидированных законов.

Т.е. в пункте втором статьи 10 Закона «О правовых актах» после подпункта первого, а также после подпункта четвертого ввести соответственно подпункты:

«1-1) нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан; ...

4-1) нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан; ...»
(п.2 Приложения 1).

Но даже если не пользоваться термином "иерархия", по Закону «О правовых актах» можно определить место нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда РК в системе законодательства, продолжив классификацию нормативных правовых актов, прямо не указанную в законе, но содержащуюся в ней в неявном виде.

Так, пункт второй статьи 3 Закона подразделяет (т.е. классифицирует) правовые акты на нормативные и ненормативные, а пункт первый статьи 7 Закона подразделяет нормативные правовые акты на основные и производные.

Дальше Закон не подразделяет основные нормативные правовые акты, а лишь указывает на их виды.

Однако если обратить внимание на определение термину «законодательный акт», указанному в подпункте седьмом статьи 1 Закона, то можно обнаружить то, что основные нормативные правовые акты могут быть еще дальше подразделены на законодательные и не законодательные, так как данное здесь определение указывает на такое разграничение нормативных правовых актов. При этом к числу законодательных актов Закон не относит большую часть основных нормативных правовых актов: нормативные правовые указы Президента, нормативные правовые акты Председателя Совета Безопасности, нормативные правовые постановления Правительства, нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда и т.д.

Вместе с тем, в подпункте седьмом статьи 1 Закона содержится не совсем удачное определение термину «законодательный акт».

Согласно указанному подпункту законодательным актом является «закон, вносящий изменения и дополнения в Конституцию Республики Казахстан, конституционный закон, кодекс, консолидированный закон, закон, постановление Парламента Республики Казахстан, постановления Сената и Мажилиса Парламента Республики Казахстан».

Исходя из структуры предложения, изложенного в данном подпункте статьи 1 Закона, можно заключить, что под законодательным актом понимается не всякий закон, а лишь и только тот, который вносит изменения и дополнения в него (них).

Однако это не верно, так как словосочетание «законодательный акт» говорит само за себя – это, прежде всего, «акт, дающий закон». Т.е. закон, не только вносящий изменения и дополнения в Конституцию, конституционный закон, закон, кодекс и т.д., но также и сами эти законы, кодексы и т.д., непосредственно устанавливающие нормы права.

Даже в самом Законе данный термин используется именно в смысле устанавливающего закона, а не лишь вносящего изменения или дополнения. К примеру, в абзаце четвертом пункта первой статьи 23 говорится о том, что «законодательные акты, как правило, состоят из статей с наименованием "статья", которые могут включать в себя часть, пункт, подпункт и абзац». Неужели данная норма относится только к тем законам, которые лишь вносят изменения и дополнения в Конституцию, конституционные законы и т.д.? По всей видимости, – нет.

Другой пример: абзац второй пункта девятого той же 23-ей статьи: «Данное требование не распространяется на закон о республиканском бюджете и статьи законодательных актов о внесении изменений и (или) дополнений в законодательные акты». Последнее употребление данного словосочетания здесь относится именно к актам, устанавливающим нормы права, а не только лишь к законам, вносящим в них изменения или дополнения.

Т.е., определение термину «законодательный акт», данное в подпункте седьмом статьи 1 Закона, не тождественно его употреблению в последующем тексте данного законодательного акта.

Однако если исследовать текст подпункта седьмого статьи 1 Закона на государственном языке, становится ясным, что законодатель при определении данного термина под «законодательным актом» имел в виду не только закон, вносящий изменения и дополнения в Конституцию, конституционные законы и т.д., но и сами эти конституционные законы, законы, кодексы и т.д.

Этот вывод следует из того, что если бы был верен текст данного пункта на русском языке, то на государственном языке этот текст был бы организован следующим образом:

«заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Конституциясына, конституциялық заңына, кодекске, шоғырландырылған заңына, заңға, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысына, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулыларына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң».

Однако это не так! Действующая норма на государственном языке изложена таким образом, что вносит большую ясность по поводу действительного значения этого термина:

«заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң, конституциялық заң, кодекс, шоғырландырылған заң, заң, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулылары».

Отсюда, можно говорить о не аутентичности текстов данного подпункта Закона на государственном и русском языках.

Возможно, составители текста данного подпункта на русском языке под законодательным актом и имели в виду не только закон, вносящий изменения и дополнения, но и закон, устанавливающий норму права, однако выбранный ими порядок слов в предложении приводит к возможности искаженного восприятия смысла данной дефиниции. Причина такой возможности заключается в том, что здесь использован деепричастный оборот, начинающийся со слова «вносящий», но

при этом место, где этот оборот заканчивается, из построенного предложения определить невозможно. И выходит так, что конец данного деепричастного оборота оставлен «на усмотрение» читающего данный текст человека, что недопустимо не только для такого акта, как закон, но и для любого другого акта, в том числе, и ненормативного.

Однако и это не все, так как и текст данного подпункта на государственном языке имеет такой смысл, что законодательный акт – это закон, вносящий изменения и дополнения лишь в Конституцию, но закон, вносящий изменения и дополнения в кодексы, законы, конституционные законы и т.д., законодательным актом не является.

Т.е. определение, данное термину «законодательный акт» на государственном языке также содержит недостаток, но иного характера, чем на русском языке. – Текст определения на государственном языке не содержит указания на законы, вносящие изменения и дополнения в законы, кодексы и т.д., а на русском языке – не содержит указания на сами законы, непосредственно устанавливающие нормы права (во всяком случае, такой смысл может быть извлечен и данного определения).

В связи с чем, представляется приемлемым изложить подпункт седьмой статьи 1 Закона на государственном и русском языках в следующих редакциях:

«заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Конституциясы, конституциялық заң, кодекс, шоғырландырылған заң, заң, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулылары, және де оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң» (п.3 Приложения 1);

«законодательный акт – Конституция Республики Казахстан, конституционный закон, кодекс, консолидированный закон, закон, постановление Парламента Республики Казахстан, постановления Сената и Мажилиса Парламента Республики Казахстан, а также закон, вносящий в них изменения и дополнения» (п.4 Приложения 1).

И в утверждение всего этого предлагается продолжить классификацию основных нормативных правовых актов в статье 7 Закона, добавив в него после пункта второго пункт 2-1. следующего содержания:

«Основные виды нормативных правовых актов подразделяются на законодательные и не законодательные.

К законодательным видам основных нормативных правовых актов относятся нормативные правовые акты, указанные в подпункте седьмом статьи 1 настоящего Закона.

К не законодательным видам основных нормативных правовых актов относятся основные нормативные правовые акты, указанные в пункте втором настоящей статьи, за исключением актов, указанных в подпункте седьмом статьи 1 настоящего Закона» (п.5 Приложения 1).

И такая формулировка внесла бы ясность и на то, что нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда являются нормативными правовыми, но не законодательными актами (т.е. не законодательными видами основных нормативных правовых актов).

Ведь при наличии многолетних споров правоведов и юристов-практиков по вопросу о юридической природе нормативных правовых актов органа конституционного контроля и высшего судебного органа, любое, пусть даже малое, прояснение этого вопроса приближало бы к разрешению этих споров.

Приложение 1 к статье

	пп., п. ст.	Предлагаемая редакция
1.	п.5 ст.10	«5. Акты Председателя Совета Безопасности Республики Казахстан находятся вне иерархии нормативных правовых актов, установленной настоящей статьей».
2.	п.2 ст.10	«2. Соотношение юридической силы иных, кроме Конституции Республики Казахстан, нормативных правовых актов соответствует следующим нисходящим уровням: 1) законы, вносящие изменения и дополнения в Конституцию; 1-1) нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан; 2) конституционные законы Республики Казахстан; 3) кодексы Республики Казахстан; 4) консолидированные законы, законы Республики Казахстан; 4-1) нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан; 5) постановления Парламента Республики Казахстан и его Палат; 6) нормативные правовые указы Президента Республики Казахстан; 7) нормативные правовые постановления Правительства Республики Казахстан; 8) нормативные правовые приказы министров Республики Казахстан и иных руководителей центральных государственных органов, нормативные правовые постановления Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан, Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета Республики Казахстан, Национального Банка Республики Казахстан и иных центральных государственных органов; 9) нормативные правовые приказы руководителей ведомств центральных государственных органов; 10) нормативные правовые решения маслихатов, нормативные правовые постановления акиматов, нормативные правовые решения акимов и нормативные правовые постановления ревизионных комиссий».
3.	пп.7 ст.1 каз.текст	«7) заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Конституциясы, конституциялық заң, кодекс, шоғырландырылған заң, заң, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулылары, және де оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң»

4.	пп.7 ст.1 русс.текст	«7) законодательный акт – Конституция Республики Казахстан, конституционный закон, кодекс, консолидированный закон, закон, постановление Парламента Республики Казахстан, постановления Сената и Мажилиса Парламента Республики Казахстан, а также закон, вносящий в них изменения и дополнения»
5.	п.2-1 ст.7	<p>«2.1. Основные виды нормативных правовых актов подразделяются на законодательные и не законодательные.</p> <p>К законодательным видам основных нормативных правовых актов относятся нормативные правовые акты, указанные в подпункте седьмом статьи 1 настоящего Закона.</p> <p>К не законодательным видам основных нормативных правовых актов относятся основные нормативные правовые акты, указанные в пункте втором настоящей статьи, за исключением актов, указанных в подпункте седьмом статьи 1 настоящего Закона».</p>

Список использованной литературы и нормативного материала:

1. Конституция Республики Казахстан 1995 г.
2. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года №480-V.
3. Сулейменов М.К. «Может ли нормативное постановление Верховного Суда быть выше закона?»
4. Закон Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» от 24 марта 1998 года №213, утративший силу.
5. Конституционный закон Республики Казахстан «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» от 16 октября 1995 года №2529

Тажигулова М.Т.
 магистрант Академии правосудия
 при Верховном Суде Республики Казахстан
 Научный руководитель –
 доцент НОЦ гражданско-правовых дисциплин, к.ю.н.,
 Егембердиев Е.О.

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОЗМЕЩЕНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Моральный вред – это нарушение, дискриминация или лишение личных неимущественных благ и прав физических лиц, в том числе причинение потерпевшему вследствие совершения против него правонарушения, а в случае его смерти в результате такого правонарушения – душевных или физических страданий

(унижений, истерик, домогательств, переживаний) близких родственников, супруга (супруги) (оскорбление, злость, угнетение, гнев, смущение, разочарование, физические страдания, ущерб, пребывание в неблагоприятном положении и т.д.).

Поэтому по делам данной категории моральный вред взыскивается только в случае нарушения личных неимущественных благ и прав физических лиц (например, при наличии вреда здоровью). А в случае, когда ущерб связан только с восстановлением автомобиля, моральный вред не возмещается. О нем говорится в пункте 4 статьи 951 ГК РК, то есть моральный вред, причиненный действиями (бездействием), нарушающими имущественные права гражданина, возмещению не подлежит. [1]

Права и свободы граждан страны гарантированы законом. Речь идет о том, что жалобы на компенсацию морального вреда в суды не поступают. Для начала обратимся к понятию морального вреда, которое в постановлении судов о применении законодательства по возмещению морального вреда уточняется, что это душевные или телесные страдания гражданина, возникшие в результате противоправного нарушения, дискриминации или лишения принадлежащих ему личных неимущественных благ и прав.

По требованиям статьи 952 ГК РК моральный вред возмещается в денежной форме. То есть размер денежной компенсации будет являться мерой ответственности за совершение противоправного деяния и его последствия, причиненные причинителю вреда.

Следует отметить, что обратившиеся в суд должны доказать, что при предъявлении иска о возмещении морального вреда действительно испытывали душевные и телесные страдания. В соответствии с пунктом 6 статьи 143 ГК РК, если сведения, порочащие честь, достоинство или деловую репутацию гражданина, распространены, он вправе наряду с опровержением таких сведений требовать возмещения убытков и морального вреда, причиненных их распространением. Суд оценивает представленные доказательства исходя из критериев справедливости и при определении размера морального вреда учитывает характер распространенных сведений, пределы их распространения, вид вины, материальное положение ответчика и все другие заслуживающие внимания обстоятельства. Иногда имущественные и личные неимущественные блага и права граждан нарушаются одинаково. В этом случае, согласно вышесказанному постановлению Верховного Суда, двойное требование о возмещении причиненного имущественного ущерба и морального вреда подлежит параллельному удовлетворению.

Под собственными неимущественными благами и правами, нарушение, утрата или дискриминация которых влечет причинение морального вреда потерпевшему, следует понимать блага, связанные с личностью гражданина и принадлежащие ему от рождения, или права, предоставленные законом. К благам, принадлежащим человеку от рождения, можно отнести жизнь, здоровье, честь, достоинство, свободу, личную неприкосновенность, а к правам гражданина, предоставленным законом, - неприкосновенность жилища или собственности, тайну личной жизни или семьи, телефонные, телеграфные сообщения и тайну переписки, свободное передвижение, выбор места жительства, получение достоверной информации, а также другие права, предусмотренные законодательством.

Следует отметить, что в соответствии с требованиями Гражданского процессуального кодекса при удовлетворении иска о взыскании морального вреда суд взыскал или должен был уплатить государственную пошлину за счет ответчика в пользу истца или местного бюджета производит доход. При этом указанная сумма государственной пошлины подлежит взысканию пропорционально размеру удовлетворенного требования о возмещении морального вреда. Если истцом требования о возмещении имущественного характера и морального вреда предъявлены в одном исковом заявлении, то государственная пошлина уплачивается отдельно за каждое заявленное требование. А цена иска о взыскании морального вреда, причиненного распространением сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию, определяется суммой, на которую требуется взыскание.

Общепризнанным является тот факт, что для государства объявивших себя правовым характерно наличие высокого уровня обеспеченности прав и свобод человека, верховенство общечеловеческих ценностей. Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах являясь основополагающими международно-правовыми актами, касающихся прав и свобод человека предусматривают необходимость обеспечения основных прав человека. Конституция Республики Казахстан являясь гарантом прав и свобод человека, обеспечивает охрану и защиту этих прав. Вместе с тем, одним из важнейших задач правового государства должно быть обеспечение наиболее справедливого, быстрого и эффективного восстановления нарушенного права и (или) возмещение причиненного вреда. Республика Казахстан, объявившая себя в ст. 1 Конституции РК правовым государством, должна соответствовать этим критериям. [2]

Одним из видов вреда, который может быть причинен человеку, является так называемый «моральный вред», то есть страдания, вызванные различными неправомерными действиями.

На сегодняшний день институт возмещения морального вреда широко обсуждаемая тема, как юристами-практиками, так и юристами-учеными. Это свидетельствует о том, что вопросы защиты личности, её личных неимущественных прав и благ становятся такими же приоритетными, как защита собственности и, следовательно, институт возмещения морального вреда оказался востребованным обществом.

Вместе с тем, проблема определения размера компенсации морального вреда остается актуальной и неразрешенной проблемой, особенно для судейского корпуса Республики Казахстан и одним из спорных моментов, постоянно возникающих в судебной практике.

При определении размера морального вреда учитывается субъективная оценка тяжести морального вреда, причиненного нравственным качествам потерпевшего. Причинение вреда жизни или здоровью гражданина в несколько очередей является его неимущественными правами, за которые потерпевшему предоставляется право на возмещение морального вреда. Однако в рассматриваемом случае отмечается, что основным объектом возмещения является причинение вреда здоровью, утрата похоронного имущества. Под понятием морального вреда понимается использование от своего имени личных неимущественных прав гражданина с рождения или действием на его законные неимущественные блага (жизнь, здоровье,

личный статус, деловую репутацию, личную и семейную тайну и т.д.). Моральный вред в отдельных случаях предусматривает возможность утраты близких родственников, невозможность продолжения активной общественной жизни. [3] Наконец, в случае правового регулирования обязательств по гражданскому праву за вред, причиненный жизни и здоровью граждан, а также при определении размера вреда, причиненного в основном имущественными повреждениями, споры возникают. С момента появления в законодательстве Республики Казахстан института компенсации морального вреда судами рассматривается множество дел, касающихся возмещения морального вреда.

Следует отметить, что нормативных актов, регламентирующих институт морального вреда, относительно немного. Так как, категория морального вреда появилась в нашем законодательстве сравнительно недавно. Это ряд норм в ГК РК и нормативное постановление Верховного Суда РК № 7 от 27 ноября 2016 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда». [4]

Так в соответствии с пунктом 1 статьи 17 достоинство человека неприкосновенно и согласно пунктам 1 и 2 статьи 18 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства.

Согласно статьи 9 ГК РК к одним из способов судебной защиты гражданских прав является компенсация морального вреда.

Ст. 951 ГК РК определяет моральный вред как «нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических и юридических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), испытываемые (претерпеваемые, переживаемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения».

В соответствии с нормативным постановлением Верховного Суда под моральным вредом понимаются непосредственно нравственные и физические страдания, которые являются следствием вредоносного результата противоправного поведения.

Основанием иска о компенсации морального вреда является виновное совершение ответчиком противоправного деяния, повлекшего причинение истцу физических или нравственных страданий, что подлежит доказыванию в суде, как и характер причиненных страданий, степень вины причинителя вреда.

В соответствии со статьей 952 ГК РК моральный вред возмещается в денежной форме и независимо от подлежащего возмещению имущественного вреда.

Гражданским законодательством определение размера компенсации морального вреда оставлено на усмотрение суда, рассматривающего дело, с учетом принципов разумности и справедливости.

Исходя из анализа вышеуказанных правовых норм о компенсации морального вреда, отметим, что в законодательстве отсутствует конкретное определение размера компенсации за моральный вред.

Вместе с тем, анализ правоприменительной практики судов также показал, что по типичным делам принимаются самые разнообразные решения не только в масштабе республики, но и в рамках одного суда, что свидетельствует о

существенных трудностях, возникающих при определении оснований и размера компенсации морального вреда ввиду отсутствия четких критериев и методов оценки размера компенсации. Отметим, что сумма морального ущерба в Казахстане напрямую зависит от человеческих качеств судьи, так как ГК РК и нормативное постановление Верховного суда наделяют судей правом самостоятельно, на свое усмотрение оценивать моральный вред, нанесенный человеку. По этой причине правоприменительная практика относительно компенсации морального вреда является стихийной и противоречивой.

Хотя статья 952 ГК РК устанавливает, что при определении размера морального вреда учитываются как субъективная оценка потерпевшим тяжести причиненного ему нравственного ущерба, так и объективные данные, свидетельствующие о степени нравственных и физических страданий потерпевшего: жизненная важность блага, бывшего объектом посягательства (жизнь, здоровье, честь, достоинство, свобода, неприкосновенность жилища и т.д.); тяжесть последствий правонарушения (убийство близких родственников, причинение телесных повреждений, повлекших инвалидность, лишение свободы, лишение работы или жилища и т.п.); характер и сфера распространения ложных, позорящих сведений; жизненные условия потерпевшего (служебные, семейные, бытовые, материальные, состояние здоровья, возраст и др.), иные заслуживающие внимания обстоятельства.

Постановление Верховного суда РК «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» уточняет эти обстоятельства: степень испытываемых потерпевшим нравственных и физических страданий, форму вины причинителя, когда для компенсации этих страданий необходимо ее наличие.

Однако, несмотря на достаточно большое количество критериев, которые должны учитываться судом при решении вопроса о размере компенсации морального вреда, в правоприменительной практике все зависит от субъективного мнения суда. Отсутствие объективных критериев влечет расхождение в суммах, определенных судами за причинение морального вреда по однородным гражданским делам, что, в конечном счете, может привести и нередко приводит к ущемлению законных прав одной из сторон судебного процесса.

Таким образом, отметим, что в национальном законодательстве назрела острая необходимость определения размеров денежных выплат, причитающихся гражданину за перенесенные им страдания в каждом конкретном случае, которые могут быть вычислены с применением специальных таблиц для определения размеров компенсации физических и душевных страданий. Необходимо разработать таблицу размеров компенсаций презюмируемого морального вреда применительно к различным нарушениям прав личности в порядке характера и степени их опасности для потерпевшего и утвердить формулу, по которой, в зависимости от законодательно установленных обстоятельств, должны определяться размеры компенсации морального вреда в каждом отдельном случае.

В нашей практике также встречаются однородные случаи, когда законодательно установлен конкретный размер компенсации морального вреда. Как показывает практика, законодательно установленные размеры (нижние, верхние пределы) компенсации за физические и душевные страдания, безусловно, облегчают

проблему определения выплат за причиненный вред, однако не следует забывать, что для установления единой судебной практики по республике при решении вопроса об определении размера компенсации морального вреда в денежной форме по однородным гражданским делам потребуются большая работа по обобщению состояния рассмотрения дел данной категории. Но этот путь необходимо использовать для урегулирования вопроса об объективном определении размера компенсации за физические и душевные страдания.

С учетом вышеизложенного, предлагаются следующие пути решения выявленных проблем:

- необходимо разработать таблицу для расчета выплат за причинение морального вреда, в котором будут предусмотрены все важные параметры, влияющие на размер компенсации;

- суду необходимо привлекать экспертов-психологов при вынесении решения по делу;

- следует признать прямой обязанностью истца представить в судебное заседание доказательства, подтверждающие все факты, на которые он ссылается, в обоснование суммы компенсации морального вреда.

Предполагаемые правовые и социально-экономические последствия в случае внесения изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам возмещения морального вреда

Внесение изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам возмещения морального вреда позволит обеспечить следующие правовые последствия:

- надлежащее обеспечение гражданских прав на компенсацию морального вреда;

- надлежащее обеспечение гражданских прав на справедливое решение;

- единое толкование норм закона;

- единую практику по применению законодательства о возмещении морального вреда;

- упорядочение оценки компенсации морального вреда;

Кроме того, предполагаемыми социально-экономическими последствиями внесения изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам возмещения морального вреда могут стать:

- повышение социальной защиты личности;

- повышение ответственности за причинение морального вреда;

- повышение социальной справедливости

- повышение эффективности общей оценки разрабатываемых законопроектов на основе их всестороннего анализа.

Внесение изменений и дополнений не повлечет негативных социально-экономических и правовых последствий.

Внесение изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам возмещения морального вреда позволит достичь следующих положительных результатов:

- повышение качества судов по разрешению категории дел как возмещение морального вреда;

- снижение жалоб в вышестоящие инстанции по вопросам компенсации морального вреда
- устранение пробелов, противоречий и коллизий в действующем законодательстве в сфере возмещения морального вреда;
- законодательно установленные размеры (нижние, верхние пределы) компенсации за физические и душевные страдания, безусловно, облегчают проблему определения выплат за причиненный вред

Анализ законодательной базы и практики его применения показал, что институт возмещения морального вреда оказался актуальным, проблемным вопросом для судейского корпуса и востребованным обществом. Данный институт способствует наиболее полной защите нематериальных благ и личных неимущественных прав человека, что соответствует правовой модели, закрепленной в Конституции РК, согласно которой права и свободы человека являются высшей ценностью.

Вместе с тем, судебная практика свидетельствует о значительных сложностях, возникающих при определении оснований и размера компенсации морального вреда ввиду отсутствия четких критериев и методов оценки размера компенсации. Одним из спорных моментов, возникающих в судебной практике, является проблема определения размера компенсации морального вреда.

С учетом вышеизложенного, предлагаются следующие пути решения выявленных проблем:

- необходимо разработать таблицу для расчета выплат за причинение морального вреда, в котором будут предусмотрены все важные параметры, влияющие на размер компенсации;
- суду необходимо привлекать экспертов-психологов при вынесении решения по делу;
- следует признать прямой обязанностью истца представить в судебное заседание доказательства, подтверждающие все факты, на которые он ссылается, в обоснование суммы компенсации морального вреда.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
3. Сариева, Ж. М. правовое регулирование обязательств по гражданскому праву за вред, причиненный жизни и здоровью граждан / Ж. М. Сариева, А. М. Абдукерова, Р. Р. Кындыбаева. - Текст: непосвященный // Молодой ученый. – 2019. – № 52 (290). – С. 462-464.
4. Нормативное постановление Верховного Суда РК № 7 от 27 ноября 2016 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда».

*Умбеткулова А.Г.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Ғылыми жетекші –
Азаматтық -құқықтық пәндердің FBO профессоры, з.ғ.к.
Жаскайрат М.*

САҚТАНДЫРУ ШАРТТАРЫНАН ТУЫНДАЙТЫН ДАУЛАР БОЙЫНША СОТ ПРАКТИКАСЫ

Елімізде халықтың әлеуметтік жағдайы, ертеңгі күнге деген сенімділігі, өз өміріне, денсаулығына, мүлкіне қатысты қорқыныштардан арылып, қаржылық тұрғыда тұрақты, әрі қауіпсіз болуы, тәуекел ете алуы - сақтандыру шартын жүзеге асыруымен тікелей байланысты дер едім. Себебі кез-келген өркениетті мемлекетте – сақтандыру шарты шешімін табуы тиіс маңызды мәселелердің бірі боп саналады. Кез-келген азаматтық-құқықтық шарт секілді, сақтандыру шарты да азаматтық қатынастардың пайда болуымен, өзгеруімен, тоқтатылуымен байланыстырылатын құқықтық норма сияқты заңдық факт болып табылады және мемлекетпен қорғалады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары, 28-бабының 2-тармағында «Ерікті әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандырудың қосымша нысандарын жасау және қайырымдылық көтермеленіп отырады», деп көрсетілген. [1]

Сақтанушылар қатары да жылдан-жылға артып келеді. Бұл тақырыптың маңыздылығы – әрбір азаматтың өз материалдық құндылықтарын жоғалтпауына мүмкіндіктің бар болуы, сонымен қатар, өмірін, денсаулығын сақтандыруына да мүмкіндігі бар. Ал, сақтандыру қатынастары – сақтандыру шарты негізінде көрініс табады. Елімізде әрбір көлік құралы сақтандырылуға міндетті, сондай-ақ, 2020 жылдан бастап міндетті медициналық сақтандыру жүйесі енгізілді. Сол себепті, сақтандыру шарттарынан туындайтын міндеттемелерді орындау жөніндегі мәселелер де – қазіргі сот өндірісінде кездесетін өзекті даулардың бірі болып саналады.

Сақтандыру шарты дегеніміз – сақтанушы мен сақтандырушы арасында жасалатын, сақтанушының жарна енгізуімен, ал сақтандырушының шартта көрсетілген сақтандыру жағдайы туғанда сақтанушыға қатысты өз міндеттемесін орындауы боп табылады.

Сақтандырушы мен сақтанушы арасындағы қарым-қатынас кезінде, кейде бір тараптың екінші бір тараптың әрекетімен келіспеуі жағдайлары кездеседі, осыдан барып екінші тарап өз талаптарын мәлімдеп, сақтандыру дауы пайда болады. Сонымен, сақтандыру дауы дегеніміз – сақтандыру қатынастарындағы тараптардың арасындағы қызығушылықтардың қақтығысы болып табылады. Ал, кез-келген даудың ушыға келе табан тірейтін жері – сот.

Даулар орын алған жағдайға байланысты түрлерге бөлінеді: сақтандыру төлемін жасауды кешіктіру; шарттың дәлелді себептерсіз бұзылуы; сақтандыру

компаниясының өзін банкрот деп жариялауы; жағдайды қарастыруды созбалаңға салу; сақтандыру жағдайын рәсімдеуден сақтандыру мекемесінің бас тартуы; міндеттемелерді орындаудан бас тарту, т.б.

Сақтандыру шартынан туындайтын даулар бойынша істер Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексінің (әрі қарай - АПК) 3-тарауында белгіленген соттылықтың жалпы қағидалары бойынша – жауапкердің орналасқан жері бойынша қаралады. Сақтандыру ұйымындарына талап қою сақтандыру шартын жасасқан филиалдың немесе өкілдіктің орналасқан жері бойынша берілуі мүмкін. Сонымен бірге, соттар АПК-нің 30-бабының ережелерін ескеруі керек, оның 11-бөлігіне сәйкес сақтандыру шарты бойынша сақтандыру төлемін өндіріп алу туралы талап қоюлар талап қоюшының тұрғылықты жері бойынша не жауапкердің орналасқан жері бойынша берілуі мүмкін. «Тұрғылықты жері» атты түсінік бұл заңда талап қоюшының – жеке тұлға екендігін білдіреді, яғни, талап қоюшы заңды тұлға болғанда, талап қою жалпы тәртіпте жауапкердің орналасқан жері бойынша беріледі. [2]

Сақтандыру шартынан туындайтын даулар бойынша істердің мемлекеттік баж мөлшерлемесі салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексінің (Салық кодексы) 610-бабына сәйкес анықталады. Салық кодексінің 616-бабының 19) тармақшасына сәйкес міндетті сақтандыру шарттарынан туындайтын талап қоюлар бойынша сақтанушылар мен сақтандырушылар соттарда мемлекеттік баж төлеуден босатылады. [3]

Алайда, бапта тек міндетті сақтандыру шарттары бойынша ғана деп көрсетілгендіктен, сақтанушылар мен сақтандырушылар ғана мемлекеттік баж төлеуден босатылады, пайда алушылар мұндай жеңілдікті пайдаланбайды. Себебі, пайда алушы - сақтандыру шартына немесе Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес сақтандыру төлемін алушы болып табылатын тұлға. Сондықтан пайда алушы сақтандырушыға міндетті сақтандыру шарты бойынша сақтандыру төлемін өндіріп алу туралы талап қойған жағдайда, ол Салық кодексінің 610-бабында көзделген мөлшерде (егер оны төлеуден өзге де негіздер бойынша босатылмаса) мемлекеттік баж төлеуге міндетті. Мұндай жағдайда тараптар арасында сот шығыстарын бөлу АПК-нің 109-бабында көзделген жалпы қағидалар бойынша жүргізілуге тиіс. Яғни, егер шешім талап қоюшының – пайда алушының пайдасына шығарылса, онда жауапкерден – сақтандыру компаниясынан оның пайдасына сот шығыстарын, оның ішінде өзі төлеген мемлекеттік бажды өндіріп алу жатады. [2]

Сақтандыру төлемдерін өндіріп алу туралы талап қоюлар кезінде, Азаматтық кодекстің 187-бабы 3) тармақшасына сәйкес талап қоюдың ескіруі азаматтың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы талапқа қолданылмайды, алайда талап қою мерзімі өтіп кеткеннен кейін қойылған талаптар, талап қойыла бастаған соң үш жылдан асырмай қанағаттандырылады. Сақтандыру мақсатына келтірілген залалды өтеу емес, сақтанушының мүліктік мүддесін қорғау, яғни тауар (немесе көрсетілетін қызмет) түрінде сақтандыру нарығындағы сақтандыру қорғанысы боп табылады. Сондықтан сақтандыру төлемі зиянды өтеу ретінде бола алмайды, ол «Сақтандыру қызметі туралы» Заңның 2-бабының ережелеріне сәйкес келеді, онда «осы Заң сақтандыруды кәсіпкерлік қызмет түрі ретінде жүзеге асырудың негізгі

ережелерін, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарын, сақтандыру брокерлерін құру, лицензиялау, реттеу, олардың қызметін тоқтату ерекшеліктерін, өзге де жеке және заңды тұлғалардың сақтандыру нарығындағы қызметтерінің талаптарын, сақтандыру нарығын мемлекеттік реттеу міндеттерін және сақтандыру қызметін бақылау мен қадағалауды қамтамасыз ету қағидаттарын айқындайды» деп көрсетілген. [4]

Оған сай, сақтандыру – кәсіпкерлік қызмет түрін білдіреді. Яғни, сақтандыру шарттарынан туындайтын талаптарға жалпы талап қоюдың ескіру мерзімі – үш жыл қолданылады.

Бұл мерзім пайда алушыға немесе сақтанушыға (сақтандырылған адамға) оның құқықтарының бұзылғаны – сақтандыру төлемін жүзеге асырудан бас тарту немесе оның мөлшерін азайту туралы шешім қабылдағаны туралы белгілі болған кезден бастап, ал шешім қабылданбаған болса – сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін заңмен немесе шартпен белгіленген мерзім аяқталған сәттен бастап есептеледі. Кері талап тәртібімен сақтандырушының сақтанушыға талап қоюы үшін үш жылғы мерзім сақтандыру төлемі жүзеге асырылған сәттен бастап есептеледі. Суброгация тәртібімен зиян келтірушіге қатысты талап қоюды берген кезде сақтандырушы үшін талап қою мерзімінің ескіруі, сақтандыру төлемін жүзеге асыру сәтінен емес, сақтандыру жағдайы басталған сәттен бастап есептеледі. Зиян келтіруші субъектіні анықтауға байланысты дау орын алған кезде талап қоюдың ескіру мерзімі осы субъект айқындалған сот актісі күшіне енген кезден бастап есептеледі.

Мүліктік сипаттағы талаптарға сақтандыру төлемін, оның ішінде суброгация тәртібімен немесе кері талап қою тәртібімен өндіріп алу туралы өсімпұлды өндіріп алу туралы және басқа талаптар жатады. Мүліктік емес сипаттағы талаптарға сақтандырушының сақтандыру төлемін жүргізуден бас тартуына шағымдану туралы, сақтандыру жағдайының басталу фактісін тану туралы, сақтандыру шартын заңсыз деп тану туралы және басқа да талаптар жатады.

Сонымен қатар тәжірибеде мүлкіне залал келтірілген тұлға өтемді кінәлі адамның өзінен немесе осы тұлғаның жауапкершілігі сақтандырылған сақтандыру компаниясынан алатын жағдайлары кездеседі. Яғни, бір мезгілде ол ерікті сақтандыру шарты бойынша сақтандыру төлемін де алады да, екінші рет залалдың өтеу сомасын алады. Өйткені зиян келтірген кінәлі тұлға өтемді өтесе, сақтандырушының суброгация тәртібімен оған талап қоюға негізі жоқ. Мұндай жағдайда сақтандырушы сақтанушыдан артық төленген соманы қайтаруды талап етуге құқылы. [5]

АК-нің 933-бабына сәйкес басқа тұлға келтірген зиянды өтеушінің, егер заңнамалық актілерде өзгеше мөлшер белгіленбесе, төленген өтем мөлшерінде осы тұлғаға кері талап қоюға (регресс) құқығы бар. Сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асыра отырып, зиян келтірген тұлға үшін залалдың орнын толтырмайды, заңда оған мұндай міндет жүктелмеген, ол өзінің міндеттемесін сақтандыру шарты бойынша орындайды, одан кейін оған сақтанушы (пайда алушы) мен зиян келтірген тұлға арасындағы қолданылып отырған міндеттемедегі кредитор құқығы ауысады. Сақтандырудағы кері талап (регресс) құқығы тек сақтандырушы мен сақтанушы арасында ғана туындауы мүмкін. Бұл құқықты сақтандырушы міндетті сақтандырудың тиісті сыныбын реттейтін заңнамалық актілерде не ерікті

сақтандыру шартында көзделген тәртіппен және жағдайларда іске асырады. Мысалы, Көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін сақтандыру туралы заңның 28-бабы сақтандыру төлемін жүзеге асырған сақтандырушыда сақтанушыға (сақтандырылған адамға) кері талап қою құқығының болуы жағдайларының тізбесін қамтиды.

Суброгация тәртібімен ауысқан талап ету құқығы, осы міндеттемедегі алғашқы кредитордың талап ету құқығы сияқты, нақ сол қағидаларды сақтай отырып жүзеге асырылады. Тиісінше, сақтандырушы оған суброгация тәртібімен ауысқан талапты шығын келтірген адамға қоя отырып, сақтанушы (пайда алушы) және шығын келтірген адам арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін нормативтік актілерді басшылыққа алуға міндетті. Кінәлі тұлға жәбірленушіге (сақтанушыға), оның ішінде зиян мөлшері бойынша мәлімдей алатын, өзінің қарсылықтарын сақтандырушыға білдіруге құқылы. [6]

«Суброгация» деген термин сақтандыру шарттарынан туындайтын міндеттемелерде ғана қолданылады.

Сақтандыру міндеттемелерінен туындайтын дауларды қарау кезінде кездесетін мәселелердің бірі – талап қоюдың ескіру мерзімін есептеу болып табылады. Кейде осындай даулар бойынша сот актілеріне шағым беріліп, апелляциялық сатымен немесе Жоғарғы соттың азаматтық істер бойынша алқасымен шешімнің күші жойылу, кейде өзгеру жағдайлары да кездеседі. Айталық, көлік құралдарын сақтандыруда, зиян келтіруші Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сай анықталып, құқықбұзушы деп таныған сот қаулысы шығып, заңды күшіне енгеннен кейінгі уақытта рәсімдеу басталады. Сақтандыру компаниясына құқықбұзушының заңды күшіне енген қаулы көшірмелері, іс-құжаттарынан сотпен куәлендірілген құжаттар көшірмелері ұсынылады.

Суброгация кезінде міндеттемедегі адамдардың өзгеруі (несие беруші құқықтарының басқа адамға ауысуы) болады. АҚ-нің 181-бабына сай міндеттемедегі адамдардың өзгеруі талап қою мерзімін, оны есептеу тәртібін өзгертуге әкеп соқпайды.

Кей жағдайда соттармен талап қоюдың ескіру мерзімі өтпеген, себебі сақтандыру жағдайы орын алды деп танылып, сақтандыру төлемі жасалған уақыттан бастап үш жыл мерзім саналса, кей жағдайда соттармен, егер сақтандырушы зиян келтірушіні анықтауға, іздеуге уақыт жоғалтпаған болса, талап қою мерзімі сақтандыру жағдайы орын алған сәттен бастап есептеледі деген уәж айтылады. Мұндай жағдайда, АҚ-тің 181-бабы басшылыққа алынады. Яғни, суброгация тәртібімен зиян келтірушіге қатысты талап қоюды берген кезде сақтандырушы үшін талап қою мерзімінің ескіруі, сақтандыру төлемін жүзеге асыру сәтінен емес, сақтандыру жағдайы басталған сәттен бастап есептеледі. Зиян келтіруші субъектіні анықтауға байланысты дау орын алған кезде талап қоюдың ескіру мерзімі осы субъект айқындалған сот актісі күшіне енген кезден бастап есептеледі.

Жамбыл облыстық соттарының статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, 2015 жылы сақтандыру дауларына қатысты 40 шешім, оның ішінде 31-қанағаттандыру туралы, 9-қанағаттандырудан бас тарту туралы, 2016 жылы – 64 шешім, оның ішінде

55-қанағаттандыру туралы, 9-қанағаттандырудан бас тарту туралы шешімдер шығарылған.

2019 жылы сақтандыру дауларына қатысты 117 азаматтық іс қозғалып, 106 іс бойынша шешім, оның ішінде 100 – қанағаттандыру туралы, 6 – қанағаттандырудан бас тарту туралы шешімдер шығарылса, ал, 2020 жылы 91 – шешім, оның ішінде 83 – қанағаттандыру туралы, 8 – қанағаттандырудан бас тарту туралы шешімдер шығарылған.

Көрсетілген санаттағы істердің басым көпшілігін «Көлік құралдары иелерінің азаматтық құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Заңның 28-бабы бойынша сақтандыру компанияларының кері талап қою құқығы тәртібіне сәйкес, сақтандыру төлемін өндіріп алу туралы сақтанушыға қоятын талаптары бойынша істер құрайды. Бұл Заңның 28-бабында сақтандыру төлемін жүзеге асырған сақтандырушы сақтанушыға төленген сомасы шегінде кері талап қою құқығы болатын негіздердің тізімі көрсетілген.

Осы нормадан сақтанушының сақтандыру жағдайының туындауына бағытталған осындай әрекеттерді қасақана жасауға тиіс екені, мұндай салдарларды көре білуі және сақтандыру төлемін алу мақсатында олардың басталуын қалайтыны көрінеді. Сақтанушыда осындай ниеттің болғанын сақтандырушы дәлелдеуге тиіс.

Сондай-ақ, аталған заңның 29-бабында сақтандырушының сақтандыру төлемін жүзеге асырудан бас тартуы үшін: пайда алушының шығынның тиісті өтемін шығын келтіруге кінәлі тұлғадан алуы; сақтанушының (сақтандырылушының) көлік құралын жарыстарда, сынақтарда немесе жүргізуді үйретуге арнайы лайықталған орындарда оқыту кезінде пайдалануы; көлік құралын тиеу немесе түсіру кезінде зиян келтіру; жәбірленушінің мүлкіне ақша, бағалы қағаздар, алтын, күмістен жасалған бұйымдар, құнды заттар, әсемдік бұйымдар, өнер туындылары немесе басқа да құндылықтар түрінде зиян келтіруі жатады. [7]

Сақтандыру шарттарынан туындайтын істерді қарау барысындағы сот тәжірибесіне жүгінсек, «Көлік құралдары егелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Заңның 28, 29-баптарына сәйкес, негізделген шешімдердің көпшілігінің оңайлатылған тәртіппен, қысқаша шешім шығару арқылы қаралғанын байқауға болады. Мұнда дәлелдеме ретінде сақтанушы кінәлі боп табылған әкімшілік қаулы, сондай-ақ, сақтандыру компаниясымен сақтандырушыға жолданған ерікті төлем жасау жөніндегі ескертпе жүреді. Сонымен қатар, ең басты негіз – зиян келтірілген көлікті бағалау есебі болып табылады. Тараптар арасында даудың туындауына, талап қоюшы мен жауапкердің арасындағы «Бағалау есептерінің» арасындағы сәйкессіздік әсер етеді. ҚР АПК-нің 82-бабына сәйкес, сот сараптамасы іс үшін маңызы бар мән-жайлар сарапшы арнайы ғылыми білімдер негізінде жүргізетін оның объектілерін зерттеу нәтижесінде анықталуы мүмкін жағдайларда тағайындалады. Сот тараптардың өтінішхаты бойынша немесе өз бастамасымен сараптама тағайындай алады. ҚР АПК-нің 110-бабына сай, сарапшыға сараптама жасағаны үшін төлем – сараптама тағайындауға талап тілек білдірген тараптан өндіріледі. Ал, кей жағдайларда, көлікке егесі жөндеу жұмыстарын жасап қойып, оған қатысты сараптама жасау мүмкіндігі жойылған болуы мүмкін, судья үшін бұл ретте дәлелдемелерді, «Бағалау есептерін», калькуляциясын бағалау қиынға соғады.

Қазіргі уақыттағы тәжірибе көрсетіп отырғандай, сақтандыру дауларына қатысты істердің басым бөлігінің оңайлатылған тәртіпте қаралу жағдайлары жиі кездесуде. Сақтандыру даулары зиян келтіруден туындайтындықтан, тек біржақты қарап, талап қоюшының ұсынған дәлелдеріне негіздеп қана қысқаша шешім шығара салу қисынсыз. Себебі, сақтандыру дауларына қатысты оңайлатылған тәртіпте шығарылған шешімдердің күшін жоюды сұраған арыздарында жауапкерлер көп жағдайда өздерінің осы істің қаралып жатқанын білмегенін, хабарланбағанын алға тартады. Сондықтан әрбір нақты жағдайда сот тараптардың дәлелдеріне баға беруі керек. Мұндай даулар – жалпы тәртіпте, азаматтық процесік кодекстің жарыспалылық және теңқұқылық қағидатына сай, екі тараптың да пікірі ескеріле отырып қаралуы қажет деп санаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған*

// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2. *Қазақстан Республикасының Азаматтық процесік кодексі 2015 жылғы 31-қазандағы №377-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>*

3. *Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (салық кодексі) Қазақстан Республикасының кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>*

4. *«Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы №126 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_*

5. *Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекіше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдедегі // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_*

6. *«Сақтандыру шарттарынан туындайтын даулар бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы №8 нормативтік қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000008S>*

7. *«Көлік құралдары иелерінің азаматтық құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 1 шілдедегі N 446 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000446_*

III УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ПРАВ, СВОБОД И ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Абуова А.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

Ғылыми жетекші –

Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья

Кенжеғарин А.К.

ЛАУАЗЫМДЫҚ ӨКІЛЕТТІКТЕРДІ ТЕРІС ПАЙДАЛАНУДЫ САРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің осы заманғы кезеңі сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру элементтерінің, ұйымдастырушылық және алдын алушылық шаралардың, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасаудың себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған шаралардың өзара байланысына негізделген кешенді тетік құруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың жарлығымен «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы» бекітілгені мәлім. Осы Стратегияның «Мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл» атты 4.1-тармағында: «Сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерінің салдарынан материалдық және материалдық емес игіліктер заңсыз алынады, оның нәтижесінде қоғам мүдделеріне нұқсан келтіріледі және мемлекеттік биліктің беделі төмендейді. Сондықтан мемлекет қызметтік өкілеттіктерді пайдакүнемдік мақсаттарда пайдалану пайдасыз және мүмкін емес болатын шараларды одан әрі қабылдап, жағдайлар жасайды» - деген болатын [1].

Мемлекетімізде сыбайлас жемқорлықпен күрес өзекті мәселелердің бірі екендігі сөзсіз. Осы індет салдарынан мемлекеттік басқарудың тиімділігі төмендейді, елдің инвестициялық тартымдылығы азаяды, экономиканың өркендеп өсуіне өрескел кедергі келтіріледі, мемлекеттік биліктің беделі түседі, халықтың сенімі шайқалады, демократиялық құндылықтар теріске шығарылады, басқару аппараты мен халық рухани азады, елдің болашақ игіліктеріне, ұлттың қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында сыбайлас жемқорлық «жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алуы» - деп анықталады [2].

Аристотель: «Кез келген мемлекеттік жүйеде ең бастысы – заңдар мен басқа да ережелер арқылы лауазымды адамдарға пайда табу мүмкін болмайтындай етіп ұйымдастыру» – деп айтқан [3].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың алдын алу мақсатында ұлттық деңгейде бірқатар заңдар қабылданды, олардың ішінде 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» және 2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» ҚР Заңдарын ерекше атауға болады. Олардың қабылдануына және мазмұнына еліміз қол қойған халықаралық келісімдер көп әсер етті: 2003 жылы Стамбул қаласында Стамбул сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі іс-қимыл жоспары бекітілді, 2008 жылғы 4 мамырда Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы ратификацияланды, 2019 жылғы 27 тамызда Қазақстан Республикасы мен Еуропа Кеңесі арасындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобы мүшелері өкілдерінің және бағалаушы топтар мүшелерінің артықшылықтары мен иммунитеттеріне қатысты келісімге қол қойылды.

Сонымен бірге, қолданыстағы 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізбесі бекітіліп, сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағандарға тағайындалатын жазаларды қатаңдату, айыппұл мөлшерін айтарлықтай ұлғайту, мемлекеттік қызметте және квазимемлекеттік секторда лауазымдар атқару құқығынан өмір бойына айыру, жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолданбау және т.б. өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Нәтижесінде, «Transparency International» үкіметтік емес ұйымының «Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі» бойынша 2020 жылы Қазақстан алғаш рет ықтимал 100 баллдан 38 балл жинап, 180 елдің ішінен 94-орынға орналасты [4].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының қызмет бабын теріс пайдалануға арналған 19-бабында: «Әрбір Қатысушы мемлекет қылмысты қасақана жасаған кезде оны қылмыстық жазалау әрекеті ретінде тану үшін қызметтік өкілеттерін немесе қызмет бабын теріс пайдалану, яғни жария лауазымды тұлғаның өзінің қызметтік міндеттерін атқару кезінде өзі немесе өзге де жеке немесе заңды тұлға үшін қандай да бір заңсыз басымдылық алу мақсатында заңды бұза отырып, қандай да бір әрекетті немесе әрекетсіздікті жасауы қажет болатын осындай заңнамалық және басқа да шараларды қабылдауын қарастырады», - делінген [5].

Сыбайлас жемқорлық тек мемлекет мүддесіне қарсы мемлекеттік лауазымды адамдармен жасалады деген пікір кең тараған. А.В. Наумовтың пікірінше, сыбайлас жемқорлықтың ерекшелігі, қызмет мүдделеріне қайшы келетін әрекеттерді мемлекеттік бюджеттен мемлекеттік кірістерді ақша аударымдары арқылы алатын адамдардың жасауында болып табылады [6].

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану сыбайлас жемқорлық қылмыстардың кең тараған түрілерінің қатарына жатады. Ел көлемінде Республика соттарының соңғы үш жылдағы статистикалық мәліметтеріне жүгінсек: ҚР ҚК-нің 361-бабы бойынша 2018 жылы – 151 тұлғаға қатысты 95 іс,

2019 жылы – 117 тұлғаға қатысты 66 іс, 2020 жылы – 81 тұлғаға қатысты 55 іс қаралған.

2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» ҚР Заңының 1-бабының 9-тармағына сәйкес, лауазымдық өкілеттіктер дегеніміз – нақты мемлекеттік лауазыммен көзделген, мемлекеттік қызметшілер өз қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерге сай келетін құқықтар мен міндеттер [7].

ҚР ҚК-нің «Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланғаны» үшін жауаптылық көздейтін 361-бабының 2020 жылғы 19 желтоқсандағы ҚР Заңымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізілгеннен кейінгі редакциясында арнайы субъектілер ретінде мыналар көзделген:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам (1-бөлігі);
- лауазымды адам (1-бөлігі);
- құқық қорғау органының қызметкері (2-1-бөлігі);
- жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам (3-бөлігі);
- құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья (4-бөлігінің 4)-тармағы) [8].

Осы санаттағы істерді соттарда қарау практикасын зерделеу кезінде соттардың қателіктерге жол беретіндігі байқалады. Мысалға, Нұр-Сұлтан қаласы «Байқоңыр» ауданының №2 сотының 2019 жылғы 11 сәуірдегі үкімімен А. ҚР ҚК 28-баб. 5-бөл., 189-баб. 4-бөл. 2)-тармағымен мемлекеттік қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, 7 жыл 6 ай бас бостандығынан айыру жазасына сотталған; С. ҚР ҚК 28-баб. 5-бөл., 189-баб. 4-бөл. 2)-тармағымен 7 жыл 6 ай бас бостандығынан айыру жазасына сотталған.

Соттың үкімімен, А., С. көмектесуші ретінде Р.-ға кінәліге сеніп тапсырылған бөтен мүлікті талан-таражға салу, яғни жымқыру, адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен, аса ірі мөлшерде, бұл ретте, А. мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам, өзінің қызмет бабын пайдаланғаны үшін кінәлі деп танылған.

Апелляциялық сатыдағы сот А., С. әрекеттерінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамы жоқ деп бірінші сатыдағы соттың үкімінің күшін жойып, ақтау үкімін шығарған.

Бірінші сатыдағы сотпен, 2013 жылғы 11 желтоқсанда «Астана қаласының құрылыс басқармасы» ММ-сі және С. нақты басшысы болып табылатын «А» ЖШС арасында жалпы сомасы 506 381 340 теңгеге «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде инженерлік желілер құрылысы» объектісі бойынша Мемлекеттік сатып алу шарты жасалғаны анықталған.

Шарт талаптары бойынша «АССМ-01» ЖШС-гі 262 680 453 теңге сомасына сыртқы электрмен жабдықтау желілері және объектіні абаттандыру бойынша жобалау-сметалық құжаттамаға (бұдан әрі-ЖСҚ) сәйкес жұмыстарды орындауға міндеттелді. Бекітілген ЖСҚ-ға сәйкес электрмен жабдықтау желісінің ұзындығы 1,7 км құрады. Кейіннен қосылу нүктесі өзгерді және электрмен жабдықтау желісінің ұзындығы 1,3 км-ге дейін қысқарды.

Алайда, Р. өзінің қызметтік өкілеттігін пайдалана отырып, С.-ға қолда бар ЖСҚ бойынша орындалған жұмыстардың актілерін жасауға және жабуға, ал А.-ға объект бойынша жұмыстарды тоқтатпай, көрсетілген актілерге бұрыштамаға қол қоюға нұсқау береді.

Заңсыз әрекеттердің нәтижесінде, «А» ЖШС-гі пайдасына 130 990 952,84 теңге сомасында аса ірі мөлшерде сеніп тапсырылған басқарманың бюджеттік қаражаты жымқырылған.

Мұндай жағдайларда апелляциялық сатыдағы соттың А. және С. әрекеттерінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жоқтығы туралы тұжырымдары қате және іс бойынша дәлелдемелер біржақты бағаланған.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы апелляциялық сатыдағы сотың үкімінің күшін жойып, Нұр-Сұлтан қаласы «Байқоңыр» ауданының №2 сотының үкімін сотталған С.-ға қатысты өзгеріссіз қалдырып, сотталған А.-ның әрекетін ҚК-нің 361-баб. 4- бөл. 3)- тармағымен саралап, мемлекеттік қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айырып, 4 жыл бас бостандығынан шектеу жазасына соттаған [9, 82-86].

Қылмыстық қудалау органымен, бірінші және апелляциялық сатыдағы соттармен «Астана қаласының құрылыс басқармасы» ММ басшысының орынбасары болып жұмыс істеген А.-ның функционалдық міндеттеріне орындалған жұмыс актісін қабылдау және орындалған жұмыс құны бойынша анықтамаларды тексеру мен қол қою жататындығына қарамастан, оның іс-әрекеттерін дұрыс сараламаған. Демек, ол ҚК-нің 361-баб. 4-бөл. 3-тармағының субъектісі, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам болып табылады және өзінің қызметтік өкілеттіктерін «АССМ-01» ЖШС үшін пайда мен артықшылық алу мақсатында мемлекеттік қызмет мүдделеріне қайшы пайдаланды, бұл мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге және мемлекетке 130 млн. теңгеден астам сомаға зиян келтіру түрінде ауыр зардаптардың туындауына әкеп соқты.

А. мемлекеттік қызметте бола тұра, өз қызметінде осы мәселелерге жетекшілік еткенін және орындалған жұмыстардың актілерін қабылдау мен қол қоюға дербес жауапты болғандықтан оның әрекеті адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен сеніп тапсырылған бөтен мүлікті өзінің қызмет бабын пайдалана отырып аса ірі мөлшерде талан-таражға салу, яғни жымқыруға оның лауазымды тұлғаға, көмектесуші ретінде, қате сараланған.

Істі бірінші сатыдағы сотта қарау кезінде А.-ның іс-әрекеттеріне тиісті баға берілмеген, ал орындалған жұмыстарды қабылдау туралы барлық құжаттар, жұмыс құнына бұрыштама қою соңғының міндетіне кірді. Бұл ретте А. өз бетінше мекеме басшысы Р. хабардар етпей және оның келісімінсіз аталған іс-әрекеттерді орындай алды, өйткені ол осы құжаттарға қол қоюға құқылы болған.

Апелляциялық сатыдағы сот С. пен А. әрекеттерінде Басқарма мен бас мердігер арасында туындаған қылмыстық құқық бұзушылық пен құқықтық қатынастардың құрамы азаматтық-құқықтық қатынастарға жатады деген қате тұжырымға келген, бұл ретте А.-ның лауазымдық өкілеттіктерін теріс пайдалану және мердігер С.-тің тарапынан жәрдем көрсету нәтижесінде мемлекеттік бюджеттен аса ірі мөлшердегі сома жымқырылған.

Сонымен, сот практикасында лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану құқық бұзушылықтың ұқсас құрамдардан ажырату бірталай қиындықтарды тудыруда. Құқық бұзушылықты дұрыс сараламау жазалау шарасын дұрыс тағайындамауға және сотталғанға басқа да негізсіз құқықтық салдарға алып келеді.

«Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланып» адамдарға, ұйымдарға немесе мемлекетке материалдық залал келтірілген кезде «Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам, өзінің қызмет бабын пайдаланып» жасаған құқық бұзушылықтар арасында ұқсастықтар бар, алайда екеуін ажырату қажет.

Объективті жағынан бұл әрекеттер бір-бірінен, жымқыру кезінде субъект өзінің лауазымдық өкілеттіктерін оған сеніп тапсырылған мүлікке қатысты теріс пайдаланады, ал ҚК-нің 361-бабында тұлға кез келген мүлікке қатысты іс-әрекеттерді жүзеге асыра алатындығымен ажыратылады. Сонымен қатар, жымқыру салдарында меншік иесіне зиян келтіру болып табылады, егер ол өз өкілеттіктерін теріс пайдаланса, жәбірленушілер әлдеқайда кең болуы мүмкін.

Тағы бір айырмашылығы біріншісі, яғни жымқыруда әрқашан заңсыз өтеусіз алып қоюмен және біреудің мүлкін кінәлінің немесе басқа адамдардың пайдасына айналдырумен байланысты. Ал, лауазымды өкілеттіктерді теріс пайдаланған кезде бөтен мүлікті кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына алып қою және айналдыру жүргізілмейді, елеулі зиян келтіріледі, жоғалған пайда, мүліктің бүлінуі, мүлікті ұстауға қосымша шығыстар және т.б. Және де, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар субъективті жағынан айыруға болады.

Алайда, ҚР ҚК 189-бабы. 3-бөл. 2)-тармағын, 190-баб. 3-бөл. 2)- тармағын алынып, 15-тараумен көзделген тиісті баппен жауапкершілік қарастыру қажет деп санаймын (мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса).

Сонымен, баптарда жауаптылықта болатын тұлғалар бір тармаққа орналастырылған, яғни бірдей жауапкершілікте болады, ал ҚК-нің 361- бабында тиісті баптарында, 1-бөлігінде «Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның», 3-бөлікте «жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам» жасаған іс-әрекеттер жеке.

Және де, әрекеттерді мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адамға қарағанда лауазымды адам жасаған кезде құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілік деңгейі жоғары және кең. Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін нормалардың тиімділігін арттыру мақсатында, әрекеттерді ҚК-нің 361-бабымен саралаған жөн.

Жоғарыда аталған өзгерістер іс-әрекетті саралауды жеңілдетуге және оны ұқсас қылмыс құрамдарынан ажыратуға көмектеседі. Сонымен қатар, заңсыз соттаудың, ақтаудың алдын алады, сот практикасында біркелкі және дұрыс қолдануды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы: 2014 жылғы 26 желтоқсанда бекітілген // <http://adilet.zan.kz>
2. Қазақстан Республикасының Заңы. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: 2015 жылғы 18 қарашада қабылданған // <http://adilet.zan.kz>
3. Аристотель. Политика // Сочинения: М.: 1983. - 547 с.
4. Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне Қазақстан 19 орынға көтерілді. // <https://baq.kz/news/othernews/sybaylas-zhemkorlykty-kabyldau-indeksinde-kazakstan-19-orunga-koterildi>
5. Қазақстан Республикасының Заңы. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы: 2008 жылғы 4 мамырда қабылданған // <http://adilet.zan.kz>
6. Наумов А.В. Ответственность за коррупционные преступления по законодательству европейских стран. - М.: Юристъ, 2001. - 130 с.
7. Қазақстан Республикасының Заңы. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы: 2015 жылғы 23 қарашадағы қабылданған // <http://adilet.zan.kz>
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған // <http://adilet.zan.kz>
9. Оценка доказательств. Постановление №2уп-471-19. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан официальное издание. Нур-Султан: ТОО «Big Dream», 2019. - №12. - 91 с.

Акмолдина Г.И.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья, к.ю.н.
Омарбекова М.Ж.

ПРИЧИННАЯ СВЯЗЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Статья 15 Конституции Республики Казахстан гласит, что каждый имеет право на жизнь. Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. В связи с этим, Особенная часть Уголовного кодекса (далее – УК) начинается с главы об уголовных правонарушениях против личности. Тем самым государство подчеркивает важность человеческой жизни. [1]

Глава уголовных правонарушений против личности содержит шесть групп уголовных правонарушений: против жизни, против здоровья, ставящие в опасность

жизнь и здоровье человека, против половой свободы и половой неприкосновенности, против личной свободы человека, против чести и достоинства человека. [2]

Преступления, охватывающие вышеуказанные несколько групп, а именно, убийство, причинение смерти по неосторожности и причинение тяжкого вреда здоровью, повлекшее смерть человека по неосторожности, являются смежными составами, разграничение которых вызывает трудности, и впоследствии, это приводит к проблемам квалификации деяния виновного лица.

Установление причинной связи между деянием и смертью потерпевшего – актуальный вопрос в практике органов досудебного расследования и судов, так как вменение лицу вины за совершение определенного уголовного правонарушения, возможно только при условии, что его преступные действия находятся в причинной связи с общественно опасными последствиями.

Особенные трудности возникают в практике установления причинной связи между деянием и смертью потерпевшего, после значительного промежутка времени прошедшего между этими двумя событиями.

А.Т. Жукенов в своих работах отмечает, что длительность промежутка времени между преступным деянием виновного лица и наступившей смертью потерпевшего не является значительным признаком, время здесь играет только факультативную роль. [3]

Изучив судебную практику, автор считает данное мнение правильным.

Критерии установления причинно-следственной связи на законодательном уровне не закреплены, в связи с чем, следствию, прокуратуре и судам не на что ссылаться, и соответственно обвинение строится на практическом опыте.

При анализе литературы и законодательства, сделан вывод, что на сегодняшний день нет единой точки зрения, кто именно должен устанавливать причинно-следственную связь: судебно-медицинские эксперты, следственные органы или суды. По уголовным делам, обычно эксперты устанавливают только факт причинения вреда лицу, тяжесть полученных травм, какая именно травма повлекла смерть потерпевшего, исключают или не исключают причинение травмы тем или иным предметом, механизм причинения телесных повреждений.

Установление причинной связи, в вышеперечисленных составах затруднено тем, что между причиной и следствием имеется промежуток времени, в течение которого потерпевший был еще жив. В таких случаях перед органами следствия стоит сложная задача установления причинной связи между деянием и наступившими последствиями, которую они должны решить неопровержимыми доказательствами.

В этих условиях особую актуальность приобретает разработка отечественной юридической наукой и судебным корпусом основных направлений разрешения проблем в закреплении четких критериев установления причинной связи, которые ставит перед ней практика на современном этапе.

В юридической литературе предлагается огромное количество способов для определения причинно-следственной связи. При этом во многих руководствах не дается четких критериев причинно-следственной связи, а лишь пространные мнения авторов о сложности ее установления.

Ст. 4 УК гласит, единственным основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка предусмотренного УК.

Тем самым отсутствие признаков объективной стороны преступления, исключает и уголовную ответственность в целом.

В преступлениях с материальным составом установление наличия признака объективной стороны «причинно-следственная связь» – обязательное условие привлечения виновного лица к уголовной ответственности.

В науке уголовного права и в судебной практике наступившие вредные последствия могут быть вменены обвиняемому только тогда, когда явились результатом его преступного действия или бездействия. Лицо не может быть привлечено к ответственности за последствия, наступившие вследствие условий, не связанных с его противоправным поведением. [4]

Для привлечения лица к уголовной ответственности необходимо установить объективную сторону материального состава преступления, а именно наличие причинной связи между последствиями и действиями (бездействиями) определенного лица, а не действиями третьих лиц или же внешними обстоятельствами.

На сегодняшний день законодательством не закреплено определение причинно-следственной связи и в юридической литературе само сочетание слов этой связи конкретно не определено, где-то используется словосочетание «причинно-следственная связь» и где-то «причинная связь» без использования слова следственная.

Кандидат медицинских наук Л.А. Шмаров в статье «Причинно-следственная связь между действием (бездействием) и неблагоприятным исходом» раскрыл тему причинной-следственной связи, по его мнению, определенность в использовании самого словосочетания, определяет важность данной связи, оно важно в уголовном праве в частности, так как причина всегда предшествует следствию, и следствие всегда связано с причиной. Определенный подход дал бы единообразие в использовании органами следствия. [5]

Многие авторы в своих научных трудах, в том числе И.Ш. Борчашвили и М.А. Жуманиязова считают, что материальный состав преступлений против личности состоит из общественного опасного деяния (действия и бездействия), опасного последствия и причинной связи между ними. [6]

В связи с чем, мы считаем, что правильно использовать понятие «причинно-следственная связь» потому, как и причина и следствие важны для установления связи, следствие является результатом причины, и оно наиболее точно отвечает ее сути. [5]

Определение причинно-следственной связи дано в статье 8 УК Грузии: «если согласно соответствующей статье УК преступление только тогда считается оконченным, когда деяние повлекло противоправные последствия или создало конкретную опасность осуществления таких последствий, необходимо установление причинной связи между этим деянием и последствиями или опасностью. Причинная связь существует тогда, когда деяние являлось необходимым условием предусмотренных соответствующей статьей УК противоправных последствий или

конкретной опасности, без которых на сей раз эти последствия не были бы осуществлены или такая опасность не возникла бы. Бездействие в этом случае будет считаться необходимым условием осуществления предусмотренных соответствующей статьей УК противоправных последствий или создания конкретной опасности, когда на лицо возлагалась специальная правовая обязанность действия, лицо имело возможность такого действия и в результате обязательного и возможного действия последствия были бы предотвращены». [7]

В основу данной статьи легла эквивалентная теория грузинского профессора Т.В. Церетели, которая уравнивала условия наступления преступного следствия. По мнению оппонентов данной теории, она слишком расширяет объективные основания уголовной ответственности. В противовес ей была выдвинута адекватная теория, которая, по мнению ученых, имеет свои недостатки, в виде того, что она не учитывает особенности деяния, исключая из их сути нетипичность и нестандартность. Авторы в своих трудах выделяют свыше 30 теорий причинной связи, каждая из которых имеет свои положительные стороны и недостатки. [8]

Учитывая данные разногласия в теории установления причинно-следственной связи, которые не дают единообразного ее понятия, усложняется и ее практическое применение, считаем правильным закрепить понятие «причинно-следственной связи» в уголовном законодательстве по примеру Грузии.

Причинно-следственная следственная связь, в уголовном законодательстве, различается рядом признаков.

Первое, это процесс, который протекает во времени. Это означает, что для установления причинно-следственной связи общественно опасное деяние по времени должно всегда предшествовать наступившим вредным последствиям.

Вторым критерием причинно-следственной связи является реальная возможность наступления последствий в результате совершения деяния.

Третий критерий, неизбежность наступления, предусмотренных уголовным законом последствий в результате совершения данного деяния, это когда из всех обстоятельств именно одно из них непосредственно вызвало тот преступный результат.

Не может считаться причиной, если преступные последствия, наступили вследствие случайных обстоятельств, не вытекающих из предшествовавшего деяния.

Причинно-следственной связью в уголовном законодательстве необходимо считать связь между преступным деянием и наступившими последствиями, при этом действие предшествовало следствию, и оно создавало реальность наступления последствия, является необходимым и единственным условием именно такого результата. [9]

Установление причинно-следственной связи между действием виновного и последствиями, не вызывает особой сложности у следственных органов и у суда, однако именно определение виновной связи между ними приводит к проблемам установления правильной квалификации по уголовным делам об убийстве, причинении смерти по неосторожности и причинении тяжкого вреда здоровью повлекшее смерть по неосторожности.

Причинная связь носит философский характер и на сегодняшний день не существует какого-то особого юридического или уголовно-правового представления о ней, и многие представители науки Запада, придерживаются мнения, отрицания принципа причастности, и считают его устаревшим, а исследователи, считают, что философия в силу своей абстрактности не пригодна для юридической науки, в связи с чем они считают необходимым и целесообразным дать определенное юридическое понятие. [10]

Самые популярные и распространенные теории в западной литературе являются теория необходимых условий (*conditio sine qua non*), и теория адекватной причинности.

Суть первой теории заключается в том, что каждое условие считается причиной наступившего последствия.

Вторая теория адекватной причинности заключается в рассмотрении в качестве причины действия, которые по общему правилу вызывают наступившие в этом случае последствия, исключая индивидуальные особенности конкретного случая.

По мнению И.И. Рогова, условие само по себе не может породить другое явление, но сопутствует причинам, влияя на них, обеспечивает их развитие, событие же, является причиной, а не условием лишь тогда, когда установлено, что последствие вызвано именно этим, а не другим явлением, и по его мнению, в казахстанском уголовном праве обычно различают два вида причинной связи, это необходимую и случайную.

Необходимая причинная связь имеется в том случае, когда наступившие вредные последствия явились закономерным следствием такого деяния, в содержание которого были заложены реальные возможности наступления именно этих последствий, и наступили они без вмешательства третьих лиц или действия иных внешних сил.

Случайная причинная связь, когда последствия вызваны не противоправными действиями виновного лица, а вызваны другими причинами и обстоятельствами. [11]

В уголовно-правовой теории и в судебной практике различаются несколько видов причинной связи. По способу воздействия на объект, она делится на непосредственную и посредственную. [12]

Некоторые российские авторы предлагают делить причинную следственную связь на прямую и осложнённую (ответвлённую). [13]

А.Н. Попов предлагает примерный перечень часто встречаемых видов причиной следственной связи:

- непосредственная (прямая) причинная связь – в прямом причинении последствий (удар ножом в сердце – смерть потерпевшего);
- опосредованная причинная связь – в причинную связь включаются действия посторонних, третьих сил по принципу «причина причины – причина результата»;
- нетипичная причинная связь – возникает, когда последствия наступают по причине особенностей объекта или предмета посягательства (например, лёгкий удар по голове человека, имеющего опухоль мозга, что приводит к смерти потерпевшего);

- причинная связь при соучастии – действия каждого соучастника находятся в причинной связи с последствием, причинённым исполнителем преступления. [15]

Разновидности причинной связи, как признака состава преступления в уголовном праве могут быть разделены на виды следующим образом:

- прямая и осложнённая;
- типичная (адекватная) и нетипичная;
 - физическая и нефизическая (информационная, психологическая);
 - причинная связь в неоконченном составе преступления;
- причинная связь в действиях соучастников;
- причинная связь при бездействии. [4]

Учитывая общие правила установления причинной связи в преступлениях против личности, можно прийти к следующим выводам.

- для каждого случая применима своя теория причинной связи, универсальной теории для всех составов преступлений нет.

- в преступлениях против личности характерные свойства причины не обозначены, в диспозициях статей имеются только описания общественно опасного последствия.

- органы уголовного преследования должны исследовать причинную связь как процесс, содержащий в себе объективную и субъективную сторону. Принимая во внимание то, что причинно-следственная связь это объективная сторона процесса, внутреннее отношение субъекта к своим противоправным действиям должно учитываться в совокупности. Без учета отношения субъекта к процессу причинно-следственной связи, ни следственные органы, ни суд не смогут дать правильную уголовно-правовую оценку действиям виновного лица.

- по преступлениям против личности и с различными формами вины имеется взаимосвязь, которая выражается в снижении предвидения виновным лицом в своих действиях причинно следственной связи, то есть в сознании виновного лица возможность причинения вреда его действием уменьшается, с умысла к косвенному, с косвенного к самонадеянности, от нее к небрежности.

- для правильной квалификации преступного действия, важно осознание виновным лицом причинной связи между его начальными действиями и его отношением к результату, то есть общественно опасному последствию.

Правильное понимание и закрепление теории установления причинно-следственной связи, является важным аспектом в практической деятельности органов следствия и судов. Только на основе состава преступления (уголовного проступка) может осуществляться процесс квалификации деяния, так как он выступает тем необходимым уголовно-правовым образцом, сверяя с которым правоприменитель выбирает соответствующую уголовно-правовую норму, которая наиболее полно и точно отражает содержание и свойства совершенного преступления (уголовного проступка), без чего уголовная ответственность не может быть реализована.

Список литературы:

1. Рахметов С.М., Турецкий Н.Н. Преступления против личности. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004. -176 с.
2. Ашитов З.О. Уголовное право РК. Особенная часть: Курс лекций. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013. - 592 с.
3. Жукенов А.Т. Квалификация преступлений. - Астана, 2014.- 258 с.
4. Змирева Л.А. Монография. Причинная связь в преступлениях против жизни. - СПб.: Юридический центр, 2016.- 240 с.
5. Шмаров Л.А. Причинно-следственная связь между действием (бездействием) и неблагоприятным исходом. [//https://cyberleninka.ru/article/n/prichinno-sledstvennaya-svyaz-mezhdu-deystviem-bezdeystviem-i-neblagopriyatnym-ishodom](https://cyberleninka.ru/article/n/prichinno-sledstvennaya-svyaz-mezhdu-deystviem-bezdeystviem-i-neblagopriyatnym-ishodom) 12.12.2020.
6. Борчаишвили И.Ш., Жуманиязов М.А. Квалификация преступлений против здоровья половой неприкосновенности, свободы, чести и достоинств: Монография. - Астана, 2009. - 463 с.
7. Уголовный кодекс Грузии: принят 22 июля 1999 года, [//https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=229](https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=229) 3.11.2020.
8. Борзенков Г.Н., Голоднюк М.Н. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. - М.: Проспект, 2012. - 879 с.
9. Попов А. Причинная связь в уголовном праве понятие, критерии установления и значение. [//https://legalquest.ru/ugolovnoe-pravo/prichinnaya-svyaz-v-ugolovnom-prave-ponyatie-kriterii-ustanovleniya-i-znachenie.html](https://legalquest.ru/ugolovnoe-pravo/prichinnaya-svyaz-v-ugolovnom-prave-ponyatie-kriterii-ustanovleniya-i-znachenie.html) 12.12.2020.
10. Балтабаев К.Ж., Рогов И.И. Уголовное право Республики Казахстан Общее право. - Алматы: Жеті Жарғы, 2016.- 448 с.
11. Рогов И.И., Рахметов С.М. Уголовное право. Общая часть. Алматы.: Жеті Жарғы, 2005. - 295 с.
12. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий по советскому уголовному праву. – М., 1958. –219 с.
13. Лысов М. Причинная связь по делам о преступлениях должностных лиц. //Советская юстиция. - 1970. - 176 с.
14. Лукьянова В.В., Прохорова В.С., Щепелькова В.Ф. Уголовное право России. Общая часть. - СПб., 2013. – 600 с.

*Алмасбекулы О.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ФБО доценті, судья, з.ғ.к.,
Омарбекова М.Ж.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ЖАЛПЫ НЕГІЗДЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Демократиялық құқықтық мемлекетте мемлекет пен азамат арасындағы қарым-қатынас заңның үстемдігі қағидатынан бастау алуға тиіс. Мемлекет қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету барысында, заңның шегінде және заңның негізінде әрекет етеді. Мемлекет өз азаматтарынан белгілі бір талаптарды қатаң орындауды талап етеді, оны орындамаған немесе сақтамаған жағдайда құқықтық жауапкершілікті жүктейді. Әдетте жауапкершіліктің ішіндегі ең қатаң түрі қылмыстық жауапкершілік болып саналады, себебі заңмен қорғалатын игіліктер неғұрлым қасиетті және қол сұғылмайтын болса, соғұрлым қатаң жауапкершілікке әкеп соғады.

Қылмыстық жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу шараларынан көрініс табады. Осы шаралардың ішінде қылмыстық жазаның рөлі ерекше, өйткені ол қылмыстық құқықбұзуға жауап ретінде мемлекет атынан қолданылатын құқықтық шаралардың қажетті де ең қатал құралы болып табылады.

Абсолютті қажеттіліктен туындамайтын кез келген жаза – қатыгездік деп Монтескье айтқандай, жаза әділ боуы тиіс. Расында, жаза арқылы құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамның іс-әрекетіне баға беріледі. Осы тұрғыда қылмыскерге қатысты әділ, негізді де заңды жаза тағайындау сот төрелігін жүзеге асыруда басты орын алады және мемлекет пен қоғамды әрдайым мазалайтын күрделі мәселе болып келеді [1].

Қазіргі таңда жаза тағайындау тәжірибесі күрделі де әралуан кезеңдерді бастан кешуде. Мемлекетіміз тоталитарлық жүйеден демократиялық басқару жүйесіне өту барысында бірқатар құндылықтарға да көзқарас өзгерді, тиісінше құқыққа қарсы әрекеттерге құқықтық баға берумен қоса, заман талабына жауап беретін жаза тағайындау институты да бірқатар өзгерістерге ұшырады. Мемлекет, бір жағынан қоғам үшін онша қауіпті емес құқықбұзушылық жасағандарға кешіріммен қарауды мақсат тұтса, екінші жағынан ауыр қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адамға қатаң жаза қолдану саясатын жүргізіп келеді.

Мұндай жағдайларда осы қарама-қарсы бағыттар арасындағы тепе-теңдікті сақтау, әділ жаза тағайындау, әрине, қарапайым іс емес. Қылмыс жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің ең оңтайлы шараларын іздеу әрдайым сәтті бола бермейді, бұл қолданыстағы заңнаманы ары қарай жетілдіруді талап етіп отырады. Оған дәлел, 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне (ары қарай – ҚК) бүгінгі таңда елуден астам өзгерістер мен толықтырулар енгізілді [2].

Дегенмен, жаза тағайындау қылмыстық құқықтың жалпы құқықтық және салалық арнайы принциптерінің көрінісі болып табылатын белгілі принциптерге негізделеді және олар тұрақты болуы тиіс. Жаза тағайындаудың институционалдық принциптері төмендегідей: жазаның әділдігі, жазаның заңдылығы, жазаның мақсатқа ұмтылуы, жазаны үнемдеу, жазаны жеке даралау. Қылмыстық заңда бұл принциптердің анықтамасы берілмегенімен, олардан туындайтын нақты ережелер осы кодекстегі жаза тағайындаудың жалпы негіздерін бекітетін нормалардан көрініс табады. Атап айтқанда:

- жазаның әділдігі – тағайындалған жаза қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығына сәйкес болуы; жасалған әрекет пен жаза шарасы арасында алшақтық болмауы; жаза тағайындау кезінде ҚК Ерекше бөлімінің бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген мән-жайларды қайталап ескеруге болмайтындығы;

- жазаның заңдылығы – жазаның тек сот үкімі бойынша тағайындалуы; жаза түрлерінің және олардың шектерінің толығымен қылмыстық заңмен айқындалуы; заңда көрсетілмеген жазаны ауырлатушы мән-жайларды есепке алуға жол берілмеуі;

- жазаның мақсатқа ұмтылуы – түрі мен мөлшері бойынша сот тағайындайтын жаза оның алдында тұрған мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге қабілетті құрал болуы; қылмыстық заңда балама, салыстырмалы-айқындалған, кумулятивті санкциялардың басым болуы кінәлілерге ең лайықты жаза тағайындауға мүмкіндік беруі;

- жазаны үнемдеу – соттарды ҚК Ерекше бөлімінің бабында көзделгендердің ішінен неғұрлым жеңіл жаза тағайындауға бағдарлауы; сотқа осы қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделгеннен гөрі жеңілірек жаза тағайындау құқығын беруі;

- жазаны жеке даралау – қылмыстық жауаптылық туралы мәселені жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың да, оны жасаған адамның да ерекшеліктерін ескере отырып шешуі; қылмыстық заңда жаза тағайындау кезінде істің нақты мән-жайларын ескере отырып, сот нақтылайтын типтік санкцияларды көздеу [3].

Аталған принциптер жаза тағайындау институтының дамуы мен жұмыс істеуінде бағыттаушы рөл атқарады. Демек, бұл принциптердің жаза тағайындаудың жалпы негіздерін бекітетін нормалардан көрініс табуы кездейсоқ емес, себебі жаза тағайындаудың жалпы негіздері жаза тағайындаудың принциптерін білдірудің нысаны болып табылады [4].

Соттың жаза тағайындау қызметі ҚК Жалпы бөлігінің 4-бөлімімен реттеледі, осы кодекстің 52-бабы жаза тағайындаудың келесідей жалпы талаптарын бекітеді:

1. Жаза ҚК-тің Ерекше бөлігінің тиісті бабында белгіленген шектерде және Жалпы бөлігінің ережелерін ескере отырып тағайындалады.

Әдетте, ҚК Ерекше бөлімінің санкциясында көзделген жаза жалпылама, абстрактілі сипатта болады. Ондай болудың да негізді себептері бар, яғни, бірдей қылмыстық құқықбұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі әртүрлі, нақты өмірлік жағдайлар мен кінәлі тұлғаның жеке басындағы ерекшеліктері де сан алуан болып келеді. Бұл мән-жайлар сот отырысында көрініс табады және жаза тағайындағанда сот қалауына жол ашады. Дегенмен, жаза тағайындау кезінде қылмыстық-құқықтық норма санкциясының маңызын тіптен жоққа шығаруға болмайды, себебі ол мемлекет тарапынан қылмыстық құқықбұзушылықтың қоғамдық қауіптілігінің

сипаты мен дәрежесіне берілген баға болып табылады және жазаның түрі мен шектерін көрсетуші рөлін атқарады.

Қолданыстағы заңнамада ҚК Ерекше бөлімінің санкцияларының шегінен шыға отырып жаза тағайындау мүмкіндіктері де көзделген. Атап айтқанда, ҚК-тің 55-бабында көзделген жағдайларда қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан неғұрлым жеңіл жаза тағайындауға мүмкін болса, ҚК-тің 58 және 60-баптарына сай, керісінше, қатаң жаза тағайындау жағдайлары қарастырылған. Аталған нормалар жаза тағайындаудың жалпы негіздерінде айқындалған және заңдылық қағидатынан бастау алады.

2. Кінәлі тұлғаға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті әрі жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс.

ҚК 39-бабының 2-бөлігіне сәйкес жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Демек, сот жаза тағайындағанда осы мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін жаза түрін және мерзімін (мөлшерін) тағайындауға тиіс.

Чезаре Беккарианың «Қылмыс пен жаза туралы» еңбегінде: «қылмыстың алдын алудың ең тиімді жолдарының бірі – жазаның қатыгездігі емес, оның бұлтартпастығы... Жаза, мейлі жеңіл болсын, одан ешкім бұлтара алмайтын болса, жазаланбай қаламын деген үміт бар жерде де, ең ауыр жазадан күшті әсер етеді... Жазаның қатыгездігі, бізге төніп тұрған азаптаудың ауырлығына қарай одан қашып құтылуға деген құштарлықтың арта түсуіне әкеп соқтырады» - деген [3].

3. Егер ҚК Ерекше бөлімінің санкциясында көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады.

Жазаны үнемдеу принципінен бастау алатын осы талапты сақтаудың маңыздылығына Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты өзінің «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» 2015 жылғы 25 маусымдағы №4 нормативтік қаулысының 6-тармағында назар аударады: ҚК Ерекше бөлігі бабының санкциясы жазалардың баламалы түрлерін көздесе, сот олардың ішінен жазаның неғұрлым жеңілірек түрін тағайындаудың мүмкіндігі туралы мәселені талқылағандары жөн [5].

4. Жаза қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, кінәлі адамның ерекшеліктерін сипаттайтын мән-жайлар және тағайындалған жазаның үшінші тұлғаларға әсері ескеріле отырып тағайындалады.

Қылмыстардың бір-бірінен сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі бойынша айырмашылығы бар екені мәлім. Мысалы, тонаудың қауіптілігі ұрлықтан немесе адам өлтірудің қауіптілігі денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру арқылы абайсызда өлімге әкеп соқтырудан басым болып саналады, тиісінше қолданылатын жазада да айырмашылық болатыны заңдылық. Дегенмен, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тәжірибесін салыстырсақ, кей жағдайларда жоғарыда аталған заңдылық жұмыс жасамайтынына және оған, бірінші кезекте, ҚК 52-бабының 3-бөлігінде бекітілген өзге де мән-жайлардың болуы не болмауы әсер ететінін байқаймыз. Демек, бұл талап сотқа жазаны жеке даралау үшін мол мүмкіндік береді.

Осы тұрғыда құқық қолданушының заң шеңберінде неғұрлым оңтайлы құқыққолданушылық шешімді қабылдау үшін субъективті таңдау (құқыққолданушылық қалау) мүмкіндігі берілетінін назарда ұстаған жөн.

Құқыққолданушылық қалаудың жағымды тұстары (құқықтағы ақаулықтардың орнын толтыру, құқық нормаларының коллизиясын жою, құқық принциптерін жүзеге асыру, бағалаушы ұғымдарға нақты мазмұн беру) болғанына қарамастан, ол судьяларға өз уәкілеттіліктерін теріс пайдалану мүмкіндігін беретінін жоққа шығара алмаймыз.

Жаза тағайындау саласындағы сот қалауы тарылту немесе кеңейту үрдістері арқылы реттеледі. Десек те, бұл бағыттағы заң шығарушылық қызмет қолданыстағы заңда бекітілген жаза тағайындаудың жалпы ережелерінен ауытқымауы тиіс. Кейде ғылыми әдебиеттерде жаза тағайындаудың жалпы негіздерін «қылмыстық-құқықтық нормаларын қолданудың алгоритмі» деп те атайды [3].

Жазаны жеке даралаудың маңызды құралдарының бірі қылмыстық жауапкершілік пен жазаны жеңілдетуші және ауырлатушы мән-жайлардың тізімін құқықтық айқындау болып табылады.

Жеңілдетуші (ауырлатушы) мән-жайлар сотқа келесідей мүмкіндіктер береді: баламалы санкциялар қатарынан жазаның жеңіл (қатал) түрін тағайындау; баптың санкциясында көзделген шектердің ең төменгі (жоғарғы) мөлшеріне тең немесе соған жақын мөлшерде жаза тағайындау; ҚК-нің 55-бабының жекелеген талаптарын қолдану (қолданбау) [4].

ҚК 53-бабының 3-бөлігінің қазақ тіліндегі редакциясында: «егер жеңілдететін мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол өзінен-өзі жаза тағайындау кезінде қайтадан ескерілмеуі мүмкін», - делінген. Алайда осы норманың орыс тіліндегі редакциясында келесідей: «если смягчающее обстоятельство предусмотрено соответствующей статьей Особенной части настоящего Кодекса в качестве признака уголовного правонарушения, оно само по себе не может повторно учитываться при назначении наказания». Көріп отырғанымыздай, бұл норманың орыс тіліндегі нұсқасы жеңілдетуші мән-жайлар аталған жағдайда қайтадан «есепке алынбайтынын» императивті түрде бекітсе, ал қазақ тіліндегі нұсқасы «ескерілмеуі мүмкін» деп диспозитивті түрде баяндалған.

Осы нормаға Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 4-тармағында дұрыс, заң шығарушының еркіне сәйкес келетін түсініктеме берген: «ҚК-нің 53-бабында немесе 54-бабында көзделген мән-жай қылмысты саралайтын белгілердің бірі ретінде ҚК-нің Ерекше бөлігіндегі бабының диспозициясында көрсетілсе, сот оны осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде тани алмайды» [5].

Сондай-ақ, сот тәжірибесінде жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды тану кезінде кінәлі адамның жеке басын сипаттайтын мәліметтерді ескеру кезінде де проблемалар бар.

ҚК 53-бабының 2-бөлігіне және 54-бабының 2-бөліктеріне сәйкес жеңілдетуші мән-жайлардың тізімі ашық (тұйықталмаған) болса, ауырлатушы мән-жайлардың тізімі тұйықталған болып табылады. Сот жаза тағайындағанда соңғы тізімде

көрсетілмеген мән-жайларды ауырлататын мән-жайлар деп тани алмайды. Бұл қылмыстық құқықтың гуманизм принципінің көрініс табуы. Алайда, соттар кейбір жағдайларда кінәлі адамды немесе оның әрекетін жағымсыз жағынан сипаттайтын мәліметтерді (тізімде көрсетілмеген) ауырлатушы мән-жай ретінде танып жатса, кейде, керісінше, бұл мәліметтерді сотталушының жеке басын сипаттайтын мән-жай ретінде де ескермей жатады.

Сонымен, қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдетуші және ауырлатушы мән-жайлар деп қылмыстық құқық бұзушылық пен кінәлі адамның қоғамдық қауіптілігін азайтатын не арттыратын және де жазаға ықпал ететін, кінәлінің жеке басы мен оның жасаған әрекетіне қатысты сан алуан факторларды түсінуіміз қажет.

Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясатының шынайы адамгершілік тұрғысынан құрылып келе жатқандығының тағы бір белгісі ретінде қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан гөрі неғұрлым жеңіл жаза тағайындау ережелерін (ҚК 55-бабы) атауға болады. Мысалы, 1997 жылғы ҚР ҚК-нің 53-бабының 1-бөлігінің тек «д» және «к» тармақтарында көрсетілген жеңілдететін мән-жайлар ғана жазаның мерзімі немесе мөлшеріне тікелей (норма негізінде) әсер ете алатын болса, қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес жеңілдетуші мән-жайлардың жазаға әсерінің күші артты (ҚК 55-бабының 2-бөлігі).

ҚР ҚК-нің 55-бабы өзінің құқықтық табиғаты бойынша екі түрлі ережелерден тұрады: ҚК Ерекше бөлігінің тиісті бабының санкциясы шегінде жаза тағайындау (ҚК 55-бабының 1, 2 және 3-бөліктері); ҚК Ерекше бөлігінің тиісті бабының санкциясының шегінен төмен жаза тағайындау (ҚК 55-бабының 4 және 6-бөліктері).

Дегенмен, ҚК 55-бабының 6-бөлігіне сәйкес осы баптың 2 және 3-бөліктерінде көзделген мән-жайлар болған кезде, жаза тиісті қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген төменгі шектен де төмен тағайындалуы мүмкін делінген, яғни, бұл аталған баптарды құбылтатын ереже болып табылады.

Алайда, бұл ережені қолданудың нақты негіздері айқындалмаған және оны қолдану сотқа шексіз дискрециялық өкілеттіктер берудің келеңсіз көрінісі және де ҚК 55-бабының 4-бөлігінде көзделген мән-жайлардың дәрежесі мен мазмұнын төмендетеді деп санаймыз.

Тағы да бір ҚК Ерекше бөлігі бабының санкциясын құбылтатын, бірақ бұл тұста қатаңдату жағына қарай, қылмыстық құқық бұзушылықтардың және үкімдердің жиынтығы бойынша жаза тағайындау ережелерін атауға болады.

Қолданыстағы қылмыстық заң 1997 жылғы заңмен салыстырғанда айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған, тек қана қылмыстық теріс қылықтардан құралған жиынтықтар үшін жаза тағайындаудың ерекшеліктерін реттейтін нормалардың пайда болды.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың және үкімдердің жиынтығын құрайтын жағдайлардың болуы сотталушының қоғамға қауіптілігі жоғары екенін көрсетеді, тиісінше қаталырақ жаза тағайындауды көздейді.

Жаза тағайындау – сот жұмысының жауапты да маңызды кезеңі. Әрбір нақты іс бойынша соттың жаза тағайындаудың жалпы негіздерін бұлжытпай сақтауы заңды да әділ жаза тағайындаудың алғы шарты болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде ҚР ҚК 53-бабының 3-бөлігінің қазақ және орыс тіліндегі нұсқаларын бір сәйкестендіру және 55-бабының 6-бөлігін қолдану негіздерін айқындап, норма диспозициясына өзгерту енгізу қажет деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Беккариа Ч. *О преступлениях и наказаниях*. - М.: Стелс, 1995. - С.165.
2. *Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі: 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған* // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_11.04.2021.
3. Балтабаев Қ.Ж., Биебаева А.Ә., Сыздық Б.К. *Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім*. - Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. - 394 б.
4. Рахметов С.М., Бапанов Т.Ә. *Қазақстанның қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім*. - Алматы: ТОО Издательство Норма-К, 2004. - 216 б.
5. «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» *Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы №4 Нормативтік қаулысы* // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S_11.04.2021.

Алменов Д.К.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья, к.ю.н.
Омарбекова М.Ж.

НАЗНАЧЕНИЕ НАКАЗАНИЯ ПО СОВОКУПНОСТИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И ПРИГОВОРОВ

В настоящее время в Республике Казахстан количество лиц, осужденных за совершение двух и более уголовных правонарушений и вновь совершивших уголовные правонарушения в период неотбытого наказания за ранее совершенное уголовное правонарушение, из года в год растет. Одновременно с этим, уголовные правонарушения, которые совершаются этими лицами, носят дерзкий характер, растет их тяжесть, количество жертв и причиненного вреда. Поэтому суды при назначении наказания, обязательно должны исходить из начал справедливости и соразмерного наказания выбора правильного вида и срока наказания.

Данное обстоятельство повышает значение суда при определении наказания за совершение виновным уголовного правонарушения, и в частности, когда имеет место совокупность преступлений, потому в результате к лицу, совершившему уголовные правонарушения необходимо применение более строгого наказания.

Согласно форме №10 Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан за 2020 год судами республики осуждено с применением статьи 58 УК - 2045 лиц, применением статьи 60 УК- 1676 лиц. Наибольшее количество лиц осужденных с применением 58 и 60 статьи УК является за совершение кражи, по статье 58 УК осуждено 428 лиц, а по 60 статье УК

осуждено 623 лиц.

О сложности и недостаточной разработанности норм назначения наказания по совокупности говорит наибольшее количество измененных и отменных судебных актов. Изучение статистических данных и анализ материалов уголовных дел показывает то, что при применении наказания по совокупности уголовных правонарушений и совокупности приговоров суды сталкиваются с трудностями. Сопоставляя каждый из изученных судебных актов со статистикой, можно сделать вывод, что ошибки типичны.

Так, например, одной из указанных трудностей является то, что в одном или ряде совершенных субъектом деяний содержатся признаки нескольких составов уголовных правонарушений, что влечет назначение наказания по совокупности преступлений по разным статьям Уголовного кодекса [1].

Также определенные трудности могут возникнуть и при решении ряда других вопросов, которые могут быть связаны с порядком назначения и исполнения наказания, применение условно-досрочного освобождения, помилования или амнистии к осужденным по совокупности, погашение судимости назначение дополнительных наказаний и многих других.

Совокупность уголовных правонарушений определяется ст. 13 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее УК) как: «совершение двух или более деяний, предусмотренных различными статьями или частями статей УК, ни за одно из которых лицо не было осуждено или не было освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом» [2].

Рассматривая данный вопрос, необходимо указать о том, что назначение наказания по совокупности уголовных правонарушений вбирает в себя ряд определенных свойств: суд, при назначении наказания изначально определяет основное, а если есть необходимость, то и дополнительное наказание отдельно за каждое уголовное правонарушение посредством поглощения менее строгого наказания более строгим либо путем полного или частичного сложения наказаний (ст. 58 УК).

Исходя из разъяснений нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» можно сказать, что суды учитывают при назначении наказания по совокупности уголовных правонарушений, принципы полного либо частичного сложения наказаний и мотивируют их в приговоре. Суд одновременно имеет право на применение двух принципов – поглощения одного менее тяжкого уголовного правонарушения, а потом и частичного либо полного сложения этого наказания с наказаниями, которые назначены за уголовные правонарушения средней тяжести, тяжкое либо особо тяжкое, которые входят в определенную рассматриваемую в совокупность [3].

Согласно Нормативному постановлению Верховного суда от 25.12.2006г. «О квалификации неоднократности и совокупности правонарушений» правильное применение уголовного закона обеспечивает защиту от необоснованного обвинения и осуждения граждан, а также назначение подсудимым справедливого, соразмерного содеянному наказания. Поэтому при совершенных одним и тем же лицом нескольких уголовных правонарушений следует выяснять необходимые для

правильного применения уголовного закона обстоятельства и квалифицировать содеянное с учетом положений ст.ст. [12](#) и [13](#) УК, в которых содержатся определения продолжаемого уголовного правонарушения, неоднократности уголовных правонарушений, реальной и идеальной совокупности уголовных правонарушений[4].

При рассмотрении вопроса о назначении наказания по совокупности уголовных правонарушений необходимо выделить, что к основному виду наказания суд вправе назначить дополнительный вид наказания. При этом окончательное дополнительное наказание при частичном либо полном сложении не может превышать максимального срока либо размера, который установлен для данного вида наказания. В ситуациях, когда дополнительные виды наказаний различны, тогда оно применяется за каждое из них присоединенное к основному виду наказания, которое назначено по совокупности, и исполняется самостоятельно (ч. 5 ст. 58 УК).

По тем же правилам суд назначает наказание, когда после вынесения судом приговора по делу установлено, что осужденный виновен еще и в другом уголовном правонарушении, которое совершено им до вынесения предыдущего приговора. В этом случае в окончательный срок наказания засчитывается наказание, отбытое по первому приговору суда (ч. 6 ст. 58 УК).

Установлено, что суды не всегда назначали наказания с применением правил ч. 6 ст.58 УК, в связи, с чем судебные акты подверглись изменениям.

Органы предварительного следствия в основном не всегда правильно квалифицируют деяния подсудимого. Вместе с тем, имеет место неверное квалификация деяния виновного лица, вовлеченного в орбиту уголовного судопроизводства, и соответственно, некоторая часть уголовных дел претерпевает изменениям квалификации.

Кроме того, изучение следственно-судебной практики показала, органы досудебного расследования не объединяют дела в одно производство в отношении подсудимого, который совершил несколько преступлений в разные годы и в разных районах города. В результате судам приходится назначать наказания по ст.58 ч. 6 УК, а хотя должно быть назначение наказание по ст.58 ч.3. Соответственно имеет место волокита и неправильное назначение наказания по совокупности преступлений. По-нашему мнению, органам досудебного расследования вместо «погони за хорошими показателями» необходимо проверять Единый реестр досудебных расследований для того, чтобы суд максимально точно и верно назначал наказание виновному лицу.

Имеются случаи, когда судьи невнимательно подходят к вопросу составления приговоров, неправильно применяют УК и не руководствуются нормативными постановлениями Верховного Суда, допускают ошибки, которые вполне могли быть исключены.

Органы досудебного расследования допускают ошибочную квалификацию действий лица, а затем судом также при вынесении приговора допускаются существенные нарушения УПК и нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О судебном приговоре». Так постановлением судебной коллегии по уголовным делам от 24.02.2020 г. изменен приговор от 12.12.2019 года в отношении Б., признанного виновным по ст.190 ч.1 УК по эпизоду в отношении Н. и

освобожден от уголовной ответственности по этой статье в порядке ст.68 УК в связи с примирением и возмещением ущерба потерпевшему Н., осужденного по ст.190 ч.3 п.4 УК к 3 годам 6 месяцам ограничения свободы, по ст.231 ч.2 п.2) УК к 5 годам лишения свободы. На основании ст.58 ч.3 УК путем поглощения менее строго наказания более строгим, окончательно назначено 5 лет лишения свободы в учреждении уголовно-исполнительной системы средней безопасности.

Приговором суда Б. признан виновным и осужден за то, что хранил с целью сбыта, сбыв поддельные банкноты Национального Банка Республики Казахстан, также совершил мошенничество, то есть хищение чужого имущества путем обмана по семи эпизодам.

Постановлением суда прекращены производства по двум эпизодам (В. и Н.) в отношении Б. с освобождением от уголовной ответственности на основании ст.68 ч.1 УК, в связи с примирением с потерпевшей и заглаживанием вреда.

Вместе с тем, Б. признан виновным и осужден по ст.ст.190 ч.3 п.4), 231 ч.2 п.2) УК по совокупности уголовных правонарушений с назначением наказания согласно правилам ст.58 ч.3 УК. Осужден по ст.190 ч.3 п.4) УК по эпизоду в отношении Ж., этот эпизод не переквалифицирован, так как имеется предыдущий эпизод (эпизод Н.), за который Б. не освобожден от уголовной ответственности, являются неверными, потому как Б. освобожден также с применением ст.68 УК, то, следовательно, по эпизоду в отношении Ж. действия Б. подлежат переквалификации со ст.190 ч.3 п.4) УК на ст.190 ч.1 УК (поскольку по предыдущему эпизоду в отношении Н. по ст.190 ч.1 УК производство по делу прекращено с применением положений ст.68 УК) и последующим освобождением от уголовной ответственности на основании ст.68 УК в связи с примирением с потерпевшим (имеется соответствующее заявление потерпевшего Ж.).

Поскольку отсутствует совокупность уголовных правонарушений, то ст.58 ч.3 УК отменена, следовательно, Б. осужден по ст.231 ч.2 п.2) УК.

В связи с вышеизложенным судебной коллегии по уголовным делам от 24.02.2020 г. приговор в отношении Б. был изменен [5].

По нашему мнению, необходимо правильно квалифицировать действия лиц вовлеченных в орбиту уголовного преследования. Своевременно решать вопросы о прекращении уголовных дел при примирении сторон на любой стадии досудебного расследования и в суде.

При анализе судебной практики назначения наказания по совокупности приговоров имеются нарушения применение ст.60 УК. Признаками совокупности приговоров являются: – наличие приговора, по которому лицу назначено наказание; – это наказание еще полностью не отбыто осужденным; – новое преступление совершено после вынесения приговора, но до полного отбытия наказания. При назначении наказания по совокупности приговоров судам необходимо устанавливать и указывать в приговоре вид и размер неотбытой части наказания по предыдущему приговору, которая на основании ст. 60 УК подлежит полному или частичному присоединению к наказанию, назначенному по первому приговору. Неотбытой частью наказания по предыдущему приговору считается весь срок наказания, за исключением срока содержания под стражей в связи с задержанием, при условном осуждении, отсрочке исполнения отбытия наказания. Пределы сложения наказания

при данной совокупности (приговоров) зависят от того, связано или нет окончательное наказание с лишением свободы. Если не связано, то оно не может превышать максимального срока или размера, предусмотренного для данного вида наказания Общей частью УК. При назначении наказания по совокупности приговоров путем частичного присоединения неотбытой части наказания по предыдущему приговору, если окончательное наказание не назначено в пределах максимального срока, установленного для данного вида наказания, суд должен в приговоре изложить мотивы принятого решения. При частичном присоединении неотбытой части наказания по предыдущему приговору окончательное наказание должно быть по размеру больше наказания, назначенного за вновь совершенное уголовное правонарушение [6].

Однозначной для правоприменителя в случае возникновения сомнений в необходимости применения в той или иной ситуации правил ст. 58 или ст. 60 УК является рекомендация: опираться на время совершения второго правонарушения, а не на момент вынесения по нему обвинительного приговора. Это поможет избежать ошибок при рассмотрении многоэпизодных и запутанных дел. Встречаются и такие случаи, когда лицо после вынесения приговора по делу, но до полного отбытия наказания совершает не одно, а два или более преступлений. В таких случаях имеет место сочетание совокупности преступлений и совокупности приговоров. Суд должен сначала назначить наказание на основании ст. 58 УК за новые преступления. Затем к наказанию, окончательно назначенному по совокупности; новых преступлений, суд присоединяет полностью или частично неотбытую часть наказания по первому приговору, применяя уже правила, предусмотренные ст. 60 УК.

Отметим, что различие между совокупностью правонарушений и совокупностью приговоров заключается в соотношении между временем совершения правонарушений и временем осуждения за них: ст. 58 УК применяется в случае, когда все правонарушения были совершены до осуждения за любое из них; ст. 60 УК – когда второе правонарушение совершается уже после осуждения по первому. Отличие касается правил назначения окончательного наказания. По ст. 58 УК суд может применить поглощение, частичное или полное сложение назначенных наказаний; ст. 60 УК возможность поглощения исключает. Наконец, различны и максимальные пределы окончательного наказания по совокупности правонарушений и совокупности приговоров: 25 и 30 лет лишения свободы соответственно.

Судебная практика по назначению наказаний по совокупности уголовных правонарушений и приговоров показало, что суды республики в основном правильно рассматривают уголовные дела и правильно назначают наказание. А правильное назначение наказания обеспечивает единую судебную практику.

Сами нормы закона являются ясными и по ним, в основном, выработана однозначная практика применения. Такая практика выработана благодаря Нормативным постановлениям Верховного Суда Республики Казахстан по этим преступлениям. При выявлении ошибок, то они являются незначительными, своевременно исправляются последующими инстанциями. Суды внимательно относятся к проведению судебного следствия, исследованию доказательств,

внимательно изучает данные о личности виновных и строго соблюдает нормы материального и процессуального закона при рассмотрении дел [7].

Судам необходимо строго руководствоваться разъяснениями Верховного Суда Республики Казахстан указанные в Нормативных Постановлениях «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания», «О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений», «О судебном приговоре» и в других нормативных правовых актах.

Список литературы:

1. Шаухаров К.А. Жизнь человека. Наказание за ее лишение. Сравнительный анализ назначения наказания. <https://www.sud.gov.kz/rus/content/zhizn-cheloveka-nakazanie-za-ee-lislenie-sravnitelnyu-analiz-naznacheniya-nakazaniya-za-1985>, 03.05.2021.
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>_03.05.2021.
3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S>_03.05.2021.
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 декабря 2006 года №11. О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S>_03.05.2021
5. Постановление судебной коллегии по уголовным делам Карагандинского областного суда дело № 3599-20-00-1а/21 от 24.02.2020 // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>_03.05.2021
6. Елюбаев М.С. Порядок и особенности назначения наказания по совокупности преступлений (ст. 58 УК) // <https://cyberleninka.ru/article/n/poryadok-i-osobennosti-naznacheniya-nakazaniya-po-sovokupnosti-prestupleniy-st-58-uk-rk>_03.05.2021
7. Нурсеитова Т. Эксклюзивное интервью Кайрата Мами о себе, о близких, о судах и судьях для *Zakon.kz* // <https://www.zakon.kz/4621845-jekskljuzivnoe-intervju-kajjrata-mami-o.html>_03.05.2021

Асан А.А.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ уголовно-правовых дисциплин, д.ю.н.
Балтабаев К.Ж.

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ЗАРАЖЕНИЕ ВЕНЕРИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ, ЗАРАЖЕНИЕ ВИЧ/СПИД

В 2019 году были пересмотрены нормативно-правовые акты в сфере здравоохранения. Принятый 7 июля 2020 года Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» стал унифицированным законодательным актом, отменившим все ранее действовавшие законы в сфере здравоохранения. Изменения коснулись и правового регулирования специальных видов причинения вреда здоровью (заражение венерической болезнью, ВИЧ/СПИД).

На период с 2020 по 2025 годы разработана Государственная программа развития здравоохранения. По данным госпрограммы Казахстан в рейтинге ГИК ВЭФ в течение последних трех лет входит в группу стран с низкой распространенностью ВИЧ. В возрастной группе 15-49 лет число лиц, живущих с ВИЧ-инфекцией, составило 22,7 тыс., распространенность ВИЧ-инфекции по итогам 2018 года – 0,23%. В стране созданы условия для эффективной реализации международных рекомендаций по борьбе с ВИЧ, в том числе стратегии ЮНЭЙДС «90-90-90: амбициозные цели, приближающие победу над эпидемией СПИДа» [1].

Самым дорогим для человека являются жизнь и здоровье. Их охрана возведена в конституционный ранг, они надежно защищены также уголовным законодательством.

Распространение инфекции вируса иммунодефицита человека (далее ВИЧ) является одной из наиболее острых и злободневных проблем, стоящих как перед международным сообществом в целом, так и перед каждой отдельно взятой страной. Казахстан в этом смысле не исключение.

ВИЧ в мировом масштабе стал известен в 1981 году благодаря ученому Майклу Готтлибу, который провел исследование над пятью пациентами различных больниц Лос-Анджелеса (штат Калифорния) [2].

Также было установлено, что выявленное заболевание протекает при развитии оппортунистических инфекций, т.е. заболеваний, вызываемых условно-патогенными вирусами или клеточными организмами (бактерии, грибы, простейшие), которые обычно не приводят к болезни людей с нормальной иммунной системой, сопровождающихся иммунодефицитом. Ранее неизвестное заболевание обозначено термином *Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS)* - синдром приобретенного иммунодефицита (далее СПИД) [3].

Позже Всемирной организацией здравоохранения были представлены сведения о новых странах, вступающих в эпидемию, так как нельзя было оставаться к данной проблеме, охватившей весь мир, равнодушными. В настоящее время СПИД выявлен в 40 странах Америки, Западной Европы, Центральной Африки и в Австралии» [4].

В конце 90-х годов Министерством здравоохранения СССР были организованы мероприятия по поиску и выявлению возможных больных СПИД среди населения. Первый случай в СССР был зафиксирован в 1987 году.

В связи с этим, были усилены меры контроля в пунктах пропуска через Государственную границу СССР за пребывающими больными иностранными гражданами. Был начат инструктаж медицинского персонала о мерах предосторожности при работе с больными иностранцами, проведению клинического обследования активных доноров на СПИД, разработке методов выявления вируса и антител к нему.

Законодательно уголовная ответственность за заражение СПИДом в нашей стране была введена Указом Верховного Совета Казахской ССР от 15 октября 1987 года (ст. 100-1 УК Каз ССР 1959 года «Заведомое поставление другого лица в опасность заражения заболеванием СПИД и заражение заболеванием СПИД»).

Сравнивая казахстанскую правовую практику в области правового регулирования специальных видов заражения с мировой, можно заключить, что в нашей стране принято одно из самых либеральных законодательств о заражении ВИЧ/СПИД.

Например, в 68 странах мира все еще действуют законы и нормы, предусматривающие уголовную ответственность за однополые сексуальные отношения. В 17 странах уголовному преследованию подвергаются трансгендеры. В 116 странах криминалом считаются услуги проституток, а в 33 странах казнят за преступления, связанные с наркотиками. Все эти меры загоняют людей в подполье. Они боятся обращаться за помощью, проходить тестирование. Это означает, что вирус выявляется на поздней стадии, лечение начинается поздно, многие не соблюдают режим лечения и тем самым повышается риск распространения заболеваемости.

При подготовке норм действующего уголовного кодекса преимущественно был заимствован опыт европейских государств. Обозначенные признаки состава уголовного правонарушения основаны на требованиях законодательства о здравоохранении и достаточно обоснованы.

Модернизация некоторых норм уголовного права предопределила необходимость осмысления сути новаций, а также предпосылок их создания. За этим стоит либо собственный исторический либо современный зарубежный правовой опыт. Достаточно взять опыт существования уголовного кодекса в советский период и мы увидим значительный скачок в деятельности законодателя в регулировании проблем на постсоветском пространстве.

В Казахстане общественные отношения в области профилактики и лечения ВИЧ-инфекции и СПИД впервые на законодательном уровне были урегулированы нормами Закона Республики Казахстан от 5 октября 1994 года «О профилактике и лечении ВИЧ-инфекции и СПИД». В настоящее время данная сфера общественных отношений регламентируется Кодексом Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения от 7 июля 2020 года».

Как свидетельствуют статистические данные, в Казахстане по состоянию на 2020 год проживают 27100 человек с диагнозом ВИЧ, из них мужчин 16344, женщин 10756, детей 146 [1].

Как указывают медицинские работники, наиболее частым путем передачи вируса является половой путь, на него приходится 57,9%, при этом гетеросексуальным путём передается 54,3%, а гомосексуальным всего лишь 3,6%, второй основной путь передачи вируса – парентеральный (то есть через иглы и шприцы при употреблении инъекционных наркотиков) 38,1% и другие неустановленные пути -4%.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года болезнь, вызванная ВИЧ, и носители вируса иммунодефицита человека включены в перечень заболеваний, представляющих опасность для окружающих.

Ответственность за распространение данного опасного заболевания предусмотрена, прежде всего, нормами уголовного законодательства.

Диспозиции норм Особенной части УК РК за заражение венерическими заболеваниями, заражение ВИЧ, равно как и за заведомое поставление в опасность заражения ВИЧ, предусматривают условия наступления уголовной ответственности [5].

Анализ обозначенных уголовно-правовых норм характеризует данное противоправное деяние как уголовно-наказуемое деяние в качестве совершения по санкциям статьи 117 – уголовного проступка, по санкциям статьи 118 – преступление с обязательностью применения уголовного наказания.

Деяние, закончившееся заражением ВИЧ-инфекцией, зная о наличии у него этой болезни влечет ответственность в виде штрафа в размере до ста месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до ста двадцати часов, либо арестом на срок до сорока пяти суток.

Деяние, повлекшее тяжкий вред здоровью, а равно заражение двух и более лиц либо заведомо несовершеннолетнего наказывается штрафом в размере до двух тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере. Альтернативой уголовному наказанию может служить либо привлечение к общественным работам на срок до шестисот часов, либо ограничение свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок.

Деяние, предусмотренное частью второй статьи 118, совершенное в отношении двух или более лиц либо в отношении заведомо несовершеннолетнего, - наказывается лишением свободы на срок от пяти до десяти лет (санкции ужесточены с 2019 года) [5].

Лицо, совершившее деяние, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, освобождается от уголовной ответственности в случае, если другое лицо, поставленное в опасность заражения либо зараженное ВИЧ/СПИД, было своевременно предупреждено о наличии у первого этой болезни и добровольно согласилось совершить действия, создавшие опасность заражения.

В судебной практике РК отмечаются примеры привлечения к уголовной ответственности за заведомое поставление в опасность заражения ВИЧ инфекцией. Обобщением охвачены дела об уголовных правонарушениях, названной категории, за период с 2015 по 2020 гг. Рассмотрено 1 дело в отношении 1 гражданина. Суд, ссылаясь на нормы части 1 статьи 68 УК РК, а также учитывая характер и степень

общественной опасности деяния, предусмотренное ст. 118 УК РК принял решение об освобождении гр. К. от уголовной ответственности в связи с примирением сторон и полным возмещением ущерба (*применена норма редакции УК РК 1997 года*) [6].

Обозначим проблемы, позволяющие правильно определить действия лица, совершившего уголовное правонарушение.

Уголовное законодательство не может обойтись без такого понятия, как квалификация преступлений. Ее основные положения укажут на правильное применение норм права, позволят соотнести все признаки между собой.

Квалификация – это, прежде всего интеллектуальная деятельность должностных лиц уполномоченных государственных органов и судьи по установлению фактических обстоятельств деяния и соотнесение этих обстоятельств с диспозицией конкретной нормы уголовного закона, описывающей деяние как уголовное правонарушение [7].

По мнению экспертов, для правильной квалификации необходимо:

1. Определение причинно-следственной связи между общественно-опасным деянием и наступившим тяжким вредом здоровью потерпевшей стороны. Тяжкий вред возможен при обязательном половом контакте без согласия потерпевшей.

2. Определение квалифицирующих признаков объективной и субъективной стороны деяния. Применительно к заражению ВИЧ инфекцией необходимо получить ответы на следующие вопросы:

- Знал ли виновный о наличии у него опасного заболевания – ВИЧ?

- Предвидел ли предотвращение последствий заражения другого лица?

3. Определение оценочных признаков преступления. Частично законодателем формулировка в плане формулировки иных тяжких последствий раскрыта, так как закон прямо указывает на заражение ВИЧ.

Вместе с тем, при квалификации действий лица, совершившего данное деяние необходимо установить все признаки уголовного правонарушения с учетом общественной опасности.

Правовая оценка совершенного деяния с точки зрения действующего уголовного законодательства должна быть четко прописана в составленном процессуальном документе.

Самой главной задачей первой стадии квалификации очень часто являются определение вида правонарушения оцениваемого случая, либо отграничение от другого рода правонарушений, например, состава преступления от состава уголовного проступка.

Значение состава преступления для квалификации преступлений имеет значимую квалифицирующую составляющую. В него входят объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона.

Исследование квалификации специальных видов причинения вреда здоровью, позволяет выделить ряд проблем, а также правовых последствий, которые могут возникнуть при ошибочной, неправильной (неграмотной) оценке совершенного деяния.

1. Необоснованное применение мер уголовно-правового воздействия влечет нарушение уполномоченными государственными органами принципа законности.

2. Так называемая «конкуренция» правовых норм, смысл которой заключается в том, что в процессе квалификации правового нарушения обнаруживается, что по какому-либо одному определенному случаю можно применить две или более правовые нормы (для дел со сложными составами признаков правонарушения) может вызвать квалификационные ошибки.

2. Если квалификация уголовно-правового деяния была проведена ошибочно - это может затруднить совершенствование уголовно - правовой борьбы с данного вида уголовными правонарушениями.

Квалификационная характеристика особенностей составов уголовного проступка и преступления, связанных с заражением ВИЧ нуждается в более детальном исследовании содержания общественной опасности указанного преступления, что может быть объектом внимания отдельного научного исследования.

Проведенный нами анализ особенностей привлечения к уголовной ответственности за заражение венерической болезнью, а также ВИЧ позволяет сделать вывод о том, что к вопросу, связанному с регламентацией данных норм в уголовном законе мировыми законодательными практиками сохраняется дифференцированный подход. В казахстанском законодательстве выработана единая система с учетом новшеств уголовного закона в сторону ужесточения санкций. Были выделены ключевые моменты проблем при квалификации заражения ВИЧ. Но главной проблемой остается охрана права на здоровье, социальная проблема регулирования репродуктивного здоровья в стране, и в-третьих - обязанность государства на защиту и обеспечение безопасности прав граждан в сфере здравоохранения.

В попытках модернизации законодательства необходимо учитывать не только государственные интересы и установленные законом процедуры, но и социально-правовые последствия, возникающие в результате заражения ВИЧ.

Справедливо отметил в одном из своих выступлений действующий Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш «у большинства стран во всех регионах с любым уровнем дохода имеются возможности» для того, чтобы до 2030 года покончить с эпидемией СПИДа как угрозой общественному здоровью» [8].

Список литературы:

1. *Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы»* // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982>

2. *Pneumocystis Pneumonia - Los Angeles (Электронный ресурс): «Morbidity and Mortality Weekly Report»* // http://www.cdc.gov/mmwr/prcview/mmwrhitml/june_5.htm/

3. *Update on Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS) among Patients with Hemophilia A [Электронный ресурс]: «Morbidity and Mortality Weekly Report»* // <http://www.cdc.gov/mmwr/prcview/inmwHitml/00001202.htm>.

4. История развития ВИЧ-инфекции, СПИДа: Центр по профилактике и борьбе со СПИД и инфекционными заболеваниями Бюджетное учреждение здравоохранения Омской области: // <https://www.aidsomsk.ru/>
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
6. Информационный сервис «Төрелік» интернет ресурса Верховного Суда Республики Казахстан // <https://sud.gov.kz/rus>
7. Большой юридический словарь // Под ред. Сухарева А.Я.-М., 2007.
8. Новости ООН: В Восточной Европе и Центральной Азии число новых случаев ВИЧ-инфекции возросло на 30 процентов // <https://news.un.org/ru/story/2019/06/1356521>

Байгулина А.К.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья
Кенжегарин А.К.

ПОНЯТИЕ СОУЧАСТНИКА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Соучастие, как институт уголовного права, достаточно хорошо изучен, как в рамках казахстанской науки, так и зарубежной. В то же время с введением в действие Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года институт соучастия претерпел значительные изменения в части форм соучастия, что требует детального изучения. Кроме того, несмотря на то, что понятие и сущность соучастия в уголовном правонарушении довольно хорошо изучены, научных работ в области изучения понятия соучастника в казахстанской науке уголовного права представлены в небольшом количестве.

Уголовное законодательство Республики Казахстан не содержит понятия соучастника. В соответствии со статьей 27 действующего Уголовного кодекса РК дается понятие соучастия в уголовном правонарушении: «Соучастием в уголовном правонарушении признается умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении умышленного уголовного правонарушения» [1]. Если сравнивать с определением, которое было дано в Уголовном кодексе РК 1997 года, то мы увидим, что никаких существенных изменений, кроме указания на совершение уголовного правонарушения, а не преступления не произошло: «Соучастием в преступлении признается умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении умышленного преступления» [2].

В соответствии с частью 1 статьи 28 УК РК «Соучастниками уголовного правонарушения наряду с исполнителем признаются организатор, подстрекатель и пособник» [1].

Ввиду отсутствия нормативного определения соучастника уголовного правонарушения возникает необходимость анализа дефиниции, предлагаемые научным сообществом.

А.С. Дрепелев настаивает на необходимости нормативного определения соучастника преступления, не только в силу требований логики, но и в целях прежде всего, это нужно для устранения проблем, возникающих в процессе квалификации деяний соучастников и препятствующих однозначному пониманию и применению закона [3; С.47]

Видится, что данное предложение имеет значимое практическое значение, поскольку способствует предупреждению нарушения единообразия в толковании норм уголовного закона.

Е.В. Благов дает следующее определение соучастника: «соучастником преступления следует рассматривать лицо, умышленно участвующее совместно с еще хотя бы одним лицом в совершении умышленного преступления» [4; С.81]

Л.Д. Ермакова считает, что «соучастниками преступления являются лица, которые совместно участвовали в совершении предусмотренного статьей Особенной части умышленного преступления (или нескольких преступлений)» [5; С.123].

Р.С. Рыжов определяет соучастника следующим образом: «соучастник – это лицо, отвечающее признакам субъекта преступления, умышленно участвовавшее в совместном совершении умышленного преступления», и что «соучастником является любое лицо, отвечающее закрепленным признакам, независимо от выполняемой роли, участвующее в совершении преступления» [6; С.27].

Видится, что понятие соучастника с одной стороны должно вытекать из определения понятия соучастия, с другой – соответствовать понятию субъекта уголовного правонарушения.

Интересный подход к понятию соучастия анализирует Н.И. Святенюк В своей работе автор обращает внимание на позицию Б.А. Куринова, И.П. Малахова, Р.Д. Сабирова, суть которой сводится к тому, что следует различать соучастие и групповое посягательство. При этом под соучастием понимается преступная деятельность организаторов, пособников и подстрекателей, а соисполнительство относится к групповому посягательству, отсюда разность в терминологии – множественность субъектов преступления, что означает участие в преступлении разных видов соучастников и множественность исполнителей, что означает отсутствие иных видов соучастников кроме исполнителей [7; С.120].

Глубокая мысль относительно понятия соучастия прослеживается в работе С.А. Балеева, который говорит о том, что законодатель в качестве квалифицированного или особо квалифицированного состава заложил далеко не все формы соучастия. В казахстанском законодательстве дело обстоит точно также – квалифицированные составы включают в себя, как правило, совершение преступления группой лиц и группой лиц по предварительному сговору, в то время как совершение преступления преступной группой не является признаком квалифицированного или особо квалифицированного составов преступлений. Отсюда абсолютно справедливой представляется мысль С.А. Беляева, что «соучастием в преступлении в российском уголовном праве сегодня следует считать умышленное совместное участие двух или

более лиц не только в совершении умышленного преступления, но и в организованной преступной деятельности» [8; С.149].

М.С. Гринберг предлагает распространить понятие соучастия не только на умышленные, но и на неосторожные преступления: «Суммарно речь идёт, а точнее, должна идти о дальнейшем развитии норм Общей части отечественного уголовного права за счёт включения в неё понятия и признаков одновременного учинения двумя и более лицами одного и того же преступления». Свою точку зрения М.С. Гринберг обосновывает развитием технологических процессов, когда небрежность, самонадеянность, невежество двух и более лиц приводит к масштабным катастрофам, к массовой гибели людей [9; С.121].

С мнением М.С. Гринберг невозможно согласиться ввиду того, что пункт 2 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии» оговаривает, что соучастие в уголовном правонарушении может иметь место только при совершении умышленного уголовного правонарушения, поэтому совершение уголовного правонарушения несколькими лицами по неосторожности не может рассматриваться как совершение уголовного правонарушения группой лиц [10].

Известно, что нормативные постановления Верховного суда Республики Казахстан принимаются по результатам обобщения и тщательного анализа судебной практики. Поэтому правильность подхода в разрешении данного вопроса не вызывает сомнений.

Касаемо признака соучастия – участие двух или более лиц, в науке уголовного права, да и на практике, устоялась точка зрения о том, что соучастие может быть квалифицировано только при условии соответствия участника уголовного правонарушения общим признакам субъекта уголовного правонарушения, то есть физическое лицо, достижение возраста уголовной ответственности и вменяемость. Также соучастием не признается уголовное правонарушение совершенное посредством использования лица, не отвечающего признакам субъекта уголовного правонарушения или лица, находящегося в заблуждении относительно преступности действий.

Однако, некоторые из ученых-правоведов справедливо отмечают, что в самом уголовном законе нет указания на такое толкование признака «двух и более лиц». Так, к примеру А.И. Рарог говорит о том, что «при определении соучастия в статье 32 УК РФ не указаны такие признаки соучастников, как вменяемость и достижение возраста, с которого наступает уголовная ответственность, текст закона, строго говоря, допускает возможность под упомянутыми в нем лицами понимать, в частности, и фактических участников, неспособных нести уголовную ответственность». И он же делает вывод, что «Совершение всякого умышленного преступления лицом, способным нести уголовную ответственность совместно с одним или несколькими лицами, не обладающими признаками субъекта преступления, следует квалифицировать как преступление, совершенное группой лиц» [11; С.52].

В казахстанском законодательстве ситуация аналогичная – законодатель не называет признаков вменяемости и достижения возраста уголовной ответственности, в качестве обязательных признаков для признания соучастия.

Как видится, законодатель вывел из понятия субъекта уголовного правонарушения юридических лиц, невменяемых лиц и лиц, не достигших возраста уголовной ответственности ввиду дефекта воли лиц обозначенных категорий. А неотъемлемым признаком соучастия является совместность, обусловленность действий, умысел на достижение единого преступного результата, что подразумевает наличие воли, наличие полной осознанности общественной опасности преступных действий. Здесь же ввиду дефекта воли, дефекта осознания общественной опасности своих действий мы не можем говорить о совместности действий, об едином умысле. В связи с чем не представляется возможным поддержать точку зрения А.И Рарога о необходимости квалификации действий лица, совершившего уголовное правонарушение совместно с лицом, не подлежащим уголовной ответственности, как действий, совершенных в соучастии.

А.Т. Жукенов комментируя постановления Верховного суда РК об изменении приговоров нижестоящих судов, отмечает «В соответствии с положениями статьи 27 УК соучастием в уголовном правонарушении признается умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении уголовного правонарушения. Из указанного положения о том, что уголовное правонарушение признается совершенным в соучастии при условии наличия двух и более участников уголовного правонарушения следует, что не будет соучастия когда уголовное правонарушение совершено двумя лицами, одно из которых не является субъектом уголовного правонарушения ввиду невменяемости или недостижения возраста уголовной ответственности. В этих случаях лицо, признанное субъектом уголовного правонарушения, независимо от формы соучастия, должно признаваться исполнителем уголовного правонарушения и, кроме того, при наличии на то оснований, его действия дополнительно должны квалифицироваться как вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность. В иных случаях привлечение к совершению уголовного правонарушения лиц, которые заведомо для виновного страдают тяжелым психическим расстройством, либо лиц, не достигших возраста, с которого наступает уголовная ответственность, в соответствии с п.5) ч.1 ст. 54 УК признается обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность и наказание» [12; С.143].

В Нормативном постановлении Верховного суда РК «О судебной практике по делам о хищениях» примечается, что не может расцениваться как совершенное группой лиц по предварительному сговору деяние, умышленно совершенное совместно с лицом, не достигшим возраста, с которого наступает уголовная ответственность за данный вид уголовного правонарушения, либо с лицом, признанным невменяемым.

В этих случаях лицо, признанное субъектом уголовного правонарушения, независимо от формы участия, должно признаваться исполнителем хищения и, кроме того, при наличии на то оснований, его действия дополнительно должны квалифицироваться как вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность. В иных случаях привлечение к совершению уголовного

правонарушения лиц, которые заведомо для виновного страдают тяжелым психическим расстройством, либо лиц, не достигших возраста, с которого наступает уголовная ответственность, в соответствии с пунктом 5) части первой статьи 54 УК, признается обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность и наказание[13].

По мнению И.Ш. Борчашвили в нормативном определении понятия соучастия выражены все его объективные и субъективные признаки. «При этом, отмечает автор, - объективные признаки характеризуют проявление соучастия в объективной действительности, субъективные признаки отражают его внутреннее содержание, то есть характеризуют существующую психическую взаимосвязь между участниками совместно совершаемого общественно опасного противоправного деяния. В определении соучастия выделяют четыре объективных и два субъективных признака».

Позиция И.Ш. Борчашвили полностью согласуется с позицией А.Т. Жукенова: «Содержание количественного признака соучастия сводится к тому, что указанные в определении два и более лица, должны обладать свойствами субъекта преступления, то есть они должны быть признаны физическими вменяемыми лицами достигшими возраста, с которого наступает уголовная ответственность за данное деяние».

К основным признакам соучастия И.Ш. Борчашвили относит следующие признаки:

- количественный признак (участие двух и более лиц);
- совместное участие, то есть «объединение действий соучастников, когда каждый из них предпринимает определенные усилия для достижения одного преступного результата»;
- наличие общего, единого для всех соучастников преступного результата;
- наличие прямой причинной связи между деянием каждого из соучастников и наступлением общего, единого для всех соучастников преступного результата;
- единство умысла всех соучастников, поскольку речь идет о совместном участии двух и более лиц. При этом в содержание понятия умысла И.Ш. Борчашвили включает сознание того, что он действует не один, а совместно с другими; сознание общественно опасного характера своих действий, а также действий других соучастников. Соучастник должен сознавать наличие элементов состава преступления, выполненного исполнителем; желание достижения общего преступного результата;
- возможность соучастия при совершении лишь умышленного преступления [14].

Исходя из анализа определений понятия соучастия, представляется следующее определение понятия соучастника: «Соучастник – это лицо, подлежащее уголовной ответственности, умышленно участвовавшее в совершении умышленного уголовного правонарушения совместно с иными лицами, также подлежащими уголовной ответственности, а равно участвовавшее в организованной преступной деятельности». Полагается, что понятие соучастник является общим понятием по отношению к видам соучастников – исполнителю, организатору, пособнику и исполнителю. В связи с чем невозможно разделить мнения авторов, разграничивающих понятия соучастия и группового посягательства, то есть иными

словами соучастия при наличии различных видов соучастников и соисполнительства.

Таким образом, признаками соучастника являются следующие признаки:

- лицо, подлежащее уголовной ответственности (физическое вменяемое лицо, достигшее возраста уголовной ответственности);
- имевшее умысел на совершение уголовного правонарушения, разделяемый лицами, участвовавшими в совершении уголовного правонарушения, а равно умысел на участие в организованной преступной деятельности;
- имевшее умысел на совместное с иными лицами, подлежащими уголовной ответственности, совершение уголовного правонарушения;
- имевшее стремление к преступному результату, единому для лиц, участвовавших в совершении уголовного правонарушения;
- выполняющее роль исполнителя, организатора, пособника или подстрекателя в совершении уголовного правонарушения.

Относительно последнего признака, следует отметить, что действия соучастника неизбежно квалифицируются, как действия исполнителя, организатора, пособника или подстрекателя.

Казахстанское уголовное законодательство выделяет именно эти четыре вида соучастников. Так, часть 1 статьи 28 УК РК гласит: «Соучастниками уголовного правонарушения наряду с исполнителем признаются организатор, подстрекатель и пособник».

Подводя итог, следует отметить, что в уголовном законе необходимо произвести дополнения в части указания на такие признаки, как вменяемость и достижение возраста уголовной ответственности лиц, совершивших уголовное правонарушение в соучастии, что позволит исключить нарушение единообразия в толковании нормы права.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс РК от 03 июля 2014 года [//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z1577](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z1577) 28.03.2021.
2. Уголовный кодекс РК от 16 июля 1997 года [//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_) 18.12.2020.
3. Дрепелев А.С. Соучастник преступления: закон, теория, практика. Дисс. на соиск. степени к.ю.н. – Ярославль, 2017. – 239 с.
4. Благоев Е.В. Применение уголовного права (теория и практика). – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 505 с.
5. Аветисян С.С., Галактионов Е.А., Галиакбаров Р.Р., Ермакова Л.Д., Малинин В.Б., Никулин С.И. Энциклопедия уголовного права. Соучастие в преступлении. Т. 6. - СПб.: Изд. профессора В.Б. Малинина, 2011. - С. 123.
6. Павлухин А.Н., Рыжов Р.С., Эриаивили Н.Д. Виды и ответственность соучастников преступления. - Монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 142 с.
7. Святенюк Н.И. Понятие соучастия в преступлении // Право и государство: теория и практика – 2006. – №11. – С. 118-125.

8. Балеев С.А. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование // ученые записки Казанского государственного университета. Серия: гуманитарные науки. – 2009. – №4. – С.147-152.

9. Гринберг М.С. Понятие и виды соучастия в неосторожном преступлении // Вестник Омского университета. серия: право. – 2008. - № 2. – С. 120-122.

10. Нормативное постановление Верховного суда РК от 21 июня 2001 года «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000002S> 28.03.2021.

11. Рарог А. И., Есаков Г. А. Понимание Верховным Судом РФ «группы лиц» соответствует принципу справедливости // Российская юстиция. - 2002. - № 1. - С. 51-53.

12. Жукенов А.Т. Вопросы применения новых Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов Республики Казахстан и судебная практика./А.Т. Жукенов. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2015. – С.143.

13. Нормативное постановление Верховного суда РК от 11 июля 2003 года «О судебной практике по делам о хищениях» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000008S> 28.03.2021.

14. Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу РК // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T970000167> 18.12.2020.

Бакирова З.Б.

магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья в отставке

Нурмуханова Р.Х.

ПРАКТИКА НАЗНАЧЕНИЯ ЛИШЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНОГО, ВОИНСКОГО ИЛИ ПОЧЕТНОГО ЗВАНИЯ, КЛАССНОГО ЧИНА, ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО РАНГА, КВАЛИФИКАЦИОННОГО КЛАССА И ГОСУДАРСТВЕННЫХ НАГРАД

В соответствии с уголовным законодательством Республики Казахстан при осуждении лица за совершение умышленного уголовного правонарушения суд может лишить лицо специального, воинского, почетного или иного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса с учетом его личности (ст.49 УК РК).

Суть этого вида дополнительного наказания заключается в следующем: суд своим приговором постановляет лишить осужденного специального, воинского или почетного звания, присвоенных ему в соответствии с профессией, занимаемой

должностью, особыми заслугами в определенной области, либо государственных наград (орденов, медалей, почетных знаков), которыми государство удостоило его за прежние достижения, заслуги, за проявленные мужество и отвагу в условиях военных действий либо при выполнении особо важных специальных заданий. Данным приговором суд констатирует, что осужденный совершением преступления или уголовного проступка дискредитировал имеющиеся у него специальное или воинское звание либо государственные награды и недостоин их. Одновременно виновный лишается и тех преимуществ или льгот, которые были связаны с соответствующими званиями или наградами [1].

Необходимо отметить, что уголовный закон содержит ограничительные условия применения данного вида дополнительного наказания:

1) оно может быть назначено только при осуждении за умышленное уголовное правонарушение (ч.1 ст.49 УК);

2) законодательство предписывает решать вопрос о его назначении с учетом личности осужденного. Данное требование заключается в целесообразном применении анализируемого наказания при отрицательной характеристике личности (особая изощренность или жестокость, наиболее активная роль при совершении преступления, аморальное поведение до привлечения к ответственности и т.д.) либо при стеченииотягчающих обстоятельств, относящихся к личности виновного.

Содержание уголовного наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград заключается в морально-психологическом воздействии на осужденного, лишении и ограничении материальных, трудовых, служебных и иных прав, законных интересов осужденного.

Согласно данным сайта Генеральной прокуратуры, при изучении практики применения ст.49 УК и исполнения этого вида наказания за период 2015 год - 9 месяцев 2020 года были выявлены многочисленные нарушения законности[2]. В их числе: факты не назначения при наличии достаточных оснований лишения специального звания; лишение наград, не предусмотренных Законом «О государственных наградах», а также бездействие должностных лиц по исполнению приговоров, которые повлекли длительное и необоснованное получение осужденными прав и льгот, несмотря на наличие вступивших в законную силу решений о лишении специальных званий.

С 2015 по 2020 года указанный вид дополнительного наказания назначен 2067 лицам (см. таб.1) [2].

Таб.1 Лица, осужденные к лишению специального, воинского или почетного званий, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград.

Динамика назначения лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград

Год	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Осужденные	181	282	433	420	434	317

В соответствии с приведенной статистикой за последние 5 лет наблюдается тенденция роста числа лиц, осужденных к данному виду дополнительного наказания. С 2015 по 2019 год рост составляет более чем в два раза.

Здесь необходимо отметить, что причиной такого увеличения является ужесточение наказания за коррупционные преступления, с введением в действие в 2015 году нового УК РК.

Из общего числа осужденных к указанному виду дополнительного наказания 2038 лиц лишены специальных, воинских, почетных или иных званий, классных чинов, квалификационных классов, 29 – государственных наград.

Из 29 осужденных, которых лишили государственных наград, 25 представляли государственные структуры.

К примеру, А., осужденный приговором СМУС по Карагандинской области от 11.12.2015 года лишен орденов «Парасат», «Құрмет», медалей «Казахстан Республикасының тәуелсіздігіне 20 жыл», «10 жыл Астана» в соответствии с Законом «О государственных наградах» [3].

Указ Главы государства за №321 «О лишении государственных наград» от 09.09.2016 года службой пробации исполнен 19.09.2016 года, т.е. у осужденного А. изъяты ордена «Парасат» и «Құрмет» и документы к ним, о чем составлены соответствующие акты.

Изъятые государственные награды и документы 21.09.2016 года были направлены в Администрацию Президента РК.

Из осужденных к лишению звания, классного чина и квалификационного класса 74%- сотрудники МВД; 17,5% – Минобороны; 5,5% – КНБ; остальные 3% – службы экономических расследований, антикоррупционной службы, прокуратуры и службы государственной охраны.

Согласно п.21 нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград в качестве дополнительного наказания может назначаться и в тех случаях, когда оно не предусмотрено в качестве наказания в статье Особенной части УК, по которой квалифицировано уголовное правонарушение. В этом случае решение о назначении дополнительного наказания в резолютивной части приговора должно содержать ссылку на ст. 49 УК.

При осуждении лица за совершение умышленного уголовного правонарушения одновременно с вынесением приговора суд должен обсудить вопрос о внесении, на основании части второй ст.49 УК, представления Президенту Республики Казахстан о лишении осужденного государственных наград или присвоенных Президентом

Республики Казахстан специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса. Для определения, является ли награда государственной, следует руководствоваться [Законом](#) Республики Казахстан от 12 декабря 1995 года № 2676 «О государственных наградах Республики Казахстан».

При назначении данного вида дополнительного наказания суд в представлении вправе ходатайствовать о лишении как одного, так и нескольких наград, званий, классного чина, дипломатического ранга или квалификационного класса (например, при наличии у осужденного квалификационного класса и государственных наград вправе поставить вопрос о лишении только квалификационного класса). Принятое решение должно быть мотивировано в приговоре. Данное положение не распространяется на случаи вынесения приговоров за коррупционные преступления, по которым на основании требований части второй [ст. 49](#) УК суд в обязательном порядке вносит представление Президенту Республики Казахстан о лишении осужденного всех имеющихся у него званий, классов, рангов, чинов, перечисленных в [ст. 49](#) УК, и государственных наград [4].

Из этого следует, что суды обязаны указывать в приговорах мотивы применения либо неприменения дополнительного наказания.

Согласно Справке о результатах исполнения планового мероприятия Генеральной прокуратуры за 5 лет в 75 приговорах не решен вопрос о лишении специальных званий при наличии достаточных законных оснований.

К примеру, приговором суда г. Усть-Каменогорск от 08.07.2020 года Б. осужден по ст. 361 ч.4 п.3 УК РК к 3 годам 6 месяцам ограничения свободы с пожизненным лишением права занимать должности на государственной службе [5]. При этом, несмотря на совершение осужденным коррупционного преступления, последний не лишен специального звания «капитан полиции». Более того, Департаментом полиции ВКО меры к лишению специального звания во исполнение пп.9 п.2 ст.56 Закона «О правоохранительной службе» (далее – Закон) также не были приняты.

В городе Костанай приговором суда №2 от 24.08.2016 года М. признан виновным и осужден по ст.366 ч.2 УК к штрафу в размере 3,6 млн. тенге с конфискацией имущества и с пожизненным лишением права занимать должности в правоохранительных органах и на государственной службе [6].

Согласно обвинению, М. в июле 2016 года получил от Ш. взятку в размере 60 тыс. тенге за не проведение медицинского освидетельствования и не составление протокола об административном правонарушении по факту управления автотранспортным средством в состоянии алкогольного опьянения.

При наличии достаточных оснований М. не лишен специального звания «сержант полиции».

Аналогичные факты имели место в Мангистауской области по 24 судебным актам за указанный выше период, в Костанайской области – 10, в ВКО – 8, в Павлодарской области – 7, в г.Шымкенте – 5, г.Нур-Султане – 1.

Суды мотивировали свои решения тем, что в соответствии с ч.1 ст.49 УК применение дополнительного вида наказания в виде лишения специального звания является их правом, а не обязанностью. Вместе с тем, 12 таких судебных актов были изменены в апелляционном порядке с назначением данного вида дополнительного

наказания.

Неоднозначна судебная практика при рассмотрении военными судами вопроса о лишении воинского звания «рядовой».

Приговором военного суда Шымкентского гарнизона от 03.03.2018 года А. осужден по ст. 380 ч.1 УК РК к 1 году лишения свободы с лишением воинского звания «рядовой».

Аналогично приговором военного суда Актюбинского гарнизона от 02.10.2018 года Б. осужден по ст.419 УК РК к 1 году ограничения свободы с лишением воинского звания «рядовой».

Между тем, военный суд Карагандинского гарнизона, осудив военнослужащего Х. к 3 годам лишения свободы, не стал лишать осужденного указанного звания [7].

Аналогично не лишен звания курсант Военного института Сухопутных Войск Т., осужденный приговором военного суда Алматинского гарнизона 15.06.2017 года по ст.440 ч.1 УК РК к штрафу в размере 40 МРП.

Таким образом, суды, игнорируя требования п.19 вышеназванного нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан, в приговорах не отражают мотивы назначения либо неприменения этого вида наказания.

Суды не направляли уполномоченным должностным лицам копии приговоров с наказанием в виде лишения специального звания, а приговоры оставались неисполненными в нарушение ч.1 ст.71 УИК РК.

К примеру, приговором Акжайыкского района ЗКО от 29 августа 2018 года Б. осужден по ст.ст. 287 ч.3, 291 ч.3 п.1, 58 ч.3 УК РК к 5 годам лишения свободы с лишением специального звания «капитан полиции». Данный приговор в части дополнительного наказания остался неисполненным ввиду не направления его копии в Департамент полиции ЗКО.

По республике за 5 указанных лет выявлено 16 аналогичных случаев, а именно в ВКО – 12, г.Нур-Султане – 4.

В отдельных случаях судами нарушались сроки обращения приговора к исполнению в части дополнительного наказания в силу п.3 ст.470 УПК РК (приговор обращается к исполнению судом первой инстанции не позднее трех суток со дня вступления приговора в законную силу или возвращения дела из вышестоящего суда).

В Северо-Казахстанской области приговор в отношении И., осужденного 19.03.2020 года по ст.366 ч.2 УК РК, для исполнения о лишении специального звания полковник гражданской защиты направлен в Министерство по чрезвычайным ситуациям только лишь спустя 8 месяцев, то есть 11.11.2020 года.

Другой пример, Теректинским районным судом ЗКО копия приговора от 09.06.2020 года в отношении Г., осужденного по ст.366 ч.3 п.4 УК РК с лишением специального звания «капитан полиции», направлена в Департамент полиции спустя 4 месяца.

Также некоторые приговоры остались неисполненными из-за направления судами их копии неуполномоченным на то должностным лицам.

К примеру, приговором военного суда Алматинского гарнизона от 22.02.2016 года А. лишен воинского звания «капитан».

Копия приговора военным судом направлена для исполнения не в орган

военного управления, а в воинскую часть, где осужденный проходил службу, тогда как за 4 месяца до вынесения приговора он уволен с воинской службы, в результате этого приговор в части лишения воинского звания остался неисполненным.

Имели место случаи, когда уполномоченные органы длительное время не исполняли приговоры о лишении специальных/воинских званий, полученные от судов, тем самым нарушая требования ч.4 ст.71 УИК РК.

Департаментом ЧС по ВКО на протяжении более 2,5 лет не исполнялся приговор в отношении Б., осужденного приговором суда г.Усть-Каменогорск от 25.04.2018 года по ст. 366 ч. 2 УК РК к штрафу с лишением специального звания «капитан гражданской защиты» (суд направил приговор 15.05.2018 года).

Другой пример, когда приговор в отношении К., осужденного Военным судом Акмолинского гарнизона от 23.04.2020 года, остался неисполненным в результате ненадлежащего исполнения своих обязанностей заместителем начальника отдела по делам обороны Октябрьского района полковником М.

В отношении М. военным прокурором Центрального региона возбуждено дисциплинарное производство.

Еще установлено таких 35 случаев неисполнения приговоров должностными лицами о лишении специальных званий.

Необходимо сказать и о неисполнении приговоров в части лишения государственных наград.

По всем приговорам о лишении государственных наград судами в адрес Администрации Президента Республики Казахстан направлены соответствующие представления.

При этом по 9 лицам отсутствуют соответствующие сведения об исполнении приговоров в части лишения этих наград, в т.ч. по ряду уголовных дел, вызвавших общественный резонанс.

К примеру, осужденный А. по приговору суда г.Алматы от 22.02.2017 г. лишен государственных наград, присвоенных Указом Президента Республики Казахстан.

25.08.2017г. судом в Администрацию Президента Республики Казахстан внесено представление о лишении классного чина и государственных наград.

А. освобожден по отбытию срока наказания 4 сентября 2020 года, но в службу пробации и суд из Комиссии по государственным наградам и Комиссии по высшим воинским и иным званиям, классным чином Президента РК документ (Указ Главы государства) об исполнении приговора не поступил.

Другой пример, приговором суда г.Алматы от 08.10.2018 г. осужденный Х. лишен государственных наград.

13.03.2019 г. судом в Администрацию Президента Республики Казахстан внесено представление о лишении государственных наград. На протяжении 1 года 8 месяцев в суд, вынесший приговор, из Комиссии по государственным наградам при Президенте РК документ об исполнении не поступил.

Аналогичные факты имеются в Акмолинской, Восточно-Казахстанской, Мангистауской, Карагандинской областях, в г.Алматы.

В целом, что при применении судами данного вида дополнительного наказания и их исполнении должностными лицами допущены нарушения законности как процессуального, так и организационного характера.

При осуждении за совершение коррупционного преступления, суд в обязательном порядке вносит соответствующее представление Главе государства о лишении осужденного государственных наград Республики Казахстан, специального, воинского, почетного или иного звания, классного чина, дипломатического ранга или квалификационного класса, присвоенных Президентом Республики Казахстан. Получив представление суда, Президент страны лично решает вопрос о лишении осужденного госнаград, звания, чина, ранга или класса.

Рассматриваемое наказание назначается судом, хотя в санкциях статей Особенной части УК Республики Казахстан оно не предусмотрено. Как отмечалось выше, в этом случае решение о назначении дополнительного наказания в резолютивной части приговора должно содержать ссылку на ст. 49 УК.

Процедура исполнения данного дополнительного наказания предусмотрена ст. 71 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан от 5 июля 2014 года. Так, суд, вынесший приговор, после вступления его в законную силу, направляет копию приговора должностному лицу, присвоившему осужденному звание, классный чин, дипломатический ранг, квалификационный класс.

При вступлении в законную силу приговора о лишении осужденного по ст.49 УК РК. Должностное лицо, производит в соответствующих документах записи о лишении осужденного звания, чина, ранга, класса, а также предпринимает соответствующие меры, направленные на лишение соответствующих прав и льгот, которые предусмотрены для данных лиц.

О результатах исполнения приговора в срок до одного месяца с момента получения копии приговора должностное лицо информирует суд, вынесший приговор. В отношении военнослужащего запаса, в связи со спецификой его статуса, законодатель обязывает копию вступившего в законную силу приговора суда направлять в орган военного управления, в котором он находится на воинском учете.

Лишение государственных наград, звания, чина, ранга, класса, присвоенных Президентом Республики Казахстан, производится соответствующим государственным органом только после решения данного вопроса Главой государства. После чего вносятся записи в соответствующих документах и принимаются соответствующие меры по лишению соответствующих прав и льгот. Процедура изъятия государственных наград с соответствующими документами осуществляется службой пробации по месту жительства осужденного.

В п.4 ст.3 Конституции Республики Казахстан государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов. На наш взгляд, решение суда о лишении наград, звания, чина, ранга, класса, присвоенных Президентом Республики Казахстан должно быть окончательным и не направляться дополнительно для окончательного решения Президенту Республики Казахстан. Ведь в Конституции Республики Казахстан и в УК РК провозглашается равенство всех перед законом.

В заключении можно отметить, что в отличие от иных наказаний, смысл ст.49 УК РК, относящаяся к дополнительным наказаниям, носит комплексный характер,

поскольку затрагивается не только имущественная сфера, но и морально-нравственная [9].

Список литературы:

1. Гасанова А.В., Назаренко Г.В. Уголовное наказание: понятие и виды <https://www.kazedu.kz/referat/52307/1> 04.05.2021.
2. Криминальная погода в городах Казахстана. Официальная статистика. Медиа. **Пресс-служба КПСУСУ ГП РК** // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror>
3. Закон Республики Казахстан от 12 декабря 1995 года № 2676 «О государственных наградах». // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002676_04.05.2021.
4. Карта уголовных правонарушений // <https://infopublic.pravstat.kz/crime/crime-stat/> 04.05.2021.
5. Приговор суда г.Усть-Каменогорск от 08.07.2020 года.
6. Приговор суда г.Костанай №2 от 24.08.2016 года.
7. В целях профилактики уголовных правонарушений, на оглашение приговора были приглашены осужденные лица, состоящие на учете в службе пробации Каркаралинского района Карагандинской области // <https://krq.sud.kz/rus/news/v-celyah-profilaktiki-ugolovnyh-pravonarusheniy> 04.05.2021.
8. Уголовно-исполнительный Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> 04.05.2021.
9. Баткалова Г.М. Лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград по законодательству Республики Казахстан // Молодой ученый. - 2021. - № 3 (345). - С. 150-153.

Бекбосинов Е.К.

магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

профессор НОЦ уголовно-правовых дисциплин, д.ю.н.

Балтабаев К.Ж.

ПОЛОВАЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ КАК ОБЪЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ

Конституцией Республики Казахстан закреплено, что права и свободы человека принадлежат человеку от рождения и являются высшими ценностями государства [1]. Никто не имеет права лишать человека его законных прав и свобод, ограничение прав и лишение свободы допускается лишь в случаях и порядке прямо указанных в законах. Однако в обществе имеются категория лиц, которые по своим возрастным ограничениям требуют особого внимания и защиты от государства, это несовершеннолетние и малолетние.

Согласно утверждениям ученых, все сексуальные преступления против несовершеннолетних обладают высокой степенью латентности, в особенности те преступления, которые совершены в семье. Обоснованно это тем, что несовершеннолетние не хотят огласки того что с ними произошло, стыдятся случившегося, не сообщают о случившемся родителям и правоохранительным органам. Немаловажно то, что после совершения преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних или покушения на него, преступник оказывает психологическое давление, путем запугивания либо шантажа. Указанное несомненно приводит к отклонениям в нравственном и психофизическом развитии несовершеннолетних и представляет угрозу будущему государству и общества.

Согласно пункту 42 статьи 3 Уголовного кодекса (далее УК) Республики Казахстан, законодатель дает исчерпывающий перечень деяний относящихся к преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних, таких как изнасилование (статья 120), насильственные действия сексуального характера (статья 121), половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом не достигшим 16 летнего возраста (статья 122), понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (статья 123), развращение малолетних (статья 124), 134 (вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией), 144 (вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания), частями второй и третьей статьи 312 (изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних либо их привлечение для участия в зрелищных мероприятиях порнографического характера) настоящего Кодекса, совершенные в отношении малолетних и несовершеннолетних [2].

В учебнике по уголовному праву Казахстана половая свобода трактуется как, одна из неотъемлемых естественных свобод человека, которая охраняется государством и правом. Половая свобода предполагает право человека, достигшего определенного возраста, на удовлетворение своих сексуальных потребностей по своему усмотрению. Такое право человек получает по достижению определенного возраста, который определяется законодательством о браке [3; С.64].

Согласно законодательства «О браке (супружестве) и семье», брачный (супружеский) возраст установлен в 18 лет, однако регистрирующий орган по месту регистрации брака, снижают этот срок не более чем на два года, при беременности или рождения общего ребенка [4].

В призме уголовного законодательства, половая свобода несовершеннолетних наступает с 16 летнего возраста, а половая неприкосновенность несовершеннолетних существует до 16 летнего возраста. В соответствии статьям 22 и 23 Гражданского Кодекса Республики Казахстан, малолетнего потерпевшего следует признавать детей в возрасте до 14 лет, соответственно несовершеннолетнего с 14 лет до 18 лет [5].

Указанное, также закреплено в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года за №4 «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» [6].

Таким образом, понятие половой неприкосновенности, есть строгий запрет, установленный государством, вступать в половую связь с другим лицом без его согласия и вопреки его воле. Законодательством Республики Казахстан, не дано понятия посягательств на половую неприкосновенность несовершеннолетних, но можно их охарактеризовать, как умышленные действия, посягающие на охраняемую законом половую неприкосновенность, нравственное и нормальное физическое развитие несовершеннолетних и малолетних, совершенное насильственным либо не насильственным путем.

В соответствии со статьей 52 УК Республики Казахстан, лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, назначается справедливое наказания в пределах, установленных соответствующей статьей Особенной части УК Республики Казахстан, и с учетом положения Общей части данного кодекса [2].

В уголовном законодательстве Российской Федерации «Принцип справедливости», закреплен на законодательном уровне в статье 6 Уголовного кодекса и означает, что наказание и иные меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу, совершившему преступление, должны быть справедливыми, то есть соответствовать характеру и степени общественной опасности преступления, обстоятельствам его совершения и личности виновного [7].

Изнасилование, совершенное в отношении несовершеннолетних, предусмотренные пунктом 1 части 3-2, пунктом 1,2 части 3-1 статьи 120 УК Республики Казахстан, согласно статье 11 указанного кодекса, относятся к категории особо тяжких преступлений [2]. При указанном законодателем, не учтены критерии половой зрелости, которые закреплены в законодательстве «О браке (супружестве) и семье», то есть свобода половой жизни с 16 лет [4].

При изучении уголовных законодательств зарубежных стран, связанных с половой неприкосновенностью, можно сказать что, уголовное законодательство Федеративной Республики Германия, является одним из проработанных в указанной области. Уголовное законодательство ФРГ имеет целый раздел посвященный преступлениям против половой свободы и неприкосновенности, именуемый «Преступные деяния против полового самоопределения», при этом возраст добровольного вступления в половую связь определен в 14 лет. В ряде стран, таких как Австрия, Албания, Болгария, Венгрия, Италия, Португалия и другие, возраст добровольного вступления в половую связь определен также с 14 лет. Данный возраст рассчитан по признаку полового созревания. В некоторых государствах, указанный возраст, разделен еще и по половой принадлежности. В государстве Ватикан, внебрачные сексуальные отношения находятся под запретом, при этом возраст добровольного согласия на половую связь, определяется как возраст возможности вступления в брак. Соответственно для лиц женского пола это 14 лет, а для мужчин 16 лет [8].

В теории уголовного права, преступления связанные с удовлетворением половой похоти, делятся на преступления против половой свободы и против половой неприкосновенности. В действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан ответственность за указанные преступления не разделены на эти группы, а охватываются общим понятием как против несовершеннолетних. Размер наказания был сформулирован в связи с имевшими место преступлениями

против половой неприкосновенности несовершеннолетних, а также из-за волнения общественности и их мнений.

Возвращаясь к справедливости наказания, признавая проблему существования в обществе насилия, обращенного против здоровья, половой неприкосновенности и нравственного развития детей, предлагается в диспозициях статей 120, 121 и 123 УК Республики Казахстан, термин «несовершеннолетний» заменить на «лица, не достигшего шестнадцатилетнего возраста, поскольку возраст добровольного полового контакта определен в шестнадцать лет.

В настоящее время большее количества лиц, используют социальные сети, среди них также имеются и малолетние, которые являются активными участниками интернет пространства. Регистрация в социальных сетях, не вызывает каких либо сложностей, как для лиц достигших совершеннолетия, так и для лиц не достигших его. Пользованием пространством интернета, в частности социальных сетей, позволяет лицам общаться на расстоянии, обмениваться информацией, в том числе видео и фото информацией. Кроме указанного имеется возможность осуществлять видео звонки и напрямую видеть друг друга.

При использовании социальных сетей, лица имеют возможность создавать несколько аккаунтов под разными именами или логинами, что позволяет быть скрытыми. С помощью интернета и социальных сетей, совершаются различные уголовные правонарушения, в том числе мошенничество, распространение наркотических средств, доведения до самоубийства и др. Лица, не достигшие четырнадцатилетнего возраста, и не достигшие шестнадцатилетнего возраста, активно использующие социальные сети, все больше и больше пытаются найти новых знакомых в интернет пространстве, регистрируются в социальных сетях без ведома родителей или лиц их заменяющих. В своих аккаунтах выставляют свои фотографии и видеозаписи с их участием, что привлекает лиц с психическими расстройствами страдающих педофилией.

Указанное порождает у лиц, с психическими расстройствами страдающих педофилией, стремление на удовлетворение своей половой страсти, без реального контакта, при этом совершая развратные действия либо понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера. В целях достичь своих преступных целей, лица, с психическими расстройствами страдающих педофилией, создают мнимые аккаунты с указанием возраста несовершеннолетнего, и ведут активные переписки с заведомо несовершеннолетними. Обмениваются различными материалами, не исключаящие порнографическое содержание, ведут циничные разговоры на сексуальные темы, совершают обмен интимными фотографиями, при этом удовлетворяя свою половую страсть.

Проведенный анализ, позволяет сделать вывод, о необходимости дополнения в статьи 123 и 124 УК Республики Казахстан, квалифицирующих признаков – с использованием средств массовой информации и интернета. Принять меры по запрету использования нескольких аккаунтов в социальных сетях, а также при регистрации несовершеннолетних, в социальных сетях и интернет ресурсах, обязательным условием разрешения родителей, путем введения кода, поступившего на абонентский номер родителей.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан: принятая 30 августа 1995 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_29.04.2021;
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан: принятый 3 июля 2014 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226_29.04.2021..
3. Рогов И.И., Балтабаев К.Ж., Коробеев А.И. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть. Том I – Алматы: Жеты Жарғы, 2016 - 484 с.
4. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: принятый 26 декабря 2011 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518_29.04.2021.
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан: принятый 27 декабря 1994 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_29.04.2021.
6. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан №4 «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера»: принятый 11 мая 2007 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S_29.04.2021.
7. Уголовный кодекс Российской Федерации: принятый 13 июня 1996 года с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.02.2021 г. // http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397073_29.04.2021.
8. Возраст сексуального согласия в Европе // http://ru.wikipedia.org/wiki/Возраст_сексуального_согласия_в_Европе 29.04.2021;

Бекмагамбетова М.Ж.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, з.ғ.к.
Шаяхметов Ш.Ш.

ЖЕКЕШЕ АЙЫПТАУ ІСТЕРІ БОЙЫНША СОТТЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУДЫҢ ПРОЦЕСТІК ТӘРТІБІ

Қазақстан Республикасының барлық заңдары жеке адамды қорғауға, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға әр уақытта артықшылықтар береді. Сол себепті де қылмыстық сот өндірісінде қылмыстық процестік заңнамамен шегі көрсетілген жекеше айыптау институты маңызды орын алады. Заң шығарушы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына және ауырлығына қарай қылмыстық қудалау мен сотта айыптаудың үш тәртібін көрсеткен, олар: жекеше, жекеше-жариялы және жариялы.

Жекеше айыптау тәртібі кезінде жекеше айыптаушы, яғни жәбірленуші оған қатысты қылмыстық құқық бұзушылықты жасаған тұлғаны қылмыстық қудалау мен қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы мәселеге жеке өз көзқарасын білдіре алады [1, Б.8].

Заң шығарушы жекеше айыптау бойынша қылмыстық қудалауды уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметі ретінде анықтап, жәбірленушінің шағымы бойынша ғана басталып және оның айыпталушымен, сотталушымен татуласуына орай тоқтатылуға жататындығын айқындаған. Жекеше айыптау бойынша қылмыстық қудалаудың мәні Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің (әрі қарай – ҚПК) 32-бабында көрсетілген.

Ғылыми әдебиеттерде жекеше айыптауға авторлық анықтамалар берілген. А.Л.Корякин сондай анықтамалардың бірін келтіреді:

- «мемлекетпен белгіленген қылмыс құрамдарына құқықтық қорғау тарапынан азаматтың қолдануға субъективтік тұрғыдан құқығы болатын және онымен толық көлемде иелік ете алатын, соның ішінде тағылған айыппен өкім ететін жеке тұлғалық құрал» (В.М.Савицкий);

- «көрсетілген категориядағы істерді қараудың ерекше процессуалдық тәртібі, сонымен қатар қылмыстық процессті дифференциация аясындағы қысқартылған іс жүргізу тәртібі» (Ю.К.Якимович) [2, Б.86].

Жоғарыда көрсетілген анықтамалар негізінде жекеше айыптау институтының негізгі белгілерін анықтауға болады, яғни олар:

- жәбірленуші өзі жеке сотқа шағыммен жүгіне алады;

- сотқа дейінгі тергеп-тексеру қарастырылмаған;

- сот талқылауына айыптауды қолдай алатын жекеше айыптаушы қатыса алады;

- жәбірленуші айыптаушы немесе сотталушымен татуласу туралы арыз келтіре алады және іс екі жақтың татуласуына орай тоқтатылады.

Бүгінгі заңнама жекеше айыптау істері бойынша іс жүргізуді неғұрлым егжей-тегжейлі реттейді, бұл қылмыстық сот ісін жүргізудегі бәсекелестік принципін және онымен тығыз байланысты қылмыстық қудалау мен айыптау тұжырымдамасын дәйекті түрде жүзеге асырумен байланысты. Сот талқылауында жәбірленушінің функциясы одан әрі дамыған және заңмен іс жүргізу құқықтары мен міндеттері бар айыптау ретінде бекітілген. Жекеше айыптау ісін жүргізудегі бәсекелестік идеясы да ең айқын көрініс табады. Бұл тұрғыда жәбірленушінің сотқа жүгінуі қылмыстық іс ретінде қарастырылуы керек. Жәбірленушінің жекеше айыптау істері бойынша сотқа жүгінуінің өзіне тән ерекшелігі оның еріктілігі болып табылады. Мұндай ерік-жігерсіз заңды процедуралық қатынастар пайда бола алмайды және дами алмайды [3, Б.560].

Қылмыстық заңнамада қандай істердің жекеше айыптау істері болып есептелетіндігі көрсетілген, яғни ҚПК-тің 32-бабының 2-бөлігіне сәйкес, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (әрі қарай – ҚК):

- 114-баптың 1 және 2-бөліктерінде, яғни денсаулыққа абайсызда ауырлығы орташа зиян келтіру және абайсызда екі немесе одан да көп адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіру,

- 123-баптың 1-бөлігінде, яғни адамды бопсалау, оған мүлкін жою, бүлдіру немесе алып қою қатерін төндіру арқылы не жәбірленушінің материалдық немесе өзгедей тәуелділігін пайдаланып жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерді жасауға мәжбүр ету,

- 131-бапта, яғни қорлау - басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту және көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып жасалған дәл сол іс-әрекет,

- 147-баптың 1 және 2-бөліктерінде, яғни дербес деректерді қорғау жөніндегі шараларды қолдану міндеті жүктелген адамның мұндай шараларды сақтамауы, егер бұл іс-әрекет адамдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтірсе және адамның жеке немесе отбасы құпиясын құрайтын, жеке өмірі туралы мәліметтерді оның келісімінсіз заңсыз жинау не өзге де дербес деректерді заңсыз жинау және (немесе) өңдеу нәтижесінде адамның құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіру,

- 149-баптың 1-бөлігінде, яғни тұрғынжайға онда тұратын адамның еркінен тыс заңсыз басып кіру,

- 150-баптың 1-бөлігінде, яғни азаматтың өзінің сайлау құқықтарын немесе референдумға қатысу құқығын еркін жүзеге асыруына кедергі жасау, сондай-ақ сайлау комиссияларының немесе референдум өткізу жөніндегі комиссиялардың жұмысына заңсыз араласу және дауыс беруге, кандидатты, партиялық тізімдерді тіркеуге, дауыстарды санауға және сайлаудағы немесе референдумдағы дауыс беру нәтижелерін айқындауға байланысты міндеттерін атқаруына кедергі жасау,

- 198-баптың 1-бөлігінде, яғни авторлық және (немесе) сабақтас құқықтар объектілерін заңсыз пайдалану, сол сияқты авторлық құқық және (немесе) сабақтас құқықтар объектілерінің контрафактілік даналарын өткізу мақсатында иемдену, сақтау, алып өту немесе дайындау не авторлықты иемденіп алу немесе тең авторлыққа мәжбүрлеу,

- 199-баптың 1-бөлігінде, яғни өнертабыстың, пайдалы модельдің, өнеркәсіптік үлгінің, селекциялық жетістіктің немесе интегралдық микросхема топологиясының мәнін олар туралы мәліметтер ресми түрде жарияланғанға дейін автордың немесе өтініш берушінің келісімінсіз жария ету, сол сияқты авторлықты иемденіп алу немесе тең авторлыққа мәжбүрлеу не өнертабысты, пайдалы модельді, өнеркәсіптік үлгіні, селекциялық жетістікті немесе интегралдық микросхема топологиясын заңсыз пайдалану,

- 321-баптың 1-бөлігінде, яғни медицина жұмыскерінің кәсіптік немесе қызметтік қажеттіліксіз адамның бойында АИТВ бар екені туралы мәліметтерді хабарлау арқылы пациенттің сырқаты немесе медициналық куәландыру нәтижелері туралы мәліметтерді жария етуі,

- 152-баптың 1 және 2-бөліктерінде, яғни жұмыскермен еңбек шартын заңсыз тоқтату не соттың жұмысқа қайта орналастыру туралы шешімін орындамау, сол сияқты Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын азаматтың құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соққан өзге де бұзу және әйелмен оның жүктілігі себебі бойынша еңбек шартын жасасудан негізсіз бас тарту немесе онымен еңбек шартын негізсіз тоқтату немесе үш жасқа дейінгі балалары бар әйелмен осы себептер бойынша еңбек шартын жасасудан негізсіз бас тарту немесе онымен еңбек шартын негізсіз тоқтату, сол сияқты мүгедекпен оның мүгедектігі себебі бойынша не кәмелетке толмаған адаммен оның кәмелетке толмағандығы себебі бойынша еңбек шартын жасасудан негізсіз бас тарту немесе еңбек шартын

негізсіз тоқтату көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер жекеше айыптау істері болып есептеледі [4].

Аталған санаттағы істер бойынша прокурор тек іс-әрекетке дәрменсіз немесе тәуелді күйдегі не басқа да себептермен өзіне тиесілі құқықтарды өз бетінше пайдалануға қабілетсіз адамның мүдделерін қозғай алады, жәбірленушінің шағымы болмаған кезде не қоғамның немесе мемлекеттің мүдделері қозғалатын жекеше-жариялы айыптау ісі бойынша іс жүргізуді бастайды не жалғастыра алады.

Ендігі кезекте, жоғарыда аталған категориядағы істердің соттылығы мәселесіне тоқталатын болсақ, ҚР Конституциясының 77-бабының 3-бөлігінің 3-тармағына сәйкес, өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды [5]. Бұл норма ҚПК-те қылмыстық іс жүргізудің негізгі қағидаттарының бірі ретінде айқындалған. Қылмыстық істер бойынша соттылық өзінің маңыздылығы жағынан ең біріншіден сот өндірісін жүргізуге құзыретті, тәуелсіз және әділ сот арқылы істің әділетті және ашық қаралуында [6].

Бұған қоса, қылмыстық істердің соттылығы институты қылмыстық істер бойынша сот өндірісін бір қалыпқа келтіріп, төрелікті жүзеге асыру кезінде уақытты үнемдеуге және материалдық шығынды азайту арқылы соттардың жұмысын оңтайландыру мақсатында жүзеге асырылады. Бұдан көрініп тұрғандай, қылмыстық істердің соттылығы процессуалдық функцияның маңызды қызметін атқарады және ұйымдастырушылық жағынан тараптардың конституциялық құқықтарының қорғалуына септігін тигізеді.

Соттылық сотқұрылымдылық және қылмыстық-құқықтық табиғатында болғандықтан соттың соттылығы мен қылмыстық істердің соттылығын ажырата білу керек. Соттың соттылығы деген анықтама – бұл қарауға құқылы істердің шеңберін анықтай білу, ал қылмыстық істердің соттылығы – бұл қандай соттың құзыреттілігіне жататындығын анықтау [3, Б.564]

Әдебиеттерде соттылық деген терминге анықтама берілмеген. Алайда, барлық оқулықтарды зерттей келе, келесідей анықтама беруге болады, яғни соттылық дегеніміз - қылмыстық істі мәні бойынша бірінші сатыдағы қандай соттың қарауына жатқызылатындығын анықтауға мүмкіндік беретін қылмыстық істің белгілерінің жиынтығы.

Соттылықтың бірнеше белгісі көзделген, соның ішінде ең жиі қолданылатын белгісі қылмыстық істердің аумақтық тұрғыдағы соттылығы. ҚПК-тің 314-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық іс қылмыстық құқық бұзушылық жасалған жердегі сотта қаралуға жатады. Қарастырылып отырған жекеше айыптау істері бойынша да соттылық жалпы тәртіппен аумақтық соттылық тұрғысы негізінде айқындалады [7].

Нақты айтатын болсақ, аумақтық соттылық кезінде қылмыстық істі талап етілетін деңгейдегі аттас соттардың қай соты қарастыруы керек екенін анықтауға мүмкіндік береді. Және қылмыстық іс юрисдикция аумағында іс-әрекет немесе қылмыс құрамын құрайтын әрекеттердің соңғысы орындалған, адамға айып тағылған немесе осы қылмыстардың құрамы үшін қажетті нәтиже басталған сотпен мәні бойынша қаралуға жатады. Алайда, барлық қылмыстық істердің аумақтық соттылығын тек жалпы ереже негізінде заңнамалық реттеу олардың ерекшеліктерінің әртүрлілігіне байланысты мүмкін емес. Көптеген қылмыстық істер олардың аумақтық тиесілігі туралы мәселені ерекше шешуді талап етеді. Сондықтан

қылмыстық процестік заң қылмыстық істердің кейбір түрлерінің аумақтық соттылығын олардың ерекшеліктерін көрсететін нормаларда жалпы Нормативтік нұсқаманы нақтылау арқылы анықтаудың қосымша тәсілдерін белгілейді [8, Б.315]

Дей тұрғанмен, теориялық тұрғыдан жекеше айыптау істері бойынша соттылықты анықтау аумақтық соттылық тұрғысынан айқындалатындығы нақты реттелгенімен, сот практикасында аталған істер бойынша соттылықты анықтау барысында көптеген қиындықтар туындайды. Мәселен, ҚПК-тің 408-бабына сәйкес, жекеше айыптауды тұлға (бірнеше тұлға) сотқа, соттылық туралы қағидаларды сақтай отырып, адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту туралы шағым беру арқылы қозғайды делінген. Бұл орайда жекеше айыптаушы өз тарапынан соттылықты анықтап, содан кейін сотқа шағыммен жүгіну міндеттеледі. Алайда, көптеген жекеше айыптаушылар соттылықты анықтамастан, шағымды өзінің немесе сотталушының тұрғылықты мекен-жайы бойынша орналасқан сотқа немесе анықтау және тергеу органдарына бірден жолдап жататын кездер де кездеседі. Егер шағым анықтау органына, тергеушіге немесе прокурорға берілген кезде ол сотқа жіберілуге тиіс. Бұған қоса, міндетті түрде шағымда ол берілген соттың атауы, қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасының сипаттамасы, дәлелдемелері көрсетіле отырып, оның жасалған орны мен уақыты, сотқа істі іс жүргізуге қабылдау туралы өтіну, қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адам туралы мәліметтер; сотқа шақырылуы қажетті куәлардың тізімі қамтылуға тиіс. Сонымен қатар, шағым сотқа істің аумақтық тұрғыдағы соттылығына сәйкес, өздеріне қатысты жекеше айыптау ісі қозғалатын адамдардың санына қарай көшірмелерімен бірге берілуі керек. Ал, судья аталған іс бойынша сот отырысын тағайындау мүмкіндігі туралы мәселені шешу кезінде міндетті түрде істің осы соттың соттылығына жататынын-жатпайтынын анықтайды. Егер сот келіп түскен істің өзінің соттылығына жатпайтынын анықтаса, онда істі соттылығы бойынша жібереді немесе сот отырысы барысында аумақтық тұрғыдағы соттылығы қағидаларының бұзылғаны анықталса, онда істі процестің барлық қатысушыларының келісуімен өзінің іс жүргізуінде қалдыруға құқылы [9].

Жекеше айыптау істері бойынша ең жиі кездесетін әрі соттылығын анықтау барысында қиындық туғызатын қылмыс құрамының бірден-бірі – ҚК-тің 131-бабында көзделген қорлау. Қылмыс құрамы формальдық болып табылады, ол жәбірленушіні қорлайтын әрекеттер орын алған сәттен бастап аяқталған деп танылады [10]. Аталған қылмыстық теріс қылық сотта қаралу барысында соттардың арасында соттылықты анықтау бойынша даулар туындап жатады. Себебі, жекеше айыптаушы өзіне қатысты қорлаудың қай жерде орын алғанын немесе талқылауға жататын интернет желісіндегі пост сотталушымен сол елді мекеннің қандай ауданының аумағында жазылып жарияланғанын нақты көрсетпейді. Соның салдарынан соттылықты анықтау бойынша мәселе туындап, нәтижесінде жоғары тұрған соттарға соттардың арасында туындаған дауларды шешу жүктеледі. Мәселен, Нұр-Сұлтан қаласының аумағы бойынша 4 аудан қарастырылған, яғни Есіл, Алматы, Сарыарқа және Байқоңыр аудандары. Егер айыптаушы жәбірленушіге қатысты қорлау әрекетін Есіл ауданының аумағында бола тұра жасаған болса, ал жекеше айыптаушы шағымын Байқоңыр ауданының қылмыстық сотына жолдаған болса іс бойынша аумақтық соттылықтың тәртібі сақталмаған болып есептеледі. Бұл орайда қылмыстың қай ауданның аумағында жасалғанын анықтау маңызды. Себебі,

нақты соттылығы анықталмаған жекеше айыптау бойынша істер соттардың арасында бір соттан екінші соттың өндірісіне жолданып, нәтижесінде шағым берушіге уақыт тұрғысынан дәлелдемелерді ұсынуға теріс септігін тигізуі мүмкін.

Жоғарыда баяндалған мәселелер сот практикасында жиі орын алу салдарынан, «Жекеше айыптау істері бойынша сот практикасы туралы» 2006 жылғы 25 желтоқсандағы №13 ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы 2-1-тармақпен толықтырылды [11]. Яғни, ҚР Жоғарғы Сотының «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының кейбір нормативтік қаулыларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2020 жылғы 11 желтоқсандағы №6 Нормативтік қаулысының 20-тармағына сәйкес, «Жекеше айыптау істерінің соттылығын айқындау кезінде қылмыстық істің қылмыстық құқық бұзушылық жасалған жердегі сотта қаралуға жататындығы туралы ҚПК-нің 314-бабының ережелерін сақтау қажет. ҚК-нің 131-бабында көзделген қылмыстық теріс қылықтар туралы істердің соттылығын айқындау кезінде мынадай ережелерді негізге алу керек. Адам өз атына айтылған қорлауды естіген (алған) кезде қорлау құрамы аяқталған болып саналады. Осыған байланысты адресатқа пошта не факсимильді байланыс немесе элеуметтік желілер арқылы жіберу жолымен не телефон арқылы ауызша нысанда білдірілген қорлау фактісі бойынша қылмыстық істерді сот қорланған адамның тұрған жері бойынша қарауға тиіс» делінген [12].

Бұған сәйкес, жекеше айыптау істері бойынша аумақтық соттылық ережесі сақталады, ал ҚК-тің 131-бабында көзделген қорлау қылмыстық теріс қылығы бойынша соттылық қорланған адамның, яғни іс бойынша шағым келтірген жекеше айыптаушының өзіне қатысты қорлау фактісін естіген орны бойынша анықталуға жатады. Мысалы, егер іс бойынша сотталушы Нұр-Сұлтан қаласының Байқоңыр ауданының аумағында бола тұра ауызша телефон арқылы жәбірленушіге қатысты қорлау фактісін келтірген болса, ал жәбірленуші бұл уақытта Сарыарқа ауданының аумағында бола тұра естіген болса, онда іс бойынша соттылық жәбірленушінің қорлау фактісін естіген орнымен айқындалады. Бұл орайда қылмыс құрамы Сарыарқа ауданының аумағында аяқталған деп есептеледі және іс сол ауданның аумағында орналасқан сотпен қаралуға жатады. Аталған ереженің талаптары облыс орталығы немесе қандай да бір нақты қалада орын алған жағдайда да сақталуы қажет.

Қорытындылай келе, жоғарыда көрсетілген нормативтік қаулы жекеше айыптау істері бойынша соттылықты анықтаудың процестік тәртібін айқындауға үлкен септігін тигізгенімен, алайда аталған норма ҚПК-те мүлдем көзделмегенің атап өтуге болады. Сол себепті жоғарыда баяндалған соттылықты анықтаудағы мәселелер, оның ішінде карама-қайшылықтар сот тәжірибесінде жиі кездесетіндіктен, сондай мәселелердің алдын-алу үшін тиісті заңнамаға толықтыру енгізу қажеттілі туындап отыр. Сол себепті, ҚПК-тің 314-бабына жекеше айыптау істері бойынша соттылықты анықтау тәртібін енгізу қажет деп санаймыз. Нақты заңда бекітілгенде ғана аталған санаттағы істерді қарау және шағым келтіру барысында соттылықты анықтау кезінде туындайтын мәселелер саны күрт азайады деген пікірдеміз.

Қылмыстық-процестік кодекстің 314-бабын 1-1-бөлікпен толықтыру ұсынылады:

- 314-баптың 1-1-бөлігі: Жекеше айыптау істері де қылмыстық құқық бұзушылық жасалған жердегі сотта қаралуға жатады, оның ішінде ҚК-тің 131-бабында көзделген қорлау қылмыстық теріс қылығы адресатқа пошта немесе факсимильді байланыс немесе әлеуметтік желілер арқылы жіберу жолымен не телефон арқылы ауызша нысанда білдірілген қорлау фактісі қорланған адамның оны естіген (алған) кезде тұрған жердегі сотта қаралуға жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Корякин А.Л. Институт частного обвинения в уголовном судопроизводстве: Автореферат дисс. к.ю.н. - Омск: Издательство Омской академии Министерства внутренних дел РФ, 2016. – С. 8.

2. Корякин А.Л. Виды уголовного преследования. Понятие, значение, сущность института частного обвинения в уголовном процессе России. Проблемы соотношения частного и публичного обвинения. // Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии. – 2014. - №19. – с. 86.

3. Уголовно-процессуальное право: учебник для бакалавриата, специалиста, магистратуры и аспирантуры (адъюнктуры) / под общ. ред. В.М.Лебедева. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма: ИНФРА-М, 2021. – 936 с.

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V // <http://zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

5. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // <http://zan.kz/kaz/docs/K950001000>

6. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы // <http://zan.kz/kaz/docs/Z050000091>

7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V // <http://zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

8. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: Академический курс / Под ред. д.ю.н., профессора Б.Х.Толеубековой. Книга первая. – Алматы: Жеті жарғы, 2005. – 424 с.

9. Нұрмашев Ү.Ө. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы: Оқу құралы. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 368 б.

10. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.

11. Жекеше айыптау істері бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 13 Нормативтік қаулысы // <http://zan.kz/kaz/docs/P06000013S>

12. [Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының кейбір нормативтік қаулыларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы № 6 Нормативтік қаулысы //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000006S](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000006S)

Бижанов А.А.
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья, к.ю.н
Кенжегарин А.К.*

ПРИГОВОР КАК ВАЖНЕЙШИЙ АКТ ПРАВОСУДИЯ. ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ

Судебный приговор – важнейший акт применения права, которым подводится итог всему предшествующему производству по уголовному делу. [1]

Согласно закону приговор – это решение по уголовному делу, вынесенное от имени Республики Казахстан в судебном заседании судом первой и апелляционной инстанций по вопросу виновности или невиновности подсудимого и о применении или неприменении к нему уголовного наказания с соблюдением принципов правосудия. [2]

Уголовное право как совокупность юридических норм, устанавливающих преступность и наказуемость деяний, является нормативной базой для борьбы с уголовными правонарушениями. Несомненно, что успешное решение этой проблемы зависит от правильного применения уголовно-правовых норм на основании серьезного исследования и оценки всех признаков совершенного лицом преступного деяния, образующих состав уголовного правонарушения.

В монографии «Система оснований к отмене или изменению приговора в кассационном порядке» автор Л.А. Воскобитова указывает, что есть отдельные нарушения закона при рассмотрении уголовного дела, которые встречаются в практике судов, становятся все более нетерпимыми и проблема искоренения судебных ошибок становится актуальной. [3]

Письменная речь в юриспруденции предусматривает предварительное обдумывание, значит, требует предельной точности. Ясность, точность, уместность судебной речи выступают ее стилеобразующими характеристиками. Особой спецификой человеческой коммуникации является наличие барьеров-трудностей, препятствующих проникновению информации. К примеру логический барьер – когда логика рассуждения либо слишком сложна для понимания получателя информации, либо кажется ему неверной.

В учебном пособии «Уголовно-процессуальные акты» редактор Г.В. Стародубова делает вывод об особом значении приговора как важнейшего акта правосудия, что налагает дополнительную ответственность на судей за его законность, обоснованность и справедливость. Исправления в приговоре должны быть оговорены и удостоверены подписями всех судей в совещательной комнате до провозглашения приговора. Не оговоренные и не подписанные судьями исправления, касающиеся существенных обстоятельств, таких как: квалификация преступления, вид и размер наказания, вид исправительного учреждения и т.д., являются основанием для отмены приговора полностью или в соответствующей части вышестоящей судебной инстанцией. [4]

Ученые юристы выделяют три категории ошибок:

1) Существенные ошибки при составлении приговора – то есть влекущие изменение или отмену приговора. Это ошибки, которые трактуются как повлиявшие на исход дела. Собственно, это и есть центральная задача для защитника – найти именно такие ошибки и с их помощью смягчить приговор.

2) Не существенные ошибки при составлении приговора – то есть реально имеющиеся нарушения, но не повлиявшие на суть приговора и не влекущие его изменения или отмену. Проблема в том, что нет четкой границы между существенными и несущественными ошибками. Бывает, что даже судебная практика противоречива – в одних делах суды могут толковать как существенную ошибку, в других – нет. То есть, приговор вроде бы изменяют, но чисто формально – никак не смягчая наказание.

3) Технические ошибки при составлении приговора. Два признака именно технических ошибок: а) они очевидны; б) исправление их не может вызвать сомнение, не усугубляет путаницу. Примеры ошибок: опiski, арифметические ошибки, ошибки при написании Ф.И.О., иных биографических данных осужденного.

Изучив судебную практику можно установить так называемые «топ нарушения», допускаемые судьями при вынесении приговоров.

К примеру, если у подсудимого в установленном законном порядке сняты или погашены судимости, суд не вправе указывать их во вводной части приговора и соответственно учитывать при назначении наказания. Данное предписание установлено частью 9 статьи 79 УК РК то есть погашение или снятие судимости аннулирует все уголовно-правовые последствия, за исключением ограничений, установленных назначенным пожизненно дополнительным видом наказания. [5]

Кроме того, зачастую во вводной части приговора неверно указываются фамилия, имя или отчество подсудимого, такие ошибки следует относить к техническим ошибкам при наборе судебного акта это случается.

Довольно часто суды назначают несправедливые наказания – в виду несоответствия наказания тяжести уголовного правонарушения. К примеру: Приговором Наурзумского районного суда от 19 июня 2020 года С. осужден по п.2) ч.3 ст.188 УК РК к ограничению свободы сроком на 3 года с установлением пробационного контроля.

Приговором суда гражданин С. признан виновным в том, что 02 декабря 2019 года около 15.00 часов путём свободного доступа тайно похитил с территории крестьянского хозяйства в селе Раздольное Наурзумского района Костанайской области жеребёнка, стоимостью 220 тысяч тенге. Далее 05 декабря 2019 года около 15.00 часов гражданин С. путём свободного доступа неоднократно тайно похитил с территории этого же крестьянского хозяйства лошадь, стоимостью 390 тысяч тенге.

Суд первой инстанции, правильно установив обстоятельства дела, дал им неверную квалификацию. Согласно исследованным материалам уголовного дела, осуждённый С. работал пастухом-конюхом в данном крестьянском хозяйстве, чьё имущество в дальнейшем он похитил, согласно индивидуально трудовому договору от 15.10.19 г. Похищенное им имущество – лошади были вверены осуждённому согласно акту приёма-передачи от 16.10.19 г. и по служебным

обязанностям пастуха-конюха он был обязан не допускать имущественного вреда, нести ответственность за переданное ему имущество, то есть он был наделён определёнными по отношению к имуществу полномочиями. В связи с тем, что осуждённый С. противоправно, безвозмездно обратил вверенное ему имущество в пользу третьих лиц путём его отчуждения от собственника, то его деяние надлежит квалифицировать по ст. 189 УК.

Соответственно, действия осуждённого С. подлежат переквалификации со п.2) ч.3 ст. 188 УК (неоднократная кража) на п.3) ч.3 ст. 189 УК (неоднократная растрата вверенного виновному чужого имущества).

Суд первой инстанции при назначении наказания не учёл в полной мере требования статьи 52 УК РК о том, что назначенное наказание должно быть необходимым и достаточным для исправления осуждённого и предупреждения новых уголовных правонарушений. Судом не принята во внимание личность осуждённого, который ранее неоднократно привлекался к уголовной ответственности за совершение неоднократных тайных и открытых хищений чужого имущества, за которые реального наказания не понёс. На путь исправления не встал, должных выводов для себя не сделал и вновь продолжил заниматься противоправной деятельностью. В совершённом преступлении осуждённый не раскаялся, с момента совершения кражи и до вынесения приговора не предпринял никаких мер по возмещению ущерба.

Постановлением судебной коллегии от 13 августа 2020 года приговор изменен. Действия осужденного С. переквалифицированы с п.2) ч.3 ст. 188 УК на п.3) ч.3 ст. 189 УК РК и назначено наказание 3 года лишения свободы в учреждении уголовно-исполнительной системы средней безопасности.

В основе назначения справедливого приговора лежит один из важнейших принципов уголовного права – индивидуализация наказания. Несоответствующим тяжести уголовного правонарушения и личности осужденного признается наказание, которое назначено без учета общих начал назначения наказания и хотя не выходит за пределы, предусмотренные санкцией соответствующей статьи УК РК, но по своему виду и размеру является несправедливым вследствие чрезмерной мягкости или чрезмерной суровости.

Важнейшим элементом профессиональной направленности судьи является его правосознание. [6]

Специфика проявления профессионального правосознания у судьи состоит в том, что собственные выводы по делу он соотносит со своим правосознанием, определяя при этом, соответствуют ли его личная правовая оценка фактических обстоятельств конкретного дела и выносимое решение требованиям закона.

Судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции, закону и следует своему внутреннему убеждению. [7] То есть совесть судьи должна всякий раз подсказывать как поступить в той или иной ситуации. Ведь не случайно законодатель обязал судью принимать решения и оценивает доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на беспристрастном, всестороннем и полном рассмотрении имеющихся в деле доказательств в их совокупности, руководствуясь при этом законом и совестью.

Именно совесть судьи служит внутренним стимулом к соблюдению требований закона. [8] Осознание судьями их профессионального долга представляет собой особую ответственность за постановление законного и обоснованного приговора.

При выполнении своей профессиональной обязанности судья не должен допускать возникновения и такого отрицательного психологического чувства, нередко развивающегося в профессиональной деятельности, как предвзятое отношение к подсудимому, его личности, к способу совершения преступления.[8] Предвзятое отношение судьи к личности подсудимого, его показаниям, к совокупности собранных по делу доказательств влечет за собой односторонность их оценки. Предубежденность судьи предполагает включение в орбиту внимания только тех фактов, которые в той или иной мере соответствуют заранее сложившемуся мнению. Предубежденность влечет за собой судебные ошибки не только в исследовании фактических обстоятельств дела, но и в правовой квалификации содеянного, в избрании меры наказания.

Рассмотрение любого дела требует от судьи проявления и таких волевых качеств, как решительность, уверенность, которые должны способствовать преодолению имеющихся у него сомнений, колебаний, чтобы в каждом конкретном случае, независимо от сложности ситуации им было принято правильное решение. И в конечном итоге решение судьи должно оставлять по себе прочные следы в целях сделать его бесспорным для обоснованного и справедливого приговора.

Язык и стиль судебного приговора должны выражать обоснованность, мотивированность и справедливость принятого решения.

Язык – это система знаков выражающая совокупность знаний и представлений человека об окружающем мире, то есть передающая конкретную информацию.

Стиль – это совокупность приемов использования языковых средств для выражения тех или иных идей, мыслей в различных условиях речевой практики.

Подводя итог, нужно отметить, что судебные приговоры как акты юридической культуры должны фокусировать в себе идеи справедливости. Справедливый – согласно толковому словарю действующий беспристрастно, соответствующий истине.

При постановлении законного, грамотного и обоснованного приговора следует руководствоваться такими требованиями как ясность, точность, уместность, полнота, объективность и справедливость. Следует особо отметить, что объективность выражается в беспристрастном отношении к делу, людям. Следовательно составление приговора требует предельной точности, строгого соблюдения норм литературного языка, так как умение составить грамотный судебный акт в многом определяет имидж и культуру судьи. Статус права высок и ответственен и его язык является показателем уровня культуры судьи, показателем его уважения к закону, к гражданам, права которых он защищает.

В целях устранения типичных ошибок при составлении приговора следует выработать его нормативную модель, в которой есть место процессуальным правилам, приемам, способам, терминам и понятиям, применяемым при его составлении, позволяющих правильно и точно выразить правовой смысл судебного акта, то есть совершенствовать юридическую технику судебного приговора.

Список литературы:

1. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2018 года №4 «О судебном приговоре»
[//http://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000004S](http://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000004S) 15.04.2021 г.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан
[//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231) 15.04.2021 г.
3. Воскобитова Л.А.. Система оснований к отмене или изменению приговора в кассационном порядке: Монография. Электронно-библиотечная система ZNANIUM
[//https://znanium.com/read?id=151501](https://znanium.com/read?id=151501) 25.03.2021 г.
4. Стародубова Г.В. Уголовно-процессуальные акты: Учебное пособие. Электронно-образовательная платформа «Юрайт».
[//https://urait.ru/viewer/page/4BA9E8FB-7116-42B1-ABD2-48E1BD03802B/96](https://urait.ru/viewer/page/4BA9E8FB-7116-42B1-ABD2-48E1BD03802B/96)
27.03.2021 г.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года
[//http://10.61.42.188/rus/docs/K1400000226](http://10.61.42.188/rus/docs/K1400000226) 20.04.2021 г.
6. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей»
[//http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132](http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132) 18.04.2021 г.
7. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
[//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000) 22.04.2021 г.
8. Кодекс судейской этики Республики Казахстан
[//https://www.sud.gov.kz/rus/content/kodeks-sudeyskoj-etiki](https://www.sud.gov.kz/rus/content/kodeks-sudeyskoj-etiki) 25.04.2021 г.

Зейнулла А.З.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, з.ғ.к.
Шаяхметов Ш.Ш.*

СЕНІП ТАПСЫРЫЛҒАН БӨТЕН МҮЛІКТІ ИЕМДЕНІП АЛУ НЕМЕСЕ ТАЛАН-ТАРАЖҒА САЛУ: ҚҰРАМ БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

Қылмыстық процестік заңнама дамуының бүгінгі таңдағы жай-күйі дәлелдемелерді зерттеу, оның заңға сай жүргізілу тәртібі, оны іске асыру барысында орын алуы ықтимал болатын құқық бұзушылықтардың мән-мағынасы және олардың алдын алу, бірінші сот инстанциясында қылмыстық істерді қарастыру барысында қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін жеткілікті деңгейде қамтамасыз ету сияқты мәселелерді әрдайым назарда ұстауды және оның ғылыми әрі практикалық қырларын заман талаптарына сай қайта қарап отыруды талап етеді.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу жымқыру нысандарының бірі болып табылады. Демек, ҚР ҚК 189-бабында көзделген қылмыс құрамы жымқырудың барлық белгілеріне ие болуға тиіс.

Қылмыстық заңнамада бұл қылмыс құрамының маңызды белгілері аталған. Осы бөлімде сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражаға салу құрамының белгілерінің мазмұнын ашу және оның криминологиялық сипаттамасы қарастырылатын болады.

ҚР ҚК 189-бабының 1-бөлігінде біз қарастыратын қылмыс құрамы «Кінәліге сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу, яғни жымқыру» [1] деп анықталған. Көріп отырғанымыздай, бұл қылмыс құрамы жымқыру нысандарының біріне жатқызылған. Демек, ол жымқырудың келесі белгілеріне ие болуға тиіс:

- объектісіне қатысты: 1) меншік қатынастары, 2) қылмыс заты –кінәліге сеніп тапсырылған бөтеннің мүлкі;

- объективтік жағының белгілеріне қатысты: құқыққа қарсы өтеусіз алып қою немесе айналдыру;

- субъектісіне қатысты: мұнда жалпы субъект белгілерімен қатар (есінің дұрыстығы мен он алты жасқа толғандығы) арнайы субъекттің белгілерінің де болатындығы қылмыстың негізгі құрамында көзделгендігін ескеру керек (бөтеннің мүлкі кінәлі адамға сеніп тапсырылған болуға тиіс). Сондай-ақ, субъектке қатысты бұл қылмыс құрамында екі дербес саралаушы белгі көрсетілгенін де атап өту керек. Атап айтқанда, ҚР ҚК 189-бабы 2-бөлігінің 3)-тармағындағы «қызмет бабын пайдаланушы» адам және осы баптың 3-бөлігінің 2)-тармағындағы «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам»;

- субъективтік жағына қатысты: кінә нысаны қасақана (тікелей), сонымен бірге пайдакүнемдік мақсаттың болатындығы.

Қылмыс затының маңыздылығын оның дефинициясындағы «кінәліге сеніп тапсырылған бөтен мүлік» сөз тіркестерінен аңғаруға болады. «...заңсыз иелікке түсетін бөтеннің мүлкі қылмыстық құқықтық бұзушылық жасалған кезде... сеніп тапсырылған басқа тұлғалардың иелігінде немесе олардың иелігінде заңсыз тұруы мүмкін» [2].

ҚР Жоғарғы Соты ҚР ҚК 189-бабында көзделген қылмыс құрамының объективтік жағындағы «иемденіп алу немесе талан-таражға салу» ұғымдарына да түсіндірме берген: «Иелену – егер кінәлі адам әлі жұмсаса немесе мүлікті иеліктен өзге де түрде шығармаса, кінәлі адамға сеніп тапсырылған бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта құқыққа қарсы қайтарымызсыз айналдырудан тұратын ұрлық (*жымқыру*) нысаны. Кінәлі адам ұрлаған (*жымқырған*) мүлікті жұмсаса не өзге де түрде иеліктен шығарса, онда оның әрекеті талан-таражға салу ретінде саралауға жатады» [2].

Иемденіп алу заты кез келген экономикалық құндылыққа ие материалдық нәрселер бола алады, мысалы, ақша қаражаттары, бағалы қағаздар, бағалы металдар мен бағалы тастар және т.с.с.

Тәжірибе көрсеткеніндей, заңсыз иемденіп алынатын немесе талан-таражға салынатын ақша қаражаттары, әдетте, мемлекеттік немесе жеке меншіктегі кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың белгілі бір мақсатқа бөлінген қаражаттары, банктегі салымшылардың есеп-шоттарындағы қаражаттар, зейнеткерлік жинақ қорындағы салымдар, сақтандыру және басқа да осы тектес қорлардағы қаражаттар болады, сондай-ақ мұндай қаражат иелері мемлекеттің өзі де, қоғамдық немесе коммерциялық ұйымдар, басқа да заңды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер мен жеке тұлғалар болуы мүмкін.

Қарастырып отырған қылмыс құрамының заты ретіндегі өзге де материалдық құндылықтар әртектес бола алады. Мысалы, жер учаскелері, өндірістік кешендер, кен орындары, мұнай ұңғылары, техникалық және компьютерлік жабдықтар, шикізаттар, материалдар, дайын өнімдер, сауда объектілері, ғимараттар, пәтерлер және т.б. болуы мүмкін.

Қылмыс құрамы затының мұндайда ерекше сипаттағы экономикалық және әлеуметтік қатынас заты болатындығын да ескеру керек. Олардың әрқайсысы белгілі бір қаржы-шаруашылық операциялардың жасалуына байланысты кінәлінің иелегіне бастапқыда заңды түрде берілгендігі маңызды, яғни иемденіп алу немесе талан-таражға салу уақытына қарай кінәлі адам осы заттарды өз иелігінде (уақытша, шектелген иелігінде) иеленуші болады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, бұл қылмыстың жасалу саласының да ерекшеліктері бар, алайда қылмыстық жауаптылық орнатқанда заңнамашы осы салаларды басшылыққа алмаған, есесіне меншік қатынастарының үстемдігін көрсеткен. Іс жүзінде, бұл қылмыстың жиі орын алатын салаларының қатарында бюджеттік қатынастарды, корпоративтік қатынастар, зейнетақы қорларының қызметін, әралуан мақсаттарда құрылатын қорларды атауға болады.

2017 жылдың 4 тамызында Қызылорда облыстық жұмылдыру басқармасының бөлім басшысы қызметін атқарған Ж. ірі мөлшерде сеніп тапсырылған бөтен мүлікті бірнеше рет иемденіп алу және талан-таражға салу айғағы бойынша сотталған. Істің мән-жайлары бойынша Ж. қызмет бабын пайдаланып, 2016 жылдың қаңтар-наурыз және сәуір айынан сол жылдың маусым айы аралықтарында мекеменің екі түрлі лауазымдарында қызмет атқара жүріп, бірнеше рет жалақы төлеу табельдері арқылы өзінің есеп-шотына артық ақша қаражаттарын аудару арқылы, барлығы 3 млн 150 мың теңге жымқырған [3].

Бұл қылмыстық істе сотталған адам мемлекеттік мекемеде ақша қаражаттарының айналымына (жұмсалыуына) жауапты екендігі анықталған. Сондай-ақ іс бойынша дәлелденген жымқырылған ақша қаражаттарының мөлшері 3 млн 150 теңгені құраған, ал ҚР ҚК 189-бабы шарттары бойынша ірі мөлшер деп танылу үшін жымқырылған мүлік құны бес жүз еселенген айлық есептік көрсеткіштен төрт мың еселенген мөлшеріне дейінгі аралықта болуы керек (2016 жылы айлық есептік көрсеткіш 2121 теңге болғанын ескеретін болсақ, Ж-ның жымқырған сомасы 1485 айлық есептік көрсеткішке тең).

Дегенмен, бұл істің бірнеше реттілік белгісіне қатысты саралануында күмәніміз болғанын атап өткіміз келеді. Сот үкімінде кінәлінің әрбір істеген әрекеттерінің жаңадан туындаған қасақаналықтың негізінде жүзеге асырылғаны туралы дәлелдемелер келтірілмеген.

«Белгілі бір адамның бірыңғай пиғылмен және біріктірілген ортақ мақсатпен, материалдық құрамымен және келтірілген зардаптарының біркелкілігімен сипатталатын, қылмыстық құқық бұзушылық жасау тәсілі мен объектісі бойынша өзара ұқсас екі және одан да көп қылмыстық әрекеттерді жасауы қылмыстық құқық бұзушылықтың бірнеше рет жасалуын құрамайды. Мұндай жағдайларда барлық жасалған әрекеттерді тұтастай жалғаспалы қылмыстық құқық бұзушылық ретінде танып, осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін жауаптылық көздейтін ҚК бір бабы немесе бабының бөлігі бойынша саралаған жөн» [4]. Жоғарғы Соттың осы түсіндірмесінің негізінде Ж-ның жалақы табельдері арқылы өзінің есеп-шотына артық ақша аударуды оның «әдетке айналдырғанын», яғни бастапқы аудару әрекеттерінің табысты болуына байланысты ол мерзімді түрде әрбір жалақы аудару күнінде (есептік айдың соңғы бес күндігінде) жүйелі түрде атқарып отырғандықтан, осы әрекеттерінің бірыңғай пиғылмен жасалғанын мойындау керек, әрі оған тағылған айыптан «бірнеше рет жасау» саралаушы белгісін алып тастаған жөн.

Дегенмен, бұл іс бойынша Ж. кәмелетке толмаған екі баланың анасы екендігін, кінәсін мойындағанын және келтірген материалдық шығындарды толық өтегенін ескере отырып, әрі жәбірленуші тараппен татуласудың орын алғанын ескере отырып, сот ҚР ҚК 68-бабы 2-бөлігінің негізінде оны қылмыстық жауаптылықтан босатқан.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу қылмысының жүзеге асырылу спецификасына қарай, сондай-ақ оның анықталуындағы объективті және субъективті себептерге байланысты іс жүзінде бұл қылмыстың тіркелу деңгейі айтарлықтай төмен деңгейде. Абсолюттік көрсеткіштеріне қарай ҚР ҚК 189-бабы бойынша тіркелетін қылмыстардың саны басқа көптеген құрамдармен салыстырғанда жоғары болғанымен, оның меншікке қарсы (пайдакүнемдік) қылмыстар арасында алатын үлесі мардымсыз деп айтуға болады.

Қарастырып отырған қылмыс түрінің криминологиялық тұрғыда өсімі мен кемуінің заңдылықтары жалпы қылмыстылықтың тіркелу заңдылықтарына сай келетінін атап өту керек. Статистикалық мәліметтер көрсеткеніндей, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салудың ең көп тіркелген кезеңі 2015 жылы болған (6112 іс), алайда ол бүгінгі таңға қарай (2020 жылдың 11 айының қорытындысы бойынша) 1981-ге тең болған немесе 3,1 есе азайған [5].

Сонымен қатар, бұл қылмыс түрінің тіркелу динамикасы жоғары болған жылдары (2015-2017 жж.) оның сотқа жеткізілу деңгейінің көрсеткіштерінде кері динамика байқалады: 2015 жылы 21,3 % сотқа жеткізілген, 2016 жылы – 30,7%, ал 2017 жылы – 42,8%. Келесі 3 жылдық кезеңде (бұл қылмыстың тіркелуінің абсолюттік көрсеткіштері күрт төмендеген 2018-2020 жылдары) істің сотқа берілу динамикасының көрсеткіштері мынадай болған:

- 2018 жылы – 38,2 %,
- 2019 жылы – 59,5 %,
- 2020 жылдың 11 айында – 59,1 % іс сотқа дейін жеткізілген.

Статистикалық материалдар негізінде қысқартылған қылмыстық істердің де үлесінің елеулі екендігін атап өту керек. Дегенмен, осы баған бойынша ғылыми

маңызды тұжырым айту қиын екендігін ескеру керек, өйткені ҚР Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің статистикалық нысанында осы бағанда есептік кезең істерімен қатар оған дейінгі кезеңнің де істері қоса есептелу ықтималдығы болған. Сондықтан осы қысқартылған істердің қатарында алдыңғы кезеңде тіркелген істердің де болу ықтималдығы жоғары болғандықтан, ол бойынша тұжырым жасай алмаймыз.

Дегенмен, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу істері бойынша процестік келісім негізінде қылмыстық жауаптылықтан босату орын алған істердің өте аз екендігін айта аламыз, атап айтқанда, 2015 жылы – 2,9%, 2016 – 5,0%, 2017 – 3,3%, 2018 – 2,0%, 2019 – 2,5%, 2020 жылдың 11 айының қорытындысы бойынша 2,1% жағдайда ғана айыпталушылар процестік келісімге барып, өз кінәларын мойындау арқылы қылмыстық жауаптылықтан босатылған.

Көріп отырғанымыздай, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу істері бойынша дәлелдемелік базаны жинау және оның зерттеп, бағалаудың күрделілігіне байланысты айыпталушылардың басым бөлігі істің әрі қарай тергеп-тексерілуін және сотта қарастырылуын «қалайды». Бәлкім, мұндайда олардың ойында осы арқылы не тергеу органдарын шатастыру немесе өздерінің кінәларын дәлелдейтін мәліметтердің тиісінше анықталмауына үміттену болуы мүмкін.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу қылмысынан келетін материалдық зардап мөлшеріне қатысты да бірнеше ерекшеліктердің анықталғанын атап өтуге болады.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар құрылымында тіркелу саны бойынша мардымсыз болғанына қарамастан (есептік кезеңдерде ол 2,0-3,3% болғаны анықталған), олардың қоғамдық қатынастарға келтіретін материалдық зардаптары едәуір екендігін анықтауға болады. Атап айтқанда:

- 2015 жылы барлық шығындардың 19,9 %-ын құраған, 2016 жылы – 33,9 %, 2017 жылы – 24,4 %, 2018 жылы – 11,6 %, 2019 жылы – 63,1 %, ал 2020 жылдың 11 айының қорытындысы бойынша – 9,4 %.

Көріп отырғанымыздай, кей жылдары (2019) ҚР ҚК 189-бабы бойынша келген материалдық шығындар едәуір болған, басқа жылдар бойынша да бір ғана қылмыстан келген зардаптың мөлшерінің ауқымды болғанын мойындауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z189> .*

2. *«Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S> .*

3. *Қылмыстық іс № 4358-17-00-1/364 // Қызылорда облыстық сотының мұрағаты, 2017 жыл.*

4. «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсанындағы № 11 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000011S> .

5. Статистикалық мәліметтер Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің ресми сайтынан алынған [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=kk> .

Ибраев И.Б.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

Научный руководитель –

доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, к.ю.н.

Шаяхметов Ш.Ш.

ИНСТИТУТ ЭКСТРАДИЦИИ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

В этом году исполняется 30 лет, как произошло разделение Союза Советских Социалистических Республик на независимые государства, и у каждой из самостоятельных стран возникли глобальные проблемы, как в социально-экономических сферах, так и сферах государственно-правового регулирования отношений внутри страны. В тот же период времени Республика Казахстан, также столкнулась с такими же проблемными вопросами. Вопросы борьбы в сфере организованной преступности, на протяжении тридцатилетнего периода не разрешаются в должной мере. Как, в начале 1990 годов произошел резкий всплеск преступности, особенно это было связано с созданием устойчивых криминальных группировок с межрегиональными, транснациональными и международными связями, так эта мировая проблема остается и по сей день. Лица, входящие в состав преступных организаций и сообществ, оказывали влияние на все важные отрасли экономики, помимо этого проникали в финансовые и банковские структуры, создавали огромные теневые капиталы. Такие преступные сообщества внедрялись в государственные органы, тем самым лоббировали свои интересы в исполнительных и управленческих сферах, и этим обеспечивали принятие положительных для себя решений, принимали участие в создании конфликтов в политических и национальных интересах. Этот фактор повлиял на необходимость расширения международных связей в борьбе с международной организованной преступностью. В данный момент, в предупреждении, профилактике и борьбе с преступностью актуальный вопрос приобретает институт – экстрадиция (выдача преступников). Данный институт находится в международной сфере сотрудничества (как правило, основными документами взаимодействия между странами являются международные договоры и международные конвенции), а также вытекает из национальных прав самих государств (закрепленных в законах внутри стран – Конституции, Уголовных

кодексах, Уголовно-процессуальных кодексах и других нормативных правовых актах). Здесь же необходимо отметить, что в действующем законодательстве Казахстана, также как и в законодательстве стран СНГ, в самой Минской Конвенции, а также договорах заключенных Казахстаном с другими государствами и определяющих процедуру самой экстрадиции, нет самого определения понятия.

Необходимо отметить понятие «экстрадиция» (выдача преступников) – это основанная на договоре, взаимности, международной вежливости или национальном праве передача обвиняемого в совершении преступления либо осужденного за его совершение лица государством, на территории которого это лицо находится, другому государству в целях его уголовного преследования по законам запрашивающего выдачи государства или по нормам международного уголовного права либо для приведения в исполнение приговора, вынесенного судом запрашивающего государства[1]. В описанном понятии не указывается, что институт экстрадиции состоит лишь в требовании о выдаче, здесь отражены два признака выдача для суда и выдача в целях исполнения вынесенного приговора.

Подытожив описанное, следует отметить, что сущность самого понятия института «экстрадиции» выражается в следующем – подозреваемое лицо, совершившее уголовное правонарушение, по законам страны, в котором совершено преступление должно понести соответствующее наказание, либо в государстве, в котором было задержано, или в стране пострадавшей в наибольшей степени от совершенного преступления. Необходимо заметить, что в Республике Казахстан такого специального закона нет, в отличие от таких государств как США, Великобритания, Германия и другие. В законодательных актах Казахстана имеются только отдельные нормы, регулирующие данный вопрос. Наше государство поддерживает практику заключения международных двухсторонних договоров о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам, основанным на Минской Конвенции. Правовыми основаниями экстрадиции являются многосторонние международные соглашения по борьбе с отдельными видами международных преступлений и преступлений международного характера (например, Конвенция о неприменении срока давности к военным преступникам и преступлениям против человечества, подписанная в 1968 году; Гагская конвенция по борьбе с незаконным захватом воздушных судов, заключенная в 1970 году; Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 1988 года и многие другие), региональные и двухсторонние соглашения о правовой помощи (например, Конвенция ЕС о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 1959 года, Минская Конвенция, заключенная 1993 году, Кишиневская Конвенция, заключенная в 2003 году) [2]. В соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан, а именно статьи 11 Конституции Республики Казахстан [3] статьи 9 Уголовного Кодекса Республики Казахстан – граждане Республики Казахстан, совершившие уголовное правонарушение на территории другого государства, не подлежат выдаче, если иное не установлено международным договором Республики Казахстан [4].

Здесь также необходимо отметить общее правило, заключенное между государствами – страна, подтвердившая требование о выдаче уголовного преступника, извещается по каналам связи, чаще всего дипломатическим, от

которого исходила инициатива, и затем определяют между собой место и время выдачи уголовного преступника. Помимо самого уголовного преступника, с ним передаются предметы и вещи, которые могли быть добыты преступным путем, и документы и предметы, которые могут явиться доказательствами по материалам досудебного расследования. Данный порядок признается принятым практически во всех заключенных между государствами правовых документах, касающихся вопросов экстрадиции. В настоящее время в современном Казахстане преобладает значимое место международных организаций, в основе своей деятельности, преобладающее значение которых является отслеживание, координация и борьба с транснациональной и международной преступностью. В этой связи, 4 ноября 1992 года Республика Казахстан вошла в качестве еще одного участника международной организации – Интерпол. В тот же период Министерству Внутренних Дел Республики Казахстан дано поручение о создании Национального центрального бюро (НЦБ) международной организации уголовной полиции – Интерпола. Этот шаг представлял собой ширококомасштабное взаимодействие и сотрудничество Казахстана с другими мировыми государствами, касательно сферы борьбы с международной преступностью и правовой помощи в части экстрадиции. Опять же повторяясь, в современном Казахстане нет разработанного и принятого специального законопроекта по институту экстрадиции, на основе которого возможно было бы устранение спорных вопросов, как в теории, так и практике выдачи уголовных преступников. Но, наше государство идет по пути подписания международных двухсторонних и трехсторонних соглашений с иностранными государствами, о правовой помощи в сфере гражданских, семейных и уголовных дел, что и способствует регулированию вопросов экстрадиции. И в продолжении данной проблемы, стоит отметить, эффективным правовым рычагом, применяемым в практике Республики Казахстан и иностранных государств в вопросах уголовно-процессуального законодательства является – институт экстрадиции. Посредством его применения и использования в международно-правовой сфере, обеспечивается один из основных принципов уголовного процесса – неотвратимость уголовной ответственности и уголовного наказания, в отношении лиц, совершивших общественно-опасные деяния, предусмотренные уголовным законом различных государств.

В нынешнее время институт экстрадиции применяется в следующих видах: это выдача подозреваемого и выдача осужденного лица. Вопросы, регулирующие выдачу подозреваемого лица, осуществляются в целях дальнейшего уголовного преследования, которое представляет собой вид процессуальной деятельности, осуществляемой стороной обвинения, в целях изобличения и привлечения лица, совершившего преступление, к предусмотренной законом ответственности. Выдача же осужденного лица, предполагает собой исполнение назначенного судом наказания, представляющее собой определенный нормами уголовно-процессуального права порядок применения мер государственного принуждения, выражающееся в применении комплекса ограничений прав и свобод осужденного лица. При этом инициатива о выдаче подозреваемого используется любой страной, законно и правомерно настаивающее на осуждении и наказании, а касательно вопросов выдачи осужденного, здесь правомерно ставить вопрос только той

страной, которая применила в отношении конкретного лица государственное принуждение – в виде вынесения приговора, подтверждающего его виновность. В первом виде экстрадиции, ставится задача осуждения и наказания преступника, на что в условиях правовых основ юрисдикции могут претендовать одновременно несколько государств, что же касается второго варианта – здесь используется принцип исполнения назначенного наказания, и правом пользуется то государство, которое уже вынесло приговор о виновности.

Исходя из видов экстрадиции при решении вопроса о направлении запроса о выдаче уголовных преступников, целесообразно соблюдать отдельные требования и основания. В части касающихся оснований для направления требования о выдачи подозреваемого – необходимо подтверждение регистрации материалов досудебного расследования или стадия возбуждения уголовного дела касательно определенного лица или факта, либо вступление в законную силу приговора суда в отношении конкретного лица, но здесь же важно заметить, что данные обстоятельства подлежат удовлетворению на определенных требованиях, в случае отсутствия которых любым государством правомерен иметь место отказ в выдаче подозреваемого или осужденного.

К проблемам, в ходе осуществления экстрадиции, возможно отнести следующее коллизии возникающие в практической деятельности, при наличии которых возможны отказы в выдаче:

1. Инкриминируемое деяние должно считаться преступным в соответствии с законодательством той страны, где скрывается уголовный преступник, так и того государства, которое является инициатором требования о его выдаче (в теории так называемое – правило двойной преступности);

2. Выдача уголовного преступника должна основываться на принципе «минимального срока наказания», что подразумевает собой обязанность выдавать преступников за те общественно-опасные деяния, где предусмотрено наказание в виде – лишения свободы, не ниже определенного срока (для Республики Казахстан в соответствии со статьей 579 ч.1 УПК РК – не менее одного года лишения свободы или не менее шести месяцев неотбытый срок) [5];

3. Подозреваемое или осужденное лицо, выданное другому государству должно быть привлечено к ответственности только за те общественно-опасные деяния, которые были оговорены в требовании о выдаче (правило специализации);

4. Возникновение коллизий в вопросах требований о выдаче преступников – принцип не выдачи собственных граждан; принцип невыдачи лиц, преследуемых по дискриминационным признакам; недопустимость выдачи во исполнение принципа – двойного привлечения к уголовной ответственности за одно и тоже общественно-опасное деяние; отказ в выдаче, в связи с амнистией; отказ в выдаче, в связи с истечением сроков давности; отказ в выдаче лиц, обладающих дипломатическим иммунитетом; отказ в выдаче по вопросам негуманности наказания; отказ в выдаче, в связи с возрастом или состоянием здоровья.

Также одной из проблем настоящего времени, с которым столкнулось мировое сообщество, а также Республика Казахстан в вопросах экстрадиции уголовных преступников, в целях обеспечения неотвратимости уголовной ответственности и

наказания, в борьбе с международной преступностью – это пандемия «Covid-19». В связи с молниеносной распространяемостью по всему миру, в настоящее время на земном шаре нет ни одного материка, который не был подвержен и заражен данным заболеванием. В целях безопасности своих граждан, из-за временного прекращения транспортного сообщения между странами, иностранные граждане, совершившие преступления оказались в ситуации «бессрочного лишения свободы». В этой связи, для разрешения данных вопросов предлагается законодательно закрепить в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан положение, по которому – выдача уголовных преступников иностранным государствам должна быть запрещена или отсрочена, и определить их правовое положение.

Список литературы:

1. *Бриллиантов А.В. Международное уголовное право: Учебник для вузов. Москва: Юрайт. – 2020. - 327 с.*
2. *«О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/B930005100_05.05.2021; «О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000531_05.05.2021.*
3. *Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_05.05.2021.*
4. *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226_05.05.2021.*
5. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231_05.05.2021.*

Кабдыгалиев С.Ж.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья
Исаева А.И.

СЛЕДСТВЕННЫЙ СУД – ГАРАНТ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА ДОСУДЕБНЫХ СТАДИЯХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Судебная система является одним из составляющих основ государства, движущей силой демократического процесса развития страны на пути политической, социальной и экономической модернизации.

Согласно основному закону страны, суд есть орган государственной власти, наделенный правом вершить правосудия посредством гражданского, уголовного и иных форм судопроизводства, установленных законодательством [1].

Одним из важнейших общепризнанных прав человека в мире является право человека на свободу, а также на личную неприкосновенность. Это следует, в частности, из третьей статьи всеобщей декларации по правам человека и девятой статьи международного пакта о гражданских и политических правах. Ограничения этого права допускаются в исключительных случаях и только по постановлению суда.

Следственный судья хотя и является судьёй, он не осуществляет функции правосудия, его деятельность, направлена на защиту конституционных прав, свобод человека и гражданина на стадиях досудебного уголовного производства.

Общеизвестным фактом является то, что институт следственного судьи получил своё развитие при Наполеоне Бонапарте в начале XIX века с принятием уголовного кодекса Франции, согласно которого судьи значились следователями при суде, наделёнными полномочиями по самостоятельному расследованию преступлений. По подобию с французской моделью следователи при суде появились и в ряде других западных стран, а также в Царской России, где судья сам расследовал преступления [2, С. 29].

На сегодняшний день значимость следственного судьи представляется именно как юрисдикционного органа, не связанного с функциями по расследованию преступлений.

С обретением независимости и международного статуса перед государством стал вопрос соблюдения прав и свобод человека и гражданина, которые соответствовали бы современным международным стандартам.

В результате проведенной в 2007 году реформе от органов прокуратуры в компетенцию судебных органов были переданы полномочия по санкционированию решений и действий органов досудебного производства.

Во многих странах Европы данные полномочия осуществляют суды на протяжении долгого времени. В Германии, например, он называется специальный

судья, в Италии – судья по предварительному расследованию, в Англии – мировой судья, во Франции – судья по предварительному заключению [3, С.39].

Концепция правовой политики на период с 2010 года по 2020 год определила постепенное расширение судебного контроля на досудебных стадиях уголовного процесса, как одного из первостепенных направлений модернизации уголовного судопроизводства.

1 января 2015 года был введен в действие уголовно-процессуальный кодекс, согласно которому появился принципиально новый институт в отечественном уголовном судопроизводстве – институт следственных судей.

Согласно плану нации – 100 конкретных шагов Первый Президент РК Назарбаев Н.А., обозначил постепенную передачу следственному судье компетенции по санкционированию всех следственных действий, ущемляющих конституционные права и свободы человека, что в свою очередь создало бы равновесие между сторонами на досудебной стадии производства.

Указом Первого Президента страны от 10 января 2018 года №620 в областных центрах и городах республиканского значения были созданы специализированные следственные суды.

Сам смысл создания следственных судов в стране состоял в создании независимого органа судебной власти, отделенного от судов общей юрисдикции, который позволил бы следственным судьям сконцентрироваться исключительно только на судебном контроле досудебного производства по уголовным делам и быстро, наиболее профессионально разрешать вопросы, возникающие в процессе досудебного производства.

Согласно уголовно-процессуального законодательства в компетенцию следственного судьи входят рассмотрения вопросов, возникающих на досудебной стадии производства. К числу таковых относятся, например, рассмотрения ходатайств органов досудебного производства о санкционировании: мер пресечения (содержание под стражей, домашнего ареста, применении залога и др.); о проведении следственных действий (осмотра, обыска, выемки и др.), в том числе рассмотрение ходатайств о санкционировании проведения негласных следственных действий и др.

Помимо вышеперечисленных полномочий следственный судья также рассматривает жалобы участников уголовного производства в отношении решений, действий и бездействий органов досудебного производства (в порядке ст.106 УПК РК);

От правильных и основанных на законе действий следственного судьи зависит ход и результаты досудебного расследования, а также принятое судом по делу при рассмотрении по существу окончательное решение. При этом, на основании требования уголовно-процессуального кодекса следственный судья не должен предрешать вопросы, которые могут быть предметом судебного разбирательства при рассмотрении дела по существу, давать указания о направлении расследования и проведении следственных действий, совершать иные действия и решения вместо лиц, осуществляющих досудебное производство по уголовному делу, а также суда, рассматривающего дело по существу, за исключением случаев, предусмотренных законом.

К примеру, в Российской Федерации вопросы об избрании в отношении подозреваемого лица меры пресечения, как и в нашей стране, отнесены к компетенции судов.

Однако, если в Казахстане избранием меры пресечения в отношении подозреваемого лица отнесено к компетенции специализированных следственных судов, то в Российской Федерации данные компетенции возложены на суды общей юрисдикции первой инстанции.

Различные эксперты и ученые, в их числе и российские, высказывают свою точку зрения о том, что отсутствие института следственных судей в России, когда судья в начале рассматривает на стадии досудебного производства ходатайство органов уголовного преследования о санкционировании меры пресечения, а затем тот же самый рассматривает дело по существу, усиливает обвинительный настрой, у судьи может сложиться впечатление о виновности подозреваемого, квалификации уголовного правонарушения, допустимости и достоверности доказательств и по другим вопросам.

В этом плане опыт нашей страны оценивается экспертами с положительной точки зрения.

Суть следственного судьи состоит в независимости от органа досудебного производства. Судья осуществляет роль арбитра между стороной обвинения и стороной защиты, руководствуясь при этом принципом состязательности сторон, в соответствии с законодательством профессионально и оперативно разрешает вопросы, отнесенные к его полномочиям.

В случае необходимости применения мер пресечения в отношении подозреваемого лица, орган, ведущий досудебное производство выносит перед следственным судом согласованное с прокурором ходатайство, которое оформляется постановлением.

Общими условиями для судьи при избрании в отношении подозреваемого меры пресечения являются:

- регистрация уголовного дела в едином реестре досудебных расследований;
- орган досудебного производства, ходатайствующего о применении меры пресечения;
- наличие у лица статуса подозреваемого, к которому применяется мера пресечения.

Хотелось бы отметить, что в соответствии с законодательством деятельность следственного судьи основано на следующих принципах:

1) законности – следственный судья при выполнении своих полномочий, основывается на нормы Конституции Республики Казахстан, а также нормы материального и процессуального уголовного законодательства.

2) самостоятельности принятия решений – судья рассматривает отнесенные к его полномочиям вопросы самостоятельно, без проведения судебного заседания.

3) независимости – заключается в том, что при проведении судебного заседания следственный судья принимает решение по своему усмотрению и при необходимости исследования обстоятельств, имеющих значение для принятия законного и обоснованного решения, решает провести судебное заседание с участием сторон.

В том случае, если проведение судебного заседания необходимо, стороны досудебного производства заранее уведомляются о времени и месте судебного заседания.

Процессуальным итогом судебного контроля, осуществляемого на стадиях до судебного производства является вынесение законного и обоснованного решения в виде постановления.

Так за весь 2020 год следственные судьи республики удовлетворили 31% от рассмотренных жалоб на действия органов досудебного производства (каждую 3-ю жалобу) и отказали в удовлетворении 15% ходатайств об аресте имущества.

Данные статистики о деятельности таких судей могут указывать на их самостоятельность и независимость от стороны обвинения.

Если в ходе рассмотрения следственный судья обнаружит факты незаконного ограничения или нарушения конституционных прав, а также свобод человека, законных интересов юридических лиц, то в таком случае судья реагирует посредством вынесения частных постановлений в адрес руководства лиц, допустивших нарушение закона.

При рассмотрении жалобы судья не даёт оценки имеющимся в деле доказательствам, он выясняет проверены и учтены ли органом досудебного производства все обстоятельства, на которые указывает заявитель в своей жалобе. При этом судья, не делая выводов о доказанности или не доказанности вины, допустимости или не допустимости собранных доказательств, проверяет наличие либо отсутствие материально-правовых и процессуальных оснований для принятия решения по делу. Пределы контроля на досудебной стадии производства ограничены выяснением соблюдения норм закона при совершении действий (бездействия) и принятии решений. Если лицо, в отношении которого ведется досудебное производство, сообщит о применении к нему со стороны органов досудебного производства пыток и других недозволённых методов или наличии на нем следов применения насилия следственный судья обязан дать указание прокурору осуществить в срочном порядке проверку указанных фактов.

В своём послании от 1 сентября 2020 года народу Казахстана глава государства К.К. Токаев отметил, что необходимо уголовную область усовершенствовать по образцу развитых стран, входящих в ОЭСР, гарантирующую своевременную защиту прав граждан и отвечающую высоким международным стандартам [4].

Международным сообществом были разработаны основные принципы заключения под стражу. Данные принципы нашли своё отражение в Резолюции Комитета министров Совета Европы от 09.04.1965г. NoR(65) 11 «Заключение под стражу», а также в рекомендации Комитета министров Совета Европы NoR(80) 11 «О заключении под стражу до суда». К ним относится в частности требование о том, что заключение лица под стражу должно рассматриваться как исключительная мера. Оно может быть применено только при наличии обоснованного подозрения, что лицо совершило предполагаемое преступление.

Это принципиальное положение в целом воспринято отечественным уголовно-процессуальным законодательством. В тоже время хотелось бы отметить что главной задачей нашего государства в современных условиях является обеспечение прав и свобод граждан и организаций, которые соответствовали бы современным

международным стандартам. Одним из таковых могла бы стать ратификация Европейской конвенции по правам человека. Ратификация данной конвенции дала бы возможность гражданам получить дополнительную защиту своих конституционных прав, а также свобод в Европейском суде по правам человека, а следственным судьям в свою очередь опыт международной судебной практики.

Работа следственных судов в РК из года в год совершенствуется, в связи с этим в целях единообразия судебной практики 24 января 2020 года Верховным Судом РК было принято нормативное постановление «О некоторых вопросах санкционирования мер пресечения».

Согласно законодательству РК, следственный судья, ранее в ходе предварительного следствия принимавший участие в уголовном деле, не может принимать участие в рассмотрении данного дела, поскольку у него может сложиться обвинительный уклон, предубеждение о виновности подсудимого, квалификации уголовного правонарушения, достаточности доказательств.

Сегодня судебная власть обладает всеми необходимыми атрибутами государственной власти. Это превращает ее в стабильную силу способную защитить права и свободы граждан. Её полномочия выражаются не только в том, чтобы рассматривать соотношение законодательству действий и решений других органов и лиц, но и осуществлять контроль за стадией досудебного производства.

Безусловно благоприятным условием и гарантом для защиты прав и свобод человека и гражданина стало внедрение института следственных судей.

Список литературы:

1. *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года* // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> 05.04.2021.
2. Саду Д.Г., Рахимбеков К.Е. *Следственный судья как участник уголовного процесса: Учебное пособие под общей редакцией к.ю.н., профессора Ким К.В.* - Астана, 2015. – 29 с.
3. Ковалёв Н.П. *Заключение под стражу по решению суда в ряде Европейских стран (Германия, Италия, Франция, Англия)* // Информационно-аналитический журнал: правовая реформа в Казахстане. - 2007. - №4 (39-40). – 39 с.
4. *Казахстан в новой реальности: время действий* // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> 07.04.2021.

Қойшыбаев Н.М.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО профессоры, з.ғ.д.
Балтабаев Қ.Ж.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІ ЖҮРГІЗЕТІН ОРГАННЫҢ ЗАҢСЫЗ ӘРЕКЕТТЕРІ САЛДАРЫНАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Азаматтардың алдын ала тергеу органдарының заңсыз әрекеттерінен келтірілген зиянды өтеу құқығын ұлттық заңнама нормаларында шоғырландыру әлемдік және еуропалық стандарттарға сәйкестігі бойынша келесі зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Халықаралық деңгейде қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерінен келтірілген зиянды өтеу жөніндегі қатынастарды реттейтін негізгі нормалар Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының 10 жылғы 1948 желтоқсандағы үшінші сессиясында қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының нормалары болып табылады. Оған сәйкес адам мен азаматтың құқықтары, бостандықтары қоғам үшін ең жоғары құндылық деп жариялады [1]. Бұл құқықтық реттеудің алғышарты болып табылады.

Сонымен қатар, Нью-Йоркте 1966 жылғы 16 желтоқсанда жасалған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде негізгі нормалар орын алған [2] және тағы да басқа.

Жалпы «rehabilitatio» ұғымы латын тілінен алынған, бұрынғы жағдайға оралу, татуласу, қалпына келтіру дегенді білдіреді [3].

Зиянды өтеу және азаматтардың құқықтарын қорғау қағидаты көптеген мемлекеттерде конституциялық деңгейінде бекітілген, айталық Әзірбайжан, Алжир, Албания, Австрия, Болгария, Бразилия, Венгрия, Вьетнам, Германия, Греция, Италия, Испания, Қытай, Оңтүстік Корея, Португалия, Польша, Румыния, Швейцария, Жапония.

Зиянды өтеуге байланысты құқықтық қатынастарды реттейтін арнайы заңдар көптеген мемлекеттерде (АҚШ, Англия, Украина, Әзірбайжан және т.б.) қабылданған. Айталық, Францияда зиянды өтеу туралы сот шешімдеріне шағымдарды қарастыратын «күзетпен ұстауды түзету жөніндегі Ұлттық комиссия» жұмыс істейді.

Бірақатар мемлекеттердің конституцияларын зиянды өтеуге қатысты нормалардың бекітілуі бойынша, үш түрге бөлінеді деген қорытындыға келсе болады:

1) жария билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының құқыққа қарсы әрекеттерінен келтірілген зиянды өтеу туралы нормалары бар (Албания, Вьетнам, Гватемала, Гондурас);

2) мемлекет жауапкершілігінің кепілі ретінде мемлекеттік органдармен келтірген зиянды өтеу құқығын қамтитын жалпы құқық туралы нормалары бар (Германия, Испания, Италия, Бразилия, Жапония, Қытай, Украина, Польша, Куба);

3) ақтау және зиянды мемлекеттің өтеуі бойынша жалпы нормасы жоқ, бірақ жеке адамның негізгі құқықтарына кепілдік беретін (Ангола, Аргентина, Филиппины, Пакистан, Бангладеш, Болгария, Бенин және т.б.) [4].

Арменияның Қылмыстық-процестік кодексінде (бұдан әрі – ҚПК) ақтауға арналған жеке тарау қамтылмаған, бірақ кодекстің 22-бабында «сот қателіктерінен зардап шеккендердің құқықтарын қалпына келтіру» нормалары көрсетілген, ол ақталған адамның өз құқықтарын қалпына келтіру және оған келтірілген зиянды өтеу құқығын мәлімдейді. Сонымен қатар, бұл бап тергеу органдарына азаматтардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіру үшін шаралар қабылдау міндетін жүктейді. Армения ҚПК-нің 66-бабында «ақталған адам» туралы түсінік берілген, оның құқықтары нақтыланған [5].

Румыния (Конституциясының 48-бабында) мен Венгрияда (XII бабында) мемлекет атынан келтірілген заңсыз зиянды өтеу нормалары негізгі заңдарында нормативті түрде бекітілген болса, Польшаның Конституциясында «ақтау» ұғымы бекітілмеген. Дегенмен, Конституциямен адамға мемлекеттік билік органдарының құқыққа қарсы іс-әрекеттерінен келтірілген зиянның орнын толтыруға кепілдік беріледі [6].

Белорусь Республикасының ҚПК-інде Ресей Федерациясының ҚПК-мен салыстырғанда, ақтау және ақталған адамның ұғымдары, ақтаудың заңды негіздері мен шарттары, ақталушыға келтірілген зиянды өтеу тәртібі айқындалмаған, тек айыпталушыны толық ақтау, кінәсіз адамды ақтау, қайтыс болған адамды ақтау, сотталған адамның қайтыс болуы және оны ақтау көрсетілген.

Белорусь Республикасының қылмыстық процестік заңнамасының 7-бабының 2) тармағына сәйкес «Осы Кодексте белгіленген материалдар мен қылмыстық іс бойынша іс жүргізу тәртібі заңдылық пен құқықтық тәртіпті, қылмыстардың алдын алуды, негізсіз айыптаудан немесе соттаудан қорғауды, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуді, ал кінәсіз адам айыпталған немесе сотталған жағдайда - оны дереу және толық ақтауды, оған тән, мүліктік және моральдық зиянды өтеуді, бұзылған еңбек, зейнетақы, тұрғын үй және өзге де құқықтарды қалпына келтіруді қамтамасыз етуге бағытталған» [7].

Жалпы ақтауға қатысты, Қазақстан Республикасы, Беларусь Республикасы мен Ресей Федерациясы – мемлекеттер арасында қылмыстық-процестік нормаларының салыстыруын келесі кестеден байқаса болады.

Кесте – 2. Қылмыстық-процестік заңнаманы мемлекет аралық салыстыру

Мемлекет атауы	Қылмыстық-процестік заңнамадағы ақтау нормаларының бекітілуі
Қазақстан Республикасы	4-тарау. Ақтау. Қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеу: <ul style="list-style-type: none"> - күдікті, айыпталушы, сотталушы ретінде тартылған адамды ақтау, - қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеткізуге құқығы бар адамдар, - зиянды өтеткізу құқығы және талап қою мерзімдері, - мүліктік зиянды өтеу, - моральдық зиянның салдарын жою, - құқықтарды талап қою тәртібімен қалпына келтіру;
Белорусь Республикасы	48-тарау. Қылмыстық процесті жүргізуші органның заңсыз әрекеттерімен жеке немесе заңды тұлғаға келтірілген зиянды өтеу бойынша іс жүргізу: <ul style="list-style-type: none"> - өтеуге жататын зиян - зиянды өтеткіруге құқығы бар адамдар - зиянды өтеу тәртібі - жеке зиянды өтеу - мүліктік зиянды өтеу - моральдық зиянның салдарын жою өзге де құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі шаралар - талап қою мерзімдері - зиянды өтеу туралы шешімге шағым жасау [7]
Ресей Федерациясы	18-тарау. Ақтау: <ul style="list-style-type: none"> - ақтау құқығының пайда болу негіздері, - ақтау құқығын тану, мүліктік зиянды өтеу, - моральдық зиянды өтеу, - төлемдер жүргізу туралы шешімге шағым жасау, - ақталған адамның өзге де құқықтарын қалпына келтіру, - заңды тұлғаларға зиянды өтеуден тұрады [8];

Ресей Федерациясының Конституциясында бекітілген азаматтардың құқықтарының қатарына Ресей Федерациясының ҚПК-ның 53-бабына сәйкес, мемлекеттік органдардың немесе олардың лауазымды тұлғаларының заңсыз әрекеттерінен (немесе әрекетсіздігінен) келтірілген зиянды өтеу құқығы жатады. Аталған конституциялық ұйғарымды дамыту барысында қазіргі қылмыстық-процестік заңнамасында ақтау институты пайда болған.

Ақтау түсінігі Ресей Федерациясының ҚПК-нде: заңсыз немесе негізсіз қылмыстық қудалауға ұшыраған адамның құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру және оған келтірілген зиянды өтеу тәртібі деп берілген, ал ҚПК-ге сәйкес ақталған тұлға болып, оған қатысты заңсыз немесе негізсіз қылмыстық қудалауға

байланысты келтірілген зиянды өтеу құқығы бар адам танылады (Ресей Федерациясының ҚПК-нің 5-бабының 35-тармағы).

Ресей Федерациясының ҚПК-нің 18-тарауының нормаларын қолдану кезінде соттарда туындайтын мәселелер бойынша түсініктемелер Ресей Федерациясы Жоғарғы Соты Пленумының 29 жылғы 2011 қарашадағы №17 «Соттардың Ресей Федерациясының Қылмыстық-процестік кодексінің 18-тарауының қылмыстық іс жүргізудегі ақтауды реттейтін нормаларын қолдану тәжірибесі туралы» қаулысында берілген [9]. Аталған қаулыға сәйкес ақталуыға жататын тұлғалар қатарына іс-әрекеттері қайта сараланған тұлғалар жатпайды.

Жалпы салыстыруы барысында, Қазақстан Республикасында зиянды өтеткізу талабы үкім шыққан сотқа алты ай ішінде қойылуы мүмкін, алты ай мерзімнен кейін азаматтық талаппен жүгінеді әрине қажетті арыз жазу арқылы бұл мерзім қалпына келтіріледі. Дегенмен, үш жылдық талап қою мерзімімен белгіленген Белорусь, Ресей мемлекеттеріне қарағанда тым аз екені анықталды.

Сонымен қатар, ҚР ҚПК-нің 41-бабына сәйкес қылмыстық процесті жүргізетін, адамды ақтау туралы шешім қабылдаған орган келтірілген зиян үшін одан ресми түрде кешірім сұрауға міндетті [10]. Ал, РФ ҚПК-нің 136-бабына сәйкес, мемлекет атынан ресми кешірім келтіру міндеті осы зиянды кім келтіргеніне қарамастан, прокурорға жүктелген. Расында заңды қадағалаушы орган ретінде қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеуде прокурорлардың рөлін күшейту керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Всеобщая декларация прав человека.*
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. *Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» № 91 Заңы* // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>
3. *Словари и энциклопедии на Академике* // https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/30971/РЕАБИЛИТАЦИЯ
4. *Яшина А.А. Институт реабилитации: конституционно-правовые аспекты.* – М.: Юрлитинформ, 2018.- 280с. // https://books.google.kz/books?id=nsmiDwAAQBAJ&pg=PT133&lpg=PT133&dq=национальная+комиссия+по+исправлению+содержания+под+стражей+франция&source=bl&ots=2r1hda9WRg&sig=ACfU3U0cY4vIorAkmI9d3AQW9Jqv1UI5tg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjG2e3i_oTuAhWk_CoKHfedDZoQ6AEwA3oECAUQA#v=onepage&q=национальная+комиссия+по+исправлению+содержания+под+стражей+франция&f=false
5. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения* // https://www.legislationline.org/download/id/4261/file/Armenia_CPC_am2006_ru.pdf
6. *Бученков А.А. Институт реабилитации в уголовном процессе зарубежных стран. Наука. Общество. Государство. 2018. Т. 6. № 2 (22). С. 56-61.*
7. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 года № 295-3* // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414958#pos=265;-42

8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/

9. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 29 ноября 2011 г. № 17 «О практике применения судами норм главы 18 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, регламентирующих реабилитацию в уголовном судопроизводстве» // <https://rg.ru/2011/12/05/vs-dok.html>

10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

Копбаев Ч.С.

магистрант Академии правосудия

при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья

Кенжегарин А.К.

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДМЕТА ВЗЯТКИ

Взятничество – остросоциальная проблема современного общества. Это самое негативное проявление коррупционных процессов. Преступления, предмет которых – взятка, являются наиболее латентными и трудно раскрываемыми. Проблемы, с которыми сталкиваются правоохранительные органы в расследовании таких составов, не ограничиваются только выявлением и пресечением преступных деяний, и проявляются еще и в сложностях квалификации.

Максимально сложно во многих случаях устанавливается предмет взятки. Дефиниция регламентируется частью 1 статьи 366 УК РК и охватывает такие категории как деньги, ценные бумаги, иное имущество, права на имущество или выгоды имущественного характера.

Под последним подразумевается совокупность любых материальных ценностей, у которых есть меновая стоимость. Это могут быть долговые обязательства в иностранной валюте как форма валютных ценностей, природные драгоценные камни в обработанном и сыром виде, любой вид драгоценных металлов, включая металлы платиновой группы [1, С. 353].

Взяткой могут быть расценены любые недвижимые и движимые вещи без оговорки на то, находятся ли они в гражданском обороте, ограничены ли они законом или выведены из оборота. По двум последним случаям требуется проведение дополнительной квалификации по соответствующим статьям УК.

Дефиниция «выгоды имущественного характера» вызывает дискуссии в научных кругах. Доктрина права содержит множество различных трактовок. К ним относят услуги имущественного характера, т. е. они предоставляются безвозмездно, но оплачиваются предоставленными проездными билетами, правовыми, медицинскими услугами и т. д. Услуга, если ее рассматривать в контексте объекта гражданского права, – это определенные действия, совершаемые, в том числе, без

материального вознаграждения, но которые могут быть имущественно оценены в денежном выражении [2, С. 41].

Дефиниция «выгода» по своему смысловому содержанию шире понятия услуг, несмотря на то, что может трактоваться как в узком, так и в развернутом смысле. В первом случае подразумевается понимание понятия, отраженное в нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 8 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений». В соответствии с данным нормативным актом получение имущественных преимуществ и благ подразумевает принятие лицом, относящимся к субъекту преступления, не только для себя, но и для других лиц или организаций оказываемых безвозмездно, подлежащих оплате всевозможных услуг, либо незаконное использование льгот, осуществление строительных, ремонтных работ, предоставление санаторных или туристических путевок, проездных билетов, ссуд или кредитов на льготных условиях и т.п. [3].

В широком значении дефиниция предполагает, что субъект получает в свою пользу определенную выгоду, преимущественный статус в решении какого-либо вопроса, материальные и другие привилегии. В контексте рассматриваемого вопроса важно отметить, что выполнение работ и оказание услуг подразумевает совершение определенных действий, форма выражения результата которых предопределяется экономическим результатом и возможностью гарантировать конечный итог в положительном ключе [4, с. 541]. Каждая из перечисленных услуг и выгод должна быть оценена в приговоре в денежном эквиваленте.

Предмет взятки порождает бурную научную полемику, в процессе которой актуализирован вопрос, как правильно квалифицировать предъявление должностным лицам фиктивных удостоверяющих и идентифицирующих документов, таких как дипломы, трудовые книжки, служебные удостоверения. Представляется интересной позиция Т.В. Кондрашовой и ее единомышленников, которые указывают, что конечной целью получения таких документов является материальная выгода, следовательно, эти деяния охватываются понятием взятки.

Другие авторы полагают, что они не представляют материальной ценности и поэтому не могут быть предметом рассматриваемых преступлений. На этот взгляд, спор по этому вопросу наиболее аргументированно изложил А.И. Добродей, который считает, «что в данном случае необоснованно смешиваются признаки выгоды имущественного характера в качестве предмета взятки и корыстной заинтересованности как элемента злоупотребления властью или служебными полномочиями».

Отдельные потенциальные компоненты предмета взятки продолжают оспариваться в ходе научных дискуссий. Перечень вопросов для спора расширяется с учетом динамики жизни и появления новых объектов. Один из таких вопросов – правильность рассмотрения выгод и услуг неимущественного характера как предмета взятки. Правовой предпосылкой такого подхода можно считать статью 2 Конвенции ООН против коррупции [5].

Данный международный правовой акт ратифицирован Республикой Казахстан, а его положения расцениваются как приоритетный вектор осуществления уголовной политики государства. На принципах конвенции выстраивается система мер для

неотложной и эффективной борьбы с коррупционными явлениями в стране. Принимаемые меры подлежат постоянному мониторингу, в частности на предмет правильности внедрения рекомендаций конвенции в национальное законодательство. Одним из ключевых документов в этом ракурсе считается Стамбульский план действий по борьбе против коррупции, который является специальной программой для взаимной оценки [6].

На основании третьего раунда мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе против коррупции сформирован отчет, в котором указано на невыполнение рекомендации о рассмотрении нематериальных благ как предмета преступлений, связанных с коррупцией.

В частности, указывается, что Уголовный кодекс в этой части не соответствует международным стандартам и рекомендации Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией. Обоснованием этого аспекта является факт, что рекомендация Конвенции в части криминализации незаконного преимущества и внедрения соответствующей ответственности в национальное законодательство не исполнена.

Уголовное законодательство прошлых лет, а именно УК Каз СССР 1959 года не содержал норм, посвященных признакам материальности предмета взятки. Статья 146 содержала формулировку «в каком бы то ни было виде». Это давало обширные возможности для трактовки, поскольку прямого указания исключительно на материальность взятки не было. В последствии этот абстрактный подход был сужен трактовкой, отраженной в постановлении ВС РК, посвященном вопросам применения судами законодательства об ответственности за взяточничество. Так, давалось четкое указание, чтобы в случае получения взятки его предмет характеризовался признаками материальной выгоды [7].

УК РК 1997 года в статье, посвященной составу «Получение взятки», содержала исчерпывающую конкретизацию того, что должно рассматриваться как предмет преступлений этой группы. Речь идет о деньгах, ценных бумагах, ином имуществе, праве на имущество или выгодах имущественного характера

Таким образом, материальная выгода взяткополучателя как обязательный признак предмета взятки был четко закреплен на законодательном уровне. Указанный перечень остался без изменения и после принятия Уголовного кодекса 2014 года.

С практической точки зрения представляет интерес позиция В.Б. Комарова, который указал, что сфера применения уголовно-правовых норм напрямую зависит от такой ключевой характеристики взяточничества (получения, дачи взятки, посредничества), как предмет, и имеет первостепенное значение для квалификации, что порождает множество проблем в правоприменительной деятельности. Например, пробелом является неясность, в какой степени была использована гражданская терминология для толкования взятки, или, что собой представляет услуга имущественного характера, как она соотносится с понятием незаконного вознаграждения, бесплатного оказания незаконных услуг, вручения в качестве взятки поддельных денег и ценных бумаг, видов вознаграждения, не являющиеся взяткой и др. Теория и судебная практика на сегодняшний день не пришли к единому пониманию, какой признак при квалификации получения взятки является

главным характеризующим признаком применительно к служебному поведению должностных субъектов, за которое они получают взятку [8, С. 3-4].

Существенным пробелом считается отсутствие этого объекта в перечне состава предмета взяточничества. Это обусловлено объективными причинами. Например, отсутствием в гражданско-правовом законодательстве четкой и однозначной дифференциации услуг неимущественной и имущественной категории. Кроме того, ряд статей УК, а именно 366 и 367, отражают взятку в денежном выражении как конструктивный признак преступления и одновременно подразумевают, что она же исчисляется в денежном эквиваленте в определенном размере как квалифицирующее обстоятельство. Следовательно, непосредственно природа совершаемых деяний порождает сложности при оценке услуг неимущественной категории. Важным аспектом является акцентирование внимания многих авторов на корыстном характере преступного деяния. Однако если предоставляются услуги неимущественного характера, эта черта автоматически упраздняется, следовательно, квалификация по статье 366 УК не может быть применена.

Параллельно в качестве контраргумента корыстному началу преступления рядом ученых высказана версия о криминализации деяния только в тех случаях, когда имеет место обращение взяткодателя за деньги к третьему лицу, если предполагается, что оно будет предоставлять неимущественные услуги получателю взятки. Эту модель преступления научно рассмотрел Г.П. Новоселов и предположил возможность расценивания в качестве предмета взятки сексуальных услуг. В обоснование своей позиции автор указывает, такое явление как проституция по своей сути подразумевает сексуальные услуги, предоставляемые на платной основе. Следовательно, принятие таких услуг должностным лицом, если они оплачены третьей стороной, и должностное лицо осознает этот факт, должно расцениваться как получение взятки. Автор указывает, что логично квалифицировать по аналогии ситуации, при которых лицо, занимающееся проституцией на постоянной основе, безвозмездно вступает в сексуальные отношения с должностным лицом для реализации соответствующих намерений [9, С. 609].

Если признать подобные услуги неимущественного характера таковыми, которые приобретают денежный эквивалент, правильность квалификации будет обусловлена только способностью правоохранительных структур грамотно устанавливать точную сумму переданных за услугу средств. Что касается оценочной трактовки услуг сексуального характера в контексте предмета взятки, мнения представителей научного сообщества разнятся. Контраргументом представленной выше позиции Г.П. Новоселова о квалификации таких услуг как предмета взятки выступают доводы Б.В. Волженкина, который настаивает на акцентировании внимания непосредственно на субъекте, предоставляющем такие услуги. Если устанавливаются сексуальные отношения между непосредственно «взяткодателем» и должностным лицом, состав взяточничества отсутствует, так как отсутствует имущественная составляющая подобных услуг [10, С. 197].

Таким образом, для правильной квалификации действий в подобных ситуациях следует руководствоваться, прежде всего, субъективными представлениями должностного лица об имущественности или неимущественности услуги в каждом конкретном случае. Если должностное лицо воспринимает получение некой

неимущественной услуги лишь как возможность не заплатить за нее деньги, то это предмет взятки. В противном случае – нет, т.е. даже если заинтересованное лицо (взяткодатель) оплачивает чьи-либо сексуальные услуги, но должностное лицо, которому они предназначаются, не осознает это, то о получении взятки говорить нельзя.

Таким образом, выгоды (услуги) неимущественного характера могут являться предметом взятки.

Специальная литература содержит несколько подходов о расценивании информационного компонента как разновидности предмета взятки. М.В. Феоктистовым высказано убеждение, что у информации нет потребительской и экономической стоимости, однако она может признаваться предметом взятки в отдельных ситуациях [11, С. 216].

В дополнение к указанной позиции представляет интерес довод А.В. Грошева, который отметил, что в вышеприведенном случае уместно говорить о предоставлении информационных услуг, а не о самой информации как предмете взятки. Сама взятка отсутствует, поскольку отсутствует оплата соответствующих услуг [12, с. 37].

Еще одним дискуссионным и сложным вопросом в рассматриваемом аспекте считается трудоустройство должностных лиц и их родственников, применение к ним выгодных и привилегированных условий в процесс заключения соглашения. Если имеет место явное завышение выгодности условий договора, в таких случаях налицо прикрытая взятка.

Например, сын должностного лица устроен на должность, очевидно не соответствующую его образованию и квалификации, или получает заработную плату, премии, дополнительные надбавки, явно завышенные по сравнению с доходами других сотрудников на аналогичных или более высоких должностях. Практика знает случаи привлечения к ответственности в аналогичных ситуациях за взятничество. Аналогичная ответственность должна следовать, если в таких условиях работа по должности фактически не выполняется, а выгоды предоставляются. При этом нельзя квалифицировать как взятку трудоустройство, если оплата труда близкого родственника соответствует фактически выполняемому объему работы, на тех же условиях, что и для других сотрудников на аналогичных трудовых местах. Расследование прикрытых взяток подразумевает необходимость установления действий должностного лица, которые влекут за собой предоставление имущественной выгоды.

Подытоживая вышеизложенный материал, определение взятки в виде услуг имущественного характера не представляет собой сложности и не составляет научного спора. Остается дискуссионным вопрос о том, могут ли выгоды носить неимущественный характер при фактах взятничества.

Представляется необходимым отметить фактическое игнорирование услуг нематериального характера в контексте взятничества.

В международно-правовых документах, в частности, в Конвенции ООН против коррупции, используются такие юридические понятия, как «злоупотребление влиянием», «неправомерное преимущество», не имеющие, на первый взгляд, материальной имущественной основы. В частности, в ст. 18 Конвенции

«Злоупотребление влиянием в корыстных целях» указано, что «каждое государство-участник рассматривает возможность принятия таких законодательных и других мер, какие могут потребоваться, с тем чтобы признать в качестве уголовно наказуемых следующие деяния, когда они совершаются умышленно:

а) обещание, предложение или предоставление публичному должностному лицу или любому другому лицу, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества, с тем чтобы это публичное должностное лицо или такое другое лицо злоупотребило своим действительным или предполагаемым влиянием с целью получения от администрации или публичного органа государства участника какого-либо неправомерного преимущества для первоначального инициатора таких действий или любого другого лица;

б) вымогательство или принятие публичным должностным лицом или любым другим лицом, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества для себя самого или для другого лица, с тем чтобы это публичное должностное лицо или такое другое лицо злоупотребило своим действительным или предполагаемым влиянием с целью получения от администрации или публичного органа государства-участника какого-либо неправомерного преимущества».

В приведенном положении не идет речь о прямой выгоде в виде материальных благ, а указывается на неправомерное преимущество, полученное в результате злоупотребления публичным должностным лицом своим действительным или предполагаемым влиянием.

Как представляется, необходимо установить ответственность за предоставление услуг нематериального характера в качестве взятки. Услуги нематериального характера однозначно не проходили по материалам уголовных дел, что совершенно не означает, что они не могут быть предметом взятки.

Например, недостаточное внимание уделяется такому аспекту, как получение должностными лицами за совершение определенных действий в пользу взяткодателя в качестве услуги почетного звания или передвижение по службе без повышения должностного оклада, при этом материальные дивиденды достигаются только в перспективе.

Представляется, что такие нематериальные услуги как сексуальные услуги, положительные отзывы в прессе, присвоение званий, повышение по службе и другие нематериальные блага, которые в определенном контексте могли бы быть расценены как подкуп, должны составлять предмет взятки наравне с услугами имущественного характера.

Но, думается, что материальная составляющая в этих общественных отношениях имеет место быть. Поэтому следует отразить этот факт в диспозиции статьи 366 УК РК дополнив его указанием на то, что «получение лицом выгод нематериального характера, которые влекут возможность получения выгод имущественного содержания в последующем».

Список литературы:

1. *Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан: Общая и Особенная части. – Алматы, 2007. – 989 с.*

2. Скрябин Э. Коммерческий подкуп // Законность. - 2000. - С. 41-43.
3. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000008S_02.02.2021.
4. Сергеев А.П., Толстой Ю.К. Гражданское право. – М., 2005. – 768 с.
5. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции: принята 31 октября 2003 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml 08.01.2021.
6. Антикоррупционные реформы в Казахстане. 3-й раунд мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе против коррупции // <http://www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan>
7. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 22 декабря 1995 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000008S_10.01.2021.
8. Комаров В.Б. Предмет взяточничества. Автореф. дисс. ... к.ю.н. – Екатеринбург, 2018. – 21 с.
9. Козаченко И.Я., Незнамова З.А., Новоселов Г.П. Уголовное право. Особенная часть. – М., 1997. – 516 с.
10. Волженкин Б.В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. – СПб., 2005. – 244 с.
11. Феоктистов М.В. Теоретические и практические проблемы взяточничества и коммерческого подкупа // Современные проблемы борьбы с транснациональной преступностью. – Краснодар, 2000. – С. 216-217.
12. Грошев А.В. Ответственность за взяточничество (вопросы теории и практики). – Краснодар, 2008. – 332 с.

Мамытбек Ұ.Қ.
 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
 жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
 Ғылыми жетекші –
 Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, судья, з.ғ.к.
 Омарбекова М.Ж.

ТЕРГЕУ СОТТАРЫНЫҢ ЖҰМЫСТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бүгінгі таңда еліміздің сот жүйесінде орын алып отырған түрлі келеңсіз жағдайларды ескерсек, тергеу судьясын енгізудің қажеттілігі секілді мәселе қылаң беретіні анық. Бұл біріншіден, қажеттілік десек, екіншіден аталған жүйенің сапасын арттырудың жолы. Осы тұрғыдан алғанда, біз қарастырғалы отырған мәселенің мәні тереңде жатыр. Бүгінгі мақалада біз осы саладағы бірқатар маңызды түйткілдер мен проблемаларды, сонымен бірге оларды шешу жолдарын қарастыратын боламыз.

Қазіргі таңда, сотқа дейінгі тергеу үдерісі кезінде тәртіп сақшыларының түрлі арандатушылық іс-әрекеттері, адам құқығын өрескел бұзу, сол арқылы істі қарау

кезінде түрлі дәлелдемелерді заңсыз пайдалану, қорғаушы жоқ бола тұра, көрсетілімдерді (жауаптарды) анықтау сынды заңбұзушылықтар деректері көптеп кездесуде. Осы жайттардың барлығы қылмыстық жауапкершілікке тартылған азаматтардың құқын қорғау, олардың қылмыстық сот өндірісінің бастапқы кезеңінде сот төрелігіне қолжетімділігін қамтамасыз ету секілді мәселелер бойынша сотқа дейінгі өндіріс кезіндегі бақылау деңгейін күшейтуді талап етіп отыр. Сотқа дейінгі бақылаудың жоқтығының немесе тиісті дәрежеде болмауы соттың беделіне ғана емес, сонымен бірге тұтас мемлекеттік сот жүйесінің арына нұқсан келтіретін өте жауапты дүние. Осы тұрғыдан алғанда, біз әлбетте әлемдік тәжірибеге көз жүгіртіп, халықаралық сот жүйесін жан-жақты зерттеуіміз қажет. Әлемдік тәжірибе бойынша сот бақылауын күшейтудің тиімді жолы мамандандырылған тергеу сотын құру. Судьяларды сотқа дейін бақылауға мамандандыру сотқа қатысушылардың құқығын қамтамасыз етуге айрықша назар аударуға және олардың қорғалу деңгейін арттыруға, сот жүйесі ішінде ресурстар мен сот жүктемесін тиімді бөлуге, қылмыстық сот өндірісінің жарыспалылығына жағдай туғызуға, алдын ала тергеу сапасына жағымды ықпал етуге жол ашады.

Қазақстанда тергеу соты 2015 жылдан бері жұмыс істеп келеді. Тергеу судьясы – бірінші саты судьясы. Оның қылмыстық іс бойынша өз бастамасымен әрекет жасап, шешім қабылдауға құқы жоқ. Олар тек қылмыстық іздестіру органдарынан немесе қорғау тарапынан түскен материал, өтінішті қарап, солар бойынша шешім шығарады. Басында тергеу судьяларына тергеу әрекеттерінің 12 түрін санкциялау құзыры берілді. Олардың ішінде күзетпен ұстау, үй және экстрадициялық қамаққа алу, қызметінен уақытша алшақтату, мүлкіне тыйым салу шаралары бар. 2016 жылы тексеру, тінту шараларын санкциялау қосылды. Бүгінде Қазақстанның барлық облыс орталығында, сонымен қатар Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында мамандандырылған ауданаралық тергеу соттары бар. Бүгінгі таңда тергеу судьялары тергеу ісінің 18 мәселесі бойынша санкция береді. Тұтастай алғанда, тергеу судьясы қызметінің бес негізгі бағытын бөліп қарауға болады. Олар: қылмыстық процеске қатысушылардың қылмыстық іздестіру органдары мен прокурордың шешімдеріне, әрекеттері мен әрекетсіздігіне шағымдарын қарау, күзетке алу түріне тосқауыл қою, ұйқамақ, кепілдік, экстрадициялық қамақ, күзетте ұстау мерзімін ұзарту шарасын санкциялау, тергеу органдарының азаматтар құқын шектеумен байланысты тінту, эксгумациялау, мүлкіне тыйым салу және астыртын тергеу әрекеттерін санкциялау, процеске қатысушылар мен прокурор өтінішін қарау [1].

Жоғарыда көрсетілген бағыттар Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде тергеу сот бақылауының құқықтық ерекшелігінің барлық сан алуан кешендік теориялық зерттеулерінің қажеттілігімен шарттасады.

Қылмыстық процеске ҚР ҚПК-нің 106-бабы тәртібінде тергеу соттарының шағымды қарау тәжірибесін талдау және Қазақстан Республикасында осы қызметті жетілдіру жолдарын шешу үшін бірқатар міндеттерді шешу қажет болады. Олар:

- тергеу соттарының және олардың іс жүргізу мәртебесінің ерекшеліктеріне сәйкес шағымдар бойынша процеске қатысушыларды анықтау;

- тергеу соттарына шағымдарды берудің, қараудың және шешудің процедуралық тәртібін зерттеу;

- қазақстандық және шетелдік қылмыстық процесте шағымдану еркіндігі қағидасының жүзеге асырылу деңгейін зерттеу;

- ҚР ҚПК-нің 106-бабы тәртібінде тергеу соттарының шағымдарды қарау практикасына талдау;

- тергеу соттарының шағымдарды қарау практикасында анықталған мәселелер кешенін зерттеу және ҚР ҚПК-нің 106-бабы тәртібінде тергеу соттарының шағымдарды қарастыру практикасын дамыту үшін енгізілген ұсыныстар.

Қазақстанда сот бақылауы институтының пайда болуы мен дамуы билер соты – әмбебап сот жүйесінің пайда болуы мен өркендеуіне байланысты, қазақтың көшпелі қоғамының қойнауынан басталғаны белгілі. Қазақ хандығында қарапайым құқықтық, соттық өнегелік пен хандық заңдарға сәйкес бақылау-тексеру қызметін жүзеге асыратын, билер сотының күшін мойындамау мүмкін емес.

1997 жылғы ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі тұлғаның құқығы мен еркіндігін қорғау саласында халықаралық құқықтың басты қағидалары мен нормаларына негізделген, қылмыстық процестің заманауи құрылымына қылмыстық сот ісін жүргізудің кеңестік моделінен бірқалыпты ауысуын қамтамасыз етіп, Республиканың заңнама актілер жүйесін дамытуда орасан зор мағынаға ие болатыны айтылған. 1997 жылғы ҚР қылмыстық іс жүргізу кодексі адамның құқығы мен еркіндігі бойынша соттық қорғау қызметін барынша кеңейтті, яғни оның бабында сот бақылауына тура немесе жанама қатысты, бірқатар нормалар бекітілген [2]. Олар:

1. Тергеу соты Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы конституциялық заңға сәйкес сот мәртебесіне ие. Мемлекет басшысы 2018 жылдың 31 шілдесінде өз міндеттерін атқара бастаған, Қазақстанның облыс орталықтарында мамандандырылған тергеу соттарын құру туралы Жарлыққа қол қойды. Бүгінгі таңда бұл институт өз орнында тұрмай, өзінің жаңғыруын жалғастыруда. ҚПК-нің 55-бабының 2-тармағына сәйкес тергеу соты, қорғаушы ретінде іске қатысып жатқан адвокаттың дәлелді өтініші бойынша сараптама тағайындау туралы мәселені, оның ішінде қылмыстық қудалау органы осындай өтінішті қанағаттандырудан негізсіз бас тартқан, не ол бойынша шешім қабылданбаған жағдайда, үш күн ішінде қарастырады.

2. Тергеу судьясының жеке қаулысы бойынша қылмыстық іздестіру және прокуратура органдарының лауазымды қызметкерлерін жауапкершілікке тарту тәжірибесі қалыптасты. Осының арқасында тергеу судьясының қызметі құқық қорғау органдарының қызметіне елеулі өзгеріс енгізіп, соның ішінде алдын ала тергеудің салалық бақылау мен прокурорлық қадағалаудың күшею факторына айналды. Десе де, сот бақылауының амалдарын, тараптардың құқығы мен міндеттерін әлі де нақтылау керек. Сонымен қатар сот шешімдеріне шағымдану және тергеу судьялары қабылдаған сот шешімдеріне шағым жасау жүйесін құру қажет. Тергеу судьяларының отырыстарын өткізу бойынша көмек беретін әдістемелік ұсынымдарды дайындау, сот бақылауының түрлері бойынша судьяларды оқытуда – кезек күттірмейтін мәселе. Тергеу соты құзыретінің артуы оның жүктемесінің көбеюіне алып келеді. Мұның өзі алдағы уақытта тергеу

судьяларының санын ғана өсіріп қоймай, білікті, тәжірибелі мамандарға деген сұранысты тудырамы анық.

3. Күзетпен ұстау бұлтартпау шарасын санкциялау шеңберінде дәлелдеу бағасының шегі, күзетпен ұстау шараларын санкциялау туралы өтініштерді тергеу соты қарайды, өйткені олар сотқа дейінгі қылмыстық процестің сот бақылауы бойынша өздерінің құзыреттіліктерін орындау кезінде істің нақты жағдайы туралы, дәлелдерді бағалау туралы пікірлерді жасай алмайтыны айтылған. Заң шығарушы осы мағынада ҚПК-де шын мәнінде істі шешу үшін оларды тағайындау ұстанымынан дәлелдерді бағалауға тыйым салынуын қарастырған. Бірақ осындай ұйғарым, біздің көзқарасымыз бойынша, сот бақылауының мақсаты үшін дәлелдерді соттың бағалайтынын жоққа шығармайды. Осыған орай ҚПК-те күзетпен ұстау мазмұнын санкциялау туралы қылмыстық қудалау органдарының өтініштерінің дәлелділігін, сотпен бағалау қажеттілігін бұйрықты талаптарда бекіту қажет, яғни тергеу соты бірінші кезекте субъект ұсынған дәлелдердің негізінде бақылау-тексеру шараларын өткізуі керек, тергеуге алу қорытындысы ретінде осындай тергеуге алу шараларының заңдылығын бағалау және дәлелділігін тергеу сотының қолдануы сот өкіметінің ұстанымын күшейтеді. Осыған байланысты, тұлға ұсталғаннан кейін кейін 8 сағат ішінде күзетпен ұстау заңдылығы туралы шешім қабылдау үшін сотқа жіберілуі керектігін қарастыратын, АСКХК соның ішінде 9 (3) баптың, халықаралық нормаларын басшылыққа алуы тиіс. Күзетпен ұстау шарасын санкциялау туралы өтініштерді қозғау туралы қаулыларды сотқа жіберудің ұзақ мерзімін (алпыс сағат) ұйғаратын, күзетпен ұстау қорытындысының әрекеттегі тәртібі тұлғаның құқығы мен еркіндігін бұзатын мүмкіндіктерде айқындалатын, қайшы салдарға ұшырайды. Сонымен қатар, тұтқындалудан босап шығу ықтималдығы (анық-қанықтық) қағидатының бұлтартпау шараларын, сонымен қатар бұлтартпау шараларының ауырлық дәрежесі бойынша бастапқы таңдаудың ең жеңіл қағидатының басшылығын қолдану кезінде қарастырылатын, ҚПК-ке бір уақытта жеке нормаларды енгізу қажет[3].

Ресей Федерациясының оңды тәжірибесінің негізінде, қылмыстық қудалау органдарының процессуалдық шешіміне сотқа дейінгі тексеріске әсер ететін прокурордың мүмкіндігі мен құқығын шектеп, тергеу соттарының құзіретін кеңейту қажет.

Еліміздегі Судьялар қауымдастығы, Елбасының әр жылдардағы съезд қорытындысында берген тапсырмаларына сәйкес, жалпы сот жүйесін дамытуға белсене атсалысып келеді.

Сот жүйесінің қызмет ету сапасы, ең алдымен, білікті де тәжірибелі судьялар корпусын кадрлық қамтамасыз етуге тікелей байланысты болып отыр. Жалпы, құқық мамандары арасында «Судья — заңгерлердің ең таңдаулысы» деген ұғым бар. Бұл ұғым олардың шынайы, адал еңбектеріне, кәсіби біліктілігіне, шеберлік деңгейлеріне берілген баға деп санаймыз. Аудандық соттардың судьялары еліміздегі сот істерінің тоқсан сегіз пайызын атқарады. Яғни, бұл — бейнеті көп қиын істерді қарауда, сондай-ақ салмағы басым жүктемелерге мойымай қызмет көрсетудің ең төзімді үлгісі.

Біз Қазақстан қоғамына етене жақын сот төрелігін қалыптастыру тұжырымдамасына сүйенеміз. Даулардың бейбіт жолмен реттелуіне көмектесуге

бағытталған жұмыстары – судьялар қызметінің бір саласы деу керек. Әлем елдерінде дауларды баламалы түрде шешу рәсімдерінің белсенді қолданылғаны бізге де үлгі, әрі оның тиімді тұстарын алғанымыз жөн.

Елбасының «Қазақстан жолы» атты кітабында: «соттық-құқықтық жүйенің тиімділігін қамтамасыз ету экономикалық проблемаларды шешуден бірден-бір кем соқпайтын міндет еді», — деп атап көрсетілген [4]. Елімізде әлеуметтік жағдайдың жақсарып, экономиканың тұрақтануы, ең алдымен, Елбасының құқық қорғау, соның ішінде сот саласындағы реформаларды жүргізудегі сарабал саясатының арқасында жүзеге асқаны баршамызға аян. Құқықтық саланы реформалау жұмыстары елеулі қиындықтар туғызғаны белгілі. Өйткені кеңестік жүйенің бірнеше жылдар бойы ой-санаға сіңіріп кеткен психологиялық ахуалын бұзу оңайға түспеді. Дегенмен, Елбасының жанашыл ой-мақсаттары құқық қорғау органдары мен заңгерлердің көңіліне бірте-бірте сенім ұялатты. Бір сөзбен айтқанда, тәуелсіз сот жүйесін құру, құқық саласының тиімділігін арттыру, оларды заңдық тұрғыдан бекітіп алу, ел ішіндегі сотқа деген жаңаша көзқарасты қалыптастыру, сол арқылы соттардың беделін көтеру – қыруар күш-жігерді, еселі еңбекті қажет еткен өрелі істер еді.

Сонымен, бүгінгі таңда аталған саладағы көптеген түйткілдерді шешу үшін келесідей нәтижелерді қарастыру қажет болады:

- ҚР ҚПК-нің 106-бабына тергеу судьясы өз бастамасы бойынша шағымды өтініш берушіге іс жүргізуге қабылдамай қайтаруды енгізу;

- тергеу судьясы етіп кемінде бес жыл судьялық тәжірибесі бар адамды тағайындау.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> 20.04.2021.

2. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі: 1997 жылғы 13 желтоқсанда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000206> 20.04.2021.

3. «Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын соттың қорғауы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2010 жылғы 25 маусымдағы № 4 Нормативтік қаулысы: // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P10000004S_ 20.04.2021.

4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан жолы – Астана, 2007 – 372 б. // <https://www.presidentlibrary.kz/ru/node/932> 20.04.2021.

Рахметова З.Ж.
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, к.ю.н.
Шаяхметов Ш.Ш.*

О ВОССТАНОВЛЕНИИ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДОМ НАРУШЕННЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ

Свобода и личная неприкосновенность являются наиболее значительными правами человека, которые он приобретает от рождения. Конституция РК, провозгласившая Казахстан правовым государством, а человека, его права и свободы - высшей ценностью, обозначила курс на приоритет интересов личности, закрепив за государством обязанность по признанию, соблюдению и защите прав и свобод гражданина и человека [1].

Нурсултан Назарбаев в Плане Нации «100 конкретных шагов - современное государство для всех» по реализации пяти институциональных реформ» указал на необходимость обеспечения баланса между обвинением и защитой в судах за счет поэтапной передачи следственному судье полномочий по санкционированию всех следственных действий, ограничивающих конституционные права человека и гражданина [2].

Согласно «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» для дальнейшего повышения конкурентоспособности отечественной правовой системы следует продолжить работу по систематизации действующего законодательства, дальнейшей консолидации в разрезе отраслей законодательства; освобождению его от устаревших и дублирующих норм, восполнению пробелов в правовом регулировании, устранению внутренних противоречий в действующем праве; минимизации отсылочных норм в законах и расширению практики принятия законов прямого действия в рамках круга вопросов, по которым в соответствии с Конституцией могут приниматься законодательные акты[3].

В настоящее время вопрос о характере и сущности самого судебного контроля на стадии досудебного расследования, о процедуре рассмотрения следственными судьями ходатайств и жалоб участников процесса урегулирован в законе весьма нечетко.

В связи с вышеизложенным, возникает множество проблем, от своевременного и правильного разрешения которых зависит эффективность защиты прав личности в уголовном процессе. В первую очередь это касается предмета и пределов судебного контроля, законодательного регламентирования его процедуры, значения и результатов.

Практическая реализация данной функции представляет для следственных судей определенную сложность. Досудебное расследование, особенно на стадии возбуждения уголовного дела, при производстве первоначальных следственных действий, а также общего сбора сведений касательно опросов свидетелей,

вследствие чего, получение косвенных данных о наличии либо отсутствии запрещенных предметов, хранение вещественных доказательств в том или ином жилом помещении, задержание скрывающихся лиц от уголовного преследования в жилом помещении доступ к которому невозможен и т.д., осуществляется на уровне получения общей информации сотрудникам криминальной полиции, тем самым возникает дефицит достаточных сведений и времени для принятия решения, в том числе и проведении следственных действий для закрепления добытых сведений. Промедление в незамедлительных следственных действиях может привести к утрате улик, вещественных доказательств, а также последующей реализации запрещенных предметов. Здесь нет полной картины преступления, сведений о виновности тех или иных лиц в уголовном правонарушении, имеются лишь доводы о возможной причастности. Также нередко отсутствует исчерпывающая совокупность доказательств, которые судья рассматривает при разбирательстве дела по существу. Вместе с тем от правильного установления судом наличия оснований для производства следственных действий (основного способа сбора доказательств) зависит конечный результат оперативно-розыскной деятельности, в целом деятельность уголовного преследования, а также исход уголовного дела. И вот теперь обращает на себя внимание недостаточная четкая регламентированность норм закона, которым руководствуется следственный судья при принятии положительного либо отрицательного решения, а также не установлены нормами закона четкие рамки и формы, определяющие судебный контроль за следственными действиями и имеет место быть оценочный характер их производства.

Проблема судебного контроля в уголовном процессе многогранна. Ограничимся констатацией того, что любое вмешательство в деятельность следственного судьи кем-либо не возможно. Также есть сложности в невозможности применения норм уголовно-процессуального кодекса в определенных случаях, кроме того, в постановлении Верховного суда не всегда регламентирована практика применения некоторых норм закона в том или ином случае, о чем свидетельствует принятие не однозначных и различных решений следственными судьями в регионах страны, что соответственно порождает дискуссии.

Одним из важнейших аспектов судебного контроля является обеспечение законности и соблюдение конституционных прав и свобод при расследований преступлений. Зачастую в адрес следственных судей поступают множество жалоб и ходатайств о нарушениях конституционных прав, а также иных норм закона, допущенных органами уголовного преследования и прокурора или иными должностными лицами правоохранительных органов.

В данной работе рассмотрен ряд ходатайств о нарушениях конституционных прав, а также иных норм закона, допущенных органами уголовного преследования и прокурора или иными должностными лицами правоохранительных органов. Ниже будут подробно представлены два случая о нарушении конституционных прав и другие вопросы касательно применения мер пресечения подозреваемым.

Исходя из практики имеют место быть существенные различия при толковании норм УПК РК, а также нормативного постановления Верховного суда, при вынесении постановлений органами уголовного преследования об отказе в

допуске защитника при наличии мнимых противоречий в показаниях нескольких подозреваемых лиц.

Пример из практики специализированного следственного суда г. Петропавловска Северо-Казахстанской области.

9 ноября 2020 года в суд, в порядке ст.106 УПК РК, поступила жалоба адвоката «И», поданная в интересах подозреваемого «С», в порядке ст.106 УПК РК, в которой защитник просит признать действия руководителя СГ Анतिकоррупционной службы «Т» по отказу в допуске его к проведению следственных действий с участием подозреваемого «С» незаконными и необоснованными и просит устранить допущенное нарушение.

Из содержания жалобы следует, что 05.11.2020 года руководитель СГ вынес постановление, в котором защитнику «И» по соглашению было отказано в допуске к проведению следственных действий с участием подозреваемого «С». Основанием для отказа послужило то, что «И» ранее принимал участие в качестве защитника «П» подозреваемого в совершении преступления, предусмотренного ст. 367 ч.3 п.1 УК РК, с которым у «С» имеются противоречия в интересах, а также не представлено ходатайство удостоверения адвоката.

В качестве своих доводов защитник «И» указывает в жалобе, что признание адвоката защитником по делу - это не право органа уголовного преследования, а обязанность.

Кроме этого, согласно п.8 ст.68 УПК РК адвокат вступает в дело в качестве защитника по предъявлению удостоверения адвоката и письменного уведомления о защите. Из чего следует, что было ограничено конституционное право гражданина на защиту. Защитником «И» было вручено следователю уведомление о защите «С» по соглашению сторон, а также при входе в здание на КПП было предъявлено сотруднику удостоверение адвоката, согласно которому им был получен пропуск. Однако вопреки вышеуказанному следователь при вынесении постановления об отказе мотивировал отсутствием в уведомлении о защите приложенной копии удостоверения адвоката. Кроме этого, следователю достоверно была известна личность адвоката, так как последний ранее неоднократно участвовал при производстве следственных действий с участием данного следователя по иным делам.

Кроме того, указанное следователем в постановлении словосочетание «противоречие интересов» является безосновательным, так как разъяснения отсутствуют в нормативных источниках. Также ранее защитником «И» в прокуратуру области была подана жалоба, в которой просил признать не допустимыми в качестве доказательств «явку с повинной», а также допрос в качестве подозреваемого «С». Согласно предоставленному ответу прокуратурой не были поставлены под сомнение полномочия защитника и ходатайство было удовлетворено частично, а именно «явка с повинной» была признана не допустимой в качестве доказательства.

В соответствии с ч.1 и ч.2 ст.100 УПК РК, решения и действия лица, осуществляющего досудебное расследование, прокурора, суда или судьи могут быть обжалованы в установленном Уголовно-процессуальным кодексом РК порядке

участниками процесса, а также физическими и юридическими лицами, если проводимые процессуальные действия затрагивают их интересы[5].

При этом нормой данной статьи УПК РК предусмотрено, что по вопросам, указанным в статье 106 УПК РК, жалобы подаются в суд и рассматриваются в порядке, предусмотренном данной статьей.

Так, ч.1 ст.106 УПК РК определен судебный порядок рассмотрения жалоб, а именно: лицо, чьи права и свободы непосредственно затрагиваются действием (бездействием) и решением прокурора, органов следствия и дознания, вправе обратиться с жалобой в суд на совершения иных действий (бездействия) и принятии решений.

Согласно п.2 Нормативного Постановления Верховного Суда Республики Казахстан за №4 от 25 июня 2010 года «О судебной защите прав, свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве», к иным действиям (бездействию) и решениям, законности которых до стадии подготовки дела к судебному разбирательству или главного судебного разбирательства делает восстановление ущемленных прав и свобод человека и гражданина затруднительным или невозможным, следует отнести, например, постановление органов уголовного преследования об отказе в назначении защитника[6].

Если рассматривать данный вопрос согласно нормам УПК РК, возникают различные толкования таковых, соответственно на основании не верных толкований норм принимаются процессуальные решения, ограничивающие или нарушающие конституционные прав граждан, в частности, орган уголовного преследования придерживается того мнения, что согласно ст. 86 ч.2 УПК РК должностное лицо вправе не допускать защитника к подозреваемому: «Орган, ведущий уголовный процесс, вправе в пределах своей компетенции разрешать заявленные отводы и ходатайства об устранении из производства по делу или при обнаружении обстоятельств, исключающих участие лица в уголовном процессе, устранять его от участия по собственной инициативе с вынесением соответствующего постановления».

Если рассматривать словосочетание «Устранении из производства по делу», приходим к выводу, что должностное лицо обязано допустить защитника постановлением к уголовному делу и соответственно при обнаружении соответствующих обстоятельств устранить последнего вынесением соответствующего постановления.

Здесь также можно сослаться на статью 94. УПК РК «Отстранение от участия в производстве по уголовному делу защитника, представителя потерпевшего (частного обвинителя), гражданского истца или гражданского ответчика». Вопрос об отстранении от участия защитника, представителя потерпевшего (частного обвинителя), гражданского истца или гражданского ответчика во время досудебного расследования разрешает прокурор, а при производстве в суде – суд, рассматривающий дело.

Согласно нормативного постановления Верховного суда «Республики Казахстан» от 06 декабря 2002 года №26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» п.15 устранение защитника от участия в производстве по делу по основаниям, указанным

в части ст.94 УПК, не освобождает орган, ведущий уголовный процесс, от обязанности предоставить подозреваемому, обвиняемому, подсудимому, осужденному, оправданному другому защитника[7].

При устранении защитника от участия в деле орган, ведущий уголовный процесс, выносит постановление, которое в досудебном производстве может быть обжаловано в порядке ст. 106 УПК РК. Доводы об имеющихся противоречиях интересов мы встречаем в ст. 94 УПК РК «Отстранение от участия в производстве по уголовному делу защитника, представителя потерпевшего (частного обвинителя), гражданского истца или гражданского ответчика». Там сказано, что отстранение возможно, если защитник оказывает или ранее оказывал юридическую помощь лицу, имеющему противоположные с подзащитным либо доверителем интересы, а равно находится с такими лицами в родственных или иных отношениях личной зависимости. Также одно и то же лицо не может быть защитником двух свидетелей, имеющих право на защиту, подозреваемых, обвиняемых, подсудимых, если интересы одного из них противоречат интересам другого.

В данном случае при рассмотрении возникающих вопросов нет официального понятия «интересы одного из них противоречат интересам другого».

Приведем несколько примеров, в случае, когда двое или более подозреваемых лиц отказываются от дачи показаний. Согласно ст.64 УПК РК при отсутствии показаний отсутствуют и противоречия, в случае предоставления показаний несколькими подозреваемыми и при несущественных противоречиях - кем должно быть определено наличие конфликта интересов. Кроме этого, при отсутствии показаний у нескольких подозреваемых уполномочен ли орган уголовного преследования не допустить защитника по соглашению нескольким лицам для осуществления первоначального допроса, мотивируя возможными противоречиями в интересах. В случае, если лица были допрошены при участии защитника по назначению, в показаниях которых не имелись противоречия в интересах, после допуска защитника по соглашению при осуществлений предварительного следствия имеются не существенные или существенные противоречия в показаниях, кем должны предоставляется толкования данного контекста, на основании которых защитник может быть отстранён от оказания правовой помощи тому или иному лицу либо не допущен к таковым. Также в случае, если лица были допрошены при участии защитника по соглашению, и в показаниях, которых ранее не имелись противоречия в интересах, после допуска защитника по назначению при осуществлении предварительного следствия имеются не существенные или существенные противоречия в показаниях, не влекущие конфликта интересов, кем должны предоставляется толкования данного контекста, на основании которых защитник может быть отстранён от оказания правовой помощи тому или иному лицу.

Таким образом, мы приходим к выводу о наличии противоречивой нормы, согласно которой при решении аналогичных вопросов нет нормативного документа, который бы являлся основанием для единообразного толкования судами, органом уголовного преследования, а также прокуратурой.

На основании изложенного при определении должной процедуры допуска защитника и при рассмотрении аналогичных вопросов невозможно разграничить

нарушения норм уголовно-процессуального кодекса, касательно не вынесения постановления о допуске защитника и фактического не допуска такого, впоследствии судами возникает трудность при определении, имеет ли место быть нарушение или ограничение конституционных прав личности на защиту.

Возвращаясь к рассматриваемому случаю, можно резюмировать, что результате, противоправных действий органов уголовного преследования в случае усмотрения судами таковых, длительное время нарушаются конституционное право на защиту задержанного лица, так как при задержании ему не был допущен адвокат по соглашению. В целях восстановления нарушенных прав защитник обратился к должностному лицу, который в свою очередь в течение трех суток рассмотрев жалобу, в удовлетворении отказал. После истребования ответа защитник у должностного лица об отказе в допуске защитника, обращается в следственный суд с аналогичной жалобой. Таким образом, на восстановление нарушенных конституционных прав требуется минимум до 13 суток.

В целях недопущения подобного рода нарушений, а также для восстановления прав в минимальные сроки предлагаем при разрешении ходатайств, касающихся нарушений или ограничений конституционных прав граждан, копию принятого решения по таковым направлять в специализированные следственные суды. При усмотрении следственными судьями нарушения конституционных прав незамедлительно назначить судебное рассмотрение и восстанавливать нарушенные права, чтобы не затягивать самого процесса.

Расширение полномочий судьи позитивно сказалось на уровне защиты прав и законных интересов личности в ходе предварительного расследования, а, следовательно, и на обеспечении прав граждан. Таким образом, можно весьма положительно относиться к данному достижению судебной реформы, что способствует дальнейшему развитию правовых норм путем внесения предложений по совершенствованию действующего законодательства, которые могут быть действительно реализованы в практической деятельности.

В завершение хотелось бы обратить внимание на то, что в современном уголовном судопроизводстве судебный контроль является активно развивающимся институтом права, сущность которого направлена на обеспечение законности действий следственных органов.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. План нации -100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева <http://infozakon.kz/courts/4872-plan-nacii-100-konkretnyh-shagov-sovremennoe-gosudarstvo-dlya-vseh.html>.
3. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30463139.
4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30463139.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 года №231 –V ЗРК <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>.

6. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан за №4 от 25 июня 2010 года «О судебной защите прав, свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P10000004S>

7. Нормативное постановление Верховного суда «Республики Казахстан» от 06 декабря 2002 года №26 «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000026S>

Смаилова Ж.Б.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ФБО доценті, з.ғ.к.
Мусенова Э.Е.*

ПАРАҚОРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ТӨНІП ТҰРҒАН ҚАУІП РЕТІНДЕ

Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алған күннің алғашқы күнінен бастап парақорлыққа қарсы бағытталған әлемдік стандарттардың, механизмдердің мен институттардың ізін басып келеді.

Парақорлық мемлекетті басқарудың, мемлекеттің инвестицияны тартудың, әлеуметтік – экономикалық дамудың тиімділігін төмендететіндігі жалпыға белгілі жайт.

Парақорлықтың түсінігі заманауи құқықтық әдебиеттерде кеңінен қолданылған және терең тарихи мәні бар. Парақорлықтың ең қарапайым түсінігі – лауазымды және саяси тұлғалардың қандайда бір материалды жағдайға сатылуы болып табылады.

Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдардың негізгі қағидағтары, мақсаты мен міндеттері, шаралары бекітілген «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңды ең алғашқылардан болып қабылдады.

2001 жылдан бастап сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған, олардың пайда болу себептері мен шарттарын жоюға бағытталған нақты мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасының Президенті-елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы ««Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халққа Жолдауында көрсетілгендей, мемлекет пен қоғам бірігіп парақорлыққа қарсы төтеп беруі керек. Парақорлық – жай құқық бұзушылық емес, ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімнің өшуіне және ұлттық қауіпсіздікке төніп тұрған қауіп болып табылады [1].

Парақорлық ұлттық қауіпсіздікке тікелей төніп тұрған қауіп болғандықтан, қоғам мен мемлекет бірігіп, осы жағымсыз құбылыспен күресуіне бағытталуы тиіс.

Парақорлық үшін қатаң жауапкершілік қажеттілігі Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық Концепциясында, Қылмыстық кодексте көрсетілген.

Сонымен, парақорлық қылмыстарын жасаған тұлғаларға ескіру мерзімі қолданылмайды, шартты түрде соттылыққа шектеу қойылған, өмір бойы мемлекеттік қызметпен айналысу құқығынан айыру бекітілген. Сонымен қатар, парақорлыққа қарсы заңнама қылмыс жолымен табылған мүлікті тәркілеу жазасымен, парақорлық іс-әрекеттері үшін басшылардың да жауапкершілігімен толықтырылды.

Жауапкершіліктің бұлтартпастығы қағидасы кеңінен таралуды. Яғни, парақорлық жасауға бейімделген қандайда бір тұлға, қандайда бір жоғары қызмет атқаратындығына қарамастан, заңмен көзделген қатаң жауапкершілікте болады. Қылмыстық заңнамада парақорлық қылмысы үшін қатаң жауапкершілік бекітілген.

Парақорлық қылмыстары үшін жазаның қатаңдауы, мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік кепілдермен қамтамасыз етілуіне әсер етті.

Қабылданған шаралар Қазақстанның орталық Азия өңірінде парақорлыққа қарсы іс-әрекеттерімен алдыңғы қатарға шығуына себепкер болды.

Қазақстан әлемнің неғұрлым бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына кіруге мүмкіндік берген азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыру, ұлттық экономиканың өсуі, бизнесті жүргізу жағдайларын, халықтың құқықтық сауаттылығы мен әлеуметтік белсенділігін жақсарту, электрондық үкіметті енгізу жөніндегі қолданылып жатқан шаралар да заңға бағыну мәдениетін және жүріс-тұрыстың жалпы қабылданған парақорлыққа қарсы модельдерін қалыптастыру үшін алғышарттар жасайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың 01.09.2020 жылғы Жолауында көрсетілгендей, сыбайлас жемқорлықпен күрес жүйелілік сипатқа айналды, себебі оның пайда болу себептері мен салдарына көп назар аударылып, болдырмауға бағытталған шаралар ұйымдастырылуда [2].

Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымының парақорлыққа қарсы конвенциясын 2008 жылы 4 мамырда ратификациялап, халықаралық құқық нормаларын негізге алып, парақорлықтың алдын алуға және оған қарсы күреске бағытталған тиімді құқықтық шараларды әзірлеу және қолдану ниетін білдірген.

Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы 31 қазанда қабылданған парақорлыққа қарсы конвенциясында парақорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес саласындағы қызметті сипаттайтын халықаралық тәсілдер мен стандарттар көрсетілген. Онда қамтылған нормалардың қабылдауына парақорлық тудыратын проблемалар мен қауіптер, парақорлықтың барлық қоғамдық және құқықтық институттар мен қатынастардың жұмыс істеуіне теріс ықпалы себеп болды. Олар мемлекеттің, оның саяси, экономикалық және әлеуметтік жүйелерінің тұрақты дамуын, ұлттық қауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы, «Қазақстан Республикасының 2015-

2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы» 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың және оған қарсы күрестің негізгі бағыттары мен нақты шараларды көздейтін басқа да нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев 2020 жылдың тамыз айында сыбайлас жемқорлыққа қарсы ауқымды отырыс өткізген болатын, Президент өзінің сөзінде сыбайлас жемқорлық мемлекет аппаратындағы тат сияқты, сондай-ақ мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне төніп тұрған қауіп ретінде қарастырды. Парақорлықпен күресте жаңа серпілістердің қажеттілігін және қоғамда жемқорлыққа деген төзімсіздікті қалыптастыру керектігін баяндады. Қазіргі таңда, Қазақстан алдында тұрған ең көлемді саяси-құқықтық мәселелердің бірі, сыбайлас жемқорлықпен және мемлекеттік басқару саласындағы басқа да құқық бұзушылықтармен тиімді күрес жүргізу болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев 01.09.2020 жылғы халыққа Жолдауында парақорлық қоғамның даму жолындағы үлкен тосқауыл ретінде қарастырып, бірнеше мәрте қайталап, онымен күрес жолын нұсқады. Парақорлық жағымсыз жайт ретінде әр мемлекеттің қауіпсіздігіне төнетін құбылыс[3].

Құқықтық әдебиеттерде ұлттық қауіпсіздіктің анықтамасы жеткілікті түрде көрсетілген.

Қауіпсіздік- тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің ішкі және сыртқы қауіптен өмірлік маңызды мүдделерін қорғау жағдайы.

2012 жылғы 6 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында бекітілгендей, ұлттық қауіпсіздік- адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі[4].

Мемлекет басқаруындағы саяси, құқықтық, әлеуметтік және экономикалық салалар парақорлыққа бейім, себебі мемлекеттік қызметті орындаушылар шенеуніктер болып табылады. Е.Т.Сейлханов өз еңбектерінде сыбайлас жемқорлықтың ұлттық қауіпсіздікке тигізетін салдарын келесідей көрсетеді:

- Экономикалық салдары – «көлеңкелі экономика», салықтық түсімдердің төмендеуіне, бюджеттің әлсіздігіне, бәсекелестік тетігінің бұзылуына, бюджеттік сомманы мемлекеттік тапсырыстар мен несиелерге тиімсіз пайдалануға, нарық агенттерінің шынайы тәртіптің болуына деген сенімдерінің жоғалуына, үкіметтік емес ұйымдарда сыбайлас жемқорлықтың белең алуына әкеліп соғады.

- Әлеуметтік салдары – әлеуметтік саясатты мемлекеттің әділетті жүзеге асыруына деген мүмкіндіктердің төмендеуіне, халықтың аз қорғалған, аз қамтылған тарапынан қолдауына, салық базасының қысқаруына, халықтың басым бөлігінің кедейлік шегіне жетуіне, азаматтардың құқық бұзушылықтан қорғалмайтындығы туралы тұжырымның қалыптасуына, құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа бейімділігіне, білім жүйесінің құлдырауына, медициналық қызмет сапасының төмендеуіне, елдің экологиялық жағдайының нашарлауына, қоғамдағы жалпыға бірдей әдептердің сақталмауына, құндылықтардың құлдырауына әкеліп соғады.

- Саяси салдары – мемлекеттің демократиялық басқаруының негіздерінің жойылуына, мемлекеттік маңызды шешімдер қабылдау үрдісіне халықтың араласпауына, билікке деген сенімнің азаюына, саяси бәсекелестіктің төмендеуіне, халықаралық деңгейде мемлекеттің абыройының түсіне, экономикалық және саяси алшақтау қаупінің өршуіне, есірткінің заңсыз айналымы бойынша ұйымдасқан қылмыстылық пен халықаралық терроризмнің, адам мен атыс құралдары саудасының өсуіне әкеліп соғады.

Қазіргі таңда парақорлықтың өршу қауіптілігі трансұлттық жүйеге айналуына байланысты. Трансұлттық парақорлық әлемдік деңгейдегі мәселеге айналды.

Біріккен Ұлттар Ұйымы Конвенциясының преамбуласында келесідей көрсетілген: «сыбайлас жемқорлық жергілікті мәселе емес, ол барлық мемлекеттің экономикасы мен қоғамына жағымсыз әсер беріп отырған трансұлттық құбылыс, сыбайлас жемқорлықпен халықаралық деңгейде біріге отырып, жұмыла күресіп, алдын алу керек» [5].

Трансұлттық парақорлық сыбайласқан лауазымды тұлғалардың мемлекет шекарасын асып, күрделендіріп құрастырылған жоспар мен сызбалар бойынша әлемдік, ұлттық байлықты игеруге бағытталған заңсыз әрекеттер. Ол барлық елдерде ұқсас жоспар бойынша жүзеге асырылып, ортақ анатомияға ие құбылыс [6].

Әлбетте, парақорлық мемлекет ішінде жергілікті түрдегі күрес, шетел асып, шекара өтіп кеткен парақорлықпен күреске қарағанда әлдеқайда жеңілірек. Алайда, парақорлық қоғам мен мемлекет үшін өзінің қауіптілігімен, трансұлттық парақорлық пен халықаралық терроризмге айналу қаупімен, басқа да құқық бұзушылықтарға жол ашатындығымен өзекті мәселеге айналып тұр.

Сонымен, 2001 жылы өткен сыбайлас жемқорлыққа қарсы 10-шы Халықаралық конференцияда, Интерполдың бас хатшысы Рональд Нобль келесіні айтты: «Ешкім парақорлықпен күрестен терроризммен күресті бөлек қарай алмайды. Құқықтық өзара жәрдемдесуді нығайту мен жаңа заңдарды қабылдау қажеттілігі туындап отыр. Алайда, шекара қызметкерлері мен полиция қызметкерлері жемқор болса, аталған шаралардың еш біріде тиімді болмайды. Қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қызмет түрлері жемқор болса, онда ол қызмет түрлері ең әлсіз болғаны. Дүние жүзінде парақорлықтың салдары миллиондаған адамдарды құртуда, кедейлікке әкелуде, қорғансыздық пен дәрменсіздікке соқтыруда, ал жемқорлар мен олардың сыбайластары қылмыстық мақсаттарына жетіп, байлықта өмір сүруде» [7].

Бүгінгі күні, трансұлттық парақорлық пен халықаралық терроризмнің түйісу қаупі туындауда, себебі халықаралық терроризм – жеке пайданы (үлкен көлемдегі байлықты жинау) экстрималды тез қамтамасыз ететін құрал немесе аз жұмсау арқылы заңсыз баюдың бірден бір жолы ретінде қарастырылады. Осы орайда, халықаралық терроризмнің себебін трансұлттық парақорлық деп қарастыруға болады [8].

Осылайша, парақорлық мемлекеттік басқарудың негізгі тіреулеріне әсер ете отырып, ең маңызды болған Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Басқада жағымсыз құбылыстар сияқты, парақорлық басқа жағымсыз құбылыстарға негіз болу қаупі бар, яғни, жергілікті парақорлықпен күрес тиісті

деңгейде болмаған жағдайда, трансұлттық парақорлыққа ұласып, тарнсұлттық қылмыстылыққа, соның ішінде халықаралық терроризмге жол ашуы әбден мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050/info>

2. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан. // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysynanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan

3. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі». Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek

4. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы 31 қазандағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031_

6. Южанин А.О. Транснациональная коррупция: глобальная проблема современности // Молодой ученый. -. 2012. - №5. - С.351-353.

7. Исенова С. Вместе против коррупции: создание стратегии, оценка воздействия, реформирование коррумпированных институтов // К обществу без коррупции. – 2001. - №3(8).

8. Ваганян Г. Коррупция: анализ общего обзора и ее перспективы. <https://www.iatp.am/vahanyan/articlekz/korruption.pdf>.

Сыздыкова М.К.

магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

Научный руководитель –

профессор НОЦ уголовно-правовых дисциплин, д.ю.н.

Балтабаев К.Ж.

ПОНЯТИЕ КОНКУРЕНЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ, ЕЕ ОТЛИЧИЕ ОТ СМЕЖНЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ КАТЕГОРИЙ

В настоящее время в Республике Казахстан продолжается правовое реформирование. Реформирование правовой системы в Казахстане началось с

середины 90-х годов прошлого столетия, и в настоящее время в Казахстане приняты новые Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы. Причиной продолжения правовой реформы стало развитие общественных процессов, которые потребовали установления уголовно-правовых запретов на посягательства на ценности общества, а также усовершенствования отдельных институтов права. Встречаются в правоохранительной и судебной практике количество ошибок, связанных с разрешением конкуренции норм. Сказанное подтверждает, что проблема конкуренции норм права продолжает оставаться актуальной. При таких обстоятельствах законодателю, чтобы обеспечить общество более совершенным уголовным законодательством, следует правильно оценивать объекты уголовно-правовой охраны, грамотно формулировать содержание норм права и, соответственно, устанавливать справедливые санкции за посягательства на ценности общества. Для реализации этой задачи возникает необходимость разработки определенных средств и методов обеспечения эффективности закона, с помощью которых было бы возможно выявление его ущербных положений [1].

Центральным вопросом являются пути решения теоретических и практических проблем квалификации уголовных правонарушений при конкуренции норм уголовного права.

Конкуренция (от лат. *Concurrere* – сталкиваться) – соперничество, соревнование людей, групп, организаций в достижении сходных целей, лучших результатов в определенной общественной сфере. Конкуренция — это существенная черта различных видов экономической, политической, финансовой деятельности, в которых происходит столкновение корпоративных интересов соответствующих субъектов [2].

Мы рассмотрим основные приемы и методы выбора уголовно-правовой нормы в тех случаях, когда имеется достаточно четкое разграничение между составами преступлений, предусмотренными несколькими нормами. Однако есть и такие случаи, когда в содеянном одновременно устанавливаются признаки двух или более составов преступлений. Это – конкуренция уголовно-правовых норм и совокупность преступлений [3].

При квалификации преступлений возникают трудности, связанные с тем, что совершенное деяние предусматривается несколькими нормами одновременно. Такое положение свидетельствует об имеющейся конкуренции уголовно-правовых норм. А.А. Герцензон определял конкуренцию как «наличие двух или нескольких уголовных законов, в равной мере предусматривающих наказуемость данного деяния» [4].

В.Н. Кудрявцев отмечает, что при конкуренции норм совершено одно преступление (в отличие от совокупности, повторности и рецидива), которое, однако, одновременно содержит признаки двух (или более) уголовно-правовых норм, при котором возникает вопрос, какую из этих норм следует применить для квалификации содеянного.

Такого же мнения придерживается и А.И. Рясков который отмечает, что «как правило, когда имеются достаточно четкие разграничения между составами преступлений, предусмотренных несколькими нормами, то в этих случаях не вызывает особых затруднений правильная юридическая оценка совершенного

деяния, но часто возникают ситуации, когда в совершенном деянии одновременно усматриваются признаки двух и более составов преступлений т.е. содеянное предусматривается несколькими уголовно-правовыми нормами одновременно. Такое положение свидетельствует о наличии конкуренции уголовно-правовых норм. Однако следует помнить о том, что, в отличие от множественности преступлений, при конкуренции норм совершается одно преступление, но оно содержит признаки двух (или более) уголовно-правовых норм»[5].

Также Г.А. Бидильдаева, Т.Т. Бапанова отмечают, что «при квалификации преступлений возможна ситуация, когда одно противоправное деяние подпадает под признаки нескольких норм уголовного законодательства, называемая конкуренцией норм» [6].

Несколько иначе анализирует Л.В. Иногамова-Хегай, которая считает, что конкуренция это-коллизия норм то есть, «1. Конкуренция и коллизия норм – одинаковые понятия, означающие регулирование одного фактического отношения одновременно двумя и более уголовно-правовыми нормами, применяться из которых должна одна норма. Следует различать виды конкуренции: 1) конкуренцию противоречащих норм, 2) конкуренцию различающихся норм. Конкуренция противоречащих норм появляется по причинам субъективного свойства. Конкуренция норм этого вида – явление негативное в праве, единственный способ разрешения которой состоит в устранении ее законодательным путем» [7].

Юридическая коллизия (лат.collisio – «столкновение») – разногласия или противоречие между нормативно-правовыми актами, регулирующими одни и те же или смежные правоотношения, а также между компетенцией органов власти. В международном частном праве рассматриваются как противоречие между гражданскими нормами и различных государств. Следует, различать коллизию от сходных понятий: противоречие, юридический конфликт, конкуренция права, правовая ошибка, тупик и пробел» [8].

Вместе с тем, А.Э. Арзуманян утверждает, что «трактовка конкуренции норм права, которая представляет собой процесс регламентации родственных общественных отношений двумя или несколькими, не противоречащими друг другу предписаниями, содержащими признаки этих отношений, но различающимися между собой по объему и содержанию, а приоритетность их реализации зависит от законодательного установления или усмотрения правоприменителя в каждом отдельном случае» [9].

Нам ближе утверждение, что конкуренция это- не противоречащие друг другу две или более норм регулирующие один и тот же круг общественных отношений. То есть, анализируя понятие самого определения конкуренции можно отметить, что это нормы, в котором описывается одно противоправное действие, подпадающее под признаки несколько регулирующих норм. На практике оно вызывает затруднения при выборе той или иной нормы соответствующих статей. В этом и заключается вся проблема по различию видов конкуренции, а также для отличия конкуренции от смежных уголовно-правовых норм.

Если исходить от смысла происхождения вышеупомянутых слов, то безусловно можно прийти к выводу, что конкуренция и коллизия это две разные понятия, как в целом так и в уголовном праве.

Трудно не согласиться с мнением А.М. Зацепина о том, «что опровержение наличия конкуренции норм уголовного права связано со словом «конкуренция», а не с существом дела. Слово, означающее соперничество, борьбу за достижение больших выгод, преимуществ [10], наверное, не слишком точное» [11].

При разграничений конкуренции возникают вопросы отграничения конкурирующих норм от норм смежных составов преступлений. В.Н. Кудрявцев относит к смежным составам преступлений такие, где один состав имеет признак, отсутствующий в другом, но другой состав при этом содержит признак, отсутствующий в первом [12].

Конкурирующие нормы отличаются от смежных тем, что конкурирующая норма о преступлении (специальная или целое) всегда содержит все признаки, имеющиеся во второй норме (общей или части), и признак, отсутствующий в ней, а вторая не содержит в себе признака, отсутствующего в первой норме.

Смежные нормы характеризуются тем, что они по одному или нескольким признакам отличаются при совпадении остальных. Отличающийся признак обязательно должен быть разного значения, несовпадающим, при этом отличающийся признак не должен находиться в соотношении части и целого либо общей и специальной норм. В противном случае будут конкурирующие нормы, а не смежные. Например, нормы о шпионаже как государственной измене (статья 175 УК РК) и шпионаже как самостоятельном преступлении (статья 176 УК РК), являясь смежными, отличаются по признаку субъекта преступления. Гражданин РК считается субъектом государственной измены и не может быть субъектом шпионажа, иностранец и лицо без гражданства являются субъектами шпионажа и не могут быть субъектами государственной измены [13].

Отличающиеся признаки могут быть нейтрального, а могут быть и противоположного, взаимоисключающего характера. Например, кража и грабеж характеризуются разными способами, применение одного из них автоматически исключает возможность одновременного использования другого. Смежные преступления, отличающиеся способом его совершения, не могут дать идеальной совокупности. Также они имеют несовпадающие признаки, которые носят либо противоположный, либо взаимоисключающий характер, то есть несовпадающие признаки являются несовместимыми. Несовместимость признаков означает, что в общественно опасном деянии могут быть признаки только одного смежного преступления, идеальная совокупность невозможна [14].

Анализ конкуренций состава позволяет предполагать, что большинство преступлений отличается друг от друга не одним признаком, а двумя и более. Система Особенной части УК РК построена по родовому и видовому объектам преступления. Следовательно, преступления, расположенные в разных главах УК РК, отличаются уже по одному признаку – объекту, объективная и субъективная стороны которых отличаются большим разнообразием. Недаром отмечается, что чаще всего конкуренция норм осуществляется по нескольким признакам состава одновременно. Аналогично смежные нормы отличаются друг от друга двумя и более признаками состава.

Список литературы:

1. Понятие эффективности уголовного права // <https://articlekz.com/article/16696> 06.11.2020.
2. Большой энциклопедический словарь 1997 // <https://ru.wikipedia.org/wiki> 06.11.2020.
3. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М.: Юридическая литература, 1972. – 240 с. // <https://drive.google.com/drive/my-drive>
4. Герцензон А. А. Конкуренция норм уголовного права и квалификация преступлений // <file:///C:/Users/I/Downloads/konkurenciya-norm-ugolovnogo-prava-i-kvalifikatsiya-prestupleniy.pdf> 06.11.2020.
5. Рясов А.И. Некоторые особенности квалификации преступлений при конкуренции уголовно-правовых норм // Юридические исследования. – 2013. - №2. – С. 66-69. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-kvalifikatsii-prestupleniy-pri-konkurencii-ugolovno-pravovyh-norm> 06.11.2020.
6. Иногамова Х. Виды конкуренции норм уголовного права // elibrary_42467730_10936257.pdf 06.11.2020.
7. Бидильдаева Г.А., Бабанова Т.Т. Квалификация правонарушений по законодательству Республики Казахстан и Кыргызской Республики: Конкуренция уголовно-правовых норм // https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41747301_87174508.pdf 07.11.2020.
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki> // 12.11.2020.
9. Арзуманян А.Э. Конкуренция норм Российского права. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Саратов. - 2009. С.8. // <autoref-konkurenciya-norm-rossiiskogo-prava.pdf> // 30.04.2021.
10. Зацепин А.М. Конкуренция норм уголовного права и квалификация преступлений. – Екатеринбург. – 2019. С.92. // <https://law-journal.hse.ru/data> // 02.05.2021.
11. См.: Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1992. С. 284.
12. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М.: Юридическая литература, 1972. – 240 с. // <https://drive.google.com/drive/my-drive>
13. Зацепин А.М. Конкуренция норм уголовного права и квалификация преступлений. – Екатеринбург. – 2019. С.92. // <https://law-journal.hse.ru/data> // 02.05.2021.
14. Благов Е.В. Квалификация преступлений при конкуренции части и целого. // Уголовное право. - 2003. - №1. // <https://www.dissercat.com/content/dopolnitelnaya-kvalifikatsiya-prestupleniya-doktrina-i-praktika> // 13.11.2020.

Таскулов А.И.
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің FBO доценті, з.ғ.к.
Мусенова Э.Е.

ПРОКУРОРДЫҢ ӘРЕКЕТТЕРІ МЕН ШЕШІМДЕРІНЕ СОТТА ШАҒЫМДАНУ: ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

Қолданыстағы заңнамада мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының шешімдері мен басқа да әрекеттеріне сотта шағымдану мүмкіндігінің көзделуі құқықтық тәртіпті орнықтырудың сенімді жолдарының бірі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабында прокурордың шешімдеріне сотта шағымдану қылмыстық іске қатысушы тараптардың құқықтары мен мүдделерінің жан-жақты ескерілуінің және іс бойынша әділдікке жетудің кепілі. Мақалада прокурорға сотта шағымдану түсінігі, оның шығу тегі мен маңыздылығы қарастырылған.

Қазақстан Республикасының Конституциясы әрбір адамның өз құқықтары мен бостандықтарын сотқа жүгіну арқылы қорғауға құқық береді [1]. Сонымен бірге, сот билігінің мақсаттарының қатарында азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қорғау болатындығы да конституциялы бекітілгенін ескеру керек. Яғни лауазымды адамдар мен мемлекеттік органдардың іс-әрекеттері (әрекетсіздігін) мен шешімдерін сот арқылы шағымдау немесе оларға наразылық білдіру адам және азаматтардың, сондай-ақ заңды тұлғалардың конституциялық кепілдендірілген құқықтарының бірі болып табылады деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, Қазақстан Республикасының Конституциясы (басқа көптеген елдердің Конституциялары іспеттес) адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын декларациялап қана қоймай, мемлекеттің өзін осы құқықтар мен бостандықтарды, заңды мүдделерді сақтауға және қорғауға міндет те қоя білген [2].

Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабына сәйкес «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы». Осы ережені бекіткен бапта мұнымен қатар құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығы да бекітілген.

Мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану азаматтар мен заңды тұлғалардың өз құқықтары мен мүдделерін іске асыруындағы маңызды кепілдіктердің бірі ретінде қарастыру керек. Лауазымды адамдар мен мемлекеттік органдардың шешімдері мен әрекеттеріне шағымдану құқығы қылмыстық сот өндірісі саласында ерекше маңызға ие болады, өйткені қылмыстық сот өндірісі, жалпы, қылмыстық іс жүргізу саласы адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін ерекше шектеумен байланысты.

Өкінішке орай, шағымдану институтының қазақ әдет-ғұрып құқығындағы ерекшеліктеріне қатысты арнайы ізденістердің болмауы салдарынан, оның тарихи

аспектілерін зерттеу қиынға соғады. Дегенмен, салыстырмалы түрде көрші Ресей империясының жазба деректеріне сүйенетін болсақ, оның тарихи тамырларының тереңде жатқанын аңғаруға да болады [3]. Жазба дереккөздердің қатарында Қазақ Даласында да қолданыста болған 1864 жылғы Қылмыстық сот өндірісі Уставын келтіруге болады. Оның ережелері бойынша полицияның әрекеттеріне шағымдарды прокурорға береді, ал тергеушінің әрекеттеріне шағымдарды округтық сотқа береді [4, 10 бет].

Лауазымды адамдардың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану институты Кеңес Одағының бастапқы жылдарында да заңи түрде бекітілген болатын. Атап айтқанда, 1919 жылғы әскери тергеушілер туралы ережеде айыпталушы мен жәбірленуші тергеушінің олардың құқықтары мен мүдделерін кемсітетін кез келген әрекеттеріне шағымдана алатындығы туралы нұсқаулығы болған [5, 100 бет].

Дегенмен, кеңестік кезеңде тергеушінің (кез келген қудалау органының) шешімдері мен әрекеттеріне шағымдарды беру немесе оларды қарастырып, мәні бойынша шешім қабылдау құзыры сотта емес, прокурорда болғаны мәлім. Тергеу әрекеттеріне қадағалау жүргізген прокурор үшін шағымдарды қарастыру, өз қызметінің процессуалдық нысандарының бірі болған және тергеушінің не анықтама органының тарапынан жол берілген құқық бұзушылықтарды анықтаудың және оларды жоюдың басты әдістерінің бірі болған.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабында көзделген мүмкіндікті жеке тұлғалар мен заңды тұлғалар (қылмыстық іске қатысушы тараптар) белсенді қолданатын құқықтарының қатарына айналған. Жыл сайын соттарға прокурордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және қабылдаған шешімдеріне жүздеген шағымдар берілуде (мысалы, 2016 жылдың қорытындысы бойынша 1423 шағым берілген), әрі оның 25-30 пайызы қанағаттандырылады.

Бұл, бір жағынан, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы заңдылық қағидасының қаншалықты толық сақталатындығын куәландырады, сонымен бірге, осы іс-әрекеттерді жүзеге асыратын органдар мен лауазымды адамдардың біліктілігінің де жанама көрсеткіші ретінде қарастыруға болады.

Сонымен бірге, азаматтар мен ұйымдардың Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы тәртібінде өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуі олардың сотқа сенімінің жоғарылығының да көрсеткіші ретінде қабылдау керек [6].

Адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын соттық қорғауға қатысты конституциялық кепілдеме қылмыстық процестік салада біз қарастырып отырған Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабында көзделген соттық шағымдану институтында іске асырылған.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы қылмыстық процеске қатысушылардың ғана емес, сонымен бірге, құқықтары мен бостандықтары қылмыстық құқықтық, қылмыстық процестік тәртіпте шектелген не бұзылған деп күдіктенген кез келген азаматтың сот арқылы қылмыстық процестің сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы барлық дерлік процессуалдық акттер мен әрекеттерді (әрекетсіздікті) шағымдауға құқық береді.

Жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін соттық қорғаудың тиімділігін арттырудың маңыздылығын, сондай-ақ

лауазымды адамдардың (оның ішінде прокурордың) әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және қабылдайтын шешімдеріне соттық шағымдану бойынша ортақ практика қалыптастыру маңыздылығын ескере келе Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты да Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабының ережелерін қолдану тәртібіне қатысты арнайы нормативтік қаулы қабылдаған болатын [7].

Қылмыстық процестік заңнама бойынша Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабында көзделген мүмкіндіктерді пайдалану іс жүзінде кез келген адамға (ҚР азаматына, азаматтығы жоқ адамға немесе шетел азаматына) және ұйымдарға берілген.

Мұнда аталған адамдар мен ұйымдар прокурордың әрекеттері (әрекетсіздігі) немесе шешімі олардың жеке құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қозғайтын болса, сотқа шағымдана алады. Яғни, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы кез келген қатысушы қабылданған процессуалдық шешім немесе прокурордың атқарған әрекеті немесе, керісінше, атқаруға тиіс, алайда орындалмаған әрекетсіздігі оның конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіруі ықтимал, оларды шектеуі, кемсітуі мүмкіндік деп танитын болса, қылмыстық істің жүргізілу барысына ешбір кедергісіз өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін сотқа жүгіне алады.

Сотқа шағымдануды адамның өзі де немесе оның заңды өкілі де (қорғаушысы, заңды өкілі) бере алады.

Шағымдануға негіз болған сотқа дейінгі өндіріске қатыспаған адам да егер оның шағым беруге немесе оның қарастырылуына өкілеттілік берілген болса, арызданушының өкілі бола алады.

Лауазымды адамдардың әрекеттері мен шешімдерін сотқа шағымдану құқығы осы процессуалдық әрекеттер мен процессуалдық шешімдер құқықтары мен мүдделері қозғалатын өзге де адамдарға берілген. Мысалы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 142-бабы бойынша жеке кепілгерлік берілген адамдар, кәмелетке толмаған адамды қарауда ұстау берілген адам (144-бабы), Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 145-бабына сәйкес кепілгер, егер тінту немесе алу барысында оның мүлкіне қандай да бір зиян келтірілген болса және т.с.с.

Қылмыстық процестік заңнамада азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қатысты олардың сотқа шағымдану құқықтарын ешбір шектеуге жол берілмеуге тиіс. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын конституциялық кепілдеу аясында қамтамасыз ету олардың осы құқықтарын қамтамасыз етуге мұқтаждықтарын айғақтайтын жағдайынан туындайтынын ескеру керек (мысалы, арызданатын немесе шағымданатын адам қылмыстық істің қозғалуына қарсылық алған болуы мүмкін, қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалуынан жәбір шеккен адам жәбірленуші деп танылмауы мүмкін және т.с.с.).

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабында соттық шағымдану затын қатаң түрде анықталған. Ол туралы ҚР Жоғарғы Соты да өзінің сәйкес нормативтік қаулысының 4-тармағында туралы көрсеткен: «Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабының бірінші бөлігінде

көрсетілген іс-әрекеттер (әрекетсіздік) пен шешімдер сот тәртібімен шағымдануға жатады».

Осыған дейінгі қылмыстық іс жүргізу заңнамасында прокурордың әрекеттері мен шешімдеріне сотқа шағымдану заты анағұрлым кең ауқымды анықталған болатын, соның салдарынан қылмыстық процессуалдық қатынастарда шағымдану саны да, ондағы мән-жайлары да кеңінен талқыланып, айтарлықтай «заңсыздық» орын алған болатын. Мысалы, соттық тәжірибеде айып тағу қаулысына, айыптау актісінің шығарылуына, жеке беттестіру өндірісін өткізуден бас тартуға, шақыру қағазының берілу тәртібіне және т.с.с. әрекеттер мен шешімдерге шағымдану жағдайлары көптеп орын алғандықтан, 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің шағымдану затын қатаң түрде шектеген болатын.

Қазіргі редакциясында Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы 1-бөлігіне сәйкес келесі мән-жайлар бойынша прокурордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) немесе шешімдеріне сотқа шағымдануға болады:

- қылмыстық құқық бұзушылық туралы, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуында, тергеп-тексеру мерзімдерін үзуде, қылмыстық істі тоқтатуда, сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыруда, тінтуді және (немесе) алуды жүргізуде, өзге де әрекеттерді (әрекетсіздіктерді) жасауда және шешімдерді қабылдауда заңның бұзылуы.

Жоғарыда атап өткеніміздей, азаматтар мен ұйымдардың прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы әрекеттері (әрекетсіздігі) мен шешімдеріне сотқа шағымдану белсенділігі жоғары. Оның айғағы ретінде Нұр-Сұлтан қаласының мамандандырылған ауданаралық тергеу сотының 2018 жылдағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы бойынша келіп түскен шағымдарының саны мен мазмұны бойынша ізденіс нәтижелерін атауға болады. Атап айтқанда, 2018 жылдың бастапқы сегіз айының қорытындысы бойынша 520 шағым келіп түскен. Оның 115-і, яғни 22,1 % қанағаттандырылған, 213 шағым қанағаттандырусыз қалдырылған (40,9%), ал қалған шағымдары қараусыз қалдырылған.

Көріп отырғанымыздай, азаматтар сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында өз құқықтары мен бостандықтарының, заңды мүдделерінің заң талаптарына сай сақталуына ерекше назар аударуда. Дегенмен, бұл салада бәрсыпыра практикалық мазмұндағы мәселелердің де орын алғанын атап өтуге болады [8, 29 бет].

Дегенмен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы 1-бөлігінде шағымдануға болатын әрекеттер (әрекетсіздік) және шешімдер қатарында заңнамашының «өзге де әрекеттерді (әрекетсіздік) және шешімдерді» көрсетуі, бір жағынан, азаматтар мен ұйымдарға өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мүмкіндіктерін кеңейткенімен, басқа жағынан, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары мен лауазымды адамдарының іс бойынша процессуалдық әрекеттер жасау мүмкіндіктерін, оның жылдамдығы мен дер кезінде іске асырылу мүмкіндіктерін айтарлықтай шектейтін фактор болуы ықтимал.

Мұның дәлелдерінің қатарында Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 296-бабы 3-бөлігіндегі ережені келтіруге болады: «Күдікті мен қорғаушыға істің барлық материалдарымен танысу үшін қажетті уақыт

шектелмейді. Егер күдікті мен қорғаушы істің материалдарымен танысу уақытын көрінеу созбаласа, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам белгілі бір мерзімді белгілей отырып, прокурор бекіткен іс материалдарымен танысу графигін жасауға құқылы».

Әдебиеттер тізімі:

6. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған* // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүгінген күні: 15.04.2021).

2. Гаврилов Б.Я. *Правовое регулирование защиты конституционных прав и свобод участников уголовного судопроизводства. Автореф.дисс.д.ю.н. – М., 2004.*

3. Ивасенко К.В. *Основные этапы становления института обжалования и пересмотра решений судов по уголовным делам в российском законодательстве XV-XIX веков* // *Адвокат*, 2012. - № 4.

4. *Великая реформа к 150-летию судебных уставов. Устав уголовного судопроизводства / Под ред. Л.В. Головки. М., 2014. Том 2.*

5. Химичева О.В. *О реализации свободы обжалования в уголовном судопроизводстве* // *Труды Академии управления МВД России. 2019. № 1 (49). – С.99-104.*

6. «Прокурордың, қылмыстық қудалау органдарының іс-әрекеттері (әрекетсіздігі) мен шешімдеріне жасалған шағымдарды соттардың қарауы туралы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 106-бабы)» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 27 маусымдағы № 3 нормативтік қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P120000003S> (жүгінген күні: 15.04.2021).

7. Қазақстан Республикасының мамандандырылған тергеу соттарын құру және Қазақстан Республикасы соттарының кейбір кадр мәселелері туралы – Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы №620 Жарлығы // adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000620 (жүгінген күні: 15.04.2021).

8. Дочия И.Р. *Современные проблемы института судебной проверки жалоб на действия (бездействия) и решения должностных лиц органов предварительного следствия и прокурора – М., 2009.*

Тастеков Т.К.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
профессор НОЦ уголовно-правовых дисциплин, д.ю.н
Балтабаев К.Ж.

ПРИНЦИП ГУМАНИЗМА КАК ОСНОВНОЙ ВЕКТОР СОВРЕМЕННОЙ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Успешность уголовно-правовой политики во многом зависит от формирующих ее принципов, одним из которых является принцип гуманизма.

Анализ внесенных в уголовное законодательство изменений и дополнений свидетельствуют о том, что большинство из них направлены на снижение репрессивности уголовного законодательства и смягчение наказаний.

Масштабный процесс гуманизации уголовного законодательства нашей страны начался с 2011 года, когда были приняты Закон Республики Казахстан от 18 января 2011 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшей гуманизации уголовного законодательства и усиления гарантий законности в уголовном процессе» и Закон Республики Казахстан от 9 ноября 2011 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной деятельности и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства». С тех пор приняты десятки законов, в том числе внесших изменения в действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 года (далее – УК), которые соответствуют принципу гуманизма, нормы их направлены на поиск альтернативы лишению свободы, на снижение тюремного населения нашей страны.

Следует заметить, что принцип гуманизма в уголовном праве касается, прежде всего, таких вопросов, как соблюдение Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, отмены смертной казни, снижения репрессивности уголовного законодательства и практики его применения.

Под жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство человека обращением и наказаниями понимаются пытки и применение смертной казни. Примечательно, что в четвертом периодическом докладе о мерах, принятых Республикой Казахстан в целях осуществления Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, утвержденном постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 ноября 2018 года № 789, дана положительная оценка мерам, предпринимаемым Республикой Казахстан в целях осуществления Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания [1].

Смертная казнь в Казахстане не отменена, но она не исполняется уже 18 лет со дня подписания в 2003 году Президентом Казахстана Н.Назарбаевым Указа «О

введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь». Последним было приостановлено исполнение всех приговоров о смертной казни, но не запрещающим судам выносить приговоры о назначении смертной казни [2]. В качестве альтернативного наказания в Казахстане с 2004 года введено пожизненное лишение свободы.

После объявления бессрочного моратория на исполнение смертной казни, эта мера наказания назначалась только в отношении осужденных, которые в настоящее время отбывают наказание в виде пожизненного лишения свободы.

Очередной этап в последовательной реализации правового режима неприменения высшей меры наказания ознаменовало подписание Республикой Казахстан 23 сентября 2020 года 2 Второго Факультативного Протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни. В настоящее время наша страна оставляет за собой право применения смертной казни в военное время после признания виновным в совершении особо тяжких преступлений военного характера [3].

Принцип гуманизма в уголовно-правовой политике предполагает снижение репрессивности уголовного законодательства. В современной уголовной политике Республики Казахстан по противодействию уголовным правонарушениям предпочтение отдается превентивным мерам, которые являются более гуманными, чем репрессивные меры.

Меры уголовно-правового воздействия применяются к правонарушителям, совершившим опасные преступления и в случаях, когда сам правонарушитель совершает общественно опасное деяние не впервые и оставление его безнаказанным представляет угрозу для всего общества. В связи с этим, в последние годы в Казахстане принят ряд мер по совершенствованию уголовного законодательства и снижению его репрессивности, а также совершенствованию правоприменительной практики.

В частности, большинство (около 70%) изменений и дополнений, внесенных в УК после его принятия, направлены на декриминализацию и депенализацию деяний. Особенно интенсивно этот процесс охватил нормы УК, предусматривающие ответственность за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности. Так, Законом Республики Казахстан от 3 июля 2017 года была исключена из УК ст. 215, предусматривающая ответственность за лжепредпринимательство. Кроме того, 7 статей из этой главы дополнены примечаниями, в соответствии с которыми лицо, впервые совершившее уголовное правонарушение, освобождается от уголовной ответственности в случае добровольного возмещения причиненного уголовным правонарушением ущерба.

Прямыми доказательствами реализации в жизненной действительности принципа гуманизма уголовного права, бесспорно, являются периодически принимаемые нашим государством законы об амнистии. «Амнистию следует отнести к числу наиболее ярких проявлений гуманизма. В современном уголовном законодательстве гуманизм государства проявляется через расширение спектра наказаний, альтернативных лишению свободы, через применение так называемых поощряющих норм, в первую очередь к лицам, совершившим правонарушения

небольшой и средней тяжести, а также к социально уязвимым группам населения...» [4].

Гуманизм есть признание ценности человека как личности, его права на свободное развитие и проявление своих способностей, утверждение блага человека как критерия оценки общественных отношений.

Суть гуманизации заключается в обращенности к личности человека, в бережном внимании к его внутреннему миру, его интересам потребностям, в обогащении его духовного потенциала.

Коренной перелом, происходящий в обществе, определился важнейшим принципом – принципом гуманизма. Такой подход диктуется самой жизнью, поскольку истинная свобода человека не может быть задана извне. Только внутреннее принятие тех или иных нравственных ценностей делает человека свободным в своем выборе.

Проблемы гуманизации уголовного права связаны с общим процессом утверждения основных принципов гуманизма во всех сферах общественной жизни [5, С.179].

Уместным будет отметить, что актуальность разностороннего и углубленного изучения и исследования методологических аспектов гуманизации уголовной политики обусловлена в первую очередь тем обстоятельством, что иногда наблюдается некий односторонний подход к понятию гуманизации, когда под гуманизацией подразумевается только 43 смягчение мер ответственности и наказания, снижение репрессивной направленности проводимой уголовной политики.

Однако при этом не учитывается то объективное обстоятельство, что строгое соблюдение принципов законности, справедливости, неотвратимости ответственности и наказания, индивидуализации наказания, сатисфакции за содеянные особо опасные преступления с ориентацией на восстановление причиненного потерпевшим вреда и ущерба, - тоже нужно признавать актами проявления гуманизма в процессе осуществления государством защиты интересов общества от опасных преступных посягательств.

Следовательно, гуманизм проводимой государством уголовной политики целесообразным представляется рассматривать с учетом следующих специфических особенностей, связанных с конкретными проявлениями актов гуманного отношения: 1) смягченное отношение к лицам, впервые совершившим уголовные правонарушения небольшой тяжести, к несовершеннолетним, беременным женщинам, пожилым людям и другим категориям лиц, указанным в законе; 2) проявление строгости к лицам, виновным в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, к лицам, злостно не желающим становиться на путь исправления и другим опасным преступникам; 3) обеспечение защиты прав и законных интересов потерпевших.

При конструировании и практическом применении норм уголовного законодательства актуальным представляется акцентировать особое внимание оптимальному разрешению вопросов дальнейшего усиления превентивно профилактической роли уголовного закона, связанному с конкретизацией и реализацией повышения эффективности мер обеспечения состояния

урегулированности и порядка в нашем обществе с учетом разрастающихся масштабов угроз и вызовов XXI века. Уделяя при этом особое внимание конкретным мерам, направленным на активизацию со стороны государства заботы об улучшении нравов в обществе, чтобы не быть вынужденным наказывать за преступления.

Гуманные отношения между людьми обязательно проявятся и будут отражены в новых законах, в поддержании применения прощения, посредством амнистии, помилования или других видов освобождения от уголовной ответственности и наказания, в создании условий для адаптации осужденных в обществе, в уменьшении численности отбывающих наказание в местах лишения свободы.

Принцип гуманизма выражается в том, что человек, как высшая ценность, охраняется всей системой уголовного права. Разумеется, это всего лишь декларация, так как не только уголовное право как один из инструментов государственной политики, но и все государство в целом не может сегодня обеспечить стопроцентную безопасность человека и даже свою собственную безопасность.

Производным от этого положения является другое требование о том, наказание и иные меры уголовно-правового воздействия, применяемые к лицу, совершившему преступление, не могут иметь своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства. Вот почему нет, и не может быть, членовредительских наказаний и наказаний, направленных на причинение осужденному особых физических страданий. В то же время само по себе наказание объективно несет всякому нормальному человеку страдания, в том числе и физические, что связано с ограничением свободы и лишением человека нормального общения, в том числе и с лицами противоположного пола. Это противоречие находится в границах философского закона единства и борьбы противоположностей: наказание отрицает свободу, чтобы человек стремился к свободе и больше её ценил.

В любом случае наказание или иная мера уголовно-правового воздействия должна быть необходимой и достаточной для исправления совершившего уголовное правонарушение лица и предупреждения новых преступлений.

Гуманизм не означает необоснованный либерализм и всепрощенчество, как иногда примитивно толкуют. За тяжкие преступления должны назначаться суровые наказания. А в случае изменения поведения осужденного в лучшую сторону, к нему должны применяться поощрительные нормы. Существование самих поощрительных норм в уголовном праве есть яркое проявление принципа гуманизма.

Принципы уголовного права представляют собой открытую систему и действуют совместно, вне отрыва друг от друга. Нельзя провести четкую грань, где заканчивается действие одного принципа и начинается действие другого. Строго говоря, все они в той или иной степени являются производными от принципов законности и справедливости, что, по большому счету и с точки зрения этимологии этих слов, одно и то же [6, С.21].

Гуманизация санкции уголовно-правовых норм проявляется в дифференцированном их конструировании путем устранения, с учетом средней

тяжести деяния или конкретных видов наказаний, минимальных или максимальных их пределов, а также возможности освобождения от уголовной ответственности и наказания в связи с деятельным раскаянием, примирением с потерпевшим, изменением обстановки или с истечением срока давности. Принцип гуманизма проявляются также в существовании в уголовном праве таких институтов, как условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, замена наказания на более мягкие его виды в связи с болезнью, отсрочка исполнения наказания беременным женщинам, имеющим малолетних детей, в связи с давностью обвинительного приговора суда.

Безусловно, гуманизм отражен в законе возможными примечаниями институтов амнистий и помилования. Возможность назначения судом наказания ниже низшего предела или мягкого наказания при наличии смягчающих обстоятельств (ст. 53 УК РК), также является гуманистичным в отношении лица, преступившего границы уголовного закона.

Вместе с тем особо не следовало, бы искать гуманизм в уголовной ответственности и наказании. В любом случае уголовное наказание не гармонирует с гуманизмом. Наказание, является имманентным свойством, присущим уголовному праву, существующему и функционирующему в государстве, одной из задач которого является борьба с преступностью. Такая задача, как показывает исторический опыт, вряд ли будет снята с повестки дня. Здесь мы сталкиваемся с неумолимым законом диалектики природы о противоположностях в ней как в земном пространстве, так и в общественной жизни, имея в виду взаимоотношения между членами общества.

Исследуя соотношения института наказания и принципа гуманизма, представляется возможным рассуждать о гуманизме, скорее всего не о самом наказании, а, в сущности, соотношении выполненных задач охраны объекта посягательства и восстановлении ущерба потерпевшему и задач, стоящих перед наказанием. В целенаправленной деятельности по установлению этого взаимоотношения и должен реализовываться принцип гуманизма в правоприменительной деятельности.

Процесс гуманизации длительный, и на пути к нему есть вопросы, которые нужно изучать и решать. Но уже сегодня мы можем сказать, что гуманизация уголовного законодательства и правоприменительной деятельности – это результат гуманного отношения не только государства, но и прежде всего общества к своим оступившимся гражданам. Амнистия же является эффективным средством реализации уголовной политики нашего государства, согласно которой высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы. В перспективе высшим основанием амнистии, на мой взгляд, может стать основание, отрешенное от политики, которое можно назвать этическим основанием. Такое основание возможно только при росте этической мотивации. Но при этом данное основание должно существовать наряду с политическими основаниями, без которых амнистия как акт высшего органа государственной власти невозможна.

Список литературы:

1. Четвертый периодический доклад о мерах, принятых Республикой Казахстан в целях осуществления Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, утвержденный постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 ноября 2018 года № 789. // https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/mejdun_apodnyie_otnosheniya_respubliki_kazahstan/id-P1800000789/ 04.05.2021.
2. О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь: Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 г. // http://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/sudoppoizvodstvo/id-T030001251 04.05.2021.
3. Комментарий к Нормативному постановлению Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № 4. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/T2000000004>. 04.05.2021.
4. Принцип гуманизма. Казахстанская правда за 20 декабря 2016 года, № 244 (28370).
5. Елюбаев М.С. Принцип гуманизма в уголовном праве Республики Казахстан. // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2012. №1. - 184 с.
6. Под редакцией д.ю.н., проф. Рогова И.И., д.ю.н., проф. Балтабаева К.Ж. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. Учебник для вузов. Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2015. – 421 с.

Тұрғанбекова Ә.Д.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты
Ғылыми жетекші –
Қылмыстық-құқықтық пәндердің ҒБО доценті, з.ғ.к.
Жақсыбекова Ф.С.

ПАРА БЕРУ ЖӘНЕ ОНЫ БАСҚА ҰҚСАС ҚЫЛМЫСТАРДАН АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Пара беру және пара алу - бұл тығыз байланысқан қылмыстар. Пара беру және алу құрамы мен нысаны бірдей, сондықтан пара беру қылмысын басқа да ұқсас қылмыстардан ажырату керек. Бұл қылмыстың дұрыс саралануына және ол бойынша тағайындалған жазаға әсер етеді, сондықтан ерекше назар аударуды қажет ететін мәселе болып табылады. Ол үшін пара беру қылмысын және оған ұқсас қылмыстардың құрамын жеке-жеке талдаған жөн. Себебі, пара беру тек мемлекеттік қызметті атқаратын тұлғалардың қызметімен байланысты емес, одан басқа

коммерциялық, өзге де ұйымдардың қызметін пайдалану арқылы орын алады. Парақорлық, сыбайлас жемқорлық сирек оқшауланған қылмыс болып табылады - олар көбінесе басқа қылмыстармен немесе заңсыздықпен байланысты [1, 17 б.].

Пара берудің қоғамдық қауіптілігі бұл әрекеттің сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайтындығында, мемлекеттік басқару жүйесінің қалыпты қызметін бұзатындығында және мемлекеттің беделіне нұқсан келтіретіндігінде. Делдал арқылы пара беру пара берушіге және пара алушыға олардың арасында пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге және оны іске асыруға ықпал ететін адамның пара беру нысанасын беруімен сипатталады [2, 847 б.].

А.Кривинстің айтуынша бұл қылмыстың себебі - адамның ішкі уәжі, қылмыс жасауға кінәлінің еркін бағыттайтын бейімділігі. Ол адамның қажеттіліктеріне байланысты ішкі күшті түсінеді және оны белгілі бір әрекеттерді жасауға итермелейді немесе кейбір жағдайларда оның әрекетсіздігін қамтамасыз етеді [3, 2 б.].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде пара бергені үшін мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, осы баптың тиісті бөлігінде көрсетілген мөлшерде айыппұл салу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалар көзделген [4].

Парақорлыққа делдал болғаны үшін мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның осы баптың тиісті бөлігінде көзделген мөлшерінде айыппұл салу немесе бас бостандығынан айыру жазасы көзделген [4]. Бұл қылмыстың қоғамдық қауіптілігі оның сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті түрі ретінде пара алуға және беруге жағдай жасайтындығында. Парақорлықтың объектісі мемлекеттік қызметтің мүдделері болып табылады [2, 850 б.].

Делдал - пара алушының немесе пара берушінің тапсырмасы бойынша әрекет ететін, пара затын тікелей беретін адам екенін ескере отырып, парақорлықтағы делдалдықты пара алудан және беруден ажырату қажет. Бұл ретте мұндай адамды парақорлыққа делдалдық жасағаны үшін кінәлі деп тану үшін оның пара берушіден не пара алушыдан сыйақы алғаны маңызды емес. Парақорлықта делдалдық субъектісі ҚК-тің 368-бабының 1-бөлігінде көрсетілген, пара алушыға және берушіге олардың арасындағы келісімге қол жеткізуге немесе оны іске асыруға ықпал еткен тұлғалар да, сондай-ақ өзге тұлғалар да болып табылады [2, 850 б.].

Басқа адамның мүддесіне әрекетті пара үшін орындауға пара алушымен келіскен және пара алушыға параны берген қызметкер пара беруге сыбайлас қатысушы ретінде жауаптылыққа тартылуға тиіс. Егер аталған адам тапсырманың сипатын біле тұрып параны тек апарып берсе, оның әрекеттері пара беруге делдал болу ретінде саралануға жатады [5].

Ресей Федерациясының ҚК-нің 204-бабының (коммерциялық параға сатып алу) конструкциясы лауазымды тұлғаға пара беру және оның алуы үшін жауапкершілікті белгілейтін Ресей Федерациясының ҚК-нің 290, 291-баптарына ұқсас. Коммерциялық параның объективті жағы парақорлықтан айтарлықтай ерекшеленеді. Пара алудың (РФ ҚК-нің 290-бабы) ұқсас құрамында көзделгендей қызметі бойынша жалпы игілігі, қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін емес,

коммерциялық немесе өзге де ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның қызметтік жағдайына байланысты берушінің мүддесіне нақты іс-әрекет (әрекетсіздік) жасағаны үшін беріледі (РФ ҚК-нің 204-бабының 1-бөлігі) немесе алынады (РФ ҚК-нің 204-бабының 3-бөлігі). Ресей Федерациясының ҚК-нің 204-бабында көзделген іс-әрекеттің тағы бір құқықтық сипаты - сатып алу заты берушінің мүддесі үшін іс-әрекеттер жасалғанға дейін берілуінде. Пара қызмет бойынша іс-әрекеттер жасалғанға дейін де, жасалғаннан кейін де, бұл туралы алдын ала келісусіз берілуі мүмкін [6, 427-428 б.].

Қазақстан Республикасының ҚК-де парақорлыққа ұқсас «параға коммерциялық сатып алу» (253-бап), «заңсыз сыйақы алу» (247-бап) құқық бұзушылықтары көзделген. ҚК-нің 253-бабы - коммерциялық немесе өзге де ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамға ақшаны, бағалы қағаздарды немесе өзге мүлікті заңсыз беру, сол сияқты оның өзінің қызмет бабын пайдаланғаны үшін, сондай-ақ параға сатып алуды жүзеге асыратын адамның мүдделеріне қызметі бойынша жалпы қамқорлығы немесе салғырттығы үшін оған мүліктік сипаттағы қызметтерді заңсыз көрсету. Коммерциялық және өзге де ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын адамның сыйақыны заңсыз беруі мен алуының қоғамдық қауіптілігі адал бәсекелестікке негізделген экономикалық қызмет тәртібіне деген сенімге нұқсан келтіруден тұрады.

Қалыпты коммерциялық қатынастардың шарттары пара алған немесе оны берген адамдардың пайдасына бұзылады. Коммерциялық параға сатып алу объектісі мемлекеттік орган немесе жергілікті өзін-өзі басқару органы болып табылмайтын коммерциялық және өзге де ұйымдардың қалыпты қызметі болып табылады. Ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, сондай-ақ мүліктік сипаттағы қызметтер қылмыстың заты болуы мүмкін. Объективті тұрғыдан алғанда, коммерциялық парақорлық түрі жағынан қылмыстың екі дербес құрамын қарастырады: сыйақыны заңсыз беру - негізгі және сараланған құрам (1,2-бөлік); сыйақыны заңсыз алу - негізгі және сараланған құрам (3,4-бөлік). Осы екі өзара ұқсас әрекет «параға коммерциялық сатып алу» жалпы терминімен қамтылған. Сыйақыны заңсыз беру кезіндегі қылмыс субъектісі жалпы-қылмыс жасалған кезде 16 жасқа толған есі дұрыс адам. Субъективті жағынан, бұл қылмыс тек тікелей ниетпен және арнайы мақсатпен жасалады [2, 497-498 б.].

Ақмола облысының Зеренді аудандық сотында 08.10.2018 жылы қаралған іс бойынша Зеренді өндірістік энергетикалық учаскесінің бастығы - сотталушы Д.-ға 2017 жылғы желтоқсан айында азамат Ж. 380 В электр энергиясын қосуға рұқсат беру құжаттарын ұсыну туралы өтініш жасаған. Ол құжаттардың болмауына қарамастан Д. рұқсат құжаттарынсыз өз еркімен Ж.-ға тиесілі Зеренді ауылында орналасқан «Сөгеті» кафесін энергия беруші ұйымның желісіне қосқан. Алайда, 09.02.2018 жылы комиссиялық тексерумен кафені энергия беруші ұйымның желілеріне өз бетінше қосу фактісі анықталып, № 553 акт бойынша тұтынылған электр энергиясы үшін 1 189 171 теңге сомасына есеп жүргізілген. Бұдан әрі Д., өз құзыретіне кірмейтін, сондай-ақ кафені 380 В электр желілеріне қосқаны үшін көрсетілген айыппұл сомасын азайтуы мүмкін деген сылтаумен Ж.-дан оларды шешу үшін 210 000 теңге талап еткен. Бұл ретте, сотталушы Д. Зеренді өндірістік энергетикалық учаскесінің бастығы бола отырып, Ж.-ға ақшалай сыйақы берілмеген

жағдайда оларға электр қуатына қосылу жүргізілмейтінін ескерткен. Өз кезегінде, Ж. Д-ға тәуелді бола отырып, оның атқаратын лауазымына байланысты электр қуатына қосылуға кедергі келтіруі мүмкін екенін түсініп, оның заңсыз талабын қабылдауға мәжбүр болған. Сотталушы Д. 08.08.2018 жылы жұмыс орнында 210 000 теңге мөлшерінде ақшалай сыйақыны алғаннан кейін экономикалық тергеу қызметкерлерімен ұсталған. Сотталушы Д. ҚК-тің 253-бабының 4-бөлігімен кінәлі деп табылып, оған коммерциялық немесе өзге де ұйымдарда басшы лауазымдарын атқару құқығынан 1 жыл мерзімге айырылып, 2 жыл 6 ай бас бостандығын шектеу түріндегі жаза тағайындалған.

Аталған жағдайдан басқару функцияларын орындайтын адамның қызметіне тиісті бақылаудың жоқтығы парақорлық үшін көптеген мүмкіндіктер туғызатынын байқауға болады.

ҚК-тің 247-бабы заңсыз сыйақы алғаны үшін жауапкершілікті көздейді, яғни мемлекеттік органның не мемлекеттік ұйымның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамы болып табылмайтын жұмыскерінің немесе оған теңестірілген адамның, сол сияқты мемлекеттік емес ұйымның басқару функцияларын орындамайтын жұмыскерінің өз міндеттері аясына кіретін жұмысты орындағаны немесе қызметтер көрсеткені үшін материалдық сыйақыны, жеңілдіктерді немесе мүліктік сипатта көрсетілетін қызметтерді заңсыз алуы [4].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі - мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар жүйесінің қалыпты жұмысы. Объективті жағынан, қылмыстық теріс қылық мемлекеттік органның не мемлекеттік ұйымның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам немесе оған теңестірілген адам болып табылмайтын қызметкерінің, сол сияқты мемлекеттік емес ұйымның басқару функцияларын орындамайтын қызметкерінің өз міндеттерінің аясына кіретін жұмысты орындағаны немесе қызметтер көрсеткені үшін материалдық сыйақыны, жеңілдіктерді немесе мүліктік сипаттағы қызметтерді заңсыз алуымен сипатталады. Субъективті жағынан қылмыстық теріс қылық тікелей ниетпен жасалады. Адам өзінің міндеттерінің шеңберіне кіретін жұмысты орындағаны немесе қызмет көрсеткені үшін заңсыз материалдық сыйақы, жеңілдіктер немесе мүліктік сипаттағы қызметтер алатындығын біледі, салдардың пайда болу мүмкіндігін немесе сөзсіз болуын болжайды және мұны қалайды. 16 жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық теріс қылық субъектісі болып танылады [2, 482-484 б.].

Атырау облысы Атырау қаласы №2 сотының 03.04.2020 жылғы үкімі бойынша С.Өтебаев атындағы Атырау Мұнай және газ университетінің оқытушысы азамат А. 2019 жылдың қыркүйек айынан бастап МК-18/1-тобына сабақ беріп, студенттерден заңсыз сыйақы бопсалау мақсатында, өзінің лауазымдық өкілеттіктерін пайдаланып, алдын ала емтихандардағы сынақтардан қабылдамау арқылы оларды зиянды салдардың алдын алу үшін осындай сыйақыны төлеуге мәжбүр еткен. А. өзінің қылмыстық ниетін одан әрі жүзеге асыру үшін топтың старостасына барлық оқу жылына емтихан тапсыру туралы мәселені оң шешу үшін әрбір студенттен 15 000 теңгеден жинауды ұсынып, 26 студенттен жалпы сомасы 370 000 теңге мөлшерінде заңсыз сыйақы алған. Сот үкімімен азамат А. ҚК-тің 247-бабының 3-бөлігімен кінәлі деп танылып, оған 1 жыл 6 айға дейін оқытушылық қызметпен айналысу құқығынан

айырумен, 1000 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде, 2 525 000 теңге айыппұл жазасы тағайындалған.

ҚК-те көзделген пара беру, парақорлыққа делдал болу, заңсыз сыйақы алу, параға коммерциялық сатып алу қылмыстары құрамы, саралау белгілері бойынша ұқсас келеді. Ұқсастықтары бойынша бұл қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі қатысушыларының әрекеттері сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызуда және қоғамның мемлекеттік органдар, сонымен қатар мемлекеттік емес ұйымдардың қызметіне сенімсіздік білдіруіне әкеліп соғады. Объектісі ретінде мемлекеттік қызметтің мүдделері, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар жүйесінің, мемлекеттік орган немесе жергілікті өзін-өзі басқару органы болып табылмайтын коммерциялық және өзге де ұйымдардың қалыпты қызметі болып танылады. Объективті жағынан мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға, мемлекеттік емес ұйымдар қызметкерлеріне және т.б. пара, сыйақы, сатып алу затын беру және аталған тұлғалардың қылмыс затын алуымен сипатталады. Құқық бұзушылық субъектісі 16 жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға болып танылады. Субъективті жағынан тек тікелей ниетпен және арнайы мақсатпен жасалады.

Жоғарыда аталған қылмыстық құқық бұзушылық субъектілерінің мақсаты бірдей, себебі барлық жағдайда олар заңсыз іс-әрекеттер арқылы жеке пайдаларын көздейді. Пара беру қылмысы бойынша істерді қарағанда оған ұқсас құқық бұзушылықтардан айырмашылығын айқын анықтаған жөн. Бұл кінәлі тұлғаның жасаған әрекетін дұрыс саралауға, оған сот тарапынан дұрыс баға беруге және әділ шешім қабылдауға тікелей әсер етеді. Аталған құқық бұзушылықтар құрамдары ұқсас болғанымен, әр түрлі жауапкершілікті көздейді.

Пара беру мен парақорлыққа делдал болу қылмыстары - сыбайлас жемқорлық қылмыстар, заңсыз сыйақы алу - экономикалық қызмет саласындағы қылмыс, ал параға коммерциялық сатып алу - коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп танылады. Яғни, аталған қылмыстар бойынша жаза тағайындау кезінде қылмыс санаты, категориясы, оның қоғамдық қауіптілігі ескерілуі тиіс.

Диана К. Робертсон және Филипп М. Николстің айтулары бойынша парақорлық мұқият зерделеуге лайық. Парақорлық жүздеген миллион адамдарға теріс әсер етеді, олар оған және оның салдарына көбірек көңіл бөледі. Парақорлықтан келтірілген залал жақсы теорияланған және мұқият құжатталған. Парақорлықтың себептерін зерттеу аз және моральдық жүйелер мен мәдениеттердің сипаттамалары парақорлыққа ықпал етеді немесе институционалдық құрылымдардың сәтсіздігі немесе әлсіздігі парақорлыққа әкеледі деген болжам жасауға бейім. Қазіргі заманғы зерттеулердің көпшілігі парақорлықты жүйелі тұрғыдан қарастырады және параны ұсыну немесе қабылдау туралы шешім қабылдаған жеке тұлғаны ескермейді [7, 24 б.].

2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты жолдауында Президент сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жаңа тәсілдерін енгізу қажеттігін, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, судьялардың, пара берушілердің және парақорлыққа делдал болғандардың сыбайлас жемқорлығы үшін жазаны қатайту тұрғысынан ҚК-ке өзгерістер енгізу керектігін, сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыс жасағандарға шартты түрде мерзімінен бұрын босату

шарасы қолданылмайтынын атап өтті [8]. Оған сәйкес 2020 жылдың 19 желтоқсанында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң қабылданып, ҚК-ке пара алғаны үшін жауапкершілікті көздейтін 366-бабына 1-1 бөлігі қосылып, онда құқық қорғау органының қызметкері немесе құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судьяның пара алғаны үшін жауапкершілік көзделген [9]. Қылмыстық заңдағы өзгерісте пара бергендер және пара беруде делдал болғандарға қылмыстық жауапкершілік қатаңдатылған.

Парақорлық бойынша заңнама өзгеріп, жаза қатаңдатылып, мемлекеттік қызметтің өкілдеріне барынша ескерту жасалынып, парақорлықтың алдын алу мақсатында күрес жалғасуда. Алайда, сот тәжірибесінде сыбайлас жемқорлық болып табылмайтын, бірақ оған ұқсас қылмыстардың жиі орын алуынан, яғни оқытушылардың лауазымдарын пайдаланып ақша талап етуі, белгілі бір мекеме басшысының қызметін пайдаланып ақшалай сыйақы талап етуі, оны мәжбүрлі түрде беруге жеткізуі, қоғамда жалпы парақорлықтың өршуі және пара беру арқылы ғана мәселені шешуге болатыны туралы пікір туғызатыны анық. Қылмыстардың бұл түрлері сыбайлас жемқорлықтың дәлелі болмаса да, сыбайлас жемқорлықтың мүмкіндіктерінің артуына себеп болады. Сондықтан аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін тағайындалатын жазаның өз мақсатына жетпейтіні байқалады. Көп жағдайда парақорлықпен күресте мемлекеттік қызмет өкілдеріне мән беріледі, бірақ осы парақорлықтың туындауына, дамуына мүмкіндік беретін өзге қылмыстар елеусіз қалуда.

Сондықтан, қоғамда жиі орын алатын экономикалық қызмет саласындағы заңсыз сыйақы алу, коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы параға коммерциялық сатып алу қылмыстық құқық бұзушылықтары бойынша тағайындалатын жазаны қайта қарау қажет. Себебі, мемлекеттік органдардан бөлек, қоғам күнделікті оқыту орындары сияқты өзге де ұйымдармен қатынаста болады және белгілі бір мекеменің қызметі арқылы өздеріне артықшылықтар алу үшін мекеме қызметкеріне пара нысанын, материалдық сыйақыны беруі жиі кездеседі. Бірақ осы мекемелердің қызметіне тиісті бақылаудың жоқтығынан, сонымен қатар қоғамдық санаға байланысты бұл әрекеттер күнделікті қалыпты жағдайға айналған. Осындай жағдайлардың қоғамда жиі орын алатындығынан, парақорлықтың туындауына мүмкіндік беретін заңсыз сыйақы алу, параға коммерциялық сатып алу қылмыстық құқық бұзушылықтары үшін жазаны қатаңдату, қоғаммен күнделікті қатынасқа түсетін мекемелер қызметіне бақылауды күшейту, олардың жұмысының ашықтығын қамтамасыз ету және бұқаралық ақпарат көздері арқылы қоғамдық сананы, мәдениетті арттыру мақсатында тәрбиелік мағынадағы жұмыстарды жиі насихаттау ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі:

7. *Organisation for economic co-operation and development. Bribery in Public Procurement. Methods, actors and counter-measures. [Электрондық ресурсы] – OECD,*

2007. – 107 б. Айналыс режимі: <https://www.oecd.org/investment/anti-bribery/anti-briberyconvention/44956834.pdf> (жүгінген күні: 11.02.2021).

8. Борчаишвили, И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан. / И.Ш. Борчаишвили. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 б.

9. Krivins, A. *The motivational peculiarities of bribe-takers*. [Электрондық ресурс] / A. Krivins - SHS Web of Conferences 40, 01006 (2018). – 10 б. Айналыс режимі: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2018/01/shsconf_shw2018_01006.pdf (жүгінген күні: 11.02.2021).

10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 ж. 03 шілдедегі Қазақстан Республикасының №226-V Заңы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 11.02.2021).

11. Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 ж. 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 11.02.2021).

12. Капинус, О.С. Уголовное право России. / О.С. Капинус. Особенная часть (т. 2): учебник для Академического бакалавриата – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 943 б.

13. Robertson, D.C. *Thinking about Bribery, Neuroscience, Moral Cognition and the Psychology of Bribery*. [Электрондық ресурс] / D.C. Robertson, P.M. Nichols - Cambridge University Press, 2017. – 30 б. Айналыс режимі: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/A137497BDA44C1303FC7522EDA880024/9781316450765c1_p1-30_CBO.pdf/introduction_and_overview_bribery_and_the_study_of_decision_making.pdf (жүгінген күні: 11.02.2021).

14. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі атты: 2020 ж. 1 қыркүйектегі Президент жолдауы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <https://primeminister.kz/kz/address/01092020> (жүгінген күні: 11.02.2021).

15. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: 2020 ж. 19 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 384-VI Заңы. [Электрондық ресурс] - Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000384> (жүгінген күні: 11.02.2021).

Халелов Ж.А.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан
Научный руководитель –
доцент НОЦ уголовно-правовых дисциплин, судья
Кенжегарин А.К.

ВОПРОСЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПО ВИДАМ СПЕЦИАЛЬНЫХ СУБЪЕКТОВ

Казахстан с первых дней государственной независимости поэтапно и целенаправленно следует курсу создания эффективных, соответствующих мировым стандартам, институтов и механизмов противодействия коррупции.

Из послания Первого Президента Республики Казахстан- Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан -2050» - новый политический курс состоявшегося государства» следует, что государство и общество должны единым фронтом выступать против коррупции. Коррупция- не просто правонарушение, она подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности [1].

Необходимость суровой ответственности за коррупционные преступления предусмотрена Концепцией правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Такой принципиальный подход реализован в Уголовном кодексе.

Так, на лиц совершивших коррупционные преступления, не будет распространяться срок давности, установлен запрет на условное осуждение, введен пожизненный запрет на право занимать должности на государственной службе. Антикоррупционное законодательство дополнено нормами по конфискации имущества, добытого преступным путем, персональной ответственности руководителей за противодействие коррупции.

Успешно реализуется принцип неотвратимости наказания. Чиновники, уличенные в совершении коррупционных деяний, невзирая на занимаемые должности и ранги, несут ответственность по всей строгости закона. Уголовно-правовая политика обеспечивает жесткую ответственность должностных лиц за совершение ими коррупционных преступлений.

В послании Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 01.09.2020 года отмечается, что борьба с коррупцией становится системной, больше внимание уделяется причинам проявления коррупции, проводится превентивная работа [2].

В соответствии с посланием Президента РК, в Уголовный кодекс Республики Казахстан внесены поправки по ужесточению наказания за коррупцию сотрудников правоохранительных органов, судей, взяточдателей и посредников во взяточничестве, с направлением конфискованного имущества добытого преступным путем на социальные нужды граждан. Кроме этого, приняты поправки, исключаящую возможность условно-досрочного освобождения лиц осужденных за тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления в том числе, пожизненный

запрет работы на государственной службе или квазигоссекторе лицам, уличенным в коррупции.

19 декабря 2020 года, главой государства подписан закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействие коррупции».

Основной целью законопроекта является совершенствование законодательства в сфере противодействия коррупции, которая не изменяет концепцию и не ухудшает основные положения, но вместе с тем, устанавливает ограничения в части запрета на дарение подарков государственным служащим и членам его семьи, оказание услуг госслужащими любой стоимости.

Кроме этого внесены поправки по отнесения к субъектам коррупции должностных лиц, занимающих пост не ниже руководителя самостоятельного структурного подразделения, а также лиц, занимающихся закупками в квазигосударственном секторе.

Уголовно-правовая политика следует к дифференциации ответственности за коррупционные преступления.

Так, не взирая на занимаемые высокие должности, заслуги, социальное положение, государственная уголовная политика нацелена на незыблемость и неотвратимость наказания за совершение коррупционных преступлений. При этом согласно принципу справедливости чем выше должность, чем шире полномочия чиновника, тем строже должна быть его ответственность в случае совершения коррупционного злоупотребления.

Актуальность данной темы обусловлена и тем, что зачастую в правоприменительной практике встречаются проблемы в части правильности квалификации коррупционных преступлений по видам специальных субъектов, со стадии досудебного производства.

В уголовно-правовой науке до сих пор ведется дискуссия: являются ли специальными субъектами должностных злоупотреблений врач, преподаватель, инженер, кассир, адвокат, продавец и некоторые другие?

Данные лица считаются служащими, должностными же они становятся тогда, когда осуществляют специальные функции не только в государственном, но и в общественном аппарате. Должностные преступления могут быть совершены лишь теми лицами, которые выполняют специальные функции, связанные с характером своей работы или с занимаемой должностью, – то есть должностными лицами. Таким образом, должностное преступление совершает специальный субъект – должностное лицо [3].

Особенная часть УК РК устанавливает норму конкретно для должностного лица, которое обладает дополнительными признаками, наделено определенными правами и обязанностями, и лишь при нарушении этих признаков (действием или бездействием) путем злоупотребления возможно совершение преступления. Эти признаки относятся к «специальным», а субъект должностного преступления будет называться «специальным субъектом», когда наделено такими специфическими функциями по характеру своей работы или занимаемой должности, при злоупотреблении которых возможно наступление преступных последствий.

В настоящее время, законодатель, в целях противодействия коррупции в государственных структурах и квазигосударственном секторе расширил круг субъектов коррупционных преступлений за счет категорий лиц, приравненные к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций.

- лицо, исполняющее управленческие функции в субъекте квазигосударственного сектора (*Законом РК от 27 декабря 2019 года*);

- лицо, уполномоченное на принятие решений по организации и проведению закупок, в том числе государственных, либо ответственное за отбор и реализацию проектов, финансируемых из средств государственного бюджета и Национального фонда Республики Казахстан, занимающее должность не ниже руководителя самостоятельного структурного подразделения в указанных организациях (*Законом РК от 6 октября 2020 года*);

- служащие уполномоченной организации в сфере гражданской авиации, действующей в соответствии с законодательством Республики Казахстан об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации (*Законом РК от 19 апреля 2020 года*);

- служащие уполномоченного органа по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций (*Законом РК от 3 июля 2019 года*).

Наряду с этим, Законом РК от 19 декабря 2020 года в качестве специального субъекта отдельных категорий лиц, занимающих ответственную государственную должность выделены:

- лицо, занимающее ответственную государственную должность в правоохранительном органе

- судья (п.4 ч.4 ст.361, ч.4 ст.364, ч.4 ст.365, ч.1-1 ст.366, ч.4 ст.369, п.2 ч.4 ст.370 УК РК) [4].

Несмотря на указанные нововедения, вопросы о признании возможным субъектом должностного преступления лица, фактически исполняющего обязанности должностного лица, по специальному назначению, является одним из проблемных.

Особенность этой разновидности субъектов состоит в том, что для выполнения этих функций во-первых, не требуется замещение должности; во-вторых, нужны специальные полномочия, имеющие юридическую силу, регламентирующие круг специальных полномочий.

При определенных условиях специальные полномочия могут быть представлены двумя категориями лиц: во-первых, лица, получающие специальные полномочия на выполнение организационно-распорядительных и административно-хозяйственных обязанностей в связи основной занимаемой ими должностью, которая сама по себе не позволяет признать лицо должностным; во-вторых, лица, получающие специальные полномочия не в связи с основной занимаемой ими должности.

Говоря о квалификации преступлений коррупционной направленности, необходимо учитывать следующие их признаки: 1) специальный субъект – должностное лицо; 2) наличие прямой связи общественно опасного деяния со служебным положением субъекта, то есть с его прямыми обязанностями, отступление от которых направлено против интересов службы или занимаемой

должности; 3) совершение преступления только с прямым умыслом; 4) наличие у субъекта специального мотива (корысть, иная личная заинтересованность) [5].

Анализ правоприменительной практики ставит проблему правильной квалификации преступлений с признаками коррупционной направленности, но совершённых лицами, не подпадающими под категорию должностных.

С целью ликвидации указанного пробела, как выше указано на законодательном уровне расширен круг субъектов коррупционных преступлений, предусматривающий уголовную ответственность для работников, не подпадающих под категорию должностных лиц.

Вместе с тем, для правильной квалификации коррупционных преступлений по видам специального субъекта, необходимо правильно установить признаки специального субъекта.

Квалификация коррупционных преступлений по видам специальных субъектов позволит провести четкую грань между смежными составами уголовных правонарушений.

Так, к примеру приговором районного суда №2 Есильского района города Нур-Султан от 10 декабря 2020 года, гр.Б признана виновной по ст.189 ч.4 п.2), ст.367 ч.3 п.2) УК РК, с применением ст.58 части 3 УК РК путем поглощения менее строгого более строгим наказанием, окончательно назначено наказание в виде 11 лет лишения свободы с конфискацией имущества с пожизненным запретом занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного управления сроком на 10 лет с отбытием наказания в учреждении уголовно-исполнительной системы средней безопасности.

Из фабулы уголовного дела следует, что гр.Б будучи главным бухгалтером АО «Международный аэропорт города Нур-Султан вступив в предварительный сговор с другими должностными лицам, неоднократно совершила хищения денежных средств путем растраты в особо крупном размере [6].

В соответствии с должностными обязанностями, действия Б., квалифицированы по статье 189 части 4 пункта 2 УК РК.

В данном случае, Б., выполняла специальные функции, связанные с характером работы, соответственно была наделена специальными полномочиями, что позволило суду признать ее виновной с отнесением к специальному виду субъекта коррупционного преступления.

Исходя из изложенного следует, что при квалификации преступных деяний необходимо определить четкую грань в статьях уголовного кодекса.

К примеру, указываемая грань наблюдается в статье 250 УК (злоупотребление полномочиями), 361 УК (злоупотребление должностными полномочиями), 450 (злоупотребление властью) УК [4].

По специальному субъекту разграничивается следующим образом:

- ст. 250 УК РК – лицо, выполняющее управленческие функции в коммерческой или иной организации;
- ст. 361 УК РК – лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицом, либо должностное лицо;
- ст. 450 УК РК – начальник или должностное лицо.

Аналогично, определения четкой грани предусмотрено в деяниях, охватываемых статьями 247 (получение незаконного вознаграждения), 253 (коммерческий подкуп), 366 (получение взятки) УК РК.

По специальному субъекту:

- ст. 247 УК РК – работник государственного органа либо государственной организации, не являющийся лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, или приравненным к нему лицом, а равно работник негосударственной организации, не выполняющий управленческие функции,

- ст. 253 УК РК – лицо, выполняющее управленческие функции в коммерческой или иной организации,

- ст. 366 УК РК – лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, или лицо, занимающее ответственную государственную должность, либо должностное лицо, а равно должностное лицо иностранного государства или международной организации.

Также, четкая грань прослеживается в преступных действиях охватываемых статьями 252 (превышение полномочий служащими частных охранных служб), 362 (превышение власти или должностных полномочий), 451 (превышение власти) УК РК.

На основе проведенного анализа правовой сущности коррупционных преступлений установлено, что основным отличительными их составляющими являются:

- объект преступного посягательства в виде интересов государственной службы и государственного управления в качестве основного для преступлений, размещенных в главе 15 УК РК и в качестве дополнительного для иных;

- субъект преступления, определение которых закреплено в пунктах 16,19,26,27,28 статьи 3 УК РК;

- объективная сторона преступления, выполняемая в виде коррупционной сделки;

- корыстный мотив совершения преступления.

Таким образом, для установления признаков специальных субъектов для последующей правильной квалификации коррупционных преступлений по видам специальных субъектов следует начать с квалификации по установлению признаков специального субъекта

В данном случае, необходимо обратиться к нормативным правовым актам, определяющим компетенцию соответствующего государственного органа или организации, в том числе изучить должностные инструкции, которые определяют круг должностных полномочий лица специального субъекта коррупционных преступлений.

В целом судебная практика следует указанному правилу. Верховный суд Республики Казахстан в своих постановлениях неоднократно давал по этому поводу обязательные для всех судов разъяснения.

Следовательно, в основе квалификации преступлений коррупционной направленности прежде всего должно рассматриваться лицо, наделенное определенными правами и которое, злоупотребляя своими служебными полномочиями, вопреки интересам службы, из корыстных побуждений совершает

преступное деяние. Данное обстоятельство должно иметь значение и для ужесточения санкций при вынесении приговора по коррупционным преступлениям. Грамотность и точность квалификации коррупционных преступлений по видам специальных субъектов позволит избежать юридических ошибок при применении норм уголовного права в практической деятельности органов предварительного расследования и суда.

Список литературы:

1. *Послание Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050» –новый политический курс состоявшегося государства»* // <https://www.akorda.kz/ru/events> 12.03.2021.
2. *Послание Президента Республики Казахстан К. Токаева народу Казахстана от 01.09.2020 года.* // <https://www.akorda.kz/ru/events> 20.03.2021.
3. *Ерохина Ю.В. Проблемы определения субъекта коррупционных правонарушений в государствах-участниках СНГ* // <https://cyberleninka.ru/> 20.03.2021.
4. *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.* <http://adilet.zan.kz/rus> 01.04.2021.
5. *Ким Е.П., Быков А.В. Проблемы квалификации коррупционных преступлений: Учеб. практическое пособие. – Хабаровск, 2018.* // http://academy-skrf.ru/about_the_university/news/ 15.02.2021.
6. *Уголовное дело №7135-20-00-1/11* <https://www.sud.gov.kz/rus/court-> 20.02.2021.

Ғылыми басылым

**Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің
30 жылдығына арналған
«Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау: сот
практикасы мәселелері»
V жыл сайынғы ғылыми- тәжірибелік конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК ДОКЛАДОВ
V ежегодной научно-практической конференции магистрантов
«Защита прав и свобод человека и гражданина:
вопросы судебной практики»,
посвященной 30-летию Независимости
Республики Казахстан**

14 апреля 2021 г.

Редактор *Баймолдина З.Х.*
Ответственное лицо *Ибышев Е.С.*
Компьютерная верстка *Жандарбекова Д.А.*

«Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі Академиясы» РММ баспасы
Мекен жайы: Нұр-Сұлтан қ., Бейбітшілік 46

